

przeгляд bezpieczeństwa wewnętrznego

Rada naukowa / Academic Editorial Board

prof. dr hab. Brunon Hołyst, prof. dr hab. Andrzej Mania,
prof. dr hab. Stanisław Sulowski, prof. dr hab. Sebastian Wojciechowski,
prof. dr hab. Konstanty A. Wojtaszczyk

Recenzenci 28 numeru / Reviewers of the issue 28

dr hab. Robert Borkowski, dr Piotr Chorbot, Krzysztof Kołtan,
dr Rafał Leśkiewicz, dr hab. Ryszard Machnikowski, dr hab. Bronisław Młodziejowski,
dr Witold Ostant, dr Michał Piekarski, dr Wojciech Szwed,
prof. dr hab. Tadeusz Tomaszewski, płk dr hab. Tadeusz Zieliński,
prof. dr hab. Ryszard Zięba, prof. dr hab. Waldemar Zubrzycki

Zespół redakcyjny / Editors

dr Patryk Dobrzycki (redaktor naczelny / Editor-in-Chief), Maria Kiszczyc (sekretarz Redakcji / Secretary), Aleksandra Dąbała, Izabela Laskus-Rock, Aneta Olkowska, Grażyna Osuchowska (redakcja, korekta / Editors), Agnieszka Dębska (skład / Layout Editor)

Tłumaczenie / Translation

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

© Copyright by Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego 2023

ISSN 2080-1335
e-ISSN 2720-0841

Numer zamknięto i oddano do druku w maju 2023 r.
Printed in May 2023

Wydawnictwo Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Centralny Ośrodek Szkolenia i Edukacji
im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota”
ul. Nadwiślańczyków 2, 05-462 Wiązowna, Poland

Kontakt / Contact

tel. / phone (+48) 22 58 58 613
e-mail: wydawnictwo@abw.gov.pl
www.abw.gov.pl/wyd/

Druk / Print

Biuro Logistyki Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego
ul. Rakowiecka 2A, 00-993 Warszawa, Poland
tel. (+48) 22 58 57 657

internal security review

28 (15) 2023

Artykuły zamieszczone w czasopiśmie są recenzowane

Articles published in the journal are peer-reviewed

Artykuły zamieszczone w numerze wyrażają poglądy autorów

Articles express the views of the authors

Deklaracja o wersji pierwotnej / Declaration of the original version

Wersja drukowana czasopisma jest jego wersją pierwotną

The printed version of the journal is the original version

Wersja online czasopisma jest dostępna na stronie: www.abw.gov.pl/wyd/

The online version of the journal is available at: www.abw.gov.pl/pub/

Indeksacja w bazach danych / Indexing in databases

„Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” (PBW) znajduje się w bazach: Index Copernicus Journal Master List z liczbą 100 punktów, ERIH PLUS, Central European Journal of Social Science and Humanities i Polska Bibliografia Naukowa (PBN)

“Internal Security Review” can be found in the following databases: Index Copernicus Journal Master List with 100 points, ERIH PLUS, Central European Journal for Social Science and Humanities, Polish Scientific Bibliography

PBW jest dostępny w Portalu Czasopism Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego pod adresem: <https://www.ejournals.eu/PBW/>

The journal is available on the Jagiellonian University Scientific Journals Portal at: <https://www.ejournals.eu/PBW/>

Materiały do PBW należy składać przez panel redakcyjny dostępny pod adresem: <https://ojs.ejournals.eu/PBW/about/submissions>

Articles should be submitted via the editorial tab available at: <https://ojs.ejournals.eu/PBW/about/submissions>

SPIS TREŚCI

Wstęp redaktora naczelnego	9
----------------------------	---

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Kamil Baraniuk

Badanie zagrożeń w środowisku informacyjnym na przykładzie dyskusji o rusofobii w polskojęzycznym segmencie serwisu Facebook na podstawie danych z 2018 r. i z okresu styczeń–kwiecień 2022 r.	13
--	----

Marek Świerczek

Szturm na siedzibę Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Ługańsku w 2014 r. jako przykład operacji służb specjalnych Federacji Rosyjskiej	52
---	----

Klaudia Grzebiela

Szczególne rozwiązania prawne w dziedzinie bezpieczeństwa energetycznego w sektorze gazu ziemnego adresowane do odbiorców chronionych paliw gazowych. Wybrane zagadnienia	87
---	----

Marcin Gołaszewski

Problem wielokrotnego testowania w przesiewowych badaniach poligraficznych – implikacje dla bezpieczeństwa wewnętrznego	105
---	-----

Marek Ilnicki

Formalnoprawne podstawy udziału Morskiego Oddziału Straży Granicznej w przeciwdziałaniu pozamilitarnym sytuacjom nadzwyczajnym na polskich obszarach morskich	127
---	-----

Konrad Żurek

Organizacja i działalność policji kryminalnej
w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wybrane aspekty 145

ARTYKUŁY RECENZYJNE / RECENZJE

Michał Widacki

Uwagi na marginesie ukraińskiego zeszytu metodycznego
dotyczącego badań poligraficznych prowadzonych
w celu identyfikacji rosyjskich dywersantów oraz agentów 163

Artur Kotowski

Monografia prawnicza *Legal aspects of the European
intelligence services activities* pod red. dr. Piotra Burczaniuka 177

PRZEGLĄD PRAC KONKURSOWYCH

Karolina Duchna

Kobiety w strukturach ISIS – realne zagrożenie czy niewinne ofiary? 187

Klaudia Jagusiak

Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej jako źródło zagrożeń
dla krajów bałtyckich i wpływ tych zagrożeń na bezpieczeństwo Polski 207

ARTICLES IN ENGLISH

Foreword by Editor-in-Chief 235

Kamil Baraniuk

A study of threats in the information environment on the example
of discussions about Russophobia in the Polish-language section
of Facebook based on data from 2018 and January–April 2022 237

Marek Świerczek

2014 takeover of the SBU headquarters in Lugansk
as an example of the operation of the Russian special services 278

Klaudia Grzebiela

Specific legal solutions in the field of energy security
in the natural gas sector addressed to protected customers
of gaseous fuels. Selected issues 313

Marcin Gołaszewski

The issue of multiple testing in polygraph screening –
implications for internal security 330

Marek Ilnicki

Formal and legal basis for the participation of the Maritime Border
Guard Regional Unit in counteracting non-military emergency situations
in Polish maritime areas 351

Konrad Żurek

Organisation and activities of the criminal police
in the interwar period. Selected aspects 369

REVIEW ARTICLES / REVIEWS**Michał Widacki**

Notes on the margins of the Ukrainian methodological notebook
on polygraph research conducted to identify Russian saboteurs
and agents 389

Szanowni Państwo!

Współczesne środowisko bezpieczeństwa dynamicznie się przeobraża. Zmieniają się przede wszystkim charakter i skala zagrożeń – zarówno tych wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Negatywne zjawiska, z którymi mamy obecnie do czynienia, nie stanowią katalogu zamkniętego i mają silny wpływ na bezpieczeństwo nie tylko regionalne, lecz także globalne.

Jeszcze dekadę temu niewiele osób przewidywało zaistnienie konfliktu konwencjonalnego na terenie Europy. Wówczas największe wyzwania w sferze bezpieczeństwa dotyczyły: terroryzmu i przestępczości zorganizowanej, cyberterroryzmu i cyberprzestępczości, cyberkonfliktów i cyberwojny, szpiegostwa, korupcji, przyszłości NATO i UE, zagrożeń systemów teleinformatycznych i finansowych, sytuacji demograficznej na świecie, zwłaszcza w Europie, rozwarstwienia społecznego, bezpieczeństwa zdrowotnego oraz wzrostu zapotrzebowania na energię, wodę i żywność.

Obecnie światowe mocarstwa zmieniły strategię działania. Główną determinantą są imperialne zapędy Federacji Rosyjskiej, których wyrazem jest jej ultymatywna postawa w relacjach międzynarodowych, skutkująca wywieraniem dużej presji politycznej i ekonomicznej na niektóre państwa i organizacje międzynarodowe pozostające w obszarze jej oddziaływania. Te czynniki, a przede wszystkim rosyjska inwazja na Ukrainę, przebudowały architekturę bezpieczeństwa na świecie i zmusiły do zmodyfikowania listy największych zagrożeń.

O różnego rodzaju aktualnych zagrożeniach i wyzwaniach w sferze bezpieczeństwa piszą autorzy artykułów zamieszczonych w 28. numerze „Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”. Kamil Baraniuk, opierając się na danych z 2018 r. i początku 2022 r., przeanalizował polskojęzyczny segment serwisu Facebook pod kątem toczącej się w nim dyskusji o rusofobii, będącej jednym z bieżących zagrożeń w środowisku informacyjnym. Z problematyką rosyjską jest powiązany także

artykuł Marka Świerczka, który opisał przebieg szturmu na ługańską siedzibę Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w 2014 r. jako przykład operacji służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Konflikt zbrojny za naszą wschodnią granicą ma wpływ również na bezpieczeństwo energetyczne. Celem artykułu Klaudii Grzebieli było przedstawienie rozwiązań prawnych służących ochronie pewnych grup odbiorców na polskim rynku gazu ziemnego i minimalizujących negatywne skutki społeczno-gospodarcze w przypadku wystąpienia zakłóceń w jego dostawach. Marek Ilnicki opisał natomiast rolę Morskiego Oddziału Straży Granicznej – na tle występujących zagrożeń i ustrojowych rozstrzygnięć – w przeciwdziałaniu pozamilitarnym sytuacjom nadzwyczajnym na polskich obszarach morskich. Dwa artykuły zamieszczone w numerze zostały poświęcone tematyce badań poligraficznych. Marcin Gołaszewski wskazał skutki wielokrotnego testowania w przesiewowych badaniach poligraficznych i wynikające z tego implikacje dla bezpieczeństwa wewnętrznego, a Michał Widacki omówił publikację ukraińskich poligraferów na temat badań poligraficznych prowadzonych w celu identyfikacji rosyjskich dywersantów. Artykuł Konrada Żurka opisujący organizację oraz działalność policji kryminalnej w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego odbiega od aktualnej tematyki, ale moim zdaniem zdecydowanie warto poszerzać wiedzę z zakresu historii służb.

W tym numerze PBW mogą Państwo zapoznać się również z przygotowaną przez Artura Kotowskiego recenzją monografii prawniczej pt. *Legal aspects of the European intelligence services activities* pod redakcją Piotra Burczaniuka, a także z fragmentami pracy magisterskiej oraz rozprawy doktorskiej, które zostały nagrodzone w konkursie Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Wyrażam podziękowania autorom, recenzentom i zespołowi redakcyjnemu za wysiłek włożony w przygotowanie niniejszego numeru, a Państwa zachęcam do lektury.

Redaktor naczelny
dr Patryk Dobrzycki

**ARTYKUŁY
I ROZPRAWY**

Badanie zagrożeń w środowisku informacyjnym na przykładzie dyskusji o rusofobii w polskojęzycznym segmencie serwisu Facebook na podstawie danych z 2018 r. i z okresu styczeń–kwiecień 2022 r.

Abstrakt

W artykule dokonano analizy kont najbardziej zaangażowanych w inicjowanie dyskusji o rusofobii w polskojęzycznym segmencie portalu społecznościowego Facebook w 2018 r. oraz w okresie styczeń–kwiecień 2022 r. Proces badawczy został przeprowadzony z wykorzystaniem analizy ilościowej trendu występowania hasła związanego z dyskusją o rusofobii, analizy sieciowej i analizy ramowej. Intencją autora był pogłębiony opis tego, w jaki sposób ta grupa użytkowników mediów społecznościowych zareagowała na czynnik sytuacyjny kształtujący środowisko informacyjne, którym była inwazja Rosji na Ukrainę. Autor poszukiwał odpowiedzi na pytanie, jak zaobserwowane zjawiska wpłynęły na bezpieczeństwo informacyjne państwa. W badaniu odnotowano pozytywne zmiany w segmencie środowiska informacyjnego dotyczące dyskusji o rusofobii.

Słowa kluczowe

walka informacyjna, trolling, propaganda, Rosja, Facebook, środowisko informacyjne, analiza sieciowa, analiza ramowa.

Dominacja w przestrzeni informacyjnej jest stałym obiektem rywalizacji sił politycznych, ruchów społecznych oraz podmiotów komercyjnych. Zmiany zachodzące w porządku międzynarodowym, napięcia kulturowo-ideologiczne między państwami o odmiennych systemach politycznych oraz ożywienie ruchów społecznych kontestujących ład społeczno-polityczny to tylko niektóre z aktualnych trendów wynikających z zaostrzającej się rywalizacji mocarstw i zwiększenia dynamiki zjawisk negatywnie wpływających na przestrzeń informacyjną jednostek i społeczeństw. Te zagadnienia należy rozpatrywać również jako elementy kształtujące bezpieczeństwo państwa – ze względu na ich potencjalny wpływ na życie społeczne oraz ryzyko wywołania zakłóceń w funkcjonowaniu administracji publicznej. Są one przedmiotem interdyscyplinarnych badań, zarówno o charakterze teoretycznym, jak i empirycznym.

W niniejszym artykule zostały omówione wyniki badań dotyczących problematyki rozpoznawania zagrożeń bezpieczeństwa informacyjnego państwa wynikających z popularyzacji narracji obcej propagandy w polskim środowisku informacyjnym¹. Autor przyjął rozumienie bezpieczeństwa informacyjnego państwa, które obejmuje zarówno jego wymiar telekomunikacyjny, jak i aspekty antropocentryczne związane z oddziaływaniem na decyzje i postawy człowieka². Przedmiot pracy dotyczy drugiego z tych wymiarów.

Artykuł jest oparty na tezie, że etykieta rusofoba lub rusofobii, tj. postawy wrogiej w stosunku do Rosjan i wszystkiego, co rosyjskie³, jest w sposób systemowy i metodyczny wykorzystywana do kreowania narracji w liniach perswazji rosyjskiej propagandy. Źródłem takiego przekonania autora są zarówno polskie, jak i zagraniczne opracowania dotyczące tej tematyki⁴. W polskim piśmiennictwie warto zwrócić

¹ Termin „środowisko informacyjne” został wyjaśniony w dalszej części artykułu.

² Na konieczność uwzględniania tego aspektu w definiowaniu zagrożeń informacyjnych zwraca uwagę wielu autorów. Zob. T. Aleksandrowicz, *Podstawy walki informacyjnej*, Warszawa 2016, s. 119–123; A. Żebrowski, *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych” 2013, nr 29, s. 453. Szerzej definicja bezpieczeństwa informacyjnego państwa została omówiona w dalszej części artykułu.

³ Zob. hasło „rusofobia” w: *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/rusofobia;2574544> [dostęp: 28 I 2023].

⁴ W dyskursie publicznym, zarówno w Polsce, jak i państwach Europy Zachodniej czy w Stanach Zjednoczonych, funkcjonują również opinie odmienne, tj. podtrzymujące tezę, że polityka Zachodu jest motywowana rusofobią. Takie opinie pojawiają się także w debacie naukowej. Przykładem jest książka norweskiego politologa Glenna Diesena pt. *Russophobia: Propaganda in International Politics* (Singapore 2022), w której rusofobia jest definiowana jako „strach przed Rosją i pogarda dla niej, co jest logiczną konsekwencją antyrosyjskiej propagandy” (tłumaczenia w artykule pochodzą od autora – dop. red.). Zdaniem Diesena rusofobia przejawia się ponadto w stygmatyzacji Rosji za jej odmienność w stosunku do Zachodu, zwłaszcza wyznawanych przez niego wartości liberalnych. Zob. szerzej: G. Diesen, *Russophobia...*, s. 3, 15. W niniejszym artykule autor nie podejmuje polemiki z tak postawioną tezą, gdyż wykracza to poza postawione cele pracy. Wydaje się jednak, że dostępna literatura

uwagę na analizę Ośrodka Studiów Wschodnich pt. *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia*⁵, w której opisano propagowanie przekazów o rusofobii jako strategiczny kierunek narracji kierowany przez rosyjskie władze zarówno do odbiorcy wewnętrznego, jak i zewnętrznego. Eksperci OSW zauważają przy tym, że samo pojęcie rusofobii w rosyjskim dyskursie politycznym ma długą tradycję, sięgającą lat 40. XIX w. Wprowadził je Fiodor Tiutczew – poeta, dyplomata i tajny radca w III Oddziale Kancelarii Osobistej Jego Carskiej Mości, czyli tajnej policji carskiej (poprzedniczki Ochrony). Rusofobami nazywano wówczas wewnętrznych krytyków carskiego reżimu (głównie okcydentalistów⁶) oraz wrogów zewnętrznych, zwłaszcza „zdrajców

wyczerpująco omawia problemy tożsamościowej autoidentyfikacji decyzyjnych elit politycznych Federacji Rosyjskiej, która zasadniczo opiera się na przekonaniu, że Rosja funkcjonuje w warunkach oblężonej twierdzy, a źródłem takiej sytuacji są wrogie zamiary Zachodu. To z kolei warunkuje podejście Rosjan do postrzegania relacji międzynarodowych w przestrzeni informacyjnej (szerzej – w komunikacji międzynarodowej) – jest ona uważana za kolejną domenę, w której Rosja musi toczyć walkę. Takie przekonanie nie jest symptomatyczne jedynie dla współczesnej władzy rosyjskiej, ma ono wielowiekową tradycję. W polskim piśmiennictwie istnieje wiele pozycji omawiających to zagadnienie z uwzględnieniem perspektywy kulturowej i historycznej oraz implikacji dla bardziej praktycznych kwestii, jak np. koncepcje i doktryny rosyjskiej walki informacyjnej. Zob. szerzej: I. Borowik, *Odbudowanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Kraków 2000, s. 131; R. Kłaczyński, *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2012, nr 1, s. 23–24; A. Zamojski, *Cywilizacja turańska Feliksa Konecznego – założenia teoretyczne oraz współczesna egzemplifikacja*, „The Peculiarity of Man” 2018, nr 27, s. 65–80; P. Biliński, *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2003, t. 38, s. 227–246; M. Wojnowski, *Aleksandr Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem geopolityki przez cywilne i wojskowe służby specjalne we współczesnej Rosji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 10, s. 11–37; R. Bäcker, *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu*, Łódź 2000, s. 13; I. Massaka, *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Warszawa 2009, s. 9–13. W dalszej części artykułu autor skupia się jedynie na wyjaśnieniu umiejscowienia zarzutów dotyczących rusofobii w propagandzie FR i podaje inne źródła – w jego opinii – potwierdzające taki stan rzeczy. Wyżej wspomniana literatura została szerzej omówiona w rozprawie doktorskiej autora. Zob. K. Baraniuk, *Walka informacyjna jako środek realizacji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Przykład trollingu w polskojęzycznej cyberprzestrzeni*, Wrocław 2022, s. 115–122 (rozprawa jest dostępna w wersji elektronicznej: <http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/132316/PDF/Kamil%20Baraniuk%20doktorat%20pdf%5B5683%5D.pdf>).

- ⁵ J. Darczewska, P. Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia*, „Punkt Widzenia” 2015, nr 56, s. 5–28.
- ⁶ Narracyjne etykiety o rusofobii i rusofobach wpisują się w jeden z głównych rosyjskich schematów światopoglądowych prezentujących Rosję jako aksjologiczno-kulturowe przeciwieństwo Okcydentu. Taki nurt jest charakterystyczny dla wielu rosyjskich prądów ideologicznych i intelektualnych, np. dla ruchu panslawistycznego czy eurazjatyckiego. Zob. szerzej: J. Diec, *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, seria: *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia*, t. 1, Kraków 2015, s. 37; P. Eberhardt, *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 2, s. 43–64; R. Bäcker, *Międzywojenny eurazjatyzm...*, s. 11. Jednocześnie warto podkreślić, że stosunek do Zachodu

słowiańszczyzny”, takich jak na przykład katolicka Polska. Ta narracja miała zatem z jednej strony deprecjonować przeciwników władzy, z drugiej – prezentować pożądaną z jej punktu widzenia postawę światopoglądową, czyli głównie prawosławnych patriotów oraz rusofili (względnie słowianofili) będących przeciwieństwem rusofobów⁷. Autorzy publikacji OSW podkreślają, że tezy o rusofobii funkcjonowały również w czasach Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich⁸, jednak na szerszą skalę zaczęto je ponownie implementować w działania aparatu propagandowego Federacji Rosyjskiej (FR) od momentu jej agresji na Ukrainę w 2014 r. W założeniu ta strategia miała ułatwić dewaluowanie krytycznego stanowiska Zachodu wobec polityki FR. W tym kontekście – jak podkreślają eksperci OSW – narracja o rusofobii kontynuuje dualizm narracyjny swój–obcy i stała się (...) *słowem kluczem objaśniającym polityczno-psychologiczne motywy odrzucania wszystkiego, co rosyjskie*⁹. Tę obserwację potwierdzają badania think tanków i organizacji pozarządowych, m.in. Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji¹⁰ i Warsaw Institute¹¹, zajmujących się monitorowaniem przekazu mediów propagandowych FR kierowanych do polskojęzycznego odbiorcy.

Problematyka obecności tez o rusofobii była przedmiotem badań autora niniejszego artykułu w ramach przygotowywania rozprawy doktorskiej¹². Badaniami

jest tradycyjną osią polemiki w rosyjskiej tradycji intelektualnej. Poza wyżej omówionym antyzachodnim nurtem istnieje dorobek widzący w Okcydencie niezbędne źródło modernizacji Rosji. Pogląd oparty na takim założeniu, nazywany okcydentalizmem (ros. *западничество*), największą dynamikę rozwoju przeżywał w XIX w. Wśród jego ówczesnych przedstawicieli byli: Aleksander Hercen (1812–1870), Mikołaj Stankiewicz (1813–1840), Wissarion Bielinski (1811–1848) oraz Piotr Czaadajew (1794–1856). Zob. szerzej: M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, Kęty 2000, s. 50–62; J. Dobieszewski, *Wissariona Bielińskiego zmagania z rzeczywistością*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2009, nr 78, s. 22–31. Autor podaje te uwagi na marginesie, ich rozwinięcie wykracza poza przyjęte ramy artykułu.

⁷ J. Darczewska, P. Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla...*, s. 9–10.

⁸ Tamże, s. 10–11.

⁹ Tamże, s. 15.

¹⁰ Zob. M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, w: K. Wóycicki, M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, Warszawa 2017, s. 11–16. Na podstawie przeglądu treści publikowanych przez polskie i rosyjskie media, wpisujących się w narrację propagandową FR, autorzy pracy zaobserwowali, że narracja o polskiej rusofobii (zwłaszcza polskich władz) stanowi jedną z najważniejszych linii narracyjnych rosyjskiej propagandy. Pozostałe cele oddziaływania propagandowego są związane z wywoływaniem poczucia zagrożenia, a także ze wzbudzeniem i podtrzymywaniem antagonizmów.

¹¹ Zob. J. Kwiecień, *Polska widziana oczyma Eurazjatów. Rosyjskie tezy propagandowe w przestrzeni medialnej*, „The Warsaw Institute Review” 2017, edycja specjalna, s. 73. Z badań omówionych w materiale wynika, że jedną z głównych narracji obecnych w mediach FR to teza, że Polska z natury jest rusofobiczna i bezpodstawnie antyrosyjska.

¹² Badanie objęło 14 675 wiadomości opublikowanych na serwisach społecznościowych Facebook, Twitter oraz YouTube. Za pomocą klucza kategoryzacyjnego przygotowanego na potrzeby badania

objęto konta propagujące to hasło z uwzględnieniem ich oceny pod kątem obecności symptomów trollingu¹³. Z przeprowadzonej analizy wynika, że w 2018 r. istniało co najmniej kilka kont systematycznie wprowadzających tezy o rusofobii do polskiej przestrzeni informacyjnej. Cechy przez nie przejawiane wskazywały, że można było je identyfikować jako prawdopodobne kanały propagandy FR w polskich mediach społecznościowych¹⁴. Innym typem kont stale zaangażowanych w propagowanie treści o rusofobii były profile różnego rodzaju aktywistów – rzeczywistych użytkowników mediów społecznościowych (lub profili spreparowanych na takie potrzeby)¹⁵. W niemal wszystkich profilach (z wyjątkiem jednego) propagowane tezy o polskiej rusofobii były oparte na następującej argumentacji¹⁶:

przeprowadzono analizę zawartości 52 najbardziej aktywnych profili pod kątem przejawiania przez nie cech opisywanych w literaturze przedmiotu jako wskaźniki trollingu. Zob. szerzej: K. Baraniuk, *Walka informacyjna jako środek...*, s. 203–247.

- ¹³ Badano następujące kwestie: 1) istnienie anomalii wskazujących na ukrywanie tożsamości, 2) występowanie w treściach komunikatów elementów wzmacniających perswazyjność przekazu (np. wulgaryzmy, memy, obelgi), 3) występowanie w treści komunikatów elementów wzmacniających rozprzestrzenianie przekazu (linki do innych źródeł, hasztagi, reklamy, interakcje w mediach społecznościowych), 4) wyróżnianie się wśród miejsc publikacji kont opiniotwórczych (publicyści, grupy światopoglądowe, profile mediów mainstreamowych), 5) występowanie w komunikatach publikowanych przez konto treści kontestujących ład polityczny i społeczny RP (np. tematyka migracyjna, teorie spiskowe, kwestie antyukraińskie, narracje antynatowskie), 6) metodyczne generowanie lub prowadzenie przekazu (anomalie w propagowaniu treści, powtarzające się błędy językowe). Zob. tamże, s. 208–238.
- ¹⁴ Część kont o wysokiej symptomatyczności trollingu wykazywała cechy zorganizowanego reagowania na bieżące wydarzenia, istotne z perspektywy polityki zagranicznej FR (np. zamach na Siergieja Skripała). Konta o wysokiej symptomatyczności miały również cechy wskazujące na intencjonalne działania, o czym świadczy wysoki stopień koncentracji przekazu (87 proc. komunikatów pojawiło się w 20 miejscach publikacji). Skala występowania tego rodzaju kont w stosunku do ogółu profili zaangażowanych w dyskusje o rusofobii w Polsce nie jest duża (konta o wysokiej symptomatyczności stanowiły 28 proc. próby badawczej). Zob. tamże, s. 236.
- ¹⁵ Były to profile, które świadomie lub nieświadomie, ale żywiłowo (tj. bez wyraźnej metodyki) uczestniczyły w dystrybuowaniu rosyjskiej narracji w polskojęzycznym Internecie. Konta te nie ukrywały własnej (lub spreparowanej) tożsamości, charakteryzowała je wysoka perswazyjność przekazu i emocjonalna forma. Jako hipotetyczne przyczyny autentycznej, nieumotywowanej celami rosyjskiej walki informacyjnej, dystrybucji rosyjskich narracji można wskazać czynniki natury: systemowej (wynikające ze specyfiki komunikacji w mediach społecznościowych), psychologicznej (wynikające z anonimowości w sieci i natury trollingu) oraz polityczno-społecznej (aktywność może być wyrazem autentycznych poglądów piszących). Ostatni z wymienionych potencjalnych scenariuszy wydaje się szczególnie interesujący z perspektywy istoty walki informacyjnej, odnosi się bowiem do funkcji agitacyjnej, jaką mogłyby pełnić konta, przejawiającej się w nieświadomym aktywizmie. Jest to zjawisko znane od kilkudziesięciu lat, opisywane jako umiejętność wykorzystywania przez Rosjan grup i osób wpisujących się w naturalne, zgodne z interesem FR tendencje społeczno-polityczne. Zob. tamże, s. 237.
- ¹⁶ Tamże, s. 219.

- Polska jest nieracjonalnie i chorobliwie rusofobiczna,
- głównym ośrodkiem rusofobii jest rząd (państwo), mimo to przyjazne relacje społeczne między obu narodami są możliwe,
- polska rusofobia przejawia się w prowokowaniu rosyjskiego mocarstwa,
- polska rusofobia jest inspirowana przez Zachód (głównie Stany Zjednoczone).

Poza opracowaniami dotyczącymi polskiej przestrzeni informacyjnej są dostępne na ten temat również publikacje zagraniczne. Departament Stanów Zjednoczonych podkreśla, że przedstawianie Rosji jako ofiary działań USA i ich sojuszników oraz oparte na tej tezie zarzuty dotyczące rusofobii państw zachodnich to jedna z pięciu głównych linii narracyjnych propagandy FR. Zwrócono przy tym uwagę, że od 2015 r. zdecydowanie wzrosła częstość występowania haseł *russophobia* i *russo-phobe* w przekazach Ministerstwa Spraw Zagranicznych FR, agencji Sputnik oraz telewizji RT (na przykład w przypadku MSZ FR w 2015 r. liczba wzmianek wynosiła 10, a w 2017 r. – niemal 60, podobna dynamika wzrostowa była widoczna we wspomnianych rosyjskich mediach o zasięgu globalnym)¹⁷. Fałszywe przekazy o incydentach mających świadczyć o rusofobii były również identyfikowane przez organizacje zajmujące się monitoringiem przestrzeni informacyjnej na przykład w Niemczech¹⁸.

Podsumowując tę część rozważań, należy stwierdzić, że obecność przekazów o rusofobii w liniach narracyjnych rosyjskiego aparatu propagandowego wymierzonego w RP może być rozpatrywana w kategoriach bezpieczeństwa państwa. Tym bardziej że w aktualnej *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* imperialistyczna polityka FR została uznana za najpoważniejsze zagrożenie bezpieczeństwa narodowego RP¹⁹.

¹⁷ *Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives*, U.S. Department of State, 20 I 2022 r., <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> [dostęp: 28 I 2023].

¹⁸ Od początku inwazji Rosji na Ukrainę do końca maja 2022 r. organizacja EU Disinfo Lab rozpoznała 11 sfalszowanych lub zmanipulowanych wiadomości mających przedstawiać Rosjan jako ofiary represji w Niemczech. Wiadomości te były oparte głównie na trzech narracjach: 1. Rosjan spotyka w Niemczech instytucjonalna dyskryminacja (w bankach, szkołach, służbie zdrowia). 2. Występują ataki na rosyjskie mienie. 3. Rosjanie są narażeni na ataki fizyczne. W przekazach nadawano im kontekst antyukraiński – za rzekome działania mieli być odpowiedzialni uchodźcy z Ukrainy. Autorzy tych materiałów nie zostali rozpoznani, jednak przekazy na temat rusofobii były dystrybuowane między innymi przez Ambasadę Rosji w Berlinie (hasztag #StopHatingRussians). Należy zaznaczyć, że jedynie nieliczne przekazy na temat niechęci okazywanej w Niemczech wobec Rosjan były prawdziwe. Autorzy materiału EU Disinfo Lab zwrócili uwagę, że po opublikowaniu informacji o tych zdarzeniach ich sprawcy złożyli przeprosiny. Zob. R. Miguel, *Russophobia and disinformation in Germany: Weaponising the victim narrative*, EU Disinfo Lab, 23 VI 2022 r., <https://www.disinfo.eu/publications/russophobia-and-disinformation-in-germany-weaponising-the-victim-narrative/> [dostęp: 28 I 2023].

¹⁹ W części tego dokumentu definiującej środowisko bezpieczeństwa stwierdzono: „Najpoważniejsze zagrożenie stanowi neoimperialna polityka władz Federacji Rosyjskiej, realizowana również przy

Celem niniejszego artykułu jest omówienie przeprowadzonych przez autora badań poświęconych charakterystyce zjawiska popularyzacji w środowisku informacyjnym też o rusofobii z perspektywy bezpieczeństwa informacyjnego RP. Badania oparto na próbie postów i komentarzy dotyczących rusofobii opublikowanych w serwisie społecznościowym Facebook (FB) w 2018 r. oraz analogicznych danych z okresu styczeń–kwiecień 2022 r. Wybór tego portalu wynikał z dwóch przesłanek. Pierwszą z nich był fakt, że FB jest zaliczany do najbardziej popularnych mediów społecznościowych w Polsce²⁰, druga natomiast wiązała się z dostępnością danych umożliwiających realizację procesu badawczego zgodnie ze zdefiniowanymi założeniami.

Intencją autora było sprawdzenie, w jaki sposób fragment polskojęzycznej przestrzeni informacyjnej (tj. użytkownicy FB zaangażowani w dyskusję o rusofobii) zareagował w sytuacji szczególnej, tj. inwazji Rosji na Ukrainę. Autor przeprowadził empiryczną weryfikację, czy w okresie przyjętym w badaniu na FB występowały warunki sprzyjające rezonowaniu przekazu propagandowego opartego na tezie, że Polska jest krajem rusofobicznym. W tym celu poszukiwał odpowiedzi na trzy pytania badawcze związane z dyskusją o rusofobii:

1. Jaka była dynamika dyskusji o rusofobii?
2. Czy profile najbardziej aktywne w 2018 r. nadal wyróżniały się w tym zakresie w 2022 r.?
3. Jakie podobieństwa i różnice w 2018 r. i w okresie styczeń–kwiecień 2022 r. występowały w odniesieniu do koncentracji przekazu w profilach, na których toczyła się dyskusja, oraz narracji propagowanych przez najbardziej aktywne konta?

W badaniach wykorzystano metody ilościowe i jakościowe. Omówienie wyników wymaga wprowadzenia teoretycznego oraz uzupełnienia (tam, gdzie autor uznał to za niezbędne) w postaci odwołania się do literatury poświęconej przyjętym metodom badawczym. W pierwszej części artykułu zostaje wyjaśnione, jak jest definiowane i charakteryzowane pojęcie środowiska informacyjnego w amerykańskiej armii oraz w doktrynach NATO. Przyjęcie takiej optyki wynika z tego, że zdaniem autora dorobek myśli wojskowej charakteryzuje się stosunkowo przejrzystą systematyzacją pojęć, taktyk, technik i procedur z zakresu operacji informacyjnych,

użyciu siły militarnej”. Zob. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf, s. 6 [dostęp: 21 I 2023].

²⁰ *Social Media w Polsce 2021 – raport*, Empemedia, <https://empemedia.pl/social-media-w-polsce-2021-nowy-raport/> [dostęp: 12 II 2023]; *Przewodnik po social media w Polsce*, <https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2020/01/IAB-Przewodnik-po-Social-Media-w-Polsce-2019-2020.pdf>, s. 67–69 [dostęp: 12 II 2023].

w tym również tego, czym jest i jaką rolę odgrywa w nich środowisko informacyjne. Odrębną część artykułu poświęcono omówieniu specyfiki mediów społecznościowych, ze szczególnym uwzględnieniem cech istotnych z punktu widzenia ich analizy jako fragmentu środowiska informacyjnego. Badania przeprowadzono z wykorzystaniem analizy ilościowej trendu występowania hasła, analizy sieciowej oraz analizy ramowej.

Artykuł nie wyczerpuje ani merytorycznej, ani metodologicznej złożoności badań dotyczących podatności odbiorcy na długotrwały przekaz propagandowy czy operacje informacyjne. Nie jest tym bardziej próbą całościowego ujęcia zagrożeń generowanych w ramach walki informacyjnej w polskiej infosferze, z całą ich złożonością nie tylko w przestrzeni informacyjnej, lecz także w sferze fizycznej i kognitywnej.

Zagrożenia w środowisku informacyjnym

Termin „środowisko informacyjne” jest niejednoznaczny i w zależności od optyki przyjętej przez danego autora występuje w różnym kontekście znaczeniowym. Według Marty du Vall współczesne środowisko informacyjne tworzą: Internet (zarówno ogólnodostępny, jak i ukryty, tj. Darknet), media tradycyjne, biblioteki, archiwa, a także eksperci, urzędnicy oraz sieci kontaktów²¹. Wiesław Babik uznaje, że ten termin obejmuje (...) *ogół informacji dostępnych człowiekowi poprzez jego świadomość, które potencjalnie może on zużytkować przy realizacji swych życiowych celów*²². W opinii badaczy z Uniwersytetu Oksfordzkiego przedmiotowy zakres środowiska informacyjnego obejmuje wszystkie procesy informacyjne, a także usługi oraz podmioty (jednostki i organizacje), wraz z ich właściwościami, interakcjami i wzajemnymi relacjami²³. Terminami bliskoznacznymi do środowiska informacyjnego są „przestrzeń informacyjna” i „infosfera”²⁴.

²¹ M. du Vall, *Społeczne bezpieczeństwo informacyjne w erze nowych mediów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 4, s. 20.

²² W. Babik, *Ekologia informacji*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/5684/babik_ekologia_informacji_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y, s. 23 [dostęp: 7 III 2023].

²³ P. Röttger, B. Vedres, *The Information Environment and its Effects on Individuals and Groups. An Interdisciplinary Literature Review*, <https://royalsociety.org/-/media/policy/projects/online-information-environment/oie-the-information-environment.PDF> [dostęp: 17 I 2023].

²⁴ Terminy „przestrzeń informacyjna” i „infosfera”, chociaż zbliżone znaczeniowo, także są różnie definiowane. Według jednego z ujęć przestrzeń informacyjna to „(...) nieciągłe i niejednorodne skupisko źródeł informacji – obiektów (rzeczywistych lub wirtualnych), z których dana osoba może skorzystać jako ze źródeł informacji”. W przypadku ujęć definicyjnych infosfery akcentuje się zarówno jej

Z podobnie szerokim przedmiotowo podejściem można się spotkać w terminologii wojskowej. W ujęciu doktryny Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych środowisko informacyjne (ang. *information environment*) to (...) *zbiór osób (jednostek), organizacji i systemów, które zbierają informacje, przetwarzają je, rozpowszechniają lub działają na ich podstawie. Środowisko to składa się z trzech powiązanych ze sobą wymiarów, wchodzących nieustannie w interakcje z jednostkami, organizacjami oraz systemami. Wymiary te mają charakter: fizyczny, informacyjny i kognitywny*²⁵. Doktryna operacji psychologicznych NATO z 2014 r. nieco inaczej definiuje środowisko informacyjne, przyjmując, że składa się ono z (...) *samej informacji, osób, organizacji i systemów, które otrzymują, przetwarzają i przekazują informacje, oraz procesów poznawczych ludzi, w tym wirtualnej i fizycznej przestrzeń, w których one zachodzą*²⁶. Niezależnie od niuansów znaczeniowych²⁷ można przyjąć, że przytoczone definicje wojskowe są do siebie zbliżone. Po pierwsze, uwzględniają one zarówno techno-, jak i antropocentryczny aspekt środowiska informacyjnego. Po drugie, zakładają jego złożoność ze względu na wiele elementów składowych, w tym: jednostek (osób), organizacji (instytucji publicznych i innych podmiotów) i procesów (np. przepływów informacji). Po trzecie, wspólny dla tych ujęć środowiska informacyjnego jest również jego podział na trzy domeny: fizyczną,

techniczny aspekt (tj. „połączenie sieci komunikacyjnych, baz danych i zasobów informacji w rozległą, różnorodną sieć wymiany elektronicznej”), jak i aspekty społeczne, kulturowe i polityczne („infosfery jako nowego miejsca, do którego ludzkość migruje, a którego specyfika polega na braku wymiaru fizycznego. W tym nowym miejscu – w Sieci – ludzie będą realizować działania indywidualne i zespołowe, w tym także pracować, ze względu na ogromny potencjał infosfery w zakresie gromadzenia wszystkich ludzi i całej ich wiedzy”). Zob. M. Kisilowska, *Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2011, nr 2, s. 37, 46.

²⁵ *Information Operations. Joint Publication 3-13*, https://defenseinnovationmarketplace.dtic.mil/wp-content/uploads/2018/02/12102012_io1.pdf, s. 7–8 [dostęp: 30 I 2023].

²⁶ *Allied Joint Doctrine for Psychological Operations (AJP-3.10.1)*, 31 VII 2015 r., <https://www.gov.uk/government/publications/ajp-3101-allied-joint-doctrine-for-psychological-operations>, s. 18 [dostęp: 17 I 2023]. Podobnie omawiane pojęcie definiuje doktryna NATO OPSEC z 2020 r., zgodnie z którą środowisko informacyjne obejmuje przestrzenie poznawcze, wirtualne i fizyczne oraz wzajemne relacje między nimi. Zob. *Allied Joint Doctrine for Operations Security and Deception (AJP-3.10.2)*, 31 III 2020 r., <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-operations-security-and-deception-ajp-3102a>, s. 18 [dostęp: 17 I 2023].

²⁷ W materiałach publikowanych przez inne państwa NATO są widoczne różne podejścia do tego zagadnienia w środowiskach wojskowych. Na przykład Centrum Badawcze Armii Australijskiej przewiduje istnienie różnych przestrzeni informacyjnych – politycznych, społecznych i wojskowych. Zob. C. Brooker, *The Effectiveness of Influence Activities in Information Warfare*, „Australian Army Occasional Paper” 2021, nr 8, s. 13. Na temat sporów definicyjnych zob. szerzej: *Making sense of the information environment*, „Small Wars Journal”, 3 III 2020 r., <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/making-sense-information-environment> [dostęp: 30 I 2023]; Z. Modrzejewski, *Information operations from Polish point of view*, „Defence and Strategy” 2018, nr 1, s. 115–132.

informacyjną (wirtualną) i kognitywną (psychologiczną). Warto omówić ich znaczenie i zakres. Zbigniew Modrzejewski wyjaśnia, że w pierwszej domenie środowisko informacyjne przenika się ze światem fizycznym – to w niej zachodzą interakcje między kulturami, państwami, społeczeństwami oraz jednostkami. Obejmuje ona między innymi urządzenia i infrastrukturę komunikacyjną wspierające transmisję, odbiór oraz przechowywanie informacji. Domena wirtualna również odnosi się do przepływu informacji – tekstu, obrazu, danych. Informacja jest w niej gromadzona, przetwarzana, przechowywana, dystrybuowana, wyświetlana oraz chroniona. Stanowi ona łącznik między wymiarem fizycznym a kognitywnym. Ostatnia domena składa się z elementów poznawczych i emocjonalnych wpływających na podejmowanie decyzji przez jednostkę²⁸.

Analiza środowiska informacyjnego jest bardzo ważna z perspektywy wojskowych operacji informacyjnych – jego ocena rozpoczyna proces planowania. Według doktryny amerykańskiej armii definiowanie środowiska informacyjnego obejmuje następujące obszary: terytorium (w tym warunki pogodowe), populację, struktury społeczne, wojskowy i rządowy system informacyjny (oraz infrastrukturę komunikacyjną), cywilny system informacyjny (oraz infrastrukturę komunikacyjną), media oraz podmioty zewnętrzne. W ramach diagnozowania struktury społecznej są identyfikowane sieci kontaktów, tło religijne, polityczne, a także lokalne przekonania i narracje. Analizie jest poddane również to, w jaki sposób (w piśmie i mowie) identyfikowane sieci oraz grupy wyrażają swoje wspólne przekonania. W ramach analizy zagadnień związanych z funkcjonowaniem mediów zostają rozpoznane między innymi: zasięg mediów, ich przekazy oraz możliwości oddziaływania na odbiorcę. Rozpoznanie obejmuje podmioty prywatne, organizacje pozarządowe, instytucje państwowe i międzynarodowe, które mogą być istotne z perspektywy operacji informacyjnej. W tym przypadku analiza obejmuje ich audytoria, agendę oraz ich szacowany wpływ na działania podejmowane w ramach operacji informacyjnej²⁹.

Z podobnie szerokim przedmiotowo sposobem określania i analizowania środowiska informacyjnego mamy do czynienia w cywilnej doktrynie dotyczącej zagadnień z zakresu bezpieczeństwa informacyjnego. W Polsce ważnym dokumentem pod tym względem jest projekt *Doktryny bezpieczeństwa informacyjnego RP* z 2015 r., który opublikowano, ale nie wdrożono w administracji publicznej (dokument nie został uchwalony). W zawartej w nim definicji pojęcia bezpieczeństwa

²⁸ Z. Modrzejewski, *Information operations...*, s. 118–119.

²⁹ Szerzej na temat charakteryzowania środowiska informacyjnego w procesie planowania operacji informacyjnych zob. *The Conduct of Information Operations. ATP 3-13.1*, https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/ARN13138_ATP%203-13x1%20FINAL%20Web%201.pdf, s. 18–20 [dostęp: 17 I 2023].

informacyjnego państwa zwraca się uwagę, że jest to (...) *transsektorowy obszar bezpieczeństwa, którego treść odnosi się do środowiska informacyjnego (w tym cyberprzestrzeni) państwa; proces, którego celem jest zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania państwa w przestrzeni informacyjnej poprzez panowanie we własnej, wewnętrznej krajowej infosferze oraz efektywną ochronę interesów narodowych w zewnętrznej (obcej) infosferze*³⁰. Dalej w doktrynie określa się, jaki zakres przedmiotowy obejmuje bezpieczeństwo informacyjne: *Osiąga się to poprzez realizację takich zadań jak: zapewnienie adekwatnej ochrony posiadanych zasobów informacyjnych oraz ochrony przed wrogimi działaniami dezinformacyjnymi i propagandowymi (w wymiarze defensywnym) przy jednoczesnym zachowaniu zdolności do prowadzenia wobec ewentualnych przeciwników (państw lub innych podmiotów) działań ofensywnych w tym obszarze*³¹. W dokumencie wyraźnie odróżniono zatem defensywny i ofensywny aspekt działań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa informacyjnego państwa. Wśród najpoważniejszych zagrożeń wewnętrznych zostały wymienione nie tylko intencjonalne działania podmiotów zewnętrznych (np. propaganda obcych państw, dywersja ideologiczna czy działalność agencji wpływu), lecz także podatności polskiego odbiorcy, m.in. jego deficyty informacyjne i podatność na treści antypaństwowe, wynikające na przykład z niedoskonałości funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego³².

Przestrzeń informacyjna jest jednym z filarów środowiska bezpieczeństwa wyszczególnionych w aktualnej *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* z 2020 r. Wyznaczono w niej cel w postaci budowy zdolności do jej ochrony (w tym systemowego zwalczania dezinformacji), przy czym uszczegółowiono, że przestrzeń informacyjną tworzą trzy warstwy: wirtualna (systemy, oprogramowania i aplikacje), fizyczna (infrastruktura i sprzęt) oraz poznawcza (kognitywna). Wśród celów wskazanych w tym dokumencie znajdują się również integracja i systemowe przedsięwzięcia z zakresu działań komunikacyjnych oraz aktywne przeciwdziałanie dezinformacji przez budowę odpowiednich zdolności i procedur ukierunkowanych na współpracę z mediami informacyjnymi i społecznościowymi, a także przez angażowanie w te działania obywateli oraz organizacji pozarządowych³³.

Podsumowując, definiowanie środowiska informacyjnego ma priorytetowe znaczenie dla planowania działań informacyjnych. Odnosi się to również do własnej przestrzeni informacyjnej – charakteryzowanie negatywnych trendów i zjawisk

³⁰ Wyróżnienia w artykule pochodzą od autora (przyp. red.).

³¹ *Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego RP*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/Projekt_Doktryny_Bezpieczenstwa_Informacyjnego_RP.pdf, s. 3 [dostęp: 21 I 2023].

³² Szerzej na temat tego typu zagrożeń zob. tamże, s. 6.

³³ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej...*, s. 21.

z nią związanych jest istotną częścią przedsięwzięć podejmowanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego państwa. Elementami takich działań są: badanie popularności narracji wpisujących się w obcy przekaz propagandowy dotyczący RP (w tym też o rusofobii), identyfikowanie nadawców wprowadzających je do odbiegu lub propagujących, a także określanie warunków wpływających na rezonowanie tych przekazów. Monitorowanie zmian w tym zakresie dostarcza mierzalnych wskaźników, którymi następnie można się posłużyć podczas diagnozowania zjawisk negatywnie oddziałujących na bezpieczeństwo informacyjne państwa. Media społecznościowe z uwagi na dostępność danych stwarzają pod tym względem wiele możliwości, ale należy mieć na uwadze, że zachodzące w nich procesy komunikacyjne stanowią jedynie fragment środowiska informacyjnego.

Media społecznościowe a środowisko informacyjne

Aby omówić znaczenie mediów społecznościowych z perspektywy środowiska informacyjnego, trzeba najpierw przybliżyć, jak ich rozwój warunkuje zmiany we współczesnych procesach komunikacyjnych. W sensie najbardziej ogólnym przez pojęcie komunikacji rozumie się proces ukierunkowany na wymianę wiedzy, informacji i idei między komunikującymi się podmiotami. Jest on celowy (tj. ma przynieść określony skutek) i wykorzystuje się w nim różne środki³⁴. Wśród wielu modeli komunikacji często jest spotykane podejście wyróżniające kontekst sytuacyjny, uczestników procesu (nadawców i adresatów), komunikat (przekaz), kanał (media), szумы (okoliczności utrudniające komunikację) oraz sprzężenie zwrotne (komunikat zwrotny nadawcy do adresata)³⁵. Na podejściu zbliżonym do powyższego

³⁴ B.A. Sypniewska, *Istota, błędy i bariery w komunikowaniu się w organizacji*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2015, t. 21, s. 65.

³⁵ Kontekst to warunki, w których odbywa się akt komunikacji. W transakcyjnym procesie komunikowania uczestnicy odgrywają rolę nadawców i odbiorców. Centralne miejsce w procesie zajmuje komunikat transferowany między nadawcą a odbiorcą. Treść komunikatu (przekaz komunikacyjny) jest zawarta w znaczeniach oraz symbolach, w których komunikat został zakodowany przez nadawcę, a następnie odkodowywany przez odbiorcę. Na komunikat składa się ponadto jego forma oraz organizacja, czyli struktura. Komunikat jest przekazywany przez kanał, czyli drogę przekazu. W przypadku komunikacji bezpośredniej mogą zostać wykorzystane wszystkie kanały sensoryczne, czyli słuch, wzrok, dotyk, zapach oraz smak, a w komunikowaniu pośrednim – przede wszystkim wzrok i słuch. Reakcje odbiorcy na komunikat określa się sprzężeniem zwrotnym, dzięki któremu nadawca dowiaduje się, czy jego przekaz został przyjęty i zrozumiany przez odbiorcę. Proces komunikacyjny może zostać zaburzony przez szумы. Mogą mieć one charakter wewnętrzny (np. ludzkie ograniczenia wynikające z predyspozycji psychologicznych czy stanu emocjonalnego), zewnętrzny (mogą to być warunki fizyczne, np. warunki pogodowe czy zaburzenia kanału przekazu) oraz semantyczny (np. zły dobór lub odbiór znaczenia czy symbolu). Zob. B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania*

opiera się wiele modeli analitycznych wykorzystywanych do badania procesów komunikacyjnych (w tym propagandy³⁶). Są to między innymi:

- model aktu perswazyjnego Harolda Lasswella, który ujmuje komunikację z perspektywy pięciu najważniejszych pytań: kto mówi? Co mówi? Za pośrednictwem jakiego kanału mówi? Do kogo mówi? Z jakim skutkiem mówi?³⁷;
- model topologiczny Kurta Lewina uwypuklający w komunikacji rolę selekcyonerów informacji (ang. *gatekeepers*), którzy przesiewają olbrzymią ilość informacji napływających do mediów oraz przygotowują je dla docelowego odbiorcy – skracają, rozszerzają lub modyfikują. Tę funkcję pełnią liderzy opinii³⁸;
- model komunikacji dwuetapowej (również zwracający uwagę na rolę liderów opinii), w którym pierwszy etap zachodzi między nadawcą a liderem opinii, a drugi między liderem opinii a opinią publiczną³⁹.

Pojawienie się mediów społecznościowych jest uwarunkowane szerszym zjawiskiem rozwoju tzw. nowych mediów⁴⁰. Wyróżniają je dwie podstawowe cechy – charakter cyfrowy i interaktywny⁴¹. Przy omawianiu cech odróżniających media

społecznego, Wrocław 1999, s. 15–19. Emanuel Kulczycki, badacz zagadnień związanych z komunikacją, zwraca uwagę, że na ogół funkcjonują dwa ujęcia komunikacji – transmisyjne oraz konstytutywne. Różnice między nimi ujmuje następująco: „Pod pojęciem transmisyjnego ujęcia komunikacji rozumiem takie stanowiska, które przyjmują, iż proces komunikacji służy do transmisji, przekazywania informacji, wiedzy, idei, uczuć, a refleksja nad komunikacją ogranicza się do analizowania reprezentacyjnych modeli procesu komunikacji. Na gruncie takich stanowisk zakłada się, że dwa podstawowe elementy modelu, tj. nadawca i odbiorca, funkcjonują jako dwa izolowane podmioty (...). W innym ujęciu natomiast komunikacja nie polega na przelaniu myśli/znaczeń z jednego podmiotu do drugiego, lecz na ciągłym współdziałaniu podmiotów interakcji. Reakcja odbiorcy nie zależy od tego, jak dobrze zdekodował nadawany przekaz, ale z jednej strony od jego interpretacji, a z drugiej (...) od tego, jak dobrze nadawca był w stanie postawić się w roli innego (czyli odbiorcy)”. Zob. E. Kulczycki, *Źródła transmisyjnego ujęcia procesu komunikacji*, „Studia Humanistyczne AGH” 2012, t. 11/1, s. 21–36.

³⁶ Zob. szerzej: T. Kacała, J. Lipińska, *Komunikacja strategiczna i public affairs*, Warszawa 2014, s. 155.

³⁷ B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2007, s. 32.

³⁸ Tamże, s. 36.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Holenderski medioznawca Jan van Dijk stosuje następujący podział: stare media – komunikacja bezpośrednia, druk, radio, telewizja, telefon; nowe media – sieci komputerowe, multimedia. Zob. J. van Dijk, *Spoleczne aspekty nowych mediów*, Warszawa 2010, s. 28.

⁴¹ Szerzej na temat definicji nowych mediów zob. L. Manovich, *Język nowych mediów*, Warszawa 2006, s. 119–120; D. McQuail, *Teoria komunikowania*, Warszawa 2007, s. 156; H. Jenkins, *Kultura konwergencji: zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa 2007, s. 9–10; M. Szpunar, *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze” 2008, nr 4, s. 33–35.

społecznościowe od mediów tradycyjnych zwraca się uwagę na trzy zasadnicze elementy: społeczności sieciowe, ich zawartość (ang. *content*) oraz funkcjonowanie w warunkach infrastruktury Web 2.0. Społeczności sieciowe to wspólnoty wirtualne zgromadzone wokół różnorodnych zagadnień (wynikających z wieku, zainteresowań, światopoglądu, branży, miejsca zamieszkania). Zawartość mediów społecznościowych to różnego rodzaju treści (zdjęcia, teksty, filmy). Tym, co odróżnia media społecznościowe od mediów tradycyjnych (prasy, telewizji, radia), jest to, że treści tworzą sami użytkownicy. Wpływ Web 2.0. na media społecznościowe wiąże się z ewolucją Internetu z jego pierwotnej formy (Web 1.0), charakteryzującą się poszerzeniem funkcji użytkownika z odbiorcy na kreatora informacji⁴². Z perspektywy zmian zachodzących we współczesnych procesach komunikacyjnych – a w konsekwencji również w przestrzeni informacyjnej – szczególne znaczenie wydaje się mieć interaktywność nowych mediów, powodująca zmniejszenie roli między innymi *gatekeepers*⁴³ oraz zwiększająca możliwości zawiązywania i podtrzymywania zróżnicowanych sieci społecznych⁴⁴. Te czynniki dodatkowo są wzmacniane przez cyfryzację i algorytmizację mediów społecznościowych⁴⁵, które to zjawiska prowadzą do powstawania baniek informacyjnych⁴⁶.

Opisane cechy mediów społecznościowych mają więc istotne znaczenie z perspektywy charakteryzowania danego środowiska informacyjnego, ponieważ oddziałują na jego poszczególne domeny: fizyczną – w związku ze wzmocnieniem możliwości zawiązywania się sieci społecznych; informacyjną – przez dostęp do udostępniania informacji użytkowników (a nie tylko odbioru komunikatów);

⁴² M. Popiołek, *Serwisy społecznościowe w przestrzeni internetowej – (social)mediatyżacja życia codziennego*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2015, nr 1, s. 62–63.

⁴³ Eksperti z Naukowej i Akademickiej Sieci Komputerowej (NASK) opisują to zjawisko następująco: „Rola gatekeeperów uległa przeobrażeniu. W mediach tradycyjnych pierwszym etapem było filtrowanie informacji, a drugim ich publikacja. W nowych mediach proces ten jest odwrócony. Najpierw następuje publikacja, a później dopiero filtrowanie, które odbywa się w ramach poszczególnych sieci społecznych. (...) W ramach tych sieci użytkownicy przyjmują następujące zadania: funkcjonowanie w roli przekazników, filtrów przekazujących informację; wykonywanie procesu weryfikacji treści medialnych; dodawanie komentarzy do treści medialnych; publikowanie nowych przekazów”. Zob. J. Balcewicz, *Społeczeństwo informacyjne w czasach cyfrowej rewolucji – o zjawisku bańki informacyjnej i jego następstwach*, w: M. Wrzosek, *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*, Warszawa 2019, s. 27.

⁴⁴ R. Szczepaniak, „Plemiona sieci” – *Internet jako medium społeczne i kulturowe*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2015, t. 58, s. 203; M. Maffesoli, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Warszawa 2008, s. 208.

⁴⁵ Szerzej na ten temat zob. R. Klepka, *Bańka informacyjna i zjawisko echo chamber*, w: *Encyklopedia bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, S. Wasiuta (red.), Kraków 2021, s. 201–209.

⁴⁶ J. Nowak, *Social media jako sieci obiegu przekazów medialnych*, „Nowe Media” 2012, nr 3, s. 20.

kognitywną – w wyniku algorytmizacji dostępności przekazu, wpadania użytkowników w bańki informacyjne i funkcjonowania przez nich w warunkach przeciążenia informacyjnego. Tym samym media społecznościowe są istotnym czynnikiem warunkującym bezpieczeństwo środowiska informacyjnego⁴⁷. Jednocześnie ich odmienna charakterystyka, zwłaszcza interaktywność i spadek roli *gatekeepers*, sprawia, że modele badań stosowane w mediach tradycyjnych mogą być niewystarczające⁴⁸.

Wydaje się zasadne, aby w badaniu środowiska informacyjnego z perspektywy zjawisk zachodzących w mediach społecznościowych uwzględnić ich immanentny element, czyli sieci społeczne. Socjolog Manuel Castells, badacz problematyki społeczeństwa sieciowego, zwraca uwagę, że siecią jest (...) *zbiór wzajemnie powiązanych węzłów*, a węzeł to (...) *punkt, w którym krzywa przecina samą siebie*. Castells precyzuje, że istota węzła zależy od rodzaju konkretnej sieci, a umiejscowienie w niej danego węzła jest warunkowane liczbą i siłą relacji z innymi węzłami. Przepływ informacji w jednej sieci jest szybszy niż pomiędzy węzłami znajdującymi się

⁴⁷ Instytucja kontrolna Kongresu Stanów Zjednoczonych (ang. U.S. Government Accountability Office) opublikowała w 2022 r. dokument podsumowujący wyniki badań dotyczących percepcji zagadnień związanych ze środowiskiem informacyjnym. Przeprowadzono je za pomocą ankiet i wywiadów wśród przedstawicieli instytucji, ekspertów i urzędników zajmujących się tą tematyką oraz kwerendy dokumentów (badanie objęło głównie podmioty Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych, ang. United States Department of Defense, jak również dokumentacje agencji federalnych). W dokumencie opisano sześć najważniejszych obszarów, które powinny być brane pod uwagę podczas posługiwania się informacjami i ich ochrony. Zdefiniowane w tym zakresie obszary to: wszechobecna i złośliwa informacja, misja i funkcje Departamentu Obrony, działalność adwersarzy generujących zagrożenia, działania powodujące zagrożenia, wyzwania instytucjonalne, nowoczesne technologie, minione i planowane działania Departamentu Obrony. Media społecznościowe zostały wymienione jako istotny element warunkujący działania w wyżej wymienionych obszarach. Zwraca się przy tym uwagę na dwie ich podstawowe cechy, które stwarzają nie tylko szanse dla środowiska informacyjnego, lecz także zagrożenia. Są to tworzenie się sieci ich użytkowników oraz funkcjonowanie algorytmów filtrujących treści. W opinii amerykańskich ekspertów media społecznościowe mogą być wykorzystane do promowania informacji, przerywania działań i operacji adwersarzy, a także w celu gromadzenia informacji na potrzeby procesu decyzyjnego (szczególnie poprzez analizę dużych zbiorów danych) oraz koordynowania działań z innymi agencjami federalnymi. Wśród głównych zagrożeń wskazano przede wszystkim narażenie personelu Departamentu Obrony na dezinformację oraz treści zmanipulowane. Zob. *Information Environment. Opportunities and Threats to DOD's National Security Mission*, U.S. Government Accountability Office, wrzesień 2022 r., <https://www.gao.gov/assets/730/722922.pdf>, s. 26 [dostęp: 30 I 2023].

⁴⁸ Szerzej na temat współczesnego modelu procesu propagandowego uwarunkowanego tymi cechami zob. G.S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2012, s. 45–46.

między różnymi sieciami⁴⁹. Drugim ważnym elementem w sieci są relacje między węzłami. Można je charakteryzować na podstawie co najmniej trzech atrybutów:

- zawartości (ang. *content*) – czyli tego, co jest dostarczane, dzielone i wymieniane w ramach relacji (np. informacje),
- kierunku (ang. *direction*) – czyli tego, który węzeł do kogo przesyła zawartość,
- siły (ang. *strength*) – czyli intensywności relacji, która może być wyrażona liczbą spotkań czy wymienionych informacji⁵⁰.

Cechy atrybutów relacji zależą – podobnie jak w przypadku węzłów – od przedmiotowego rodzaju sieci.

Podstawę analizy sieciowej stanowi zatem badanie relacji/powiązania (krawędzi, ang. *edges*) pomiędzy węzłami (ang. *nodes*). Mogą one mieć charakter kierunkowy (wychodzący z węzła, ang. *out*, bądź wchodzący, ang. *in*) i niekierunkowy. W dorobku metodologicznym dotyczącym analizy sieciowej wypracowano różne wskaźniki, za których pomocą ocenia się wpływ poszczególnych węzłów na sieć. Stosunkowo popularnym wskaźnikiem jest stopień usieciowienia (ang. *degree*) określający liczbę powiązań pojedynczego węzła. Wskaźnik może występować również jako waga/siła usieciowienia (ang. *weight degree*), która uwzględnia dodatkowe atrybuty, na przykład liczbę powiązań między tymi samymi węzłami (ich powtarzalność). Peter Mong i Noshir Contractor w pracy pt. *Theories of Communication Networks* dotyczącej teorii analizy sieciowej stwierdzili, że w przypadku posłużenia się analizą sieciową do badania komunikacji kierunkowej wskaźnik *out-degree* można interpretować jako ekspansywność węzła (im więcej powiązań, tym jest ona większa), *in-degree* natomiast może być wskaźnikiem popularności węzła w sieci, co z kolei można wykorzystać jako jeden ze wskaźników mierzących wpływ danego węzła (węzłów) na daną sieć⁵¹.

⁴⁹ M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, Warszawa 2007, s. 468. Badacz wyjaśnia te zagadnienia następująco: „To, czym jest węzeł, konkretnie rzecz biorąc, zależy od rodzaju konkretnych sieci, o których mówimy. (...) Typologia wyznaczana przez sieci wykazuje, że dystans (lub intensywność i częstota interakcji) między dwoma punktami (lub pozycjami społecznymi) jest krótszy (lub częstszy czy intensywny), jeśli oba punkty są węzłami w sieci, niż gdyby nie należały do tej samej sieci. Zarazem, przepływów między węzłami wewnątrz danej sieci nie oddziela żaden dystans lub jest to ten sam dystans. A zatem dystans (fizyczny, społeczny, ekonomiczny, polityczny, kulturowy) dla danego punktu lub pozycji przyjmuje wartość zera (dla każdego węzła w tej samej sieci) lub nieskończoności (dla każdego punktu na zewnątrz sieci). Włączanie–wyłączanie w sieci i architektura związków między sieciami, rozgrywające się dzięki działającym z szybkością światła technologiom informacji, konfigurują procesy i funkcje przeważające w naszych społeczeństwach”.

⁵⁰ C. Haythornthwaite, *Social Network Analysis: An Approach and Technique for The Study of Information Exchange*, „Library & Information Science Research” 1996, nr 18, s. 323.

⁵¹ P.R. Monge, N.S. Contractor, *Theories of Communication Networks*, New York 2003, s. 38.

Zastosowane na tej podstawie założenia metodologiczne przeprowadzonej analizy zostaną szerzej omówione w dalszej części artykułu.

Omówienie wyników badań

Metodyka poszczególnych etapów badań

Badaniami objęto posty zawierające hasło *rusofob*⁵² opublikowane w serwisie społecznościowym FB w 2018 r. i w okresie od 1 stycznia do 29 kwietnia 2022 r. W pierwszym etapie wykonano analizę ilościową trendu występowania tego hasła w okresie styczeń–kwiecień 2022 r. W drugim etapie przeprowadzono analizę sieciową 20 profili, które były najbardziej aktywne pod względem publikowania postów zawierających wyżej wspomniane hasło (w dalszej części artykułu ta kategoria kont jest określana jako aktorzy). Miało to na celu wyodrębnienie inicjatorów dyskusji o rusofobii. Przyjęto dwa wskaźniki wykorzystywane w analizie ramowej: *degree* oraz *weight degree*. Wykorzystano wariant kierunkowy powiązań wychodzących z węzła:

- *out-degree* – określa liczbę profili, na których dane konto opublikowało hasło *rusofob**
- *weight out-degree* – określa liczbę haseł *rusofob** opublikowanych przez dane konto.

Następnie przeprowadzono analizę ramową przekazów propagowanych przez aktorów⁵³. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że wykorzystanie teorii ramowania pozwala na określenie tego, co i jak jest priorytetyzowane w przekazie danego tekstu komunikacyjnego: (...) *proces ramowania polega na selekcji pewnych aspektów z postrzeganej rzeczywistości oraz uwypukleniu ich w tekście komunikacyjnym*,

⁵² * oznacza każdy kolejny ciąg znaków, w tym przypadku są to np. słowa: rusofobia, rusofobią, rusofoby itd. Łączna liczba postów: 2018 r. – 9032, styczeń–kwiecień 2022 r. – 3381.

⁵³ Koncepcja analizy ramowej wywodzi się z idei Ervinga Goffmana omówionej w pracy pt. *Frame Analysis*. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że pojęcia ramy i ramowania nie zostały ściśle zdefiniowane przez tego badacza, przez co stwarzają pole do różnych interpretacji. Medioznawcy zauważają, że analiza ramowa może być z powodzeniem stosowana w nauce o mediach i obok teorii ustanawiania porządku dnia (ang. *agenda setting*) czy koncepcji torowania (ang. *priming*) jest jedną z ważniejszych perspektyw analitycznych w tym zakresie. Szerzej na temat interpretacji teorii ramowania Goffmana zob. K. Wasilewski, *Framing i analiza ramowa – stan badań we współczesnym medioznawstwie. Przegląd stanowisk badawczych*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2018, nr 1, s. 92–93. Na temat zastosowania analizy ramowej w badaniu przekazu medialnego zob. K. Franczak, *Analiza ramowania*, w: *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, M. Czyżewski i in. (red.), Łódź 2017, s. 147; A. Galus, *Białoruś, czyli teatr jednego aktora? Zjawisko ramowania na przykładzie wizerunku Białorusi w wybranych tytułach prasowych*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2015, t. 4, s. 198–199.

w ten sposób, aby promować daną definicję problemu, jego powszechną interpretację, moralną ocenę, a także wskazywać sposób zachowania się⁵⁴. Co istotne, analizę ramową można stosować w badaniu różnych etapów i aspektów procesu komunikacyjnego. Karol Franczak, socjolog i kulturoznawca zajmujący się analizą dyskursu i badaniem mediów, zwraca uwagę, że badaczy posługujących się analizą ramową łączy refleksja nad tym, jakie ramy spotykają się z rezonansem i dlaczego akurat one (a nie inne) są nośne⁵⁵. W jego opinii kwestia rezonansu jest warunkowana dwiema grupami czynników: wiarygodnością ramy oraz jej uwydatnieniem. Pierwszy czynnik zależy od następujących elementów⁵⁶:

- spójności, czyli umiejętności budowania uzupełniającego się (komplementarnego) przekazu,
- wiarygodności empirycznej, która wiąże się z umiejętnością dopasowania się do sposobu widzenia świata przez odbiorców komunikatu,
- wiarygodności promotorów ram, a więc ludzi lobbujących na rzecz określonych interpretacji wydarzeń lub problemów.

Rezonans ramy (schematu interpretacyjnego) jest również związany z jej uwydatnieniem w stosunku do pozostałych narracji docierających do danego odbiorcy. Znaczenie uwydatnienia wynika z istoty ramowania, która w dużym stopniu polega na dokonywaniu selekcji, akcentowaniu i wykluczaniu aspektów postrzeganej rzeczywistości⁵⁷. Uwydatnienie może przebiegać w trzech wymiarach:

- centralności, która odnosi się do wartości preferowanych przez nadawców oraz założeń tego, jakie wartości są istotne dla odbiorców, jak również tego, na czym skupiają oni uwagę i z czym się identyfikują,
- współmierności doświadczeń, czyli dostosowania narracji (przekazu, znaczeń) do codziennych przeżyć odbiorców ram,
- narracyjnej wierności określającej stopień zbieżności ramy z kulturowymi narracjami czy mitami charakterystycznymi dla danej grupy.

Autor artykułu przyjął podejście hermeneutyczne⁵⁸ i przeanalizował ramy interpretacyjne (narracje) postów opublikowanych w pierwszych czterech miesiącach 2022 r. Uznał, że analiza ramowa jest odpowiednią metodą realizacji założeń

⁵⁴ R.M. Entman, *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, „Journal of Communication” 1993, t. 43, nr 4, s. 52. Za: K. Wasilewski, *Framing i analiza ramowa...*, s. 94.

⁵⁵ K. Franczak, *Analiza ramowania...*, s. 149.

⁵⁶ Tamże, s. 157.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Autor zdaje sobie sprawę z zawodności tej metody, jednak zgadza się z opiniami, że jej stosowanie w analizie niewielkiej próbki materiału jest uzasadnione. Inne podejścia wykorzystywane w analizie jakościowej to między innymi podejście holistyczne i podejście dedukcyjne. Zob. K. Wasilewski, *Framing i analiza ramowa...*, s. 102.

badawczych, ponieważ umożliwia zbadanie przekazu dystrybuowanego w ramach oddziaływania propagandowego w warunkach braku pełnego zakresu danych⁵⁹. W ocenie analizowanych przekazów autor zdecydował się na uwzględnienie wskaźników uwypuklenia oraz wiarygodności, co miało umożliwić pogłębienie ich treściowej charakterystyki.

W trzecim etapie analizie poddano profile, na których najczęściej było publikowane hasło *rusofob** (w dalszej części artykułu będą one określane jako miejsca publikacji). Analogicznie jak w etapie drugim zastosowano w tym celu analizę sieciową, którą przeprowadzono na podstawie następujących wskaźników:

- *weight in-degree* – określającego liczbę haseł *rusofob** opublikowanych na danym koncie,
- *out-degree* – określającego liczbę profili, na których dane konto opublikowało hasło *rusofob**.

Dane pozyskano za pośrednictwem narzędzia Unamo, do analizy sieciowej wykorzystano oprogramowanie Gephi. Narracje w ramach analizy ramowej określono na podstawie lektury postów z wykorzystaniem oprogramowania MS Excel.

Zgodnie z zasadami etyki badawczej nazwy analizowanych kont zostały zakodowane, podano jedynie dane aktywnych grup publicznych.

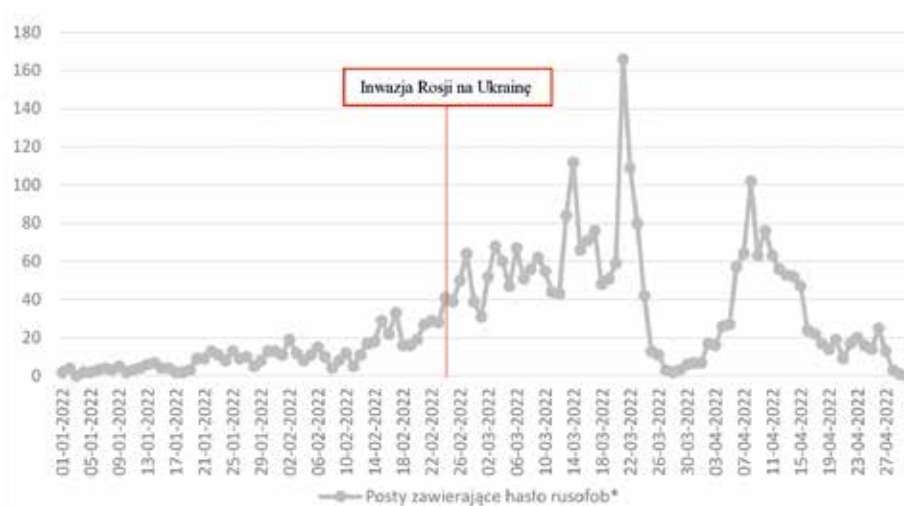
Etap 1 – wyniki analizy ilościowej trendu występowania hasła

Z analizy częstotliwości występowania w serwisie społecznościowym FB postów zawierających hasło *rusofob** w okresie styczeń–kwiecień 2022 r. wynika, że trend wzrostowy był widoczny już w pierwszej połowie lutego, jednak po 24 lutego jego dynamika wzrosła. Bardzo widoczny skok ilościowy wypowiedzi nastąpił 21 marca, co mogło wiązać się z opublikowaniem w tym dniu przez Dmitrija Miedwiediewa wpisu na Telegramie. Były rosyjski prezydent bezpośrednio odniósł się w nim do polityki polskich władz i zarzucił im patologiczną rusofobię⁶⁰. Po 21 marca nastąpiło znaczne, trwające kilka dni zmniejszenie częstotliwości publikowania treści

⁵⁹ W artykule przyjęto założenie, że tezy o polskiej rusofobii są elementem narracji propagandowych FR. W przypadku badań omówionych w tekście nie ma jednak pewności co do intencji propagatorów przekazów o rusofobii – taka diagnoza pozostaje poza możliwościami autora. Analizowane konta mogą być zarówno elementem aparatu intencjonalnie rozprzestrzeniającego te treści (czyli z perspektywy procesu komunikacyjnego w takim przypadku byłyby one medium pozostającym w dyspozycji nadawcy), jak i rezonansem tych tez (w takim przypadku należałoby je rozpatrywać jako zachowanie odbiorców, czyli efekt oddziaływania).

⁶⁰ Eksperti z Ośrodka Studiów Wschodnich wskazują, że ten post wpisywał się w szerszy kontekst polityki i komunikacji publicznej Kremla. Zob. W. Rodkiewicz, *Dimitrij Miedwiediew atakuje Polskę*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 21 III 2022 r., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-21/dmitrij-miedwiediew-atakuje-polske> [dostęp: 28 I 2023].

z tym hasłem⁶¹. Wzrost liczby postów zawierających hasło *rusofob** po inwazji Rosji na Ukrainę był widoczny, jednocześnie jednak ta częstotliwość charakteryzowała się dużą labilnością (wykres). Uzyskane wyniki nie dają podstaw do stwierdzenia, czy taka nieregularność jest skutkiem natury dyskusji publicznej (nierównomierne rozłożenie w czasie zainteresowania tą tematyką), działań administracji FB (np. blokowania niektórych treści⁶²) czy charakteru funkcjonowania profili, które wprowadzały do przestrzeni publicznej tezy o rusofobii.

Wykres. Częstotliwość publikacji postów zawierających hasło *rusofob** w polskojęzycznym segmencie serwisu społecznościowego Facebook w okresie styczeń–kwiecień 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Etap 2 – wyniki analizy sieciowej oraz analizy ramowej najbardziej aktywnych kont (aktorów)

W tabeli 1. przedstawiono porównanie 20 najbardziej aktywnych kont w przyjętych okresach badawczych (tj. profili, które opublikowały najwięcej treści zawierających hasło *rusofob** – wskaźnik *weight out-degree*) wraz z liczbą profili, na których opublikowały one swój przekaz (wskaźnik *out-degree*).

⁶¹ Wyniki badań nie dają podstaw do wyjaśnienia źródeł tego typu anomalii.

⁶² Facebook prowadzi rozpoznanie sieci kont wykazujących symptomy skoordynowanej i nieautentycznej działalności w celu ich zamknięcia. Zob. szerzej: <https://about.fb.com/news/tag/coordinated-inauthentic-behavior/>.

Tabela 1. Wskaźniki *weight out-degree* (siła przekazu) i *out-degree* (stopień usieciowienia) 20 najbardziej aktywnych kont publikujących hasło *rusofob** w 2018 r. oraz w 2022 r. w polskojęzycznym segmencie serwisu FB (konto powtarzające się w obu zbiorach zostało wytłuszczone).

2018 rok			2022 rok		
Kod konta	<i>Weight out-degree</i> (liczba haseł)	<i>Out-degree</i> (liczba profili)	Kod konta	<i>Weight out-degree</i> (liczba haseł)	<i>Out-degree</i> (liczba profili)
FB 1 (2018) Niedostępne	172	16	FB 1 (2022)	61	28
FB 2 (2018)	139	1	FB 2 (2022)/ FB 3 (2018)	29	18
FB 3 (2018)/ FB 2 (2022)	112	32	FB 3 (2022)	29	12
FB 4 (2018)	101	22	FB 4 (2022)	21	6
FB 5 (2018)	62	19	FB 5 (2022)	17	3
FB 6 (2018) Niedostępne	58	17	FB 6 (2022)	15	7
FB 7	55	16	FB 7 (2022)	14	8
FB 8 Niedostępne	45	15	FB 8 (2022)	14	12
FB 9 (2018)	43	1	FB 9 (2022) Niedostępne	13	1
FB 10 (2018)	42	8	FB 10 (2022)	12	7
FB 11 (2018)	41	9	FB 11 (2022)	12	5
FB 12 (2018)	40	17	FB 12 (2022)	11	6
FB 13 (2018) Niedostępne	40	14	FB 13 (2022)	11	7
FB 14 (2018)	39	3	FB 14 (2022)	11	10
FB 15 (2018)	39	6	FB 15 (2022)	10	4
FB 16 (2018)	37	11	FB 16 (2022)	10	8
FB 17 (2018)	35	8	FB 17 (2022)	9	5
FB 18 (2018)	35	11	FB 18 (2022)	9	3
FB 19 (2018) Niedostępne	34	1	FB 19 (2022)	8	3
FB 20 (2018) Niedostępne	33	6	FB 20 (2022)	8	1
Suma	1202 (13,3% ^a)	233	Suma	324 (9,5% ^b)	154
Łączna liczba haseł	9032		Łączna liczba haseł	3381	

^a Łącznej liczby haseł opublikowanych w 2018 r.

^b Łącznej liczby haseł opublikowanych w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Z porównania zbiorów danych z 2018 r. i 2022 r. wynika, że:

1. Tylko jeden aktor był aktywny w obu okresach badawczych⁶³.
2. Sześć kont najbardziej aktywnie propagujących hasło *rusofob** w 2018 r. (30 proc. próby) jest aktualnie niedostępnych. W odniesieniu do próby badawczej z 2022 r. taka sytuacja dotyczy tylko jednego konta.

Z uzyskanych danych wynika również, że w 2018 r. i 2022 r. w dyskusję o rusofobii były najbardziej zaangażowane różne konta. Wyjątkiem jest jeden dyskutant, stale wykazujący duże zainteresowanie dyskursem o polskiej rusofobii. Część kont aktywnych w 2018 r. nie ma już możliwości propagowania tez o rusofobii w polskojęzycznym Internecie⁶⁴.

Miejsca, w których koncentrowała się dyskusja w obu okresach badawczych, omówiono w dalszej części artykułu.

Kolejna część badań przeprowadzonych w etapie 2 polegała na analizie ramowej postów opublikowanych przez aktorów. Szesnaście na dwadzieścia kont najbardziej aktywnych w 2022 r. afirmowało narrację, że Polska jest krajem rusofobicznym⁶⁵. Te konta uwydatniały w przekazach różnorodne tezy dotyczące polskiej rusofobii, w tym między innymi:

- źródłem polskiej rusofobii są politycy⁶⁶,
- polska rusofobia jest inspirowana przez Zachód, szczególnie przez Stany Zjednoczone⁶⁷,

⁶³ Zostało to zakodowane jako FB 3 (2018)/FB 2 (2022).

⁶⁴ Mogły one podejmować intencjonalne działania ukierunkowane na infekowanie polskiej sieci (m.in. tezami o polskiej rusofobii) i ta aktywność mogła zostać z nieznanых powodów nagle przerwana, np. za sprawą decyzji administracji FB o zablokowaniu tych profili. Przeprowadzone badania nie dają jednak podstaw do weryfikacji takiej hipotezy.

⁶⁵ Były to następujące konta: FB 2 (2022), FB 3 (2022), FB 4 (2022), FB 6 (2022), FB 7 (2022), FB 8 (2022), FB 10 (2022), FB 11 (2022), FB 12 (2022), FB 13 (2022), FB 14 (2022), FB 15 (2022), FB 16 (2022), FB 18 (2022), FB 19 (2022), FB 20 (2022).

⁶⁶ Przykłady (pisownia oryginalna, podkreślenia pochodzą od autora artykułu):
– „Nasz na pisowski rząd powinien udać się na leczenie psychiatryczne. Rusofobię publicznie uprawiają od kilku lat i niestety takie są ubytki na umyśle. Nienawiść złym doradcą”;
– „Teraz Jankesi nie mają prawa wkroczyć na Ukrainę. Ludzie dali się wciągnąć w tę zagrywkę już dawno. Od dłuższego czasu nasz rząd masowo uprawia Rusofobię”.

⁶⁷ Przykłady (pisownia oryginalna, podkreślenia pochodzą od autora artykułu):
– „Jankeskim strategom po nocach śnił się koszmar zjednoczonych gospodarek Rosji i Niemiec, na co znaleźli rozwiązanie, które obecnie obserwujemy na Ukrainie i w Polsce, a podpuszczeni rusofobiczni naiwni Polacy jak zwykle nie zawiedli jak ten głupi Jasio, co na złość babce odmraża sobie uszy”;
– „Rusofobie, zanim còc napiszesz, to zastanów się. Nasz sąsiad to Rosja, a nie USA ulokowane za oceanem. Działanie zgodnie z interesem USA nie jest naszym interesem. Oni wyręczają się naszymi głupkami w rządzie”.

- polska rusofobia nie ma racjonalnych podstaw, jest chorobą⁶⁸,
- polska rusofobia spełnia definicje rasizmu, wynika z nienawiści⁶⁹;
- polska rusofobia doprowadza do zakłamywania pamięci historycznej w odniesieniu do II wojny światowej i sytuacji politycznej w Polsce w latach 1944–1991⁷⁰.

Wyżej wymienione tezy często współwystępowały, co świadczy o stosunkowo dużej elastyczności poszczególnych komponentów narracji o polskiej rusofobii, a z perspektywy rezonowania ram – o ich spójności. Należy również podkreślić, że część z kont propagujących omawiane treści dostosowała swój przekaz do bieżącej sytuacji, głównie do inwazji Rosji na Ukrainę, co z kolei można interpretować jako podejmowanie przez nie prób uzyskania empirycznej wiarygodności, tj. umiejętności dopasowania się do sposobu widzenia świata przez odbiorców komunikatu. Tego typu działań było więcej. Jak bowiem wskazano wcześniej, często twierdzenia o polskiej rusofobii osadzano w kontekście historycznych relacji polsko-ukraińskich oraz oskarżeń Ukraińców o poglądy nazistowskie⁷¹. W odniesieniu do bieżących wydarzeń argumentowano też, że rusofobia Polaków przejawia się

⁶⁸ Przykłady (pisownia oryginalna, podkreślenia pochodzą od autora artykułu):

- „Ludzi ogarnął amok w temacie Rosji!!!!!!!”;
- „Widzę rusofob. Oj jakim trzeba być ignorantem i ćwierć inteligentem żeby taki komentarze pisać. Już o ograniczeniu nie wspomnę. Serio gdyby idiotyzm twój miał skrzydła o poleciał by wysoko (...);”;
- „Rusofobię się leczy”.

⁶⁹ Przykłady (pisownia oryginalna, podkreślenia pochodzą od autora artykułu):

- „rusofobia polityków i mediów osiąga kosmiczne rozmiary jeszcze trochę i dojdzie do nocy długich noży w stosunku do Rosjan;
- „#rusofobia i #matolectwo, daremniaki i POdżegacze wojenni, dramaty”; „Jeszcze może Noc Kryształową urządźcie „ruskim”, rasiści”; „#WojnaWojnie”.

⁷⁰ Przykłady (pisownia oryginalna, podkreślenia pochodzą od autora artykułu):

- „drogą z Moskwy do Berlina i 8 maja 1945 prowadzi przez Polskę /Warszawa Kołobrzeg Wał Pomorski Forsowanie Odry Berlin To na tym szlaku żołnierz Polski brocząc krwią szedł przy boku Armii Radzieckiej wywalając Polskę. To dzisiejsze rusofoby rządowo prezydenckie wasale USA zakłamują fakty historyczne i potem tacy jak ty piszecie farmazony!!!!!!!!!!!!!!!!!!!”;
- „Cześć i chwala Armii Radzieckiej i Ludowemu Wojsku Polskiemu. To dzięki ich walce i poświęceniu przetrwaliśmy jako państwo i naród. I żadne bzdziny i pierdoły rusofobiczne tego nie zmienia (...)”.

⁷¹ Przykłady (pisownia oryginalna, podkreślenia pochodzą od autora artykułu):

- „Stop rusofobom stop banderowcom”;
- „(...) co do Hitlera to był faszysta myślę że Ukrainie bliżej do nich np odzisy Azova albo prawy sektor. Ale trzeba mieć choć minimum wiedzy”; „zgubiłeś w twojej historyjce „subtelny” fakt, że to ukraińska junta wspierana przez Yankesow i pożytecznych idiomów w rusofobicznych krajach jak Polska bez kozery obnosi się z sympatia do nazizmu i to ukraińska armia pod dowództwem marionetkowej junty a nie separatysty od 8 lat bombardowała artyleria ludność miast Doniecka

w agresywnej polityce zagranicznej polskiego rządu wobec wschodnich sąsiadów, a konsekwencją tego stanu rzeczy są negatywne skutki ekonomiczne dla polskiego państwa i społeczeństwa⁷². Podczas analizy zaobserwowano, co warte podkreślenia, występowanie u części autorów stwierdzeń, że rusofobia jest kolejnym, po polityce sanitarno-epidemiologicznej związanej z pandemią koronawirusa, narzędziem „zniewolenia przez system”⁷³. Ponadto w opinii autorów postów narracje na temat Rosji i wojny w Ukrainie były zmanipulowane przez media i polityków, co nadaje ramie interpretacyjnej o polskiej rusofobii cechy manipulacji polegającej na podważaniu wiarygodności oponentów (tj. kreatorów narracji uderzających w wizerunek FR)⁷⁴.

i Donbasu ponieważ nie rozpoznała zbrojnego puczu orkiestrowanego przez eurokolchoz i yan-kesow za demokratyczne władze ukraińskie”.

⁷² Przykład (pisownia oryginalna, podkreślenie pochodzi od autora artykułu):

- „Ten 'szanowny' beczelnie kłamie! Bardzo wysokie ceny nawozów zawdzięczamy prowadzoną zbójczą, rusofobiczną polityką tego rządu w stosunku do Białorusi i Rosji, gdzie nawozów, jak taniego gazu potrzebnego do ich produkcji jest do oporu! - A jeśli będą dopłaty, to będą obciążały budżet, czyli nas wszystkich. 'Czemuś biedny, boś głupi...”

⁷³ Przykład (pisownia oryginalna, podkreślenie pochodzi od autora artykułu):

- „Dostali rozkaz koniec srovidu czas na rusofobie trzeba trzymać niewolników na smyczy w ciągłym strachu”.

⁷⁴ Przykłady (pisownia oryginalna, podkreślenia pochodzą od autora artykułu):

- „Co wyzwała w naszym kraju owo, rzekomo pro ukraińskie szaleństwo? Wyzwała go hodowana, pielęgnowana, podsycana i celebrowana przez ponad trzy dekady, irracjonalna, zwierzęca, pozabawiona jakichkolwiek racjonalnych podstaw, rusofobia”;
- „Świat ogarnęło szaleństwo rusofobii!! Politycy doprowadzili do tego szalenstwa kosztem społeczeństwa!!!!!!!!!!!!!!!”;
- „jedna z setek proxy wojen Ameryki i ich militarne industrial Complex daleko od ich granic, potrzebnych im do egzystencji jak tlen. Tym razem dzięki zwyczajowej propagandzie promującej ich wojenna doktryne okraszona rusofobia wschodnioeuropejczyków udalo im sie dla swoich geopolitycznych celow wykrywawiac slowian przeciwko slowianom. Czy ktokolwiek potrafiacy jeszcze w Polsce mysllec zdaje sobie sprawe, jak odwrocenie sytuacji orkiestrowania przewrotu politycznego przez Rosje w kraju granicznym z USA i plany zbudowania na ich terytorium wyrzutni raketowych skierowanych na miasta USA skonczyloby sie?. nie wspominajac gdyby Rosja chciala stworzyc pakt militarny odpowiednik NATO, ktory podobnie jak NATO zmyuszalby do kontrybucji w ich geopolitycznych wojnach i kupowania wylacznie od nich uzbrojenia. Warunkiem zakonczenia zimnej wojny i rozpoczecia pierestrojki bylo nie rozszerzanie sie NATO poza mor berlinski. Kto kontynuuje tutaj doktryne wojny? kto odmawia przedluzenia umowy o nie powiekszanie arsenu nuklearnego? Kto wydaje na zbrojenia wiecej niz reszta rozwinietych krajow swiata razem wzietych?;
- „Daremne rusofobiczne oszolomstwo, które podjudzone do nienawiści fejkowymi filmikami o „węzowych hierogach” uprawia dziś durnowatą hejterską propagandę i bierze się za walkę z cmentarzami”; „Może ktos napisze i ma odwage do czego zdolni sa tacy jak Biden ile juz wojenek wywolali ile ludzi zginelo ile krajow zaatakowali ile bogactw naturalnych ukradli co po sobie

Cztery z analizowanych kont propagowały treści nieafirmujące tezy, że Polska jest krajem rusofobicznym⁷⁵. Jeden z tych profili dystrybuował długi post popularyzujący wiedzę o intensyfikacji rosyjskiej walki informacyjnej w związku z inwazją Rosji na Ukrainę. W jego treści rusofobia została wskazana jako narracyjny komponent przekazu propagandowego wymierzonego w RP. Wykorzystywane w tym zakresie techniki manipulacji opisano następująco (pisownia oryginalna):

Polaków prezentuje się z użyciem form archetypicznych i stereotypowych. Dezinformacja i propaganda rosyjska określa obecne działania społeczeństwa polskiego jako niedopuszczalne, barbarzyńskie, drapieżne i ksenofobiczne. Współpraca polsko-ukraińska oraz dołączenie do działań międzynarodowych w sprawie sankcji przeciwko Rosji za inwazję na Ukrainę staje się pretekstem do obrazowania Polaków jako narodu ksenofobicznego wobec Rosjan. Do tego dochodzą pojęcia narodu Polskiego takie jak: barbarzyński i drapieżczy, który ruguje Polaków poza krąg orbity narodów cywilizowanych. Odbieranie powagi, prestiżu i niszczenie wizerunku Polski i Polaków stało się powszechną formą propagandową. Jednocześnie oskarżenia o rusofobię rosyjscy dezinformatorzy przypisują raz całemu polskiemu społeczeństwu a innym razem tylko elitom politycznym⁷⁶.

Post miał prawdopodobnie pełnić funkcję popularyzatorsko-prewencyjną w związku z walką informacyjną trwającą w polskiej sieci. Z perspektywy analizy ramowej obniżał wiarygodność promotorów przeciwstawnych ram interpretacyjnych (według których Polska jest krajem rusofobicznym).

Posty pochodzące z trzech pozostałych kont były silnie wpisane w kontekst debaty publicznej. Jedno z nich rozpowszechniało post, który sugerował, że występuje zbieżność między narracjami medialnymi polskiej telewizji publicznej i rosyjskich mediów dotycząca tego, że społeczeństwa zachodnie to (pisownia oryginalna) *zdegenerowani rusofoby*, to <<gej-Europa>> i <<liberaliści>>. Dwa z pozostałych kont propagowały natomiast narracje, że dawne zarzuty aktualnej opozycji parlamentarnej

zostawili co zrobili u siebie z indianami i porównajmy z tym co według rusofobów zrobiła Rosja i ten wasz wrogi Putin proszę o obiektywną odpowiedź”.

⁷⁵ Taka sytuacja wystąpiła w przypadku kont: FB 1 (2022), FB 5 (2022), FB 9 (2022), FB 13 (2022).

⁷⁶ Przykładowe argumenty, które podawano w rosyjskiej propagandzie w kontekście uzasadnienia likwidacji Polski, to (pisownia oryginalna):

- „Rusofobia narodu polskiego oraz polityka władz państwa nastawiona na niszczenie wizerunku Rosji w Świecie”;
- „wyparcie się współpracy gospodarczej z Rosją na rzecz promocji rusofobii na świecie”.

dotyczące tezy o rusofobii partii Prawo i Sprawiedliwość w świetle bieżących wydarzeń okazały się nietrafione⁷⁷.

Z badań wynika również, że posty znacznie różniły się pod względem formy. To zagadnienie wykracza poza główny problem analizy podejmowany w tym etapie. Warto jedynie wspomnieć, że występowały zarówno długie treści, które były powielane (tj. rozsyłane jako zduplikowane) przez jedno konto na różnych profilach, jak i krótsze teksty stanowiące polemikę z innymi użytkownikami FB. Jeden z powtarzanych tekstów opierał się na 50 pytaniach retorycznych, które należy odczytać jako sugestię, że w istocie to Zachód i Stany Zjednoczone, a nie Rosja stanowią zagrożenie bezpieczeństwa narodowego Polski i są źródłem ograniczania jej suwerenności. W celu pokazania przykładu techniki tworzenia materiału opartego na takim przekazie wspomniany post zostanie przywołany w całości (pisownia oryginalna)⁷⁸:

Pytania dla rusofoba... Garść trudnych pytań do oszołomów i zmanipulowanych. Jeżeli Ty również boisz się rusków, uważasz Putina za krwiożerczą bestię, masz przekonanie, że to Rosja łamie prawo na Ukrainie, a nie zachód, przeczytaj poniższe pytania i sam sobie odpowiedz KTO TO WSZYSTKO ROBI:

1. Czy są Rosjanami panowie Soros i Sachs, autorzy Planu Balcerowicza, którzy wyprowadzili z polski kilkaset miliardów dolarów?
2. Czy to może za prośbą lub pomysłem innych Rosjan, Polska dokonała po 1980 roku tej transformacji ustrojowej i gospodarczej, której efekty widzimy dzisiaj?
3. Czy to Rosjanie za marne grosze wykupywali perły polskiego przemysłu?
4. Czy to z winy Rosjan pozbyliśmy się naszego przemysłu włókienniczego, chemicznego, tekstylnego, farmaceutycznego, budowlanego, elektronicznego, kopalnianego, hutniczego, obronnego, transportowego, włókienniczego, telekomunikacyjnego, stoczniowego i wielu innych?
5. Czy to Rosjanie wykupili polskie zakłady pracy za kilka procent ich faktycznej wartości, aby je pozamykać, zwolnić ludzi i wywieźć sprzęt za granicę?
6. Czy to Rosjanie wykupili polskie banki i czy to rosyjskie banki obecnie wysysają z Polaków ich ciężko zarobione pieniądze w tej neo-kolonii zwanej III RP?
7. Czy to Rosjanie zabronili nam dofinansować stocznie?

⁷⁷ Przykład postu (pisownia oryginalna, podkreślenie pochodzi od autora artykułu):

– „Przecież całe PO wmawiało że PiS to rusofoby którzy z szabelką chcą iść na Rosjan. Już Tusk o tym zapomniał? Przecież tak ocieplał wizerunek Rosjan że ci nazwali go naszym człowiekiem w Warszawie. Przecież był największym sojusznikiem Kremla”.

⁷⁸ Przykład komentarza opublikowanego 24 lutego 2022 r. Zob. https://www.facebook.com/5050342581654500_5050806171608141 [dostęp: 11 II 2023]. W badanym okresie wiadomość została powielona osiem razy przez dwa różne konta.

8. Czy to Rosjanie kazali nam zalewać szyby kopalniane, aby nigdy więcej ich już nie użytkować?
9. Czy to Rosjanie kazali pozbyć się naszych cukrowni?
10. Czy to Rosjanie zniszczyli nasze rolnictwo i rybołówstwo?
11. Czy to Rosjanie kazali wprowadzać i podwyższać zbrodnicze podatki, oraz nie pozwalają na ich obniżkę?
12. Czy to Rosjanie wydają wiążące dla Polski tysiące kretyńskich dyrektyw niszczących resztki naszej gospodarki?
13. Czy to Rosjanie wprowadzili do naszego kraju pięćdziesiąt hipermarketów, które nie odprowadzają ani grosza do Skarbu Państwa?
14. Czy to Rosjanie mają pretensje terytorialne w stosunku do nas i czy to oni wykupują ogromne połacie polskiej ziemi (szczególnie na Warmii i Mazurach)?
15. Czy to Rosjanie każą nam odprowadzać rocznie sto miliardów składki członkowskiej?
16. Czy to Rosjanie zniszczyli, a następnie przymierzają się do wykupienia polskiej kolei?
17. Czy to Rosjanie chcą prywatyzować nasze lasy?
18. Czy to Rosjanie wykupili nasze wodociągi i elektrownie?
19. Czy to Rosjanie i ich koncerny niemalże za darmo mają koncesję na wydobywanie w Polsce wszystkiego, co posiada nasza ziemia?
20. Czy to Rosjanie zniszczyli Wojsko Polskie doprowadzając je w stan w którym na sto tysięcy ludzi przypada około dziesięciu tysięcy prawdziwych, potrafiących cokolwiek żołnierzy?
21. Czy to Rosjanie roszczą sobie prawo do decydowania o naszej przyszłości, często wbrew naszej Konstytucji i prawom uchwalanym w naszym kraju?
22. Czy to Rosjanie wysyłali naszych żołnierzy na głupie wojny w Iraku i Afganistanie?
23. Czy to Rosjanie wysyłają naszych żołnierzy do Libii, Czadu czy Mali, by walczyli o ich roszczenia do obecnych tam złóż złota i ropy?
24. Czy to na potrzeby Rosjan utworzono GROM?
25. Czy to do Rosjan pielgrzymują wszyscy polscy politycy, by kiwać się pod murami Kremla obiecując strategiczne partnerstwo szefom rosyjskiego wywiadu?
26. Czy to Rosjanie mają w posiadaniu patenty na GMO i zmuszają nas do wprowadzania tej trucizny?
27. Czy to Rosjanie zmuszali nas do kupowania szczepień na świńską czy ptasią grypę?
28. Czy to Rosjanie spryskują chemikalia nad naszymi głowami i wzruszają ramionami na fakt, że wymiera przez to światowa populacja pszczół?
29. Czy to Rosjanie panoszą się po naszym kraju, roszcząc sobie prawa do wszystkiego co się w nim im spodoba?

30. Czy to paszporty Rosjan upoważniają do odzyskiwania kamienic lub ziemi ornej?
31. Czy to GRU kręci się po naszym kraju z żołnierzami uzbrojonymi w broń maszynową, z wycieczkami młodych Rosjan, którym pokazuje się miejsca kaźni Rosjan i polskich morderców?
32. Czy Rosjaninem jest Jan Tomasz Gross i czy Rosjanie ukuli stwierdzenie o mordercach Polakach w Jedwabnem czy o polskich obozach koncentracyjnych?
33. Czy to Rosjanie dają nam przykład kraju o bezkarnych służbach bezpieczeństwa, które mają prawo do zastrzelenia, torturowania, oraz inwigilowania każdego obywatela?
34. Czy to od Rosjan wychodzi przykład ułatwiania aborcji dla rozrywkowych pańienek, legalizacji i tłumaczenia zbrodni (w tym pedofilii), oraz beztroskiego życia bez zasad i reguł, co niszczy całą cywilizację łańską?
35. Czy to Rosjanie są największymi na świecie producentami i handlarzami narkotyków?
36. Czy to GRU w interesie swoich wojen narkotykowych doprowadza do degeneracji i wyniszczania całych pokoleń?
37. Czy to Rosjanie bombardują kilkadziesiąt krajów członkowskich ONZ?
38. Czy to Rosjanie namawiają nas do legalizacji narkotyków bądź eutanazji?
39. Czy to Rosjanie otaczają inne kraje murami i odcinają im dostęp do wody pitnej?
40. Czy to Rosjanie wjeżdżają buldożerami w osiedla mieszkalne przedstawicieli innej religii?
41. Czy to Rosjanie mogą bezkarnie ignorować ponad siedemdziesiąt rezolucji i kar ONZ?
42. Czy to Rosjanie nie podpisali traktatu o nierozpowszechnianiu broni jądrowej mimo posiadania ogromnych jej ilości?
43. Czy to Rosjanie nie posiadają własnej konstytucji, ani granic?
44. Czy to Rosjanie prowadzą politykę eugeniczną sterylizując kobiety innego koloru skóry, zmuszając je do aborcji, czy wyganiając z ich kraju?
45. Czy to Rosjanie nieustannie od lat prowadzą kosztujące ich podatników biliony dolarów wojny?
46. Czy to Rosjanie wywołują non stop rewolucje w innych krajach i doprowadzają do obalania demokratycznych rządów?
47. Czy to Rosjanie każą nam płacić sześćdziesiąt pięć miliardów odszkodowań?
48. Czy to Rosjanie zrzucają bomby z zubożonym uranem na tysiące niewinnych cywilów?
49. Czy to Rosjanie organizują zamachy mające stanowić prowokacje do kolejnych ich wojen, bądź coraz to większej inwigilacji obywateli?
50. Czy to Rosjanie doprowadzili do biedy i ludobójstw w całej Afryce np. prowokując wojnę domową w Kongo albo rewolucję w RPA, gdzie tylko wyczułi złoza czegoś wartościowego?

Część z powyższych tez była obecna w innych postach najbardziej aktywnych propagatorów hasła *rusofob**.

Etap 3 – wyniki analizy sieciowej miejsc publikacji

W ostatnim etapie przeprowadzono analizę miejsc publikacji, tj. profili, na których została opublikowana największa liczba haseł *rusofob** w obu okresach badawczych. Analogicznie jak w analizie sieciowej przeprowadzonej w etapie 2 miejsca publikacji badano z uwzględnieniem dwóch atrybutów: siły przekazu, czyli liczby postów na nich publikowanych (wskaźnik *weight in-degree*), oraz stopnia usieciowienia, tj. liczby profili, które opublikowały posty na danym profilu – miejscu publikacji (wskaźnik *in-degree*). Porównanie danych z obu okresów przedstawia tabela 2. W przypadku, gdy dany profil – miejsce publikacji znajdował się również w grupie aktorów badanych w etapie 2 (tj. kont najbardziej aktywnych), informację na ten temat umieszczano w przypisie. Wizualizację wyników przedstawiono na diagramach 1. i 2.⁷⁹

Tabela 2. Wskaźniki *weight in-degree* (siła przekazu) oraz *in-degree* (stopień usieciowienia) 20 profili najbardziej aktywnych kont publikujących hasło *rusofob** w 2018 r. oraz w 2022 r. w polskojęzycznym segmencie serwisu FB (konta powtarzające się w obu zbiorach zostały wytłuszczone).

2018 rok			2022 rok		
Nazwa profilu	<i>Weight in-degree</i> (liczba haseł)	<i>In-degree</i> (liczba profili)	Nazwa profilu	<i>Weight in-degree</i> (liczba haseł)	<i>In-degree</i> (liczba profili)
Grupa publiczna Niedostępny	332	125	Gazeta Wyborcza	123	109
Niezależna PL	190	74	tvp.info	114	84
STOP dla Rusofobii ^a	154	14	Polsatnews.pl	67	54

⁷⁹ Diagramy wizualizują powiązania (krawędzie) między kontami (na wykresie pojedyncze punkty, węzły), które w obu okresach badawczych opublikowały hasło *rusofob** w serwisie społecznościowym FB. Na wykresach oznaczono konta ujęte w analizie porównawczej przedstawione w tabeli 1. Nazwami oznaczono konta z największym wskaźnikiem *weight in-degree*, kolorystyka jest uzależniona od wskaźnika *in-degree*. Przyjęto następującą paletę kolorów: zielony – niska liczba powiązań, żółty/pomarańczowy – średnia, czerwony – wysoka. Grupa czerwonych krawędzi wychodzących z danego węzła oznacza zatem, że dane konto miało wysoki wskaźnik *out-degree*, czyli publikowało przekaz na dużej liczbie kont. Analogicznie kolor żółty/pomarańczowy oznacza średnią liczbę powiązanych profili, na których publikowano przekaz, a zielony – niską. Rozmieszczenie poszczególnych węzłów wynika z mechanizmu działania algorytmu Force Atlas.

Telewizja Republika	102	47	WP Wiado- mości	60	43
Kresy.pl	90	49	Dziennik Rzeczpospolita	58	47
wPolityce.pl	68	32	Onet	54	34
TVN24.pl	61	41	Interia Wydarzenia	49	30
tvp.info	55	34	Natemat.pl	46	30
Grupa publiczna Niedostępny	52	7	Tygodnik Polityka	41	33
Konto indywidualne ^b Niedostępny	51	16	Gazeta.pl	41	34
Konto indywidualne	51	21	Goniec.pl	39	26
Konto indywidualne ^c	49	22	Sok z Buraka	39	24
Sok z Buraka	49	31	Newsweek Polska	37	26
Studio wschód	48	23	Nie dla Islami- zacji Europy	35	25
Konto indywidualne Niedostępny	48	26	PCh24.pl	32	11
Grupa publiczna Niedostępny	48	10	Money.pl	32	27
Konto indywidualne ^d	47	32	Fakt24.pl	30	25
Tygodnik Polityka	47	2	Tygodnik Do Rzeczy	29	18
TVN, GW, Polsat, TVP1 Kłamstwa i manipulacje	47	20	Kresy.pl	28	24
Gazeta Wyborcza	45	28	Zespół Myślenia Ironicznego	28	26
Suma	1610	650	Suma	982	730
Łączna liczba haseł	9032		Łączna liczba haseł	3381	

^a Aktor zakodowany jako FB 2 (2018).

^b Aktor zakodowany jako FB 1 (2018).

^c Aktor zakodowany jako FB 19 (2018).

^d Aktor zakodowany jako FB 4 (2018).

Źródło: Opracowanie własne.

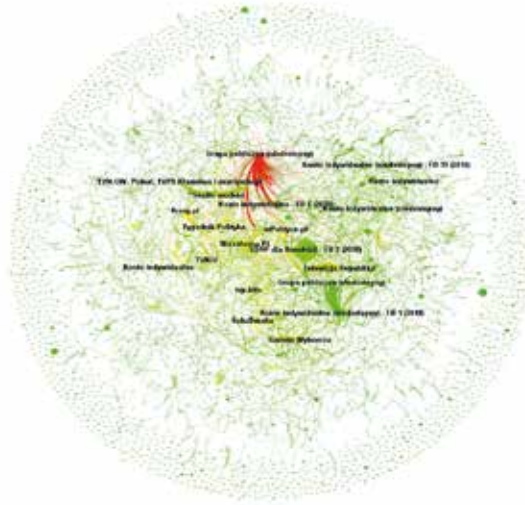

Diagram 1. Wizualizacja sieci powiązań między kontami publikującymi hasło *rusofob** w serwisie społecznościowym Facebook w 2018 r. Na diagramie zaznaczono 20 profili wyróżniających się pod względem koncentrowania dyskusji.

Źródło: Opracowanie własne przy wykorzystaniu oprogramowania Gephi.

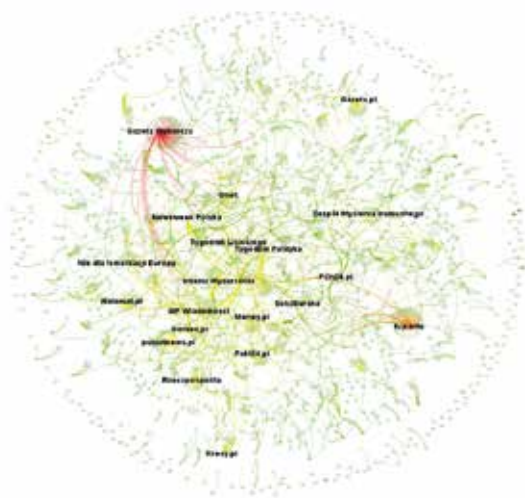

Diagram 2. Wizualizacja sieci powiązań między kontami publikującymi hasło *rusofob** w serwisie społecznościowym Facebook w okresie styczeń–kwiecień 2022 r. Na diagramie zaznaczono 20 profili wyróżniających się pod względem koncentrowania dyskusji.

Źródło: Opracowanie własne przy wykorzystaniu oprogramowania Gephi.

Wnioski z porównania danych z 2018 r. i 2022 r. odnoszących się do miejsc, w których koncentrowała się dyskusja, są następujące:

1. Sześć analizowanych miejsc publikacji z 2018 r. (30 proc. próby) jest aktualnie niedostępnych.
2. Cztery analizowane miejsca publikacji z 2018 r. (20 proc. próby) znajdowały się jednocześnie wśród aktorów analizowanych w etapie 2, czyli kont najbardziej aktywnych w propagowaniu hasła *rusofob*⁸⁰.
3. W 2018 r. była zauważalna wysoka reprezentatywność profili indywidualnych, a dyskusja koncentrowała się przede wszystkim w grupach publicznych lub kontaktach indywidualnych. W 2022 r. dyskurs w większym stopniu rozwijał się natomiast na profilach związanych z mediami i liderami opinii o dużej popularności: telewizji, tygodników, portali internetowych o różnej proveniencji politycznej i światopoglądowej. Część tego typu popularnych kont powtórzyła się w obu okresach badawczych (w obu tabelach ich nazwy zostały wytłuszczone).
4. W pierwszych czterech miesiącach 2022 r. była widoczna niższa niż w 2018 r. koncentracja publikowanych treści. W 2018 r. 20 profili, na których najczęściej publikowano hasła, stanowiło 13,8 proc. całości miejsc publikacji z tego okresu⁸¹, w 2022 r. zaś ten odsetek wynosił jedynie 4,6 proc.⁸²

Na podstawie otrzymanych wyników można stwierdzić, że w okresie styczeń–kwiecień 2022 r. charakter dyskusji na temat rusofobii na FB uległ istotnym przeobrażeniom w stosunku do 2018 r. Było to związane między innymi z tym, że część profili, które skupiały dyskusję w 2018 r., była w 2022 r. niedostępna, tj. została zamknięta lub zablokowana. W tym kontekście ważna jest obserwacja, że niektóre z najbardziej popularnych miejsc publikacji z 2018 r. były jednocześnie najaktywniejszymi propagatorami badanego hasła (tj. aktorami). Sugeruje to, że w 2018 r. wykształciła się sieć kilku kont, które zarówno wprowadzały do przestrzeni informacyjnej tezy o polskiej rusofobii, jak i skupiały dyskusję o takim zjawisku, co z kolei stworzyło sprzyjające warunki do wykształcenia się bańki informacyjnej. Istotne znaczenie ma także to, że dwa tego typu konta są obecnie niedostępne⁸³, a z uzyskanych danych wynika, że w 2022 r. w ich miejsce nie powstała

⁸⁰ Tego typu konta zostały opatrzone odpowiednimi przypisami w tabeli 2.

⁸¹ Stosunek liczby haseł opublikowanych w 2018 r. (9032) do sumarycznej liczby wskaźnika *out-degree* w tabeli 2. za rok 2018.

⁸² Stosunek liczby haseł opublikowanych w 2022 r. (3381) do sumarycznej liczby wskaźnika *out-degree* w tabeli 2. za rok 2022.

⁸³ Można założyć, że zostały one zamknięte przez administrację FB z powodu łamania przez nie regulaminu serwisu, co z kolei mogło być przejawem uporczywego oddziaływania na polską infosferę (trollingu). Z powodu braku odpowiednich źródeł to stwierdzenie jest jedynie przypuszczeniem.

grupa kont podobnie kanalizująca aktywność uczestników dyskusji o rusofobii, jak to się działo w 2018 r. W okresie styczeń–kwiecień 2022 r. dyskurs koncentrował się natomiast głównie na profilach o dużej popularności⁸⁴, w pewnym zakresie również w grupach dotyczących tematyki antyimigranckiej⁸⁵, związanych z szeroko rozumianą pravicową orientacją polityczno-społeczną⁸⁶, a także na innych profilach aktywnie uczestniczących w debacie na temat polskiego życia politycznego⁸⁷.

Podsumowanie

Odnosząc się do pierwszego z postawionych pytań badawczych, należy stwierdzić, że po inwazji Rosji na Ukrainę nastąpiło nasilenie dyskusji na temat rusofobii w serwisie społecznościowym FB. Jej dynamika rosła i 21 marca 2022 r. odnotowano największą liczbę postów zawierających hasło *rusofob**, następnie zaobserwowano gwałtowne zmniejszenie ich liczby. Odpowiedź na drugie pytanie badawcze jest przecząca – konta najbardziej aktywne w 2018 r. nie wyróżniały się ponownie w takim charakterze w 2022 r. (wyjątek stanowił jeden profil, który wykazywał największą aktywność w obu okresach badawczych). Wyniki analiz prowadzą do następujących odpowiedzi na trzecie pytanie badawcze:

1. W 2018 r. dyskusja koncentrowała się wokół kilku profili, a w pierwszych miesiącach 2022 r. była bardziej rozproszona⁸⁸.
2. W 2018 r. wyróżniały się zarówno konta powiązane z większymi mediami, jak i profile indywidualne oraz grupy publiczne, w których były propagowane treści na temat rusofobii. W 2022 r. sytuacja się zmieniła, ponieważ dominacja kont powiązanych z dużymi mediami oraz zróżnicowanych światopoglądowo fanpage'ów była większa.
3. W okresie styczeń–kwiecień 2022 r. w porównaniu z 2018 r. w dalszym ciągu dominowały treści wpisujące się w tezy o polskiej rusofobii. Zaobserwowano ich dużą elastyczność i dopasowywanie przekazów do aktualnego kontekstu sytuacyjnego (przekaz często miał wydźwięk antyukraiński,

⁸⁴ Były to zarówno profile związane z dużymi mediami tradycyjnymi (tvp.info, Polsatnews.pl, Tygodnik Polityka, Newsweek Polska, Fakt24.pl, Do Rzeczy) i internetowymi (WP Wiadomości, Onet, Interia Wydarzenia, Natemat.pl, Gazeta.pl), jak i z innymi miejscami koncentrującymi uwagę użytkowników mediów społecznościowych (np. Goniec, Zespół Myślenia Ironicznego).

⁸⁵ Nie dla Islamizacji Europy.

⁸⁶ PCh24.pl.

⁸⁷ Sok z Buraka.

⁸⁸ Taka zmiana mogła wynikać z niedostępności (zamknięcia, zablokowania) kont, które w 2018 r. skupiały tę dyskusję.

antyamerykański, zaobserwowano też treści antyszczepionkowe). Podkreślenia wymaga to, że w 2022 r. pojawiło się więcej przekazów nieafirmujących tezy o polskiej rusofobii. Nie była to grupa dominująca (taką cechę wykazały jedynie cztery z 20 analizowanych profili), ale co najmniej jeden profil prowadził systematyczną komunikację ukierunkowaną na przełamanie narracji o tym, że Polska jest krajem rusofobicznym.

Z odpowiedzi uzyskanych na pytania badawcze wynika, że w pierwszych czterech miesiącach 2022 r. we fragmencie środowiska informacyjnego obejmującym dyskusję o rusofobii zarysowały się dwa pozytywne zjawiska z perspektywy bezpieczeństwa informacyjnego RP:

- mniejsza koncentracja przekazu (wynikająca z braku aktywności kont wyróżniających się pod tym względem w 2018 r.), a tym samym mniejsze ryzyko wykształcenia się baniek informacyjnych, w których byłyby propagowane treści o polskiej rusofobii,
- pojawienie się systematycznych przekazów przełamujących wyżej opisane narracje.

W kontekście tych obserwacji należy stwierdzić, że działania popularyzujące wiedzę na temat mechanizmów i kierunków obcej propagandy w przestrzeni informacyjnej obniżają wiarygodność kont propagujących ten przekaz, zmniejszając – z perspektywy analizy ramowej – ich rezonans. Z tego względu istotne znaczenie mają działania organizacji fact-checkingowych, komunikacja strategiczna administracji publicznej oraz wypowiedzi eksperckie w mediach. Działania, których celem było informowanie o zjawisku wykorzystywania w rosyjskiej propagandzie hasel o rusofobii, można interpretować jako zwiększanie świadomości w tym zakresie.

Jednocześnie główne kierunki narracji zaobserwowane w 2022 r. pozostają w zasadzie niezmiennie, co widać przy porównaniu ich z tezami z 2018 r. Mimo to charakteryzują się one wysoką elastycznością i zdolnością dostosowania do aktualnego kontekstu sytuacyjnego. W opinii autora funkcjonowanie tego typu treści można uznać za przykład podatności uczestników różnych fragmentów polskiego środowiska informacyjnego na rezonowanie obcego przekazu propagandowego. Specyfika mediów społecznościowych sprawia, że ta grupa stanowi audytorium przekazu propagandowego FR i może zarówno wzmacniać dystrybucję tych materiałów w sieci, jak i kreować tego typu treści z własnej inicjatywy.

Zdaniem autora analiza sieciowa i metody badania przekazów komunikacyjnych (np. analiza ramowa) mogą być wykorzystywane – z uwzględnieniem ich ograniczeń metodologicznych i merytorycznych⁸⁹ – do charakteryzowania fragmentów

⁸⁹ Związanych chociażby z brakiem danych oraz świadomością, że często odpowiadają one jedynie wirtualnej aktywności człowieka.

środowiska informacyjnego zagrożonych obcą ingerencją czy narażonych na dysfunkcjonalne procesy wewnętrzne, np. związane z głęboką polaryzacją debaty publicznej, mową nienawiści czy wzrostem postaw radykalnych. Jak zasygnalizowano na początku, niniejszy artykuł to pewna propozycja metodologiczna, nie jest on ani gotowym modelem analitycznym, ani opracowaniem wyczerpującym zagadnienie wyeksponowania polskiego odbiorcy na obcą, w tym rosyjską, propagandę.

Podjęmowanie przez przedstawicieli nauk o bezpieczeństwie, politologów, socjologów, medioznawców czy specjalistów IT analiz i studiów opartych na badaniach empirycznych przyczynia się do poszerzania stanu wiedzy o zagrożeniach dotyczących środowiska informacyjnego w polskiej infosferze oraz może mieć implikacje praktyczne – począwszy od identyfikacji zagrożeń, ryzyka i szans z perspektywy bezpieczeństwa informacyjnego państwa, na określeniu kierunków i priorytetyzowaniu działań podejmowanych w ramach komunikacji strategicznej kończąc.

Bibliografia

Aleksandrowicz T., *Podstawy walki informacyjnej*, Warszawa 2016.

Baraniuk K., *Walka informacyjna jako środek polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Przykład trollingu w polskojęzycznym Internecie*, Wrocław 2022.

Bäcker R., *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu*, Łódź 2000.

Balcewicz J., *Spółczesność informacyjna w czasach cyfrowej rewolucji – o zjawisku bańki informacyjnej i jego następstwach*, w: M. Wrzosek, *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*, Warszawa 2019, s. 25–28.

Biliński P., *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2003, t. 38, s. 227–246.

Borowik I., *Odbudowanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Kraków 2000.

Brooker C., *The Effectiveness of Influence Activities in Information Warfare*, „Australian Army Occasional Paper” 2021, nr 8, s. 1–158.

Castells M., *Spółczesność sieci*, Warszawa 2007.

Darczewska J., Żochowski P., *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia*, „Punkt Widzenia” 2015, nr 56, s. 5–28.

Diec J., *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, seria: *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia*, t. 1, Kraków 2015.

van Dijk J., *Spoleczne aspekty nowych mediów*, Warszawa 2010.

Disen G., *Russophobia. Propaganda in International Politics*, Singapore 2022.

Dobek-Ostrowska B., *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2007.

Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 1999.

Dobieszewski J., *Wissariona Bielińskiego zmagania z rzeczywistością*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2009, nr 78, s. 22–31.

Eberhardt P., *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przeгляд Geopolityczny” 2010, t. 2, s. 43–64.

Entman R.M., *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, „Journal of Communication” 1993, t. 43, nr 4, s. 51–58.

Franczak K., *Analiza ramowania*, w: *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, M. Czyżewski i in. (red.), Łódź 2017, s. 143–173.

Galus A., *Białoruś, czyli teatr jednego aktora? Zjawisko ramowania na przykładzie wizerunku Białorusi w wybranych tytułach prasowych*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2015, t. 4, s. 197–219.

Haythornthwaite C., *Social Network Analysis: An Approach and Technique for The Study of Information Exchange*, „Library & Information Science Research” 1996, nr 18, s. 323–342.

Jenkis H., *Kultura konwergencji: zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa 2007.

Jowett G.S., O'Donnell V., *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2012.

Kacała T., Lipińska J., *Komunikacja strategiczna i public affairs*, Warszawa 2014.

Kisilowska M., *Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2011, nr 2, s. 35–52.

Klepka R., *Bańka informacyjna i zjawisko echo chamber*, w: *Encyklopedia bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, S. Wasiuta (red.), Kraków 2021, s. 201–209.

Kłaczyński R., *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2012, nr 1, s. 21–38.

Kowalska M., Lelonek A., *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, w: K. Wóycicki, M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, Warszawa 2017, s. 10–18.

Kulczycki E., *Źródła transmisyjnego ujęcia procesu komunikacji*, „Studia Humanistyczne AGH” 2012, t. 11/1, s. 21–36.

Kwiecień J., *Polska widziana oczyma Eurazjatów. Rosyjskie tezy propagandowe w przestrzeni medialnej*, „The Warsaw Institute Review” 2017, edycja specjalna, s. 70–77.

Łoski M., *Historia filozofii rosyjskiej*, Kęty 2000.

Maffesoli M., *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Warszawa 2008.

Manovich L., *Język nowych mediów*, Warszawa 2006.

Massaka I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Warszawa 2009.

McQuail D., *Teoria komunikowania*, Warszawa 2007.

Modrzejewski Z., *Information operations from Polish point of view*, „Defence and Strategy” 2018, nr 1, s. 115–132.

Monge P.R., Contractor N.S., *Theories of Communication Networks*, New York 2003.

Nowak J., *Social media jako sieci obiegu przekazów medialnych*, „Nowe Media” 2012, nr 3, s. 13–31.

Popiołek M., *Serwisy społecznościowe w przestrzeni internetowej – (social)mediatyzacja życia codziennego*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2015, nr 1, s. 60–71.

Sypniewska B.A., *Istota, błędy i bariery w komunikowaniu się w organizacji*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2015, t. 23, s. 65–77.

Szczepaniak R., *„Plemiona sieci” – Internet jako medium społeczne i kulturowe*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2015, t. 58, s. 202–211.

Szpunar M., *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze” 2008, nr 4, s. 31–40.

du Vall M., *Społeczne bezpieczeństwo informacyjne w erze nowych mediów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 4, s. 19–30.

Wasilewski K., *Framing i analiza ramowa – stan badań we współczesnym medioznawstwie. Przegląd stanowisk badawczych*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2018, nr 1, s. 91–109.

Wojnowski M., *Aleksandr Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem geopolityki przez cywilne i wojskowe służby specjalne we współczesnej Rosji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 10, s. 11–37.

Zamojski A., *Cywilizacja turańska Feliksa Konecznego – założenia teoretyczne oraz współczesna egzemplifikacja*, „The Peculiarity of Man” 2018, nr 27, s. 65–80.

Żebrowski A., *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych” 2013, nr 29, s. 447–463.

Źródła internetowe

Allied Joint Doctrine for Operations Security and Deception (AJP-3.10.2), 31 III 2020 r., <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-operations-security-and-deception-ajp-3102a> [dostęp: 17 I 2023].

Allied Joint Doctrine for Psychological Operations (AJP-3.10.1), 31 VII 2015 r., <https://www.gov.uk/government/publications/ajp-3101-allied-joint-doctrine-for-psychological-operations> [dostęp: 17 I 2023].

Babik W., *Ekologia informacji*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/5684/babik_ekologia_informacji_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y, s. 23 [dostęp: 7 III 2023].

Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego RP, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/Projekt_Doktryny_Bezpieczenstwa_Informacyjnego_RP.pdf [dostęp: 21 I 2023].

<https://sjp.pwn.pl/sjp/rusofobia;2574544> [dostęp: 28 I 2023].

Information Environment. Opportunities and Threats to DOD's National Security Mission, U.S. Government Accountability Office, wrzesień 2022 r., <https://www.gao.gov/assets/730/722922.pdf> [dostęp: 30 I 2023].

Information Operations. Joint Publication 3-13, https://defenseinnovationmarketplace.dtic.mil/wp-content/uploads/2018/02/12102012_io1.pdf [dostęp: 30 I 2023].

Making sense of the information environment, „Small Wars Journal”, 3 III 2020 r., <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/making-sense-information-environment> [dostęp: 30 I 2023].

Miguel R., *Russophobia and disinformation in Germany: Weaponising the victim narrative*, EU Disinfo Lab, 23 VI 2022 r., <https://www.disinfo.eu/publications/russophobia-and-disinformation-in-germany-weaponising-the-victim-narrative/> [dostęp: 28 I 2023].

Przewodnik po social media w Polsce, <https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2020/01/IAB-Przewodnik-po-Social-Media-w-Polsce-2019-2020.pdf> [dostęp: 12 II 2023].

Rodkiewicz W., *Dimitrij Miedwiediew atakuje Polskę*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 21 III 2022 r., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-21/dimitrij-miedwiediew-atakuje-polske> [dostęp: 28 I 2023].

Röttger P., Vedres B., *The Information Environment and its Effects on Individuals and Groups. An Interdisciplinary Literature Review*, <https://royalsociety.org/-/media/policy/projects/online-information-environment/oie-the-information-environment.PDF> [dostęp: 17 I 2023].

Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives, U.S. Department of State, 20 I 2022 r., <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> [dostęp: 28 I 2023].

Social Media w Polsce 2021 – raport, Empemedia, <https://empemedia.pl/social-media-w-polsce-2021-nowy-raport/> [dostęp: 12 II 2023].

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej 2020, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf [dostęp: 21 I 2023].

The Conduct of Information Operations. ATP 3-13.1, https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/ARN13138_ATP%203-13x1%20FINAL%20Web%201.pdf [dostęp: 17 I 2023].

Dr Kamil Baraniuk _____

Doktor nauk o polityce i administracji, absolwent Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

Szturm na siedzibę Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Ługańsku w 2014 r. jako przykład operacji służb specjalnych Federacji Rosyjskiej

Abstrakt

Autor analizuje zajęcie siedziby Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) w Ługańsku w 2014 r. przez prorosyjskich manifestantów. Przedstawia także dobrze udokumentowane poszlaki wskazujące na to, że ługańska SBU została wybrana przez rosyjskie służby specjalne, aby odegrać rolę „wyzwalacza” wystąpień separatystycznych w Donbasie. Temu miało służyć między innymi zgromadzenie w magazynach tej jednostki ogromnych ilości amunicji, broni i materiałów wybuchowych, aby natychmiast po szturmie separatyści mogli przystąpić do tworzenia struktur militarnych. Zdaniem autora infiltracja ukraińskiego SBU i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych była łatwiejsza wskutek istnienia w nich rozgałęzionych sieci klientelistycznych. To umożliwiała politykom wrogim nowej władzy sterowanie instytucjami państwowymi w imię interesów strategicznych Federacji Rosyjskiej.

Słowa kluczowe

anomia, FSB, GU, Ukraina, SBU, technologie polityczne, powstanie w Donbasie, prorosyjski separatyzm.

Poza stałymi geopolitycznymi uwarunkowaniami rywalizacji o Ukrainę bezpośrednią przyczyną zintensyfikowania polityki Federacji Rosyjskiej w Ukrainie w 2014 r. było – postrzegane przez Rosjan jako strategiczne osłabienie ich potencjału militarno-politycznego – zagrożenie związane z ewentualną utratą tego kraju. Stanowił on dla Rosji część tzw. bliskiej zagranicy, tj. terenów byłych republik ZSRR postimperialnie traktowanych przez Kreml jako rosyjska strefa wpływów.

Uwarunkowania militarno-strategiczne

Rosja, prowadząc politykę hybrydową¹ (realizowaną od lat 20. XX w.² zawsze poniżej progu gorącego konfliktu), stanęła przed zadaniem strategicznego zabezpieczenia swoich interesów, gdy nie powiodło się – wskutek rozszerzenia Sojuszu Północnoatlantyckiego – stworzenie neutralnej strefy buforowej z byłych państw satelickich ZSRR. Wejście w 1999 r. do NATO Polski, Czech i Węgier oraz w 2004 r. państw bałtyckich, Rumunii i Słowacji całkowicie zmieniło sytuację militarną Rosji, zdecydowanie ją pogarszając z jej punktu widzenia. Po rozpadzie ZSRR Rosja oparła bowiem swoje bezpieczeństwo na triadzie atomowej i znacznie zredukowała konwencjonalne siły zbrojne, co miało odciążyć pograżoną w kryzysie gospodarkę. Idea rozmieszczenia amerykańskiej tarczy atomowej (ang. Ground-Based Mid-course Defense System) w państwach Europy Wschodniej została zinterpretowana przez FR jako próba pozbawienia jej osłony atomowej³. Rozmowy w sprawie rozmieszczenia elementów tej tarczy między innymi w Polsce, które toczyły się od 2002 r., zakończyły się w 2008 r. zgodą RP oraz pozostałych państw regionu, pomimo gróźb ze strony FR⁴. Dla Rosji –przekonanej o tym, że Zachód zmierza do jej

¹ Termin określający całokształt działań rosyjskiego, wcześniej sowieckiego, aparatu państwowego mających na celu realizację strategicznych interesów Rosji w sytuacji zapóźnienia technologicznego i różnicy potencjałów gospodarczych. Ta polityka jest specyficzną formą konfliktu asymetrycznego, realizowaną środkami politycznymi, ale także za pomocą propagandy w jej wszystkich odmianach, dezinformacji i deprecji skierowanych do ośrodków władzy państw postrzeganych przez Rosjan jako wrogię.

² Szerzej o asymetrycznych działaniach sowieckich zob. M. Świerczek, *Jak Sowietci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka deprecja strategiczna*, Warszawa 2021.

³ W razie hipotetycznego wyprzedzającego ataku nuklearnego ze strony NATO jakkolwiek odpowiedź odwetowa ze strony Rosji mogłaby w dużym stopniu zostać przechwycona przez systemy antyrakietowe. To oznacza, że wygrana w konflikcie atomowym, do tej pory uważana za logicznie wykluczoną ze względu na pewność obustronnego zniszczenia przeciwników, stawała się teoretycznie możliwa.

⁴ L. Harding, *Russia threatening new cold war over missile defence*, „The Guardian”, 11 IV 2007 r., <https://www.theguardian.com/world/2007/apr/11/usa.topstories3> [dostęp: 2 IX 2022]; T. Shanker,

osłabienia⁵ – oznaczało to, że parasol atomowy mógł przestać być gwarantem bezpieczeństwa. Dla postsowieckich sztabowców i rosyjskich wertykali władzy, skłonnych do postrzegania świata w kategoriach spiskowych, wiązało się to z kolei z ryzykiem konfliktu z NATO o charakterze konwencjonalnym, a w konsekwencji z koniecznością powrotu do tradycyjnej dla rosyjskiej myśli wojskowej koncepcji terytorium jako gwaranta bezpieczeństwa⁶. W związku z tym w opinii kremlo-wskich elit zachowanie za wszelką cenę Białorusi i Ukrainy w swojej strefie wpływów było niezbędne. Na to nakładały się zmiany postrzegania Ukrainy i Białorusi przez Kreml ewoluujące w kierunku paradygmatu państwo-właściciel, tj. odmawiania narodom tych państw statusu odrębnych nacji w imię przeświadczenia, że są to jedynie regionalne odnogi wielkiego narodu rosyjskiego⁷.

Do połowy I dekady XXI w. Rosja próbowała zatrzymać te państwa w swojej strefie wpływów metodami agenturalno-propagandowo-dyplomatycznymi. Dopiero zajęcie Krymu w 2014 r. było początkiem działań stricte militarnych, jednak – przynajmniej do chwili obecnej – bez wchodzenia w bezpośredni konflikt z dominującym gospodarczo i wojskowo blokiem zachodnim⁸. Wydarzenia z przełomu

N. Kulish, *Russia Lashes Out on Missile Deal*, „The New York Times”, 15 VIII 2008 r., <https://www.nytimes.com/2008/08/15/world/europe/16poland.html?hp> [dostęp: 1 IX 2022].

⁵ Propaganda FR, a wcześniej ZSRR i carskiej Rosji, przedstawia politykę zachodnią jako serię spisków wymierzonych w Rosję. Najpierw miały to być zabiegi Watykanu i jezuitów zmierzające do katolicyzacji prawosławia, potem intrygi Wielkiej Brytanii obawiającej się rosyjskiego ekspansjonizmu w Azji, a w latach 20. XX w. zakulisowe plany interwencji państw limitrofovych i zachodnich w ZSRR. Po II wojnie światowej do dzisiaj rolę arcywroga planującego zagładę Rosji przejęły Stany Zjednoczone. Wbrew dość częstemu na Zachodzie postrzeganiu tych tez jedynie jako zabiegów socjotechnicznych mających konsolidować społeczeństwo wokół ośrodków władzy wiele wskazuje na to, że taki paradygmat postrzegania rzeczywistości jest w pełni akceptowany przez rosyjskie elity.

⁶ Ogromne terytoria Rosji przekroczyły możliwości logistyczne zarówno La Grande Armée Napoleona, jak i hitlerowskich Niemiec.

⁷ Według obecnej rosyjskiej narracji Rosjanie rozpadają się na Wielkorusów, Małorusów i Białorusów – historycznie podzielonych, ale wyrastających z tego samego pnia językowo-kulturowo-religijnego. Wydaje się, że ta koncepcja, lansowana między innymi przez Władimira Putina, jest wtórna wobec postimperialnych interesów Rosji, ale należy przyjąć, że ta propaganda oddziałuje także na jej twórców. Por. В. Путин, *Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [dostęp: 17 V 2023].

⁸ Wydatki NATO na obronę wyniosły w 2022 r. **1 189 875 mln dolarów**. Zob. *Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2022)*, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220627-def-exp-2022-en.pdf, s. 7, tabela 2 [dostęp: 17 V 2023]. Federacja Rosyjska w tym samym roku wydała na swoje siły zbrojne **86,4 mld dolarów** (z uwagi na działania wojenne, w 2021 r. było to 65,91 mld dolarów). Zob. *Military spending in Russia from 1993 to 2022*, <https://www.statista.com/statistics/1203160/military-expenditure-russia/> [dostęp: 17 V 2023]. W 2022 r. wydatki FR na zbrojenia stanowiły zatem **7,2 proc.** wydatków NATO. Wynika z tego, że Rosja nie ma realnej możliwości prowadzenia wojny konwencjonalnej z Sojuszem.

2013 r. i 2014 r. Rosja zinterpretowała jako pucz będący spiskiem państw zachodnich⁹, więc z jej punktu widzenia niezbędne było przejście do kontrataku, aby pomniejszyć geopolityczne straty wywołane przejściem władzy przez ukraińską opozycję. W niniejszej analizie defensywny charakter NATO podkreślany przez władze Sojuszu nie ma znaczenia. Ważny jest bowiem sposób interpretacji rzeczywistości politycznej przez jej aktorów. Rosjanie – co wynika z wypowiedzi Władimira Putina i jego współpracowników – są przekonani, że poszerzanie NATO zmierza do strategicznej marginalizacji Rosji. W związku z tym, aby zrozumieć opisywany proces, analitycznie uprawnionym narzędziem jest przyjęcie ich sposobu postrzegania problemu.

Istotne jest przy tym, że w 2014 r. Rosja, podejmując działania wobec Ukrainy, była za słaba, aby zdecydować się na otwartą wojnę i narażenie się na nieuchronne sankcje Zachodu. Logika operacyjna wskazywała, że możliwe jest jedynie zaostrezenie polityki hybrydowej, jednak w taki sposób, aby uniknąć umiędzynarodowienia konfliktu. Z tego powodu władze Rosji postanowiły:

- a) szybko i sprawnie realizować politykę faktów dokonanych¹⁰,
- b) upozorować, że wydarzenia w Ukrainie są skutkiem procesów wewnętrznych zachodzących w tym kraju.

Powyższe było możliwe jedynie przy intensywnej infiltracji agenturalnej ukraińskich instytucji przez rosyjskie służby specjalne¹¹. Gdyby nie było agentury w ukraińskiej armii, SBU czy administracji, nie dałoby się ani przejść Krymu bez oporu ze strony ukraińskich sił zbrojnych, ani zainicjować insurekcji na wschodzie Ukrainy. Działania Rosjan były bowiem początkowo na tyle nieudolne i na tak niewielką skalę, że rutynowe działania ukraińskich struktur siłowych powinny były

⁹ I. Lopatonok, O. Stone, *Ukraine on Fire*, 20 VIII 2021 r., YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=pKcmNGvaDUu> [dostęp: 23 VIII 2022]; ciż sami, *Revealing Ukraine*, YouTube, 9 III 2022 r., <https://www.youtube.com/watch?v=jhu3lfgHhCI> [dostęp: 10 VIII 2022]; *Профессор из Оттавы доказал: в гибели «Небесной сотни» виновны мятежники евромайдана*, Live Journal, <https://urb-a.livejournal.com/12511220.html> [dostęp: 2 IX 2022]; *Профессор Иван Качановский (Канада): Масштабное расследование бойни на майдане*, https://ruskline.ru/opp/2015/oktyabr/17/professor_ivan_kachanovskij_kanada_masshtabnoe_rassledovanie_bojni_na_majdane [dostęp: 1 IX 2022]; *Освещение убийств на Майдане СМИ на Западе – грубое искажение» Интервью с Иваном Качановским*, East and West, 5 III 2019 r., <https://eastandwest.me/2019/03/05/interviu--ivan-kachanovski-snaiperi-maidan/> [dostęp: 28 VIII 2022].

¹⁰ Przykładem jest błyskawiczne przejście Krymu.

¹¹ Zob. *Генерал СБУ Александр Петрулевич. „ГОРДОН” (2017)*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=IQOxmKCSYNc> [dostęp: 24 IX 2022]; *Кузьмук о министрах обороны Украины Саламатине и Лебедеве и главе СБУ Якименко*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=xxC1SPlwZg> [dostęp: 25 IX 2022]; *У нас на всех уровнях управления государством огромное количество агентов ФСБ*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=OwNoS6Ay_0w [dostęp: 4 IX 2022].

zneutralizować zagrożenie ze strony separatystów kontrolowanych przez Federalną Służbę Bezpieczeństwa FR (ros. Федеральная служба безопасности Российской Федерации, FSB) i Główny Zarząd Wywiadowczy SG Sił Zbrojnych FR (ros. Главное управление Генерального штаба Вооружённых Сил Российской Федерации, GU).

Jako kazus ilustrujący tę tezę zostaną opisane wydarzenia, do których doszło we wschodniej Ukrainie, a ich przebieg i podłoże zostaną przeanalizowane¹².

Przyczyny wybuchu zbrojnego powstania na Donbasie

Skuteczna prowokacja mająca na celu wywołanie zbiorowej agresji w jakiejś społeczności wymaga spełnienia dwóch warunków: istnienia realnego konfliktu generującego silne napięcia międzygrupowe oraz braku zdecydowanej pierwszej reakcji ze strony gwarantów bezpieczeństwa tej społeczności¹³.

Ukraina – wskutek zaszłości historycznych sięgających XVII w.¹⁴ – rozpada się na dwa wyraźnie wyodrębnione etnosy¹⁵: Ukrainę Zachodnią (jako skutek trwającego kilkaset lat oddziaływania państw z kręgu cywilizacji łacińskiej¹⁶) i Ukrainę Wschodnią (będącą od ponad trzech wieków częścią Rosji, w której nakładały się na siebie cywilizacje: bizantyjska i mongolsko-stepowa). Różnice między tymi grupami oprócz odmiennego języka, tradycji oraz odwołań historycznych niezbędnych do samoidentyfikacji narodowej¹⁷ obejmowały także sferę gospodarczo-polityczną.

¹² Prorosyjskie powstanie w Donbasie miało być częścią skoordynowanych wystąpień zbrojnych obejmujących cały wschód i południe Ukrainy. Jednak dzięki zdecydowanym działaniom struktur niepaństwowych (głównie wywodzących się z Prawego Sektora oraz firm ochroniarskich Igora Kołomojskiego) aktywność rosyjskich agentów na południu kraju została skutecznie zablokowana.

¹³ Takie samo podłoże miał pogrom kielecki z 4 VII 1946 r. Bazował on na zadawnionych napięciach pomiędzy ludnością polską a żydowską, wzmocnionych przez stereotypy narodowościowe oparte na ludowej mitologii oraz na bierności Milicji i Urzędu Bezpieczeństwa, które mogły zainterweniować. Zob. S. Wójcik, *Na 30-lecie wyborów w Polsce*, „Zeszyty Historyczne” 1978, z. 43, s. 16–43.

¹⁴ W dniu 18 stycznia 1654 r. została zawarta tzw. ugoda perejasławska pomiędzy Hetmanatem i Bohdanem Chmielnickim a pełnomocnikiem cara Rosji Aleksego I, na mocy której Ukrainę poddano władzy cara. Zakończyło to dominację Rzeczypospolitej na Wschodzie, zapoczątkowując rusyfikację Kozaków zaporoskich.

¹⁵ Etnos – grupa ludzi mająca poczucie wspólnego pochodzenia, wspólną kulturę oraz odczuwająca więź grupową; też: zespół cech charakterystycznych dla takiej grupy ludzi. Za: *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/etnos;2557154> [dostęp: 6 X 2022].

¹⁶ Czyli Rzeczypospolitej Polskiej, Węgier, Austro-Węgier, licznych osadników niemieckich.

¹⁷ Dla przykładu: na wschodzie Ukrainy ważnymi elementami identyfikacji pozostawały mit wojny ojczyźnianej oraz kult Lenina. Na zachodzie kraju, który był wrogi Rosjanom i komunistom, te elementy zostały wyeliminowane zarówno ze świadomości i pamięci ludzi, jak i z przestrzeni publicznej.

Wschód był bowiem ściśle zintegrowany gospodarczo z Rosją, w dodatku stanowił zaplecze polityczne dla Partii Regionów (ukr. Партія регіонів) wspieranej przez Kreml. Między wschodem i zachodem Ukrainy nie istniała wspólnota kulturowo-histeryczna, a interesy ekonomiczno-polityczne oraz tradycje językowo-kulturowe ściśle wiązały wschodnie obwody z Rosją.

Do połowy I dekady XXI w. nie było jednak wyraźnej wrogości pomiędzy mieszkańcami tych regionów, co wynikało z wysokiego stopnia sowietyzacji ludności zamieszkującej tę była republikę ZSRR oraz z braku zdecydowanej państwowej polityki tożsamościowej. Paradoksalnie, dopiero pomarańczowa rewolucja i wywołane nią instytucjonalne budowanie wspólnoty historyczno-narodowej opartej na zachodnioukraińskiej tradycji antyrosyjskiej, wywołały wyraźny rozdźwięk między rosyjskojęzycznym wschodem i w pełni zukrainizowanym zachodem¹⁸. Ten podział szybko znalazł odbicie w reprezentacji politycznej, gdyż rosyjskojęzyczny wschód Ukrainy stał się zapleczem politycznym Partii Regionów¹⁹, zachodnia Ukraina zaś głosowała na partie odwołujące się do retoryki narodowej, antyrosyjskiej i proeuropejskiej.

Próba wykreowania tożsamości narodowej w społeczeństwie, które różniło się pod względem etniczno-językowym, była zapewne konieczna, aby zachować unitarny charakter niejednolitego etnicznie, młodego państwa. Jednak ze względu na oparcie tożsamości niemal w całości na mitologii historycznej zachodniej Ukrainy zostało to wykorzystane przez FR do spolaryzowania wschodniej i zachodniej części kraju. Ten spór mógł stać się narzędziem polityki hybrydowej w asymetrycznej walce o zachowanie strategicznego bufora terytorialnego. Rosjanie w rozgrywkach o wschodnią Ukrainę posłużyli się całą gamą środków, między innymi wielozródłową²⁰ narracją, w której kładli nacisk na religijno-historyczno-kulturową jedność narodów wywodzących się z Rusi. Kreowano lub ożywiano mity oparte na historycznych zaszłościach, które miały skonfliktować Ukraińców (szerzej: Rusinów)

¹⁸ Przejawem tego konfliktu usankcjonowanym w prawie był stosunek do języka rosyjskiego, który przez partie o profilu nacjonalistycznym był rugowany z przestrzeni publicznej (pomimo tzw. ustawy o językach regionalnych z 2012 r.) i ostatecznie 23 II 2014 r. został pozbawiony statusu języka oficjalnego. Zob. S. Laack, *Mehrheit stimmt für Russisch als zweite Amtssprache*, Tagesschau, <http://www.tagesschau.de/ausland/ukraine344.html> [dostęp: 24 IX 2022]. W sytuacji, gdy 68 proc. populacji znało język rosyjski (a tylko 57 proc. ukraiński), a 45 proc. używało go na co dzień w domu, było to posunięcie ryzykowne politycznie i doprowadziło – z pomocą rosyjskiej agentury – do wybuchu społecznego niezadowolenia. Szerzej o etniczno-językowych problemach Ukrainy zob. В.Є. Хмелько, *Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності*, http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf [dostęp: 25 IX 2022].

¹⁹ *Виктор Янукович. Удар властью*, YouTube, 7 VII 2021 r., <https://www.youtube.com/watch?v=zyM-SuxjEhE> [dostęp: 3 IX 2022].

²⁰ Poczynając od prac historycznych, a na wytworach kultury popularnej kończąc.

z Zachodem. Ten był kojarzony z archetypem quasi-kolonialnego wyzyskiwacza, przy czym przywoływano zarówno postać antypolskiego Tarasa Bulby z XVI w., jak i rzeź wołyńską. Wspierano ruch rekonstrukcyjny ze wschodniej Ukrainy, łączony z szeroko rozpropagowaną inicjatywą poszukiwania ciał czerwonoarmistów, aby promować ideę „braterstwa broni braterskich narodów”. Przed wszystkim jednak przy pomocy służb specjalnych infiltrowano instytucje państwowe Ukrainy, początkowo korzystając z agentury KGB²¹, której akta zostały wywiezione do Moskwy jesienią 1991 r.²² Rosnąca w Ukrainie społeczno-ekonomiczna recesja wywołana kryzysem i szalejącą korupcją sprzyjała działalności werbunkowej, zwłaszcza że członkowie sieci informatorów odziedziczonej po KGB zajmowali najważniejsze pozycje w administracji państwowej i aktywnie uczestniczyli w zawłaszczaniu post-sowieckiego majątku. W ten sposób tworzył się ustrój oligarchiczny, maskowany pozorną demokracją²³. Zachwianie ukraińskiej państwowości było widoczne zarówno w sferze ekonomii (Ukraina przekształciła się z dziesiątej potęgi przemysłowej świata w jedną z najuboższych gospodarek Europy²⁴), jak i w życiu publicznym, w którym instytucje państwa z powodu korupcji zaczynały mieć charakter fasadowy²⁵. Jednakże proces społeczno-ekonomicznej degradacji przebiegał w odrębny sposób na agrarnym zachodzie i na uprzemysłowionym wschodzie, utrzymującym ściśle więzi koprodukcyjne z Rosją. Na poziomie makrostrukturalnym

²¹ Zob. Гиркин (Стрелков). Донбасс, МН17, Гаага, ФСБ, полудохлый Путин, Сурков, Божий суд. "ГОРДОН" (2020), YouTube, 18 V 2020 r., https://www.youtube.com/watch?v=hf6K6pJK_Yw [dostęp: 1 IX 2022].

²² Operacją przekazania dokumentacji do centrali kierował ówczesny zastępca przewodniczącego ukraińskiego KGB Jewgienij Marczuk, pierwszy szef SBU oraz czwarty z kolei premier Ukrainy. Zob. В. Вятрович, *Конец советской империи. 1991-й в Украине в документах КГБ*, Аргумент, 19 I 2012 r., <https://argumentua.com/stati/konets-sovetskoi-imperii-1991-i-v-ukraine-v-dokumentakh-kgb> [dostęp: 6 IX 2022].

²³ Pozorna demokracja polega na zachowaniu wszelkich formalnych cech tego ustroju, przy jednoczesnej nieformalnej kontroli nad wszystkimi instytucjami demokratycznego państwa ze strony oligarchicznego kapitału.

²⁴ Według International Monetary Fund już w 2021 r. (a więc przed wojną) dochód na osobę w Ukrainie był najniższy w Europie. Zob. IMF, <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/UKR> [dostęp: 30 IX 2022].

²⁵ W 2022 r., pomimo toczącej się wojny i zaostrzenia przez władze walki z korupcją, Transparency International lokowała Ukrainę na 116 pozycji spośród 180 krajów świata, uznając, że jest to najbardziej skorumpowany kraj Europy. Zob. Transparency International Ukraine (Трансперенці Інтернешнл Україна), *Corruption Perceptions Index*, <https://www.transparency.org/en/countries/ukraine> [dostęp: 17 V 2023]; *Russischer Angriff auf Kiew – Patriot-System offenbar beschädigt*, Spiegel, 16 V 2023 r., <https://www.spiegel.de/ausland/ukraine-russland-news-kiew-meldet-alle-18-raketen-abgeschossen-a-8025e47a-db57-473b-a2a8-6c83443171e3> [dostęp: 17 V 2023].

miało to odbicie w znacznie wyższych pensjach we wschodniej części kraju²⁶ oraz lepszej jakości świadczonych tam usług komunalnych. Do różnic kulturowo-językowych dołączył zatem czynnik ekonomiczny – niechęć zamożnych regionów do łożenia na zapóźnione ekonomicznie terytoria²⁷. To powodowało stały wzrost poziomu tzw. stopnia ryzyka kontrwywiadowczego opartego na poczuciu odrębności językowo-kulturowo-gospodarczej społeczeństwa zamieszkującego wschodnią (i południowo-wschodnią) Ukrainę. W sytuacji narastającego kryzysu społecznego potrzebny był tzw. *trigger*, czyli wydarzenie wyzwalające zbiorowe emocje, na tyle silny, aby przełamać obawy przed konsekwencjami prawnymi i skłonić do podjęcia bezprawnych działań²⁸. Takim wyzwalaczem był Euromajdan w Kijowie²⁹, którego skutkiem była ucieczka prezydenta Janukowycza z kraju. Ludność wschodniej Ukrainy uważała, że władzę przejęły ugrupowania wrogie Rosji i budujące elektorat na narodowej oraz antyrosyjskiej retoryce. Tym sposobem do już istniejącej motywacji separatystycznej dołączyło poczucie, że utracono reprezentację polityczną mogącą chronić grupowe interesy tej ludności³⁰. Wzmocniało je rozpowszechnione na rosyjskojęzycznym wschodzie przekonanie, że utworzenie nowej władzy jest rezultatem siłowego puczu niemającego szerokiej legitymacji społecznej. Z punktu widzenia FR był to najbardziej dogodny moment do tego, aby różnice interesów między wschodnią i zachodnią Ukrainą przekształcić w otwarty konflikt.

Pierwszym etapem działań było budowanie atmosfery niepewności i napięcia. Rozpowszechniano plotki o autobusach z Kijowa przywożących działaczy Prawego Sektora (ukr. Правий сектор), którzy mieli siłą pacyfikować wschód kraju sprzyjający Janukowyczowi³¹. Wykorzystywano przy tym retorykę rosyjskiej propagandy, zgodnie z którą partie odwołujące się do zachodnioukraińskiego elektoratu określano jako

²⁶ *Ukrainian salary map*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ukrainian_salary_map.png [dostęp: 24 IX 2022].

²⁷ Identyfikacja motywacja, tj. ekonomiczna, jest podstawą działania większości znanych ruchów separatystycznych, m.in. w Katalonii, Szkocji czy ruchu Afrykanerów w RPA. Por. Y. Ryabinin, *The Basic Causes of the Contemporary Separatism*, „Journal of Geography, Politics and Society” 2017, nr 7, s. 5–9.

²⁸ Zob. szerzej: R. Borum, *Psychology of Terrorism*, University of South Florida 2004.

²⁹ Wystąpienia na Majdanie są coraz częściej interpretowane nie jako oddolne działanie, lecz jako inicjatywa głównego fundatora, tj. oligarchy Дмитро Фірташа, który później wypromował Petra Poroszenkę na prezydenta. Zob. *Новая Украина. Фильм 1. Дикие деньги*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=h4_u2LOzqIg [dostęp: 10 IX 2022]

³⁰ Poprzednio gwarantem interesów ludności rosyjskojęzycznej wschodu był wywodzący się z Partii Regionów Janukowycz. Por. *Виктор Янукович. Удар властью*, YouTube, 25 IV 2019 r., <https://www.youtube.com/watch?v=zyMSuxjpEhE> [dostęp: 3.09.2022].

³¹ *Донбасс: война, изоляция, безысходность. Новости никому не нужного региона*, YouTube, 23 XII 2020 r., <https://www.youtube.com/watch?v=Yk7ilJMdo14> [dostęp: 17 IX 2022].

faszystowskie³². Pozwalało to na reaktywację wciąż żywego na wschodzie mitu wojny ojczyźnianej³³ i strachu przed banderowcami³⁴. Państwowe kanały rosyjskiej telewizji (powszechnie odbierane na wschodzie Ukrainy) epatowały odbiorców filmami z wydarzeń na Majdanie. Koncentrowano się przede wszystkim na atakach na milicję ze strony działaczy Prawego Sektora (zwłaszcza gdy mieli na sobie symbole, które mogły być zinterpretowane przez komentatorów jako odwołanie do faszyzmu). Ujęcia zamieszek były montowane tak, aby zwiększyć dynamikę ukazywanych wydarzeń, dodawano również odpowiedni podkład muzyczny. Kreowano podobieństwa między przeszłością ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego³⁵ a teraźniejszymi zachowaniami, między innymi przez zrównywanie marszów z pochodniami członków NSDAP (niem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) z marszami organizowanymi przez Prawy Sektor czy też podkreślanie symboliki występującej u członków ukraińskich ugrupowań nacjonalistycznych (niem. *Wolfsangel*³⁶). Sprzyjały temu popełnione błędy, między innymi anulowanie tzw. ustawy o językach regionalnych, de facto odbierające prawo do języka rodzimego niemal połowie rosyjskojęzycznej populacji ukraińskiej, oraz dekomunizacja przestrzeni publicznej uderzająca w tożsamość historyczną wschodniej Ukrainy (zwłaszcza silnie zsowietyzowanego Donbasu, zamieszkałego w dużej części przez ludność rdzennie rosyjską³⁷). Doszło zatem do nałożenia się na siebie kilku istotnych przyczyn mogących prowadzić do zintensyfikowania działań separatystycznych na wschodzie kraju. Były to: różnice etniczno-językowe

³² Później zastąpiono to określenie nazwą „naziści” (ros. *нацисты*), aby jeszcze bardziej uwypuklić konotacje z ugrupowaniami z czasów II wojny światowej kolaborującymi z Niemcami. Na temat charakterystyki partii nacjonalistycznych i ich ideowych związków z nazizmem w optyce Rosji zob. film dokumentalny Igora Łopatonoka z 2016 r. pt. *Ukraine on Fire*.

³³ Zob. nieoficjalny hymn Donbasu, do którego teledysk zrealizował Państwowy Teatr Muzyczny w Doniecku. Nagromadzenie symboliki wiążącej wojnę ojczyźnianą z trwającą od 2014 r. wojną domową oraz połączenie jej z dynamicznym montażem i muzyką jest dobitnym dowodem na to, w jaki sposób kształtuje się percepcję rzeczywistości politycznej przez ludność Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej. Zob. «Донбасс за нами». *Официальный клип премьеры*, YouTube, 11 V 2021 r., <https://www.youtube.com/watch?v=JQUiYm6iK7c> [dostęp: 1 VIII 2022].

³⁴ Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ. Офицер спецслужб – о «русской весне» и о том, почему в СБУ до сих пор работают сепаратисты*, Аргумент, 16 XII 2015 r., <https://argumentua.com/stati/kak-zakhvatyvali-luganskuyu-sbu> [dostęp: 5 VIII 2022]; *Что происходит в Луганске: захват СБУ и торги с властями*, Odessa Daily, 17 IV 2014 r., <http://odessa-daily.com.ua/news/chto-proishodit-v-luganske-zahvat-sbu-i-torgi-s-vlastyami-id64412.html> [dostęp: 5 VIII 2022].

³⁵ Bataliony „Nachtigall” i „Roland”, 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (SS- Galizien).

³⁶ Modyfikacja runy Eihwaz używana przez nazistów. W nacjonalizmie ukraińskim symbolizuje litery hasła „idea nacji”.

³⁷ W czasach ZSRR do donbaskich kopalń i hut wysyłano z RFSRR byłych więźniów z nakazem pracy. Większość tych ludzi – po otrzymaniu mieszkań i bonusów socjalnych przeznaczonych dla górników – osiedlała się na Donbasie na stałe.

i kulturowo-historyczne, wyższy poziom życia we wschodniej części kraju (odzwierciedlający linię podziału między wschodnimi a zachodnimi częściami Ukrainy) oraz siłowe pozbawienie uprzywilejowanego ekonomicznie, powiązanego z FR regionu jego dotychczasowej reprezentacji politycznej.

Z punktu widzenia rosyjskich planistów zostały spełnione warunki do oddzielenia od Ukrainy jej wschodnio-południowej części. Jednak z powodu wspomnianej wcześniej ogromnej różnicy potencjałów pomiędzy FR a Zachodem ta operacja musiała zostać przedstawiona jako skutek wewnętrznych procesów zachodzących w Ukrainie. Jej przebieg musiał być tak zaplanowany, aby nie doszło do wojny, która mogłaby przekształcić się w wojnę zastępczą, osłabiającą Rosję militarnie, politycznie i gospodarczo³⁸. Głównym celem ówczesnych działań hybrydowych Rosji było pomniejszenie strat geopolitycznych spowodowanych odsunięciem prorosyjskiego Janukowycza od władzy, jednak bez prowokowania otwartej wojny z Ukrainą, która mogłaby doprowadzić do strategicznej przegranej FR na skutek włączenia się Zachodu. Rosjanie po doświadczeniach w Afganistanie wiedzieli, jak trudno jest zakończyć konflikt, gdy przeciwna strona otrzymuje wsparcie finansowe oraz nowoczesną broń, a ich kraj zostaje obłożony sankcjami ekonomicznymi³⁹. Z tego powodu niezbędne było maskowanie operacyjne (z ros. maskirowka), polegające na upozorowaniu powstania o podłożu separatystycznym części społeczeństwa ukraińskiego.

Jednym z czynników sprzyjających wywołaniu zamieszek jest występowanie u ludzi reakcji walki albo ucieczki (ang. *fight-or-flight syndrome*)⁴⁰. Katalizatorem tej reakcji fizjologicznej mogą być czynniki psychospołeczne, zwłaszcza w przypadku oddziaływania tłumu. Już samo znaczne zmniejszenie strefy osobistej⁴¹ uczestników powoduje wydzielanie hormonów stresu, reakcja hormonalna zaś

³⁸ Taka sytuacja zaistniała po 24 II 2022 r. Ukraina będąca w konflikcie z Rosją otrzymała i otrzymuje od Zachodu wsparcie w wielu dziedzinach. Rosja natomiast – wskutek nałożonych na nią sankcji oraz użycia na froncie nowoczesnej broni – powoli wyczerpuje swoje zasoby. Mimo że cele strategiczne Rosji w tym konflikcie pozostają nierozpoznane (znane są tylko publiczne deklaracje rosyjskiego prezydenta), to jednak umiędzynarodowienie konfliktu może zagrozić stabilności reżimu Putina.

³⁹ Osiem lat po zakończeniu tych działań Rosja zdecydowała się na otwarty konflikt i świadomie naraziła się na skutki takiej decyzji. Obecnie brakuje informacji, czy wynikało to z popełnienia ogromnego błędu w ocenie, czy też Rosjanie zdecydowali się na te koszty w imię spodziewanych zysków strategicznych.

⁴⁰ Reakcja układu współczulnego na sytuację zagrożenia mająca przygotować organizm do walki lub ucieczki. W pierwszych chwilach po zadziałaniu stresora pobudza on nadnercza do wydzielania adrenaliny i noradrenaliny. To zjawisko zostało opisane już w latach 30. XX w. w pracy Waltera B. Cannon pt. *The Wisdom of the Body* (London 1932).

⁴¹ Strefa intymna, osobista, społeczna i publiczna to rodzaje odległości, które człowiek umownie zachowuje w kontaktach z innymi w zależności od sytuacji, w jakiej się znajduje. Zob. szerzej: E. Hall, *Ukryty wymiar*, Warszawa 1978.

pododdziału szturmowego „Alfa”⁴⁶ przeprowadziło 40 przeszukań w siedmiu miejscowościach⁴⁷. Aresztowano wówczas 13 osób⁴⁸ podejrzanych o przynależność do siatki dywersyjnej kierowanej przez rosyjski wywiad wojskowy⁴⁹. Akcja była spowodowana pojawieniem się w internecie nagrań, na których zamaskowani ludzie nawoływali do walki o Noworosję⁵⁰, oraz wcześniejszym wykryciem kilku tajnych magazynów z bronią⁵¹. Aby rozpropagować te przekazy, działacze Partii Regionów⁵² zorganizowali spotkania separatystów z dziennikarzami działającymi na rzecz FSB. Ukraińska służba wewnętrzna uzyskała informacje, że właśnie ta grupa separatystów planowała na 10 kwietnia 2014 r. skoordynowane wystąpienia nawołujące do

⁴⁶ W dniu 5 IV 2014 r. przyjechało do Ługańska 150 oficerów pododdziału szturmowego „Alfa”. Jednak już następnego dnia – z nieznanych przyczyn – kierownictwo SBU nie było w stanie wysłać tych ludzi do obrony siedziby ługańskiej SBU. Zob. *Как начиналась война на Луганщине...* Nie udało się zorganizować pomocy ani z centrali SBU, ani z sąsiadujących obwodów, pomimo że – rzekomo – gen. Aleksander Petrulewicz był w stałym kontakcie telefonicznym z szefem SBU Walentynem Naliwajczenką i za jego pośrednictwem – z ministrem spraw wewnętrznych Arsenem Awakowem. Za: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁴⁷ *Захват СБУ в Луганске – версия экс-главы СБУ в области*, <https://gordonua.com/publications/petrulevich-terroristicheskie-gruppy-gru-rossii-uzhe-v-kieve-i-zhdut-signala-29825.html> [dostęp: 1 IX 2022].

⁴⁸ Zatrzymani zostali m.in. późniejsi liderzy ruchu separatystycznego: Aleksiej Kariakin (właściciel sklepu z bronią) i Aleksiej Relke. SBU nie zdołała aresztować Walerija Bołotowa (pierwszego przywódcy Ługańskiej Republiki Ludowej), Leonida Rubana (atamana Kozaków dońskich obwodu ługańskiego) i Aleksieja Mozgowoja (późniejszego dowódcy batalionu „Prizrak”). Zob. *Захват СБУ в Луганске – версия...* Mieli oni zostać uprzedzeni o aresztowaniu przez byłego szefa ługańskiej SBU Aleksandra Tretiaka, który (po ucieczce do Rosji) otrzymał te informacje od wciąż aktywnych oficerów SBU z Ługańska. Za: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁴⁹ В. Торба, *Захват Луганской СБУ. Год безнаказности*, „День” 2015, nr 60. Podziemne, separatystyczne struktury były rozbudowywane przez GU FR na wschodzie Ukrainy co najmniej od 2004 r. Wykorzystywano m.in. kluby rekonstruktorskie i stowarzyszenia weteranów wojskowych. Zob. wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem. Т. Орел, „Бульвар Гордона” 2017, nr 15, także: <https://www.openforest.org.ua/33282/> [dostęp: 5 VIII 2022]; *Генерал СБУ Александр Петрулевич...*

⁵⁰ Noworosją nazywano w carskiej Rosji tereny zdobyte w XVIII w. przez Rosję w wojnach z Turcją, obejmujące m.in. wschód i południe dzisiejszej Ukrainy, część Mołdawii i Nadnistrze. Ten obszar w XIX i XX w. przeszedł intensywną industrializację i stał się przemysłowym zagłębiem najpierw Rosji, a potem ZSRR. Za: *Институт истории РАН возрождает понятие «Новороссия»*, wywiad z dyr. Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk Jurijem Pietrowem, BBC News Russian, 16 VII 2014 r., https://www.bbc.com/russian/russia/2014/07/140716_russia_ukraine_history_paper [dostęp: 15 IX 2022].

⁵¹ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ: воспоминания очевидцев*, Radio Svoboda, 6 IV 2017 r., <https://www.radiosvoboda.org/a/28414815.html> [dostęp: 5 VIII 2022].

⁵² Za organizację wywiadów przeprowadzonych przez dziennikarzy z FR odpowiadał zastępca przewodniczącego ługańskiej organizacji Partii Regionów Rodion Mironszczik. Za: *Как начиналась война на Луганщине...*

secesji na całym wschodzie i południowym wschodzie Ukrainy⁵³. Ługańsk miał być głównym elementem tego procesu⁵⁴. W czasie przeszukań u zatrzymanych odnaleziono dużą ilość broni⁵⁵, która została przewieziona do siedziby SBU w Ługańsku. Aresztowani trafili do aresztu śledczego ługańskiego MSW. Wśród nich był między innymi kadrowy oficer wojskowego wywiadu FR, mjr Bannyh, który zeznał podczas przesłuchania, że spośród wszystkich separatystycznych grup wspieranych przez Rosję⁵⁶ do akcji były gotowe tylko zgrupowania w Doniecku i Ługańsku⁵⁷. Miał on rzekomo powiedzieć, że plan Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR zakładał zajęcie Ukrainy w trzech etapach: od południowego wschodu przez centrum do części zachodniej⁵⁸. Jest to jednak wersja gen. Aleksandra Petrulewicza. Część obserwatorów uważała natomiast, że zatrzymania celowo przeprowadzono w tak teatralny sposób⁵⁹ i na tyle nieudolnie⁶⁰, aby sprowokować lokalnych działaczy

⁵³ Zob. wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem...; Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁵⁴ *Как начиналась война на Луганщине...*

⁵⁵ W tym 300 karabinów maszynowych, broń przeciwpancerną, 5 pistoletów, broń gładkolufową, granaty, koktajle Mołotowa, materiały wybuchowe. Za: В. Топба, *Захват Луганской СБУ...*; *СБУ разоблачила диверсионную группу, планировавшую захват власти в Луганской области*, Tass, 5 IV 2014 r., https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1099728?utm_source=ru.wikipedia.org&utm_medium=referral&utm_campaign=ru.wikipedia.org&utm_referrer=ru.wikipedia.org [dostęp: 28 IX 2022]. Nie wiadomo jednak, czy ta informacja odpowiada prawdzie, czy też władze jedynie przejęły broń skonfiskowaną z legalnego sklepu Kariakina i podały informację o tym, aby pomniejszyć liczbę przechwyconej przez rebeliantów broni należącej do SBU. Kariakin utrzymywał, że broń prezentowana w nagraniach i przejęta przez SBU to były atrapy.

⁵⁶ Takie struktury miały powstać m.in. w Charkowie, Dniepropietrowsku, Chersoniu, Odessie.

⁵⁷ Zob. wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem... W czasie rozmowy Petrulewicz przywoływał m.in. zeznania mjr. Bannyha; *Генерал СБУ Александр Петрулевич...* W Ługańsku Bannyh kontaktował się z Bołotowem, którego komórka została poddana inspekcji. Zob. Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁵⁸ Informacje za: wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem... oraz *Генерал СБУ Александр Петрулевич...* Co ciekawe, pomimo złożenia tak sensacyjnych zeznań świadczących o agresywnych planach FR Bannyh już we wrześniu 2014 r. został przez Ukrainę przekazany Rosji. Z kolei oficerowie prowadzący jego sprawę stracili stanowiska, a następnie zostali usunięci z SBU. Identycznie władze ukraińskie postąpiły z dwoma kolejnymi oficerami GU, schwytanymi w maju 2015 r. i przekazanymi Rosji. Za: *Военный конфликт в Донбассе...*

⁵⁹ Większość przeszukań nie przyniosła rezultatów, co przekonało ludzi do tego, że są to ślepe działania represyjnej władzy, a nie przemyślane przedsięwzięcia aparatu państwowego. Warto zaznaczyć, że decyzję o tak szeroko zakrojonej akcji podjął gen. Petrulewicz, rzekomo wbrew opinii oficerów operacyjnych z Ługańska. Zob. *Как начиналась война на Луганщине...*

⁶⁰ Pomimo napiętej sytuacji w obwodzie aresztowanych nie przewieziono do Kijowa, lecz zostali w Ługańsku kontrolowanymi przez federalistów. To samo dotyczyło zarekwirowanej broni. O tym, że był to skutek intrygi, może świadczyć także zgromadzenie zaskakująco dużej ilości broni bojowej w siedzibie SBU oraz przypisywanie obwodowi ługańskiemu znaczenia dla przyszłej secesji. Zob. tamże.

antymajdanowych do otwartego buntu⁶¹. O tym, że ta akcja mogła być koordynowana przez rosyjskie służby specjalne, miałyby świadczyć to, że sześć godzin później w internecie pojawił się film, na którym – do tej pory zamaskowany aktywista – zjął kominiarkę i oznajmił: *Nazywam się [Dmitrij] Bołotow⁶², jestem tak zwanym gubernatorem ludowym obwodu ługańskiego i wzywam wszystkich do sprzeciwu⁶³*. Przepuszczalnie była to prowokacja, gdyż okazało się, że jeden z zatrzymanych aktywistów był zarejestrowanym agentem milicji⁶⁴, a w tłumie atakujących budynki SBU oficerowie tej służby rozpoznali własnych agentów. Warto dodać, że kartotekę z ich danymi wywiózł do Rosji poprzedni naczelnik ługańskiej SBU Aleksander Tretiak⁶⁵.

W dniu 6 kwietnia 2014 r. od wczesnego rana przed siedzibą SBU gromadził się wielotysięczny tłum⁶⁶, który wysuwał żądanie uwolnienia „więźniów politycznych” (czyli zatrzymanych w nocy członków zbrojnej grupy kierowanej przez GU⁶⁷). Wcześniej zgromadzeni rozgonili w centrum Ługańska zwolenników Euromajdanu i dostali się do siedziby administracji. Gubernator Michaił Bołotskich został zmuszony do napisania rezygnacji ze stanowiska. Przed siedzibą ukraińskich władz zawisła trójkolorowa flaga, a na stanowisko „ludowego gubernatora” powołano Walerija Bołotowa⁶⁸. Może to świadczyć albo o chaosie informacyjnym wśród protestujących, albo o przynajmniej częściowo oddolnym charakterze zrywu, gdyż – według ustaleń SBU – Bołotskich był do tego stopnia prorosyjski, że utrzymywał

⁶¹ Тамże.

⁶² Dmitrij Bołotow przez Iwana Szerdeca, szefa lokalnego stowarzyszenia weteranów Afganistanu, był związany z Aleksandrem Jefremowem, który kierował lokalną organizacją Partii Regionów. Wskazuje to ewidentnie na realizowanie przez niego konkretnego planu polityczno-militarnego, a nie na żywiołowe wystąpienie ludzi wzburzonych przewrotem w Kijowie.

⁶³ *Как начиналась война на Луганщине...*

⁶⁴ Тамże.

⁶⁵ Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁶⁶ W początkowej fazie mityngu liczbę uczestników szacowano na tysiąc osób. Za: *СБУ по требованию митингующих освободила арестованных активистов в Луганской области*, Tass, 6 IV 2014 r., <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1101119/amp> [dostęp: 23 IX 2022]. Potem jednak ich liczba miała wzrosnąć do minimum 5 tys. Za: *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁶⁷ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

⁶⁸ *В Луганске появился «народный губернатор»*, Интерфакс, 21 IV 2014 r., <https://www.interfax.ru/world/372935> [dostęp: 5 VIII 2022]. Bołotow był człowiekiem Jefremowa, który kontrolował Ługańszczyznę z ramienia Partii Regionów. Zob. też: wywiad Tatiany Orief z gen. Petrulewiczem...

stały kontakt z ministrem obrony FR Sergiejem Szojgu⁶⁹. W tym samym czasie doszło do zajęcia budynków administracji państwowej w Doniecku i Charkowie⁷⁰.

W protestach oprócz górników⁷¹ i robotników zwiezionych autobusami z zakładów należących do rosyjskich oligarchów⁷² brało udział wielu uczestników spoza Ługańska (prawdopodobnie byli to tzw. polit-turyści z FR⁷³, w tym ludzie ze środowisk wyznających teorie spiskowe, a nie z ugrupowań politycznych⁷⁴). Wiadomo, że wśród nich było 3,5 tys. rosyjskich studentów⁷⁵ oraz że ludziom z lokalnego marginesu społecznego, którzy byli opłaceni⁷⁶, rozdawano alkohol⁷⁷. Wśród cywilów znajdowali się mężczyźni w mundurach polowych i kominiarkach na głowach⁷⁸. Co ciekawe, milicja drogowa (GAI⁷⁹) nie blokowała wjazdu autobusom zwożącym protestujących, mimo że w poprzednich dniach konsekwentnie je zawracano⁸⁰.

⁶⁹ В захвате админзданий Луганска участвовали 3,5 тысячи студентов из России, „Телеканал Прямий”, 15 XI 2017 r., <https://prm.ua/ru/v-zahvate-adminzdanij-luganska-uchastvovali-3-5-tyisyachi-studentov-ix-rossii-eks-sotrudnik-sbu/> [dostęp: 5 VIII 2022].

⁷⁰ Военный конфликт в Донбассе...

⁷¹ Как начиналась война на Луганщине... Górnicy byli rozwścieczeni wycofaniem się ukraińskiego rządu z dofinansowania kopalń. Zob. Донбасс: война, изоляция, безысходность...

⁷² Wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem... Warto dodać, że robotnicy przemysłowi z Donbasu wywodzą się najczęściej z rodzin rosyjskich więźniów, których za czasów ZSRR przymusowo kierowano do pracy w donbaskich kopalniach. Zob. Виктор Янукович...

⁷³ В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*; «ЛНР». *История одной авантюры*, YouTube, 28 III 2015 r., <https://www.youtube.com/watch?v=cu97AEWt8HY> [dostęp: 1 X 2022].

⁷⁴ Na mityngu wystąpiła między innymi Ljubow Bondarenko, która uprzedzała o spisku. Miał on być związany z akcją wysłania dzieci na wakacje. Zob. В Луганске штурмовали здание СБУ, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=6rpgpZvmW4k> [dostęp: 18 IX 2022]. Przyjmowano, że ruchy separatystyczne miały się przenikać z grupami antyzachodnich wyznawców teorii spiskowych. Zob. «ЛНР». *История одной...*

⁷⁵ В захвате админзданий Луганска...

⁷⁶ Как начиналась война на Луганщине...; *Что требуют «федералисты» с автоматами от луганского СБУ?*, YouTube, 7 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=sWnmaI-2cvI> [dostęp: 17 IX 2022].

⁷⁷ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁷⁸ Tamże. W większości byli to Kozacy dońscy i członkowie stowarzyszeń weteranów armijnych, a także Gwardii Ługańskiej i Ługańskiej Samoobrony utworzonych po siłowym przejściu władzy w Kijowie.

⁷⁹ Potoczny skrótowiec od rosyjskiej nazwy: Государственная автомобильная инспекция Министерства внутренних дел Украины, ГАИ (ukr. Державна автомобільна інспекція Міністерства внутрішніх справ України, ДАІ/ДДАІ).

⁸⁰ Как начиналась война на Луганщине...

Dostępu do budynku bronił szpaler złożony z 70 milicjantów bez broni, którym nie wydano rozkazów, aby w sposób zdecydowany dali odpór tłumowi⁸¹. Nie wiadomo, dlaczego ustawiono milicjantów przed budynkiem zamiast rozlokować ich na parterze i pierwszym piętrze, aby bronili dostępu do drzwi i okien. Pięciopiętrowa siedziba SBU w Ługańsku ma ok. 25–30 okien od strony ulicy, ale na parterze jest ich tylko kilka⁸². Do okien na pierwszym piętrze nie da się dostać bez użycia drabiny. Wystarczyłoby więc, aby milicjanci z tarczami i pałkami oraz funkcjonariusze SBU pilnowali ich od środka budynku i stali przy drzwiach wejściowych, co skutecznie uniemożliwiłoby wtargnięcie tłumy⁸³. Z nagrań wynika niezbicie, że podczas szturm (w początkowym jego etapie) aktywnych było jedynie kilkanaście osób⁸⁴ wywodzących się z byłych wojsk powietrzno-desantowych⁸⁵. Rola milicji wydaje się jeszcze bardziej dwuznaczna, gdy weźmie się pod uwagę, że gen. Władimir Gusławski kierujący ługańskim MSW odgrywał rolę pośrednika pomiędzy SBU a protestującymi. Na żądanie tłumy – po konsultacji z gen. Petrulewiczem i prokuraturą – wypuścił on zatrzymanych dzień wcześniej aresztantów⁸⁶, którzy natychmiast dołączyli do tłumy i kierowali dalszym szturmem⁸⁷. Stało się tak mimo poręczenia Gusławskiego, który zapewniał, że osobiście doprowadzi ich do sądu 7 kwietnia⁸⁸. Część świadków twierdziła potem, że Gusławski żądał od SBU zgody na uwolnienie aresztowanych, strasząc niemożnością powstrzymania tłumy w inny sposób⁸⁹. Co ciekawe, protestujący przepuścili go bez problemu do budynku SBU, a towarzyszyły temu okrzyki: „Milicja

⁸¹ Тамże.

⁸² МВД Украины: сепаратисты в Луганске не брали заложников и не минировали здание СБУ, Деловой Петербург, 9 IV 2014 r., https://www.dp.ru/a/2014/04/09/MVD_Ukraini_separatisti [dostęp: 16 IX 2022].

⁸³ Było to jasne dla większości obserwatorów tamtych wydarzeń. Zob. О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

⁸⁴ Szturmujący usiłowali wylać drzwi, wspinali się na dach nad wejściem, a także próbowali wejść przez okna rozbite kamieniami. Zob. *В Луганске штурмовали...*; *У Луганську захоплено будівлю СБУ*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=UvtjtTA_5z8 [dostęp: 16 IX 2022]; *Все оружие СБУ под контролем сепаратистов в Луганске*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=Ruk63o8IQ_Q [dostęp: 25 IX 2022].

⁸⁵ Jeden z atakujących wspinał się na dach nad dyżurką SBU i rozwinął flagę z symbolem wojsk desantowych, a część jego kolegów nosiła czapki desantu. Zob. *В Луганске штурмовали...*

⁸⁶ *СБУ по требованию митингующих освободила...*

⁸⁷ Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁸⁸ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁸⁹ *Захват Луганского СБУ: появились признания свидетелей*, Апостроф, 16 XI 2016 r., <https://apostrophe.ua/news/society/accidents/2016-11-16/zahvat-luganskogo-sbu-poyavilis-priznaniya-svidetel-77260> [dostęp: 5 VIII 2022]; *Что происходит в Луганске...*

z narodem!”⁹⁰. Wynikało to z przekonania protestantów, że ługańska milicja (zagrożona sprawami karnymi z powodu uczestnictwa w zajściach w Kijowie) jest niechętnie nastawiona do nowej władzy⁹¹. W opinii byłego szefa SBU Walentyna Naliwajczenki Gusławski najprawdopodobniej kierował zajściami, a przynajmniej w żaden sposób nie starał się im przeciwdziałać⁹². Mogło to wynikać z tego, że milicja na terenach rosyjskojęzycznego wschodu była obsadzona przez ludzi z Partii Regionów⁹³, którzy realizowali interesy partyjne, a nie państwowe⁹⁴. To samo odnosiło się do elit politycznych wywodzących się z kręgów tej partii oraz do komunistów⁹⁵. Byli oni wrogo nastawieni do nowej władzy i przekonani, że została ona utworzona na skutek przewrotu siłowego. Stąd wykazywali chęć federalizacji tego regionu kraju pod opieką FR, co miało stanowić zabezpieczenie przed „dyktatem zachodniej Ukrainy”⁹⁶.

Brakuje natomiast sprawdzonych informacji, ilu funkcjonariuszy SBU przebywało w budynku, chociaż ogłoszono alarm i kazano zgłosić się na służbę wszystkim oficerom⁹⁷. Według stanu etatowego w ługańskim SBU było 600 pracowników⁹⁸,

⁹⁰ *Захват Луганского СБУ: появились...*

⁹¹ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁹² Tamże; «Двери войны в Луганской области открыл – генерал Гуславский», – заявил на суде Ефремов, YouTube, 4 III 2019 r., <https://www.youtube.com/watch?v=f5a7-UEI9f0> [dostęp: 11 IX 2022].

⁹³ Ta wersja jest mało spójna, gdyż przed secesją Ługańsk był kontrolowany wspólnie przez Partię Regionów i Batkiwyszczynę (ukr. Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”, pol. Wszechukraińska Koalicja „Ojczyzna”). Zob. *Генерал СБУ Александр Петрулевич...* Batkiwyszczyna po ucieczce Janukowycza przejęła w całości kontrolę nad MSW. Partiom Udaru i Swoboda przypadły odpowiednio SBU oraz prokuratura generalna i Ministerstwo Obrony Narodowej. Kierujący MON z ramienia Swobody gen. Władimir Zamana został w 2019 r. ostarżony o zdradę państwa. Zob. Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили, что мы выстоим». Александр Турчинов рассказывает как весной-летом 2014 года занял все высшие посты в Украине, заново строил власть и начал АТО, Бабель, 23 VIII 2021 r., <https://babel.ua/ru/texts/68499-zapadnye-diplomaty-ne-verili-chto-my-vystoim-aleksandr-turchinov-rasskazyvaet-kak-vesnoy-letom-2014-goda-zanyal-vse-vyshhie-posty-v-ukraine-zanovo-stroil-vlast-i-nachal-ato> [dostęp: 5 VIII 2022].

⁹⁴ *Как начиналась война на Луганщине...*

⁹⁵ Działacz Komunistycznej Partii Ukrainy (ukr. Комуністична партія України) Spiridon Kilinkarow miał otrzymać od lidera tej partii Piotra Simonienki 500 tys. dolarów na rozbudowę ruchu separatystycznego na południu i wschodzie. Zob. Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁹⁶ Przygotowaniem do politycznego aktu separatyzmu było utworzenie, niedługo po ucieczce Janukowycza, lokalnych struktur quasi-siłowych w rodzaju „Antymajdanu”, Gwardii Ługańskiej, Ludowego Pospolitego Ruszenia (ros. ополчение). Już w marcu 2014 r. doszło do zajęcia administracji obwodu ługańskiego na skutek zastosowania takiej samej taktyki, jakiej używali aktywiści Majdanu. Zob. *Как начиналась война на Луганщине...*

⁹⁷ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

⁹⁸ Nawet przy założeniu, że połowa z nich to kobiety lub pracownicy cywilni, to wraz z milicjantami władze dysponowały teoretycznie ponad 300 funkcjonariuszami. Biorąc pod uwagę wspomnianą

lecz świadkowie twierdzili, że w miejscu służby pojawiło się – według różnych źródeł – jedynie 40⁹⁹ lub 70 oficerów¹⁰⁰. Wiadomo za to, że kierujący tą placówką gen. Petrulewicz zamiast rozdać kadrze broń długą i rozstawić karabiny maszynowe w najważniejszych miejscach budynku, kazał oficerom (w tym z pododdziału szturmowego „Alfa” i dyżurnym¹⁰¹) oddać nawet pistolety służbowe¹⁰². Utrzymywał potem, że zgodnie z ukraińskim prawem nie wolno użyć broni wobec nieuzbrojonych cywilów¹⁰³, dlatego musiał negocjować z tłumem i zrezygnował z użycia siły¹⁰⁴. Dodawał przy tym, że w razie otwarcia ognia do tłumy siły zbrojne FR, które były zgromadzone na granicy, z pewnością wkroczyłyby do obwodu¹⁰⁵.

Pomimo że SBU już wcześniej było przeszkolone, jak postępować z tłumami atakującymi siedzibę służby oraz zajmującymi budynki lokalnych administracji¹⁰⁶,

wcześniej liczbę okien dostępnych dla tłumy, wystarczyłoby, aby każdego z nich broniło dziesięć osób.

⁹⁹ *Захват СБУ в Луганске – версия...* Generał Petrulewicz twierdził natomiast, że w budynku było 120 uzbrojonych oficerów.

¹⁰⁰ O. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...* Informacją o znaczeniu symbolicznym jest to, że 70 funkcjonariuszy chciało aktywnie bronić swojej siedziby. Po jej zajęciu 60 oficerów dołączyło do separatystów, nie wiadomo jednak, czy byli to ci sami, którzy pojawili się w siedzibie SBU po ogłoszeniu alarmu 6 IV 2014 r. Zob. wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem...; *Генерал СБУ Александр Петрулевич...* Sytuacja wydaje się jeszcze bardziej skomplikowana w świetle relacji, zgodnie z którymi na kilka tygodni przed szturmem gen. Petrulewicz zwolnił naczelnika wydziału wewnętrznego (tj. policji wewnętrznej SBU), co sprawiło, że nie było żadnej kontroli działań funkcjonariuszy. Decyzja ta zapadła pomimo ostrzeżeń oficerów operacyjnych, że sytuacja się zaostrza i należy się liczyć z atakiem na SBU. Zmiana na stanowisku naczelnika była jedną z wielu zmian personalnych zainicjowanych przez gen. Petrulewicza i w oczywisty sposób sparaliżowała działalność jednostki. Zob. też: *Как начиналась война на Луганщине...*

¹⁰¹ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹⁰² O. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...* Generał Petrulewicz tłumaczył się potem, że ukraińskie prawo zabrania użycia broni wobec cywilów. Podkreślał przy tym, że protestujący użyli czeczeńskiej taktyki z czasu powstania antyrosyjskiego – przed bojownikami szły kobiety z dziećmi, nastolatki i starcy, co sprawiło, że rosyjscy żołnierze odmawiali strzelania do tłumy. Zob. wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem...

¹⁰³ *Захват Луганского СБУ: появились...* Podobno użycie broni w stosunku do ludności cywilnej zostało prawnie dopuszczone dopiero po ogłoszeniu ATO.

¹⁰⁴ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹⁰⁵ Tamże. Prawdą jest, że FR zgromadziła siły zbrojne na granicy z Ukrainą. Zob. też: Г. Гусев, *«Западные дипломаты не верили...*

¹⁰⁶ Przed atakami w Ługańsku tłum atakował budynki SBU w 1994 r. w Sewastopolu oraz w 2014 r. w Chmielnickim. Zob. В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*; O. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

w oknach nie zamontowano krat¹⁰⁷, nie było metalowych zapór, obwałowań z worków z piaskiem itd.¹⁰⁸ Ługańscy funkcjonariusze mieli rozpisany na ten czas grafiki urlopów, mimo że przed siedzibą ich służby od trzech tygodni odbywały się pikiety prorosyjskich separatystów¹⁰⁹. Ponadto zbrojownia SBU została zabezpieczona jedynie atrapami min¹¹⁰, gdyż gen. Petrulewicz obawiał się, że protestujący mogliby z powodu nieostrożności doprowadzić do eksplozji całego arsenału¹¹¹.

Pomimo wielokrotnych próśb SBU o udzielenie wsparcia kierowanych do MSW¹¹² milicja nie tylko nie przysłała tam posiłków (a ługański garnizon MSW liczył 12 tys. funkcjonariuszy¹¹³), lecz nawet przepuszczała protestujących w pobliżu budynku¹¹⁴. Z tłumu natychmiast wyodrębniła się grupka agresywnych mężczyzn, którzy zaczęli rzucać kamieniami i petardami dymowymi, próbowali również sforsować drzwi i okna znajdujące się nad wiatą przeciwdeszczową ponad głównym wejściem. Z filmów nakręconych przez uczestników wynika, że ani milicjanci, ani funkcjonariusze SBU nie próbowali w żaden sposób interweniować¹¹⁵. Oficerowie SBU mówili potem, że chociaż nie otrzymali od kierownictwa żadnych rozkazów¹¹⁶ i nie wydano im nawet gazu pieprzowego i pałek¹¹⁷, bronili się, używając wody, węży pożarniczych i świec dymnych¹¹⁸. Nic jednak nie wskazuje na to, że stawiano duży

¹⁰⁷ Kraty zdjęto w połowie lat 90. XX w. w ramach akcji tzw. euroremontu, czyli budowania lepszych relacji między strukturami siłowymi a społeczeństwem. Zob. *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹⁰⁸ To posłużyło potem do oskarżenia gen. Petrulewicza przez gen. Gusławskiego o sprowokowanie zamieszek oraz o ułatwienie protestującym zajęcia budynku. Zob. *Захват Луганского СБУ: появились...*

¹⁰⁹ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹¹⁰ *Захват Луганского СБУ: появились...*

¹¹¹ Trudno w to uwierzyć, ale w zbrojowni SBU były m.in. duże ilości materiałów wybuchowych.

¹¹² Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

¹¹³ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹¹⁴ Sabotowanie działań sektora siłowego i wspieranie działań tłumu przez milicję było wstępem do masowego przechodzenia funkcjonariuszy na stronę separatystów. Zob. *Наливайченко объяснил, почему террористам позволили захватить СБУ в Луганске*, *Obozrevatel*, 30 IX 2015 r., <https://incident.obozrevatel.com/crime/93216-nalivajchenko-obyasnil-pochemu-terroristam-dali-zahvatit-luganskoe-upravlenie-sbu.htm> [dostęp: 5 VIII 2022].

¹¹⁵ Wśród tłumu widać było pojedynczych oficerów milicji, którzy bezczynnie, nie niepokojeni przez manifestantów, przyglądali się wydarzeniom. Z boku budynku na ulicy stała kolumna milicjantów w ochraniaczach antyzamieszkowych, którzy spokojnie palili papierosy. Zob. *В захвате админзданий Луганска...*; Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

¹¹⁶ *Как начиналась война на Луганщине...; Генерал СБУ Александр Петрулевич...*

¹¹⁷ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹¹⁸ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*; Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

opór, gdyż w czasie szturmowania tylko osiem osób zostało lekko rannych¹¹⁹. Później, już po zajęciu siedziby SBU, funkcjonariusze tej formacji twierdzili, że bojownicy udający ukraińską rezerwę wojsk powietrzno-desantowych w rzeczywistości byli najemnikami z Rosji (lub oficerami FSB¹²⁰ i GU). Może o tym świadczyć to, że nosili oni zegarki ustawione według czasu moskiewskiego¹²¹, jak również stosowali czecheńską taktykę zasłaniania się kobietami, starcami i nastolatkami.

W ręce protestujących dostały się wszystkie twarde dyski służbowych komputerów, większość dokumentacji operacyjnej, a nawet legitymacje służbowe, sprzęt podsłuchowy¹²² i maszyny szyfrujące¹²³, chociaż gen. Petrulewicz twierdził, że wydał rozkaz niszczenia dokumentów¹²⁴. Przejęli także nietkniętą zawartość zbrojowni, do której klucze otrzymali od samego generała¹²⁵. Oprócz informacji od świadków, że gen. Petrulewicz nie wydał rozkazu niszczenia dokumentów i sprzętu, wiadomo też, że jego zastępca miał grozić sądem oficerom, którzy na własną rękę palili dokumenty¹²⁶. Później jeden z zatrzymanych oficerów SBU usłyszał, jak rosyjski bojownik powiedział o gen. Petrulewiczu: *Zuch generał! Jak świetnie i odważnie się zachował i wszystko doskonale zaplanował!*¹²⁷. Chaos decyzyjny wzmacniało jeszcze

¹¹⁹ *Что происходит в Луганске...*

¹²⁰ Generał Petrulewicz twierdził, że funkcjonariusze SBU, którzy kierowali akcją, pokazali mu nawet legitymacje służbowe. Zob. *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹²¹ В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*

¹²² Ługańskie SBU na krótko przed zajściami dostało z Kijowa nowy zachodni sprzęt. Za: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

¹²³ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹²⁴ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...* Petrulewicz zapominał przy tym o innej głoszonej przez siebie wersji wersji, zgodnie z którą w przejętej przez niego tuż przed zajściami ługańskiej SBU nie było dokumentów operacyjnych, gdyż zostały one wywiezione do Rosji przez jej byłego naczelnika Tretiaka. Zob. też: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...* Z kolei oficer SBU będący świadkiem wydarzeń deklarował, że funkcjonariusze próbowali ratować dokumenty bez rozkazu kierownictwa. Zob. *Как начиналась война на Луганщине...*

¹²⁵ Tamże. Generał Petrulewicz później temu przeczył i utrzymywał, że drzwi zostały otwarte palnikiem. Nie wspominał przy tym, że atakujący tłum – aby zabrać się za takie usuwanie zamków drzwi – musiałby wiedzieć, że przyczepione do nich miny były atrapami, co z kolei nie byłoby dziwne w świetle informacji, że „szturmowcy” wywodzili się z rezerwy desantu. Zob. *Экс-начальник Луганской СБУ Петрулевич: Террористические группы ГРУ России уже в Киеве и ждут сигнала*, Гордон, 2 VII 2014 r., <https://gordonua.com/publications/Petrulevich-Terroristicheskie-gruppy-GRU-Rossii-uzhe-v-Kieve-i-zhdut-sigнала.html> [dostęp: 22 IX 2022].

¹²⁶ Tamże.

¹²⁷ В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*

zachowanie średniej kadry kierowniczej, która była zajęta głównie wyprowadzaniem z terenu prywatnych samochodów, aby uchronić je przed uszkodzeniem¹²⁸.

Separatyści dobrze znali układ korytarzy, wiedzieli, gdzie jest przychowywana broń (a nawet że znajdują się tam karabiny zarekwirowane dzień wcześniej¹²⁹). Wzmocnione drzwi wejściowe zostały otwarte niemal zaraz po rozpoczęciu szturm¹³⁰, prawdopodobnie od wewnątrz. Okazało się, w zbrojowni SBU znajdowało się kilka tysięcy sztuk pistoletów maszynowych¹³¹ (typu wojskowego, a nie milicyjnego, tj. ze stałą kolbą), karabiny maszynowe, granaty, a nawet materiały wybuchowe. Wszystko to wskazywało, że ktoś celowo zwiózł do ługańskiej SBU armijne zapasy¹³². Pomimo zdobycia zbrojowni (co było oczywistym zagrożeniem bezpieczeństwa wewnętrznego Ukrainy), ani milicja, ani wojsko nie otoczyły zajętego budynku. Sami separatyści wzniesli przed budynkiem prowizoryczne barykady¹³³ z rozstawionymi na nich butelkami z benzyną¹³⁴ oraz miasteczko namiotowe z telebimem, na którym wyświetlano treści rosyjskiej telewizji Rossija 24 (ros. Россия 24). Utworzyli także Zjednoczony Sztab Południowo-Wschodniego Sprzeciwu (ros. Объединённый

¹²⁸ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹²⁹ O. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

¹³⁰ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹³¹ Było tam ok. 300 kałasznikowów zatrzymanych podczas przeszukań przeprowadzonych 5 IV 2014 r., które zamiast przewieźć do Kijowa, złożono w zbrojowni. Zob. *Военные действия в Луганске: Захват базы СБУ террористами, а люди покидают опасный регион*, YouTube, 6 VI 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=YbwOdOIM3Ns> [dostęp: 17 IX 2022].

¹³² Jak wspomniano wcześniej, stan etatowy ługańskiej SBU (wraz ze sprzętaczkami, konserwatorami itd.) liczył 600 osób. Kilka tysięcy sztuk broni maszynowej i środki wybuchowe były całkowicie niepotrzebne do pracy milicyjno-rozpoznawczej SBU. Zob. O. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...* Турczynow próbował to tłumaczyć tym, że w planach ukraińskiej armii Ługańsk był najważniejszym miastem do obrony całego regionu. Zapominano jednak wyjaśnić, dlaczego broń do mobilizacji była przechowywana w SBU, a nie w jednostkach wojskowych. Zob. Г. Гусев, *«Западные дипломаты не верили...»; Внутри Луганской СБУ: взрывчатка, патроны, арсенал автоматов*, YouTube, 9 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=qRFU7OChuXs> [dostęp: 15 X 2022]; *Все оружие СБУ под контролем...*

¹³³ B. Торба, *Захват Луганской СБУ...*; O. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*; *Что требуют «федералисты»...*; *Луганская СБУ в плену вооруженных сепаратистов: что творится внутри*, YouTube, 9 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=bqyvtrWBbxs> [dostęp: 24 IX 2022].

¹³⁴ *Что происходит в Луганске...*

штаб Юго-Восточного сопротивления)¹³⁵ i zaczęli werbować ochotników do dalszej walki¹³⁶.

W dniu 7 kwietnia Walerij Bołotow i Aleksiej Relke, którzy pozostali w budynku i stamtąd kierowali buntem, udzielili wywiadu telewizji. Stwierdzili w nim między innymi: *Nam sam generał, to jest naczelnik SBU, pozwolił wziąć tę broń, wydał kamizelki kuloodporne i resztę. Okazał się prawdziwym facetem, uczciwie się zachował!*¹³⁷ W rewanżu za pomoc gen. Petrulewicz miał być wypuszczony już wieczorem z niewoli¹³⁸ (on sam potem opowiadał, że wyrwał się z niej z pomocą agenta SBU, który po nałożeniu mu kominiarki na twarz wyprowadził go, mówiąc wartownikom, że idą kupić papierosy¹³⁹).

W budynku po szturmie miało pozostać 300 separatystów¹⁴⁰, którzy przygotowywali się do jego obrony¹⁴¹. Okazało się to niepotrzebne, gdyż ściągnięty z Kijowa oddział specjalny „Alfa”¹⁴² nie mógł przeprowadzić ataku na budynek z uwagi na sabotowanie przygotowań przez ługańską milicję oraz administrację¹⁴³. Wkrótce potem p.o. prezydent Aleksander Turczynow podjął decyzję o (...) *szukaniu politycznego rozwiązania konfliktu*¹⁴⁴. Taka postawa mogła być tłumaczona dywersją

¹³⁵ *Возле СБУ в Луганске готовятся к штурму и продолжают укреплять баррикады*, Схід.info, https://cxid.info/113524_vozle-sbu-v-luganske-gotovyatsya-k-shturmu-i-prodolzhayut-ukrepyat-barrikady-foto.html [dostęp: 22 IX 2022].

¹³⁶ *Что происходит в Луганске...; Оружие. СБУ Луганск 24.04.2014*, YouTube, 24 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=EU1SfQwIVRg> [dostęp: 1 X 2022]; *Русская весна. Начало*, YouTube, 15 I 2020 r., https://www.youtube.com/watch?v=bkIAOnth3_U [dostęp: 3 IX 2022].

¹³⁷ *Zob. Что происходит в Луганске...* Generał Petrulewicz w późniejszym okresie utrzymywał, że bojowcy chcieli go w ten sposób celowo skompromitować, gdyż wiedzieli, że kierował ATO w obwodzie ługańskim.

¹³⁸ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹³⁹ Nie wyjaśnił, w jaki sposób chcieli kupić papierosy w środku nocy w opanowanym zamieszkami mieście ani dlaczego jakkolwiek separatysta wewnątrz już zajętej siedziby SBU miałby chodzić w kominiarce na głowie. *Zob. Генерал СБУ Александр Петрулевич...*

¹⁴⁰ *Захват управления СБУ в луганской области: день восьмой*, „Укринформ”, 13 IV 2014 r., https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/1647726-zahvat_upravleniya_sbu_v_luganskoy_oblasti_den_vosmoy_1623586.html [dostęp: 5 VIII 2022].

¹⁴¹ I to mimo tego że komendant Samoobrony Majdanu Andrij Parubij proponował im amnestię i 100 tys. dolarów za opuszczenie budynku. *Zob. Как начиналась война на Луганщине...* Według innej wersji propozycja padła ze strony Julii Tymoszenko. *Zob. Русская весна...* Jednocześnie SBU ustaliła, że jeden z rosyjskich banków wypłacił separatystom zajmującym siedzibę SBU 45 mln hrywien. *Za: Что происходит в Луганске...*

¹⁴² *Что происходит в Луганске...*

¹⁴³ *Wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem...; Генерал СБУ Александр Петрулевич...*

¹⁴⁴ *Наливайченко объяснил...* Z analizy dalszego przebiegu ATO wynika, że była to decyzja wymuszona słabością sił rządowych na Ługańszczyźnie, a nie rzeczywista próba znalezienia konsensusu.

podejmowaną nie tylko przez lokalne struktury władzy¹⁴⁵, lecz także przez szczeble centralne¹⁴⁶. Wynikało to także najprawdopodobniej z totalnego chaosu w strukturach nowej władzy, która do tego stopnia była pozbawiona narzędzi kontroli, że p.o. prezydent Turczynow dowiedział się o zajęciu Krymu przez Rosjan z telewizji¹⁴⁷. Na jego pytania na temat działań armii wobec inwazji naczelnik Sztabu Generalnego gen. Jurij Ilin odpowiadał ze spokojem, że (...) *zamierzają zorientować się w sytuacji*¹⁴⁸. Niedługo potem gen. Ilin wyjechał na Krym zajęty przez Rosjan i wydał odezwę do ukraińskich żołnierzy, aby nie strzelali do swoich rosyjskich braci¹⁴⁹. Pomimo nieudanego przejścia budynku w akcji siłowej oraz nieskuteczności prób przekupienia federalistów nie odcięto budynku SBU od wody, prądu, gazu i zaopatrzenia

Dowiół tego dalszy przebieg ATO, w czasie którego na żądanie p.o. prezydenta Turczynowa (pomimo oporu Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy) przeciw separatystom użyto samolotów bojowych. Zob. Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили...; Военные действия в Луганске...; «ЛНР». История одной...

¹⁴⁵ O skali kolaboracji z Rosjanami świadczy to, że po zajęciu Krymu na służbę FR przeszło 70 proc. żołnierzy z tamtejszych jednostek armii ukraińskiej, 90 proc. oficerów SBU i 99 proc. funkcjonariuszy milicji. Znaleźli się tam także dowódcy wyznaczeni przez nową władzę Ukrainy, jak np. kontradmirał Denis Walentynowicz Bieriezowski, który był mianowany nowym dowódcą Floty Czarnomorskiej, po czym poddał ją Rosjanom i został dowódcą Floty Pacyficznej FR. Z kolei 25 Brygada, wysłana na początku ATO do Słowiańska w Kramatorsku, złożyła broń i przeszła na stronę separatystów. Zob. Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили...; Державна зрада! Капітан здав росіянам єдиний український підводний човен – ТЧН, YouTube, 4 VII 2022 r., <https://www.youtube.com/watch?v=4wIWWAuAV4U> [dostęp: 29 IX 2022]; ЗРАДА в КРЬИМУ. Главные предатели Украины РЕШИЛИСЬ на НЕПОПРАВИМОЕ – Гражданская оборона, YouTube, 19 V 2022 r., <https://www.youtube.com/watch?v=vZa6k6EBYX8> [dostęp: 28 IX 2022]. Igor Girkin w wywiadzie udzielonym ukraińskiemu dziennikarzowi Dmytrze Gordonowi wyjaśnił to moralną gotowością zarówno armii, jak i służb Krymu i Donbasu do odrzucenia państwowości ukraińskiej. Była ona spowodowana biedą, korupcją, złym wyposażeniem. Zob. też: Гиркин (Стрелков). Донбасс...; Русская весна...

¹⁴⁶ Z Janukowyczem uciekli do Rosji także ministrowie oraz szefowie MSW, służb specjalnych i innych służb państwowych. Wszyscy oni pozostawili po sobie struktury obsadzone przez zaufanych ludzi. Zob. Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили...

¹⁴⁷ Tamże.

¹⁴⁸ Tamże.

¹⁴⁹ Trzeba podkreślić, że gen. Ilin, nawet gdyby nie był zdrajcą, nie byłby w stanie nic zrobić, gdyż Siły Zbrojne Ukrainy w tamtym okresie dysponowały 5 tys. żołnierzy zdolnymi do działań (niestety w armii było jedynie 4,5 tys. kompletów butów). Rząd ukraiński wysłał do Perekopu 79 Brygadę z Nikolajewą, ale trasę 186 km zdołały przebyć jedynie dwa transportery opancerzone. Z tego powodu Julia Tymoszenko w rzeczywistości oddała oligarchom w zarząd administrację wschodnich obwodów, gdyż ci dysponowali olbrzymimi prywatnymi armiami. Zob. Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили...; Новая Украина. Фильм 1... W Ługańszczyźnie rząd ukraiński wypłacał jedynie 1/4 funduszy na armię, służby państwowe i zobowiązania socjalne. Pozostałe środki pochodziły od prywatnych darczyńców. Zob. Военные действия в Луганске...

z zewnątrz, nie otoczono terenu szczelnym kordonem. To z kolei pozwalało na stałą obecność na terenie cywili i dziennikarzy¹⁵⁰, okupujący zaś mogli spokojnie dyktować władzy swoje warunki.

Buntownicy wysuwali żądania uwolnienia „więźniów politycznych”¹⁵¹, amnestii dla milicjantów i funkcjonariuszy Berkutu (ukr. Беркут), oskarżonych o przekroczenie uprawnień w czasie protestów na kijowskim Majdanie¹⁵², oraz przeprowadzenia referendum w obwodzie ługańskim, które miałyby zdecydować o samorządności regionu¹⁵³. Na tym etapie nie było hasła secesji, choć jej ukryta groźba pojawiła się w postaci powołania Parlamentu Republiki Ługańskiej, gdyby władze nie wypełniły ich żądań. Jednak nawet po kilku dniach wciąż nie przedstawiono żądań politycznych i nie sformułowano podstaw ideowych¹⁵⁴, poza domaganiem się przywrócenia języka rosyjskiego jako języka urzędowego oraz zwiększenia puli funduszy pozostających w regionie¹⁵⁵. Przy wypracowaniu jakiegoś stanowiska politycznego pomagał rebeliantom Sergiej Dunajew, deputowany Werchownej Rady (tj. ukraińskiego parlamentu) z ramienia Partii Regionów¹⁵⁶. Już na tym etapie separatyści powtarzali hasła zgodne z rosyjską propagandą o „faszystowskim przewrocie w Kijowie”¹⁵⁷ i konieczności samoobrony Ługańszczyzny przed nacykami

¹⁵⁰ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹⁵¹ Chodziło im głównie o lidera Gwardii Ługańskiej Aleksandra Charitonowa i prorosyjskiego członka Rady Obwodu Arsena Klinczajewa.

¹⁵² Duża część formacji milicyjnych uczestniczących w walkach na Majdanie była sprowadzona ze wschodnich rejonów kraju.

¹⁵³ *Захватчики здания СБУ в Луганске выдвинули требования*, http://fraza.ua/news/08.04.14/192963/zahvatchiki_zdaniya_sbu_v_luganske_vydvinuli_trebovanija.html [dostęp: 21 IX 2022]; *Что требуют «федералисты»...*

¹⁵⁴ Było za to połączenie idei politycznych i teorii spiskowych pomieszanych z nastrojami religijnymi. Zob. *Военные действия в Луганске...*

¹⁵⁵ *Захват управления СБУ...* Można to wytłumaczyć tym, że za siłowe zajęcie budynku SBU odpowiadali ludzie o niskim poziomie kultury politycznej, którzy nie utożsamiali się z językiem ukraińskim, zostali opłaceni jedynie za przeprowadzenie działań kinetycznych. Zob. *Военные действия в Луганске...* Żądania federalizacji były podnoszone na wschodzie i południowym wschodzie Ukrainy od 2004 r. W dniu 22 II 2014 r. w Charkowie odbył się zjazd deputowanych z południowo-wschodnich obwodów, w czasie którego podjęto decyzję o niepodporządkowaniu się „kijowskiej juncie”. Można więc stwierdzić, że separatystyczne koncepcje państwa federalnego były dobrze znane zarówno politycznym elitom wschodnich rejonów, jak i władzom w Kijowie. Zob. wywiad Tatiany Oriel z gen. Petrulewiczem...; Г. Гусев, *«Западные дипломаты не верили...»; Виктор Янукович. Удар...*

¹⁵⁶ *Что происходит в Луганске...*

¹⁵⁷ Przed zajęciem siedziby SBU pojawiły się plakaty z podobiznami „faszystów”: Piotra Poroszenki, Aleksandra Turczynowa, Witalija Kliczki, Arsenija Jaceniuka i Olega Tiagniboka. Towarzyszyła im galeria zdrajców, którą otwierali Wiktor Janukowycz, Aleksander Jefremow i Mykoła Azarow. Świadczy

(zdrobniała nazwa nacjonalistów – dop. red.). Jednocześnie w całym regionie odnotowano wiele lokalnych inicjatyw środowisk prorosyjsko-separatystycznych mających na celu zablokowanie przedostania się ukraińskiej Gwardii Narodowej i Prawego Sektora¹⁵⁸ w kierunku Ługańska¹⁵⁹. Co ciekawe, powstające punkty kontrolne i barykady na trasach wiodących w tym kierunku były obsadzone nie tylko przez prorosyjskich aktywistów, lecz także przez milicję drogową¹⁶⁰.

W dniach 8–9 kwietnia 2014 r. tłumy manifestantów zgromadziły się wokół ługańskiej jednostki wojskowej, żądając od armii zachowania neutralności¹⁶¹. Dowództwo jednostki zadeklarowało nieopuszczanie koszar przez żołnierzy i nieangażowanie w procesy polityczne, w związku z czym tłumy się rozeszły, a na miejscu pozostali jedynie obserwatorzy, których zadaniem było informowanie o ewentualnych ruchach sił zbrojnych i blokowanie wyjścia wojska z koszar¹⁶².

W tym czasie powstawały zręby separatystycznej formacji zbrojnej. Separatyści werbowali i szkolili ochotników, wykorzystując przechwycone zapasy broni. Jednocześnie stosowali terror wobec przeciwników politycznych oraz proukraińskich mediów, między innymi wprowadzali „sądy ludowe”, które pozwalały zgromadzonej w sali sądowej publiczności przegłosowywać wyroki (w tym karę śmierci)¹⁶³. Rozpoczęcie Antyterrorystycznej Operacji na wschodzie Ukrainy przez ukraińskie władze oraz pogarszająca się sytuacja w obwodzie wywołały masową ucieczkę ludności – z 500-tysięcznego Ługańska wyjechała niemal połowa mieszkańców¹⁶⁴.

to o tym, że separatyści nie byli kontrolowani przez poprzednie władze. Zob. *Захват управления СБУ...* Na wschodzie Ukrainy uważano Janukowycza za tchórza, który nie potrafił w zdecydowany sposób rozwiązać problemu Majdanu. Zob. też: *Виктор Янукович. Удар...*

¹⁵⁸ Rozpowszechniano ponadto plotki o ogromnej liczbie autobusów z aktywistami Prawego Sektora, którzy rzekomo jechali z Kijowa i zachodniej Ukrainy, aby brutalnie spacyfikować protesty separatystów na wschodzie.

¹⁵⁹ Tak zwane blok-posty (improvizowane punkty kontroli wjazdu na dane terytorium) powstały m.in. w Krasnym Łuczcu, Rubieźnym, Antracycie, Rowienkach.

¹⁶⁰ *Красный Луч. Перекресток. 07.04.2014 год*, <http://redrey.com.ua/news/city/4158--07042014-> [dostęp: 22 IX 2022]. Milicja drogowa ściśle współpracowała z prorosyjską Gwardią Ługańską, której liczba członków już wtedy wynosiła 8–10 tys. Zob. wywiad Tatiany Orieli z gen. Petrulewiczem...

¹⁶¹ Ataki na budynki administracji, jednostki wojskowe i Straży Granicznej rozpoczęły się 5 IV 2014 r. w całym obwodzie. Większość jednostek wojskowych bez rozkazów wyszła poza granice Ługańszczyzny. Zob. *Военные действия в Луганске...*

¹⁶² *Что происходит в Луганске...*

¹⁶³ *Военные действия в Луганске...*

¹⁶⁴ Tamże. Już w 2015 r. ze strefy ATO uciekło ponad milion mieszkańców Donbasu. Warto dodać, że działająca niejawnie armia rosyjska próbowała zapanować nad anarchią zalewającą wschodnią Ukrainę. Temu prawdopodobnie służyło likwidowanie coraz trudniejszych do kontrolowania watażków, m.in. Giwiego, Betmana, Motoroły, Batii czy Aleksieja Mozgowoja. Zob. *«ЛНР». История одной...*

Był to początek powstania zbrojnego, które szybko przeistoczyło się w niejawną interwencję armii FR w Ukrainie. Bez przejścia magazynu z bronią w Ługańsku stworzenie uzbrojonych struktur insurekcyjnych byłoby znacznie trudniejsze.

Wnioski

Wydarzeń opisanych w artykule nie da się wyjaśnić za pomocą zjawisk charakterystycznych dla postsowieckich struktur państwowych, jakimi są między innymi immanentna korupcja oraz nieudolność wynikająca zarówno z niezdolności urzędników do wykonywania zadań innych niż rutynowe, jak i z wyuczonej bierności, będącej sposobem obrony przed koniecznością podejmowania niebezpiecznych decyzji. Nawet najbardziej skorumpowane reżimy Trzeciego Świata zwykle nie tracą zdolności do brutalnych działań w sytuacji zagrożenia systemu¹⁶⁵. Zachowania wysokich rangą oficerów SBU i milicji w trakcie szturm na siedzibę SBU były niewiarygodne z punktu widzenia pragmatyki działań jakichkolwiek struktur siłowych w sytuacji zagrożenia (wewnętrznego i zewnętrznego) bezpieczeństwa państwa. Brak jakiegokolwiek prewencji, prób zapobieżenia gromadzeniu się tłumów, zatrzymywania na rogatek miasta autobusów z uczestnikami, aresztowania agresywnych i pijanych osób¹⁶⁶, a wreszcie użycie od 6 proc. do 20 proc. stanu osobowego SBU oraz niecałego procentu (0,58 proc.) stanu osobowego garnizonu MSW do ochrony jednego z najważniejszych miejsc dla bezpieczeństwa państwa nie daje się w prosty sposób wyjaśnić. **Jedynym wyjaśnieniem prowadzenia tak dużej liczby działań sprzecznych z elementarnymi zasadami bezpieczeństwa mogłaby być świadoma taktyka kierownictwa służb państwowych.** I choć pozornie może to brzmieć jak teoria spiskowa, mechanizm tych zdarzeń jest łatwy do zrozumienia. W całej przestrzeni postsowieckiej wytworzyła się specyficzna sytuacja społeczno-polityczna polegająca na dążeniu rządzących (lub aspirujących do władzy) ugrupowań politycznych do obsadzania najważniejszych stanowisk w służbach specjalnych, formacjach policyjnych, sądownictwie, prokuraturze, administracji i armii. Było to spowodowane z jednej strony chęcią kontrolowania instytucji państwowych, które ze względu na wysoki poziom korupcji mogłyby potencjalnie zagrozić politykom uwikłanym w nielegalną działalność, z drugiej zaś posady państwowe (zwłaszcza na lepiej płatnych

¹⁶⁵ Widać to na przykładach historycznych, np. w tłumieniu protestów społecznych w PRL, czy obecnie, kiedy to skorumpowany reżim irański reaguje brutalną agresją na grupowe wystąpienia społeczeństwa.

¹⁶⁶ Jak wiadomo z relacji świadków, te czynności nakładały się na siebie, a to z kolei dawało milicji podstawy prawne do przeprowadzenia interwencji.

stanowiskach kierowniczych) były sposobem na zabezpieczenie rodzin, przyjaciół i znajomych polityków, zainteresowanych budowaniem własnych sieci klientelistycznych na koszt podatnika.

Wynika z tego, że Rosjanie nie musieli korumpować i werbować poszczególnych oficerów czy urzędników, jeśli mieli dostęp do wpływowych polityków szczebla centralnego i lokalnego. Każdy z nich, na skutek rozbudowanych sieci klientelistycznych, był gwiazdą socjometryczną¹⁶⁷ w tym znaczeniu, że od każdego z nich rozciągały się szerokie sieci wpływów na wszystkie instytucje państwowe. Każdy z polityków niższego szczebla był powiązany z protektorem więzi typu klientelistycznego, tj. swoje stanowisko, apanaże i awanse zawdzięczał wsparciu protektora. Dlatego nie tylko miał wobec niego zobowiązania, lecz także zdawał sobie sprawę z tego, że jego egzystencja jest zależna od protektora¹⁶⁸. Osoby powiązane z lokalnymi politykami były zatrudniane głównie w centrach decyzyjnych szierarchizowanych instytucji państwowych, w których obowiązywało poddanie się rozkazom. Tak uplasowane osoby wypełniały polecenia protektorów, którzy z kolei realizowali polecenia kuratorów z rosyjskich służb specjalnych. W ten sposób można było wykorzystać te instytucje do celów sprzecznych z interesami ich państwa.

Wschód i południowy wschód Ukrainy były matecznikiem wyborczym Partii Regionów¹⁶⁹, tak więc utrata władzy przez Janukowycza, a następnie przejęcie jej przez partie „majdanowe” było dla kierownictwa Partii Regionów jednoznaczne z odsunięciem od zysków płynących z działalności korupcyjnej (w tym od możliwości budowania politycznego zaplecza z wykorzystaniem stanowisk państwowych). Z kolei dla całej rosyjskojęzycznej społeczności zamieszkującej wschód i południe było to jednoznaczne z utratą jakiegokolwiek reprezentacji partyjnej, co z kolei skutkowało między innymi zakwestionowaniem zarówno podstawowych praw, jak i posługiwania

¹⁶⁷ W naukach społecznych przez „gwiazdę socjometryczną” rozumie się osobę, „która w trakcie badań metodą socjometrii uzyskała najwięcej pozytywnych wyborów. Jest to osoba najczęściej wybierana jako potencjalny partner interakcji, wobec której wiele osób ma pozytywne odczucia sympatii, przyjaźni itp. lub która wybierana jest jako osoba kompetentna”. Zob. hasło: „gwiazda socjometryczna”, Wikipedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Gwiazda_socjometryczna [dostęp: 26 I 2023].

¹⁶⁸ Ta sytuacja skomplikowała się w późniejszych latach, co było związane z tym, że w Ukrainie pojawiło się wiele konkurujących ze sobą ośrodków wpływu. Ważną rolę odgrywały też osoby spoza Ukrainy, niezainteresowane uwzględnianiem dotychczasowych sieci układów, realizujące interesy obcych państw.

¹⁶⁹ Zob. mapę ilustrującą wsparcie Janukowycza (jako lidera Partii Regionów) w wyborach: *Карта распределения голосов по областям между лидерами на выборах Президента Украины в первом туре*, [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_\(2010\)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_(2010)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg) [dostęp: 7 X 2022].

się językiem rodzimym. Tak więc struktury centralne i lokalne Partii Regionów miały interes prywatny i polityczny w zainicjowaniu ruchu separatystycznego. Chciały w ten sposób wymusić na nowej władzy ustępstwa polityczne, za pomocą których jej działacze mogli powrócić do władzy, choćby w swoich matecznikach wyborczych. Nałożyło się to na autentyczne wzburzenie sporej części ludności wywołane ograniczaniem jej praw do własnej kultury i języka, które ostatecznie przybrało charakter żądania federalizacji tej części Ukrainy¹⁷⁰. Rosyjskie służby mogły więc wykorzystać zaistniałą sytuację i dotrzeć do oficerów i urzędników zależnych od swoich patronów, mogły kreować i jednocześnie podgrzewać społeczny sprzeciw, który wskutek działań prowokatorów z FSB i GU przekroczył granicę wyznaczoną prawem, co spowodowało dalszą radykalizację postaw uczestników¹⁷¹.

Takie działania rosyjskich służb umożliwiły symulowanie wewnątrzukraińskiego charakteru wydarzeń, a przede wszystkim pozwoliły na uniknięcie interwencji Zachodu. Udało się też ukryć przed obywatelami, zarówno własnymi, jak i ze wschodniej Ukrainy, rzeczywisty (geopolityczny i agresywny) charakter działań, przez określanie kolejnych kroków Moskwy jako „obrony rosyjskiej mniejszości przed zachodnioukraińskim nazizmem”.

Ścisłe, klientelistyczne powiązanie służb państwowych z politykami zostało wykorzystane przez rosyjskie służby jako narzędzie do sparaliżowania ukraińskiego aparatu władzy, niezbędne do eskalacji wewnętrznego konfliktu służącego wyłącznie interesom geopolitycznym Federacji Rosyjskiej.

Bibliografia

Borum R., *Psychology of Terrorism*, University of South Florida 2004.

Brzeziński Z., *Wielka szachownica*, Warszawa 1999.

Cannon W.B., *The Wisdom of the Body*, London 1932.

Hall E., *Ukryty wymiar*, Warszawa 1978.

¹⁷⁰ Mimo że powszechnie używa się określenia „ugrupowania prorosyjskie”, to jednak, przynajmniej na początku, nie propagowały one hasła dołączenia się do FR. Zarówno Partia Regionów, jak i ludność rosyjskojęzyczna chciały autonomii, dzięki której byłyby zachowane prawa językowo-kulturowe oraz korupcyjno-klientelistyczne struktury dotychczasowej władzy. Dopiero dalsza eskalacja doprowadziła do rusyfikacji ruchu i ostatecznie do inkorporacji obu republik do FR.

¹⁷¹ Uczestnicy wydarzeń w Ługańsku automatycznie stawali przed wyborem: odpowiadać przed ukraińskim prokuratorem czy eskalować napięcie do takiego poziomu, na którym struktury ukraińskiego państwa stawałyby się bezsilne wobec przestępców.

Ryabinin Y., *The Basic Causes of the Contemporary Separatism*, „Journal of Geography, Politics and Society” 2017, nr 7, s. 5–9.

Sayers M., Kahn A.E., *The Great Conspiracy against Russia*, New York 1946.

Świerczek M., *Czynnik polski w rosyjskiej grze propagandowej o Ukrainę*, „Bezpieczeństwo Międzynarodowe” 2013, nr 0.

Świerczek M., *Jak Sowieci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka decepcja strategiczna*, Warszawa 2021.

Świerczek M., *Krucjata 1935*, Warszawa 2022.

Świerczek M., *Wojna hybrydowa jako strategia polityczna. Próba analizy historycznej na przykładzie działań ZSRS wobec II RP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, nr 16, s. 81–97.

Wójcik S., *Na 30-lecie wyborów w Polsce*, „Zeszyty Historyczne” 1978, z. 43, s. 16–43.

Literatura rosyjska i ukraińska

Атраментова Л.А. і ін., *Этническая консолидация на Украине и её роль в популяционных, медико-генетических и фармакогенетических исследованиях*, w: *Генетика человека и патология. Проблемы эволюционной медицины. Сборник научных трудов*, В.А. Степанов (red.), Томск 2014.

Гуськова Е.Ю., *Сербы в необъявленной войне конца XX века. «Сохраняйте улыбку – это стиль Белграда»*, „Славянский мир в третьем тысячелетии” 2015, t. 10.

Торба В., *Захват Луганской СБУ. Год безнаказанности*, „День” 2015, nr 60.

Źródła internetowe

Archivfund bestätigt Sicht der Russen bei Nato-Osterweiterung, Welt, 18 II 2022 r., <https://www.welt.de/politik/ausland/article236986765/Nato-Osterweiterung-Archivfund-bestaetigt-Sicht-der-Russen.html> [dostęp: 18 II 2022].

Cohen A., *Putin's Valdai folly. Attacking the U.S. while standing on a shaky economy is unwise*, „The Washington Times”, 30 X 2014 r., <https://www.washingtontimes.com/news/2014/oct/30/cohen-putins-valdai-folly/> [dostęp: 17 VIII 2022].

Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2022), https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220627-def-exp-2022-en.pdf [dostęp: 17 V 2023].

Fata D., *Putin Announced His Manifesto Against the West Fifteen Years Ago. His Story Hasn't Changed*, The Bulwark, 7 II 2022 r., <https://www.thebulwark.com/putin-announced-his-manifesto-against-the-west-fifteen-years-ago-his-story-hasnt-changed/> [dostęp: 30 VIII 2022].

Fried D., Volker K., *The Speech In Which Putin Told Us Who He Was*, Politico, 18 II 2022 r., <https://www.politico.com/news/magazine/2022/02/18/putin-speech-wake-up-call-post-cold-war-order-liberal-2007-00009918> [dostęp: 30 VIII 2022].

Friedman G., *The Real World Order*, Stratfor, 18 VIII 2008 r., <https://worldview.stratfor.com/article/real-world-order> [dostęp: 19 VIII 2008].

Gradirovski S., Esipova N., *Russian Language Enjoying a Boost in Post-Soviet States*, Gallup, 1 VIII 2008 r., <https://news.gallup.com/poll/109228/Russian-Language-Enjoying-Boost-PostSoviet-States.aspx> [dostęp: 9 III 2023].

Harding L., *Russia threatening new cold war over missile defence*, „The Guardian”, 11 IV 2007 r., <https://www.theguardian.com/world/2007/apr/11/usa.topstories3> [dostęp: 2 IX 2022].

Laack S., *Mehrheit stimmt für Russisch als zweite Amtssprache*, Tagesschau, <http://www.tagesschau.de/ausland/ukraine344.html> [dostęp: 24 IX 2022].

Lopatonok I., Stone O., *Revealing Ukraine*, YouTube, 9 III 2022 r., <https://www.youtube.com/watch?v=jhu3lfgHhCI> [dostęp: 10 VIII 2022].

Lopatonok I., Stone O., *Ukraine on Fire*, YouTube, 20 VIII 2021 r., <https://www.youtube.com/watch?v=pKcmNGvaDU8> [dostęp: 23 VIII 2022].

Military spending in Russia from 1993 to 2022, <https://www.statista.com/statistics/1203160/military-expenditure-russia/> [dostęp: 17 V 2023].

Russia: After Ukraine, Stratfor, 11 XII 2004 r., <https://worldview.stratfor.com/article/russia-after-ukraine-free-access> [dostęp: 19 VIII 2008].

Russischer Angriff auf Kiew – Patriot-System offenbar beschädigt, Spiegel, 16 V 2023 r., <https://www.spiegel.de/ausland/ukraine-russland-news-kiew-meldet-alle-18-raketen-abgeschossen-a-8025e47a-db57-473b-a2a8-6c83443171e3> [dostęp: 17 V 2023].

Schwarz P., *Walka o władzę na Ukrainie a strategia hegemonii Ameryki*, <http://www.wsws.org/de/pl/2004/dez2004/ukr1-d28.shtml> [dostęp: 11 VI 2013].

Shanker T., Kulish N., *Russia Lashes Out on Missile Deal*, „The New York Times”, 15 VIII 2008 r., <https://www.nytimes.com/2008/08/15/world/europe/16poland.html?hp> [dostęp: 1 IX 2022].

Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/etnos;2557154> [dostęp: 6 X 2022].

Transparency International Ukraine (Трансперенці Інтернешнл Україна), *Corruption Perceptions Index*, <https://www.transparency.org/en/countries/ukraine> [dostęp: 17 V 2023].

Ukrainian salary map, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ukrainian_salary_map.png [dostęp: 24 IX 2022].

Watson R., *Putin's speech: Back to cold war?*, BBC, 10 II 2007 r., <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6350847.stm> [dostęp: 17 VIII 2022].

Wiegrefe K., *Neuer Aktenfund von 1991 stützt russischen Vorwurf*, „Der Spiegel”, 18 II 2022 r., <https://www.spiegel.de/ausland/nato-osterweiterung-aktenfund-stuetzt-russische-version-a-1613d467-bd72-4f02-8e16-2cd6d3285295> [dostęp: 21 II 2022].

Rosyjskie i ukraińskie źródła internetowe

Буткевич Б., *Как захватывали луганскую СБУ. Офицер спецслужб – о «русской весне» и о том, почему в СБУ до сих пор работают сепаратисты*, Аргумент, 16 XII 2015 r., <https://argumentua.com/stati/kak-zakhvatyvali-luganskuyu-sbu> [dostęp: 5 VIII 2022].

Вятрович В., *Конец советской империи. 1991-й в Украине в документах КГБ*, Аргумент, 19 I 2012 r., <https://argumentua.com/stati/konets-sovetskoi-imperii-1991-i-v-ukraine-v-dokumentakh-kgb> [dostęp: 6 IX 2022].

В захвате админзданий Луганска участвовали 3,5 тысячи студентов из России, „Телеканал Прямий”, 15 XI 2017 r., <https://prm.ua/ru/v-zahvate-adminzdanij-luganska-uchastvovali-3-5-tyisyachi-studentov-ix-rossii-eks-sotrudnik-sbu/> [dostęp: 5 VIII 2022].

Виктор Янукович. *Удар властью*, YouTube, 7 VII 2021 r., <https://www.youtube.com/watch?v=zyMSuxjpEhE> [dostęp: 3 IX 2022].

В Луганске штурмовали здание СБУ, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=6rpgpZvm-W4k> [dostęp: 18 IX 2022].

В Луганске появился «народный губернатор», Интерфакс, 21 IV 2014 r., <https://www.interfax.ru/world/372935> [dostęp: 5 VIII 2022].

Внутри Луганской СБУ: взрывчатка, патроны, арсенал автоматов, YouTube, 9 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=qRFU7OChuXs> [dostęp: 15 X 2022].

Военные действия в Луганске: Захват базы СБУ террористами, а люди покидают опасный регион, YouTube, 6 VI 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=YbwOdOIM3Ns> [dostęp: 17 IX 2022].

Военный конфликт в Донбассе: ключевые даты и факты, BBC News Russian, 14 IV 2017 r., <https://www.bbc.com/russian/features-39598555> [dostęp: 5 VIII 2022].

Возле СБУ в Луганске готовятся к штурму и продолжают укреплять баррикады, Схід.info, https://cxid.info/113524_vozle-sbu-v-luganske-gotovyatsya-k-shturmu-i-prodolzhayut-ukreplyat-barrikady-foto.html [dostęp: 22 IX 2022].

Все оружие СБУ под контролем сепаратистов в Луганске, YouTube, 7 IV 2014 r., https://www.youtube.com/watch?v=Ruk63o8IQ_Q [dostęp: 25 IX 2022].

Генерал СБУ Александр Петрулевич. „ГОРДОН”, YouTube, 19 I 2018 r., <https://www.youtube.com/watch?v=IQOxmKc5YNc> [dostęp: 24 IX 2022]

Гиркин (Стрелков). Донбасс, МН17, Гаага, ФСБ, полудохлый Путин, Сурков, Божий суд. „ГОРДОН” (2020), YouTube, 18 V 2020 r., https://www.youtube.com/watch?v=hf6K6pJK_Yw [dostęp: 1 IX 2022].

Гусев Г., «Западные дипломаты не верили, что мы выстоим». Александр Турчинов рассказывает как весной-летом 2014 года занял все высшие посты в Украине, заново строил власть и начал АТО, Бабель, 23 VIII 2021 r., <https://babel.ua/ru/texts/68499-zapadnye-diplomaty-ne-verili-chto-my-vystoim-aleksandr-turchinov-rasskazyvaet-kak-vesnoy-letom-2014-goda-zanyal-vse-vysshie-posty-v-ukraine-zanovo-stroil-vlast-i-nachal-ato> [dostęp: 5 VIII 2022].

Державна зрада! Капітан здав росіянам єдиний український підводний човен – ТСН, YouTube, 4 VII 2022 r., <https://www.youtube.com/watch?v=4w1WVAuAV4U> [dostęp: 29 IX 2022].

«Двери войны в Луганской области открыл - генерал Гуславский», - заявил на суде Ефремов, YouTube, 4 III 2019 r., <https://www.youtube.com/watch?v=f5a7-UEI9f0> [dostęp: 11 IX 2022].

Донбасс: война, изоляция, безысходность. Новости никому не нужного региона, YouTube, 23 XII 2020 r., <https://www.youtube.com/watch?v=Yk7ilJMdo14> [dostęp: 17 IX 2022].

«Донбасс за нами». Официальный клип премьера, YouTube, 11 V 2021 r., <https://www.youtube.com/watch?v=JQUiYm6iK7c> [dostęp: 1 VIII 2022].

Захват Луганского СБУ: появились признания свидетелей, Апостроф, 16 XI 2016 r., <https://apostrophe.ua/news/society/accidents/2016-11-16/zahvat-luganskogo-sbu-poyavilis-priznaniya-svideteley-/77260> [dostęp: 5 VIII 2022].

Захват СБУ в Луганске – версия экс-главы СБУ в области, Гордон <https://gordonua.com/publications/petrulevich-terroristicheskie-gruppy-gru-rossii-uzhe-v-kieve-i-zhdut-signala-29825.html> [dostęp: 1 IX 2022].

Захват управления СБУ в луганской области: день восьмой, „Укринформ”, 13 IV 2014 r., https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/1647726-zahvat_upravleniya_sbu_v_luganskoy_oblasti_den_vosmoy_1623586.html [dostęp: 5 VIII 2022].

Захватчики здания СБУ в Луганске выдвинули требования, http://frazua/news/08.04.14/192963/zahvatchiki_zdaniya_sbu_v_luganske_vydvinuli_trebovaniya.html [dostęp: 21 IX 2022].

ЗРАДА в КРЫМУ. Главные предатели Украины РЕШИЛИСЬ на НЕПОПРАВИМОЕ – Гражданская оборона, YouTube, 19 V 2022 r., <https://www.youtube.com/watch?v=vZa6k6E-VYX8> [dostęp: 28 IX 2022].

Институт истории РАН возрождает понятие «Новороссия», wywiad z dyr. Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk Jurijem Pietrowem, BBC News Russian, 16 VII 2014 r., https://www.bbc.com/russian/russia/2014/07/140716_russia_ukraine_history_paper [dostęp: 15 IX 2022].

Как начиналась война на Луганщине. Рассказ офицера СБУ, „Корупція Інфо”, 22 XII 2014 r., <https://korupciya.com/dhsdhdh-dhdhndhdhdhdhndhfnfnoe-dhdhdhdhdh-dhdh-dhndhdhdhdh-dhdhdhu-dhdhfnfdhdhdh-dhndhndhundh-dhcdhdh/> [dostęp: 5 VIII 2022].

Карта распределения голосов по областям между лидерами на выборах Президента Украины в первом туре, [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_\(2010\)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%B-V:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_(2010)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%B-V:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg) [dostęp: 7 X 2022].

Красный Луч. Перекресток. 07.04.2014 год, <http://redrey.com.ua/news/city/4158--07042014-> [dostęp: 22 IX 2022].

Кузьмук о министрах обороны Украины Саламатине и Лебедеве и главе СБУ Якименко, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=xxC1SPlwZg> [dostęp: 25 IX 2022].

«ЛНР». История одной авантюры, YouTube, 28 III 2015 r., <https://www.youtube.com/watch?v=cu97AEWt8HY> [dostęp: 1 X 2022].

Луганская СБУ в плену вооруженных сепаратистов: что творится внутри, YouTube, 9 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=bqyvtrWBbxs> [dostęp: 24 IX 2022].

МВД Украины: сепаратисты в Луганске не брали заложников и не минировали здание СБУ, Деловой Петербург, 9 IV 2014 r., https://www.dp.ru/a/2014/04/09/MVD_Ukraini_separatisti [dostęp: 16 IX 2022].

Наливайченко объяснил, почему террористам позволили захватить СБУ в Луганске, Obozrevatel, 30 IX 2015 r., <https://incident.obozrevatel.com/crime/93216-nalivajchenko-obyasnii-pochemu-terroristam-dali-zahvatit-luganskoe-upravlenie-sbu.htm> [dostęp: 5 VIII 2022].

Новая Украина. Фильм 1. Дикая деньги, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=h4_u2LOzqIg [dostęp: 10 IX 2022].

Орел Т., wywiad z gen. Aleksandrem Petrulewiczem, „Бульвар Гордона” 2017, nr 15 (623), <https://www.openforest.org.ua/33282/> [dostęp: 5 VIII 2022].

Оружие. СБУ Луганск 24.04.2014, YouTube, 24 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=E-U1SfQwIVRg> [dostęp: 1 X 2022].

Освещение убийств на Майдане СМИ на Западе – грубое искажение *Интервью с Иваном Качановским*, East and West, 5 III 2019 r., <https://eastandwest.me/2019/03/05/interviyu-ivan-kachanovski-snaiperi-maidan/> [dostęp: 28 VIII 2022].

Профессор Иван Качановский (Канада): Масштабное расследование бойни на майдане, https://ruskline.ru/opp/2015/oktyabr/17/professor_ivan_kachanovskij_kanada_masshtabnoe_rassledovanie_bojni_na_majdane [dostęp: 1 IX 2022].

Профессор из Оттавы доказал: в гибели «Небесной сотни» виновны мятежники евромайдана, Live Journal, <https://urb-a.livejournal.com/12511220.html> [dostęp: 2 IX 2022].

Путин В., *Об историческом единстве русских и украинцев*, 12 VII 2021 r., <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [dostęp: 30 III 2022].

Путин В., *Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [dostęp: 17 V 2023].

Путин В., *Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности*, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> [dostęp: 30 III 2022].

Русская весна. Начало, YouTube, 15 I 2020 r., https://www.youtube.com/watch?v=bkIAOnth3_U [dostęp: 3 IX 2022].

СБУ по требованию митингующих освободила арестованных активистов в Луганской области, 6 IV 2014 r., <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1101119/amp> [dostęp: 23 IX 2022].

СБУ разоблачила диверсионную группу, планировавшую захват власти в Луганской области, Tass, 5 IV 2014 r., https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1099728?utm_source=ru.wikipedia.org&utm_medium=referral&utm_campaign=ru.wikipedia.org&utm_referrer=ru.wikipedia.org [dostęp: 28 IX 2022].

Стрижова О., *Годовщина захвата луганского СБУ: воспоминания очевидцев*, Radio Svoboda, 6 IV 2017 r., <https://www.radiosvoboda.org/a/28414815.html> [dostęp: 5 VIII 2022].

Судя по данным опроса, 40% украинцев хотят, чтобы русский язык стал официальным, <https://www.newsru.com/arch/world/14sep2004/lang.html> [dostęp: 9 III 2023].

У Луганську захоплено будівлю СБУ, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=Uvtjt-TA_5z8 [dostęp: 16 IX 2022].

У нас на всех уровнях управления государством огромное количество агентов ФСБ, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=OwNoS6Ay_0w [dostęp: 4 IX 2022].

Хмелько В.Є., *Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності*, http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf [dostęp: 25 IX 2022].

Что происходит в Луганске: захват СБУ и торги с властями, Odessa Daily, 17 IV 2014 r., <http://odessa-daily.com.ua/news/chto-proishodit-v-luganske-zahvat-sbu-i-torgi-s-vlastyami-id64412.html> [dostęp: 5 VIII 2022].

Что требуют «федералисты» с автоматами от луганского СБУ?, YouTube, 7 IV 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=sWnmaI-2cvI> [dostęp: 17 IX 2022].

Экс-начальник Луганской СБУ Петрулевич: Террористические группы ГРУ России уже в Киеве и ждут сигнала, Гордон, 2 VII 2014 r., <https://gordonua.com/publications/Petrulevich-Terroristicheskie-gruppy-GRU-Rossii-uzhe-v-Kieve-i-zhdut-signala-29825.html> [dostęp: 22 IX 2022].

Dr Marek Świerczek

Funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Szczególne rozwiązania prawne w dziedzinie bezpieczeństwa energetycznego w sektorze gazu ziemnego adresowane do odbiorców chronionych paliw gazowych. Wybrane zagadnienia

Abstrakt

Uzależnienie państwa od dostaw gazu ziemnego ze źródeł zewnętrznych wymaga podejmowania niezbędnych działań legislacyjnych, które zabezpieczą odbiorców przed negatywnymi skutkami wydarzeń polityczno-ekonomicznych wpływających na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. W sektorze gazu ziemnego zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego i zapobieganie rodzącym się zagrożeniom jest szczególnie istotne. Celem artykułu jest przedstawienie wprowadzonych przez ustawodawcę rozwiązań prawnych służących ochronie pewnych grup odbiorców na rynku gazu ziemnego i umożliwiających podejmowanie działań minimalizujących negatywne skutki społeczno-gospodarcze w przypadku przerwania dostaw gazu lub nagłego wzrostu jego cen. Wprowadzane regulacje prawne podkreślają unikatową specyfikę rynku gazu ziemnego, którego istotną cechą jest jego związek z importem.

Słowa kluczowe odbiorca chroniony paliw gazowych, bezpieczeństwo energetyczne, regulacja.

Bezpieczeństwo energetyczne sensu largo obejmuje interesy wszystkich podmiotów związanych z handlem surowcami energetycznymi. Od strony podmiotowej prawo energetyczne jest prawem każdego, kto jest uczestnikiem rynku będącego płaszczyzną wymiany dóbr z dziedziny energetyki. Uczestnicy rynku energii zostali wskazani w *Ustawie z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne* (dalej: u.p.e.), będącej najważniejszym aktem prawnym w dziedzinie prawa energetycznego. Prawidłowe zdefiniowanie uczestników rynku gazu ziemnego pozwala na określenie ich roli i pozycji na tym rynku.

Na wstępie należy wskazać, że gwarantem bezpieczeństwa energetycznego jest państwo, które przy pomocy przedsiębiorstw energetycznych oraz organów administracji publicznej odpowiada za kształtowanie i realizowanie swojej polityki energetycznej. Ich zadania są nakierowane na zapewnienie odbiorcom nieprzerwanych dostaw gazu ziemnego. W relacji przedsiębiorstwo energetyczne – odbiorca ten drugi jest słabszym ogniwem, mającym niewielką moc decyzyjną w kontaktach z profesjonalnym podmiotem świadczącym usługi użyteczności publicznej. W celu zabezpieczenia interesów odbiorcy gazu ziemnego państwo zobowiązuje przedsiębiorstwa energetyczne do działań służących jego ochronie, która w istocie polega na zapewnieniu mu nieprzerwanych dostaw.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie, w świetle obowiązujących regulacji prawnych¹, instrumentów ochrony wybranych grup odbiorców paliw gazowych. Zostało to podyktowane sytuacją panującą na krajowym rynku gazu ziemnego i związaną z nią polityką międzynarodową.

Odbiorca paliw gazowych – charakterystyka pojęć

Ustawodawca dąży do utworzenia konkurencyjnego rynku gazu ziemnego w taki sposób, aby przyniósł on korzyści wszystkim jego odbiorcom, nie zapominając, że podstawową funkcją systemu gazowniczego jest zasilanie małych i średnich odbiorców (tworzących sektor transportu, rolnictwa, rzemiosła, handlu, instytucji użyteczności publicznej) oraz dużych odbiorców przemysłowych. W u.p.e. zawarto definicje: odbiorcy (art. 3 pkt 13 u.p.e.), odbiorcy końcowego (art. 3 pkt 13a u.p.e.), odbiorcy paliw gazowych, energii elektrycznej lub ciepła w gospodarstwie domowym (art. 3 pkt 13b u.p.e.) oraz odbiorcy wrażliwego paliw gazowych (art. 3 pkt 13d u.p.e.). Tworzenie wyżej wymienionych definicji legalnych ma charakter kaskadowy, stanowią one subdefinicje tej z art. 3 pkt 13 u.p.e. Ewolucja pojęć dotyczących instytucji odbiorcy i dostosowanie ich do zmieniających się realiów

¹ W artykule został opisany stan prawny na dzień 13 sierpnia 2022 r. (przyp. red.).

rynkowych ma bezpośredni związek z trwającą transformacją rynku gazu ziemnego, nie tylko w Polsce, lecz także w całej Unii Europejskiej (UE).

Zgodnie z art. 3 pkt 13 u.p.e. odbiorcą jest każdy, kto otrzymuje lub pobiera paliwa lub energię na podstawie umowy z przedsiębiorstwem energetycznym. Tym samym do uzyskania statusu odbiorcy gazu ziemnego jest konieczne zawarcie umowy z przedsiębiorstwem energetycznym (umowy sprzedaży gazu ziemnego i umowy o świadczenie usług przesyłania lub dystrybucji albo umowy kompleksowej). Wydaje się również, że w przypadku niedochowania formy pisemnej takiej umowy podmiot odbierający gaz ziemny i regulujący płatności z tego tytułu powinien zostać uznany za odbiorcę. Ustawa nie przesądza o tym, w którym momencie podmiot staje się odbiorcą. Odbiorcami będą nie tylko finalni użytkownicy gazu ziemnego, lecz także wszyscy użytkownicy systemu gazowego oraz przedsiębiorstwa prowadzące działalność dystrybucyjną i przesyłową. Z kręgu odbiorców należy wykluczyć pobierających gaz ziemny bez zawarcia umowy, np. najemców, dzierżawców, lokatorów lokali mieszkalnych w budynkach wielolokalowych, których właściciel lub zarządca zawarł umowę z przedsiębiorstwem energetycznym².

W dalszej kolejności ustawodawca ustanowił definicję odbiorcy końcowego, czyli odbiorcy dokonującego zakupu paliw lub energii na własny użytek, przy czym w odniesieniu do gazu ziemnego do własnego użytku nie zalicza się paliw gazowych zakupionych w celu ich zużycia na potrzeby przesyłania, dystrybucji, magazynowania paliw gazowych, skraplania gazu ziemnego lub jego regazyfikacji.

W art. 3 pkt 13b u.p.e. ustawodawca definiuje odbiorcę paliw gazowych, energii elektrycznej i ciepła w gospodarstwie domowym. Wydzielenie tej grupy odbiorców, mieszczącej się w grupie odbiorców końcowych, jest spowodowane przyznaniem jej określonych przywilejów, takich jak uprawnienie do rozwiązania umowy na dostarczanie paliw gazowych lub energii w uproszczonym trybie (art. 4j ust. 4 u.p.e.) oraz uprawnień związanych z ustanowieniem sprzedawcy z urzędu (art. 5a u.p.e.). Elementem definiowania odbiorcy paliw gazowych w gospodarstwie domowym jest uzyskanie statusu gospodarstwa domowego, który wiąże się ze zużyciem paliw gazowych wyłącznie w ramach prowadzonego gospodarstwa domowego, z wykluczeniem możliwości ich dalszej odsprzedaży. W tym rozumieniu konsumpcja paliwa gazowego przez gospodarstwo domowe następuje przez wszystkie osoby spokrewnione lub niespokrewnione zamieszkałe w danym mieszkaniu, utrzymujące się lub nieutrzymujące się wspólnie, a nie przez innego odbiorcę końcowego.

² M. Kraśniewski, B. Pikiewicz, M. Ziarkowski, *Komentarz do art. 3 ustawy – Prawo energetyczne*, w: *Prawo energetyczne. Ustawa o odnawialnych źródłach energii. Ustawa o rynku mocy. Ustawa o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych. Komentarz*, M. Czarnecka, T. Oglódek (red.), Warszawa 2020, s. 40.

Zgodnie z art. 4 *Ustawy z dnia 21 czerwca 2001 r. o dodatkach mieszkaniowych* przez gospodarstwo domowe rozumie się gospodarstwo prowadzone przez osobę ubiegającą się o dodatek mieszkaniowy, samodzielnie zajmującą lokal mieszkalny albo gospodarstwo prowadzone przez tę osobę wspólnie z małżonkiem i innymi osobami stale z nią zamieszkującymi i gospodarującymi, które swoje prawa do zamieszkiwania w lokalu wywodzą z prawa tej osoby.

W art. 3 pkt 13d u.p.e. ustawodawca zdefiniował pojęcie odbiorcy wrażliwego paliw gazowych. Było to podyktowane koniecznością ochrony odbiorców wrażliwych, wyrażonej w dyrektywach unijnych liberalizujących rynek energii. W stosunku do tej grupy odbiorców przewidziano w ustawie możliwość złożenia przez nich stosownego wniosku do przedsiębiorstwa energetycznego zajmującego się dystrybucją paliw gazowych o zainstalowanie przedpłatowego układu pomiarowo-rozliczeniowego (art. 6f u.p.e.). Dodatkowo wyłącznie w przypadku odbiorcy wrażliwego paliw gazowych przewidziano możliwość przyznania ryczałtu na zakup opału, stanowiącego część dodatku mieszkaniowego. Warto zaznaczyć, że możliwość skorzystania przez odbiorców wrażliwych z prawa do ryczałtu na zakup opału jest formą finansowego wsparcia, stanowiącą próbę zminimalizowania negatywnego zjawiska społeczno-ekonomicznego, jakim jest ubóstwo energetyczne³.

Należy w tym miejscu zauważyć, że obecnie obowiązujące pojęcia nie muszą determinować przyszłego zakresu podmiotowego prawa energetycznego, jednak stanowią istotny punkt odniesienia do ich rozróżnienia. Służy to systematyzacji praw i obowiązków odbiorców paliw gazowych⁴. Nawet tak skrótowe przytoczenie uprawnień przysługujących odbiorcy gazu ziemnego skłania do wniosku, że jest on podmiotem podlegającym szczególnej ochronie ustawodawcy z uwagi na zajmowaną pozycję w hierarchii uczestników rynku gazu ziemnego, a co za tym idzie – stanowi podstawowy podmiot bezpieczeństwa energetycznego w kraju. Jako najslabsi uczestnicy rynku gazu ziemnego odbiorcy ci wymagają specjalnego traktowania przez państwo. W tym celu są stale tworzone nowe regulacje prawne, które zabezpieczają ich pozycję na rynku względem wyspecjalizowanych podmiotów świadczących im, jako konsumentom, wachlarz usług związanych z dostarczaniem gazu ziemnego. Nie można również pominąć rozwoju sytuacji międzynarodowej kształtującej rynek energetyczny, zwłaszcza determinującej nieprzerwany dostęp do gazu ziemnego, a także roli, jaką odbiorcy odgrywają w tym układzie.

³ Zob. K. Grzebiela, *Dodatek energetyczny jako środek zapobiegający wykluczeniu energetycznemu – próba oceny polskich rozwiązań prawnych w świetle dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2009/72/WE oraz 2009/73/WE*, w: *Energetyka w odślonach*, D. Ćwik, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (red.), Poznań 2016, s. 427.

⁴ Por. A. Szafrąński, *Prawo energetyczne. Wartości i instrumenty ich realizacji*, Warszawa 2014, s. 36.

Odbiorca chroniony oraz odbiorca chroniony w ramach solidarnego wsparcia

Przykładem prac legislacyjnych mających zapewnić wprowadzenie wszystkich niezbędnych środków gwarantujących nieprzerwane dostawy gazu w całej UE, zwłaszcza odbiorcom chronionym, w przypadku wystąpienia trudnych warunków klimatycznych lub zakłóceń dostaw jest *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2017/1938 z dnia 25 października 2017 r. dotyczące środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (UE) nr 994/2010* (dalej: rozporządzenie 2017/1938). Co więcej, unijne rozporządzenie wprowadziło ujednoliconą definicję legalną odbiorcy chronionego. Powyższe działania stanowią ochronę odbiorców indywidualnych, najbardziej narażonych na problemy wynikające z zakłóceń dostaw.

W motywie pierwszym wskazanego rozporządzenia podkreślono istotę gazu ziemnego, będącego elementem dostaw energii w UE, a którego import następuje z państw trzecich. Unijny prawodawca zauważa, że poważne zakłócenia w jego dostawach mogą mieć negatywne skutki dla wszystkich państw członkowskich i całej UE, a także mogą mocno zaszkodzić unijnej gospodarce oraz mieć poważne konsekwencje społeczne, zwłaszcza dla grup odbiorców szczególnie narażonych na zagrożenia. Zamierzenia w postaci zapewnienia nieprzerwanych dostaw gazu w UE należy osiągnąć przez zastosowanie najbardziej opłacalnych środków i w taki sposób, aby uniknąć zakłóceń na rynkach gazu. W celu ochrony odbiorców gazu ziemnego szczególnie narażonych na konsekwencje braku jego dostaw wprowadzono stosowne przepisy, które zabezpieczają odbiorców chronionych oraz odbiorców chronionych w ramach solidarnego wsparcia.

Zgodnie z definicją zawartą w art. 2 pkt 5 rozporządzenia 2017/1938 pojęcie odbiorcy chronionego oznacza:

(...) odbiorcę będącego gospodarstwem domowym, który jest podłączony do sieci dystrybucyjnej gazu, a oprócz tego – o ile tak postanowi dane państwo członkowskie – termin ten może obejmować co najmniej jedno z poniższych, pod warunkiem że na przedsiębiorstwa lub usługi, o których mowa w lit. a) i b), nie przypada łącznie więcej niż 20% całkowitego rocznego ostatecznego zużycia gazu w danym państwie członkowskim:

- a) małe lub średnie przedsiębiorstwo, pod warunkiem że jest ono podłączone do sieci dystrybucyjnej gazu;
- b) podmiot świadczący podstawowe usługi społeczne, pod warunkiem że jest on podłączony do sieci dystrybucyjnej lub przesyłowej gazu;
- c) instalację systemów ciepłowniczych, o ile dostarcza ona energię ciepłą odbiorcom będącym gospodarstwami domowymi, małym lub średnim przedsiębiorstwom lub podmiotom świadczącym podstawowe usługi

społeczne, pod warunkiem że takiej instalacji nie można przestawić na paliwa inne niż gaz.

Ponadto w art. 2 pkt 6 rozporządzenia 2017/1938 zawarto definicję odbiorcy chronionego w ramach solidarnego wsparcia, przez którego należy rozumieć:

(...) odbiorcę będącego gospodarstwem domowym, który jest podłączony do sieci dystrybucyjnej gazu, a ponadto może oznaczać:

- a) instalację systemów ciepłowniczych, jeżeli jest ona odbiorcą chronionym w danym państwie członkowskim i tylko w zakresie, w jakim dostarcza ona energię ciepłą gospodarstwom domowym lub podmiotom świadczącym podstawowe usługi społeczne nie będącym jednostką oświatową ani podmiotem administracji publicznej; lub
- b) podmiot świadczący podstawowe usługi społeczne, jeżeli jest on odbiorcą chronionym w danym państwie członkowskim, nie będącym jednostką oświatową ani podmiotem administracji publicznej.

Omawiane rozporządzenie ma służyć również zwiększeniu solidarności i ufania między państwami członkowskimi UE, a także wprowadzeniu środków niezbędnych do osiągnięcia tych celów, co ściśle wiąże się z zabezpieczeniem dostaw do odbiorców chronionych. Podkreślenia wymaga zamieszczenie zasady obligatoryjnej solidarności w sytuacji kryzysu w dostawach gazu ziemnego w państwach sąsiednich. Nowe regulacje wykraczają poza rozwiązania przewidziane we wcześniejszym *Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 994/2010 z dnia 20 października 2010 r. w sprawie środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylenia dyrektywy Rady 2004/67/WE*, które zostało zastąpione rozporządzeniem 2017/1938. Nowy akt prawny opiera się na czterech głównych filarach:

- 1) solidarności (solidarność między państwami UE w sytuacjach kryzysowych, gdy wszystkie inne metody zawiodą);
- 2) współpracy regionalnej (wspólne przeciwdziałanie zakłóceniom i kryzysom dostaw gazu ziemnego do UE);
- 3) wspólnocie energetycznej (współpraca UE z jej sąsiadami na rzecz wzmocnienia bezpieczeństwa dostaw gazu);
- 4) przejrzystości (weryfikacja zgodności kontraktów gazowych z prawem energetycznym UE).

Pierwszy z nich odnosi się do wprowadzenia skutecznego mechanizmu solidarności energetycznej uruchamianego w momencie przerw w dostawach surowców energetycznych i zagrażających bezpośrednio bezpieczeństwu państw. Oznacza to, że państwo członkowskie, które ogłosiło sytuację nadzwyczajną, powinno wdrożyć wszystkie środki nadzwyczajne przewidziane w planie awaryjnym, aby zapewnić dostawę gazu ziemnego swoim solidarnie chronionym odbiorcom.

Aby zrozumieć konstrukcję zasady solidarności, należy się odwołać do ogólnej podstawy traktatowej dla energetyki, którą stanowi art. 194 *Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej* (dalej: TFUE). Zgodnie z art. 194 ust. 1 lit. b) TFUE w ramach ustanawiania lub funkcjonowania rynku wewnętrznego oraz z uwzględnieniem potrzeby zachowania i poprawy stanu środowiska polityka UE w dziedzinie energetyki ma na celu, w duchu solidarności między państwami członkowskimi, zapewnienie bezpieczeństwa dostaw energii w UE. W ocenie Cezarego Mika pojęcie solidarności wskazuje, że państwa członkowskie są odpowiedzialne za utrzymywanie wspólnoty interesów, celów i wartości, a w warunkach integracji gospodarczej pozostają względem siebie w coraz ściślejszej zależności. W wyniku powiązania ich rynków, a także z uwagi na tworzenie regulacji zmierzających do utworzenia wspólnego rynku gazu współpraca państw członkowskich, w tym współpraca obszarów sąsiedzkich w państwach członkowskich w ramach współpracy regionalnej, może zwiększyć indywidualne oraz wspólne bezpieczeństwo dostaw gazu⁵. W tym układzie przebija się znaczenie bezpieczeństwa energetycznego odbiorców gazu ziemnego.

Coraz ściślejsza zależność między państwami członkowskimi powinna warunkować politykę bezpieczeństwa energetycznego UE jako całości, w której, jak wskazuje na to art. 122 TFUE, Rada na wniosek Komisji Europejskiej (KE) może postanowić, w duchu solidarności między państwami członkowskimi, o środkach stosownych do sytuacji gospodarczej. Dotyczy to przede wszystkim sytuacji wystąpienia poważnych trudności w zaopatrzeniu w niektóre produkty, zwłaszcza w dziedzinie energii. Proponowana przez KE zasada solidarności powinna obowiązywać w sytuacji kryzysu energetycznego dotyczącego jednego lub więcej państw członkowskich UE, kryzysu spowodowanego fizycznym zagrożeniem infrastruktury energetycznej oraz w przypadku politycznego przerwania dostaw z krajów trzecich. W ocenie KE ta problematyka dotyczy wzajemnego informowania się o zagrożeniach i stanie zapasów paliw, pomocy technicznej, a także tworzenia infrastruktury ułatwiającej przepływ gazu między państwami członkowskimi. Takie pojęcie solidarności energetycznej wraz z mechanizmem antykryzysowym jest tożsame z pojęciem solidarności energetycznej wyrażonym w rozporządzeniu 2017/1938. Za Bartłomiejem Nowakiem należy uznać, że aby wymienione postulaty mogły zostać urzeczywistnione, jest konieczne stworzenie zarówno w pełni funkcjonalnego wspólnego rynku gazu, jak i skutecznej konkurencji. W przeważającej mierze mechanizmy rynkowe przy wsparciu niezależnych regulatorów rynku energetycznego mają szansę zapewnić UE wysoki poziom bezpieczeństwa dostaw do wszystkich państw członkowskich. Niezbędne jest zatem wspólne działanie w zakresie

⁵ C. Mik, *Solidarność w prawie Unii Europejskiej. Podstawowe problemy teoretyczne*, w: *Solidarność jako zasada działania Unii Europejskiej*, C. Mik (red.), Toruń 2009, s. 46.

bezpieczeństwa dostaw, obejmujące przede wszystkim przejrzystość, solidarność i niedyskryminacyjną politykę zgodną z zasadami wspólnego rynku⁶.

Jeżeli państwo członkowskie UE zwróciło się o zastosowanie środka solidarnościowego na podstawie art. 13 pkt 1 rozporządzenia 2017/1938, państwo członkowskie, które jest bezpośrednio połączone z państwem członkowskim zwracającym się o wsparcie, lub – jeżeli tak zdecyduje to państwo członkowskie – jego właściwy organ lub operator systemu przesyłowego, lub operator systemu dystrybucyjnego podejmują – w miarę możliwości bez tworzenia niebezpiecznych sytuacji – niezbędne działania. Mają one służyć temu, aby dostawy gazu na jego terytorium dla odbiorców innych niż odbiorcy chronieni w ramach solidarnego wsparcia zostały zmniejszone lub nie były kontynuowane w takim zakresie i przez taki czas, jakie są konieczne do zapewnienia dostaw gazu dla odbiorców chronionych w ramach solidarnego wsparcia w państwie członkowskim zwracającym się o wsparcie. Państwo członkowskie zwracające się o wsparcie zapewnia, aby na jego terytorium odpowiednia ilość gazu przekazana w ramach solidarnego wsparcia została skutecznie dostarczona odbiorcom chronionym.

Natomiast na podstawie art. 13 pkt 2 rozporządzenia 2017/1938 państwo członkowskie zapewnia środek solidarnościowy innemu państwu członkowskiemu, z którym jest ono połączone poprzez państwo trzecie, chyba że przepływy przez terytorium tego państwa trzeciego są ograniczone. Jednocześnie zastrzeżono, że mechanizm solidarności ma być stosowany w ostateczności i mieć zastosowanie wyłącznie wtedy, gdy wnioskujące państwo członkowskie:

- a) nie było w stanie pokryć deficytu w dostawie gazu do swoich odbiorców chronionych w ramach solidarnego wsparcia pomimo zastosowania środka i to pomimo obniżenia standardów dostaw surowca lub dodatkowych zobowiązań nałożonych na przedsiębiorstwa gazowe,
- b) wyczerpało wszystkie środki rynkowe i wszystkie środki przewidziane w swoim planie na wypadek sytuacji nadzwyczajnej,
- c) skierowało wyraźny wniosek do KE oraz właściwych organów wszystkich państw członkowskich, z którymi jest połączone bezpośrednio lub poprzez państwo trzecie, wraz z opisem wdrożonych środków,
- d) zobowiązuje się niezwłocznie wypłacić państwu członkowskiemu udzielającemu solidarnego wsparcia uczciwą rekompensatę.

Państwo członkowskie, które zwróci się o wsparcie, po konsultacji ze wszystkimi państwami członkowskimi zobowiązanymi do udzielenia solidarnego wsparcia, wybiera najkorzystniejszą ofertę na podstawie kosztów, szybkości dostawy,

⁶ B. Nowak, *Solidarność i bezpieczeństwo energetyczne jako elementy polityki energetycznej UE. Wybrane prawne formy realizacji na rynku gazu*, „Studia Europejskie” 2014, nr 2, s. 81–82.

niezawodności i dywersyfikacji dostaw gazu. Zainteresowane państwa członkowskie przedstawiają takie oferty na podstawie dobrowolnych środków po stronie popytu w takim zakresie i tak długo, jak to możliwe, zanim odwołają się do środków nierynkowych. Solidarność zapewnia współpracę z bardziej narażonymi państwami członkowskimi. Solidarne wsparcie na mocy rozporządzenia 2017/1938 jest udzielane na zasadzie rekompensaty. Państwo członkowskie zwracające się o solidarne wsparcie niezwłocznie wypłaca państwu członkowskiemu udzielającemu solidarnego wsparcia uczciwą rekompensatę lub zapewnia jej niezwłoczną wypłatę.

Rozporządzenie 2017/1938 zakłada także współpracę regionalną, która ma obejmować koncepcję korytarzy dostaw awaryjnych gazu w ramach symulacji dokonanych przez ENTSO-G (ang. European Network of Transmission System Operators for Gas)⁷. Wzmocniona została również współpraca i koordynacja regionalna pomiędzy grupami państw członkowskich dzielących wspólne ryzyko, wprowadzono obowiązkowe regionalne plany działań zapobiegawczych, a także plany na wypadek sytuacji nadzwyczajnej, jak również regionalne oceny ryzyka, które mają być opracowywane wspólnie przez każde z państw członkowskich w ramach tej samej grupy ryzyka. Zgodnie z załącznikiem nr 1 do rozporządzenia 2017/1938 Polska została przypisana do dwóch grup ryzyka ze względu na dostawy gazu ziemnego ze wschodu, tj. Białorusi i Ukrainy.

Reasumując, mechanizm solidarnościowy ma za zadanie chronić odbiorców chronionych przed wstrzymaniem dostaw gazu ziemnego na terytorium Polski. Jest to tym istotniejsze, kiedy do grupy odbiorców chronionych zaliczymy odbiorców w gospodarstwach domowych, małych i średnich przedsiębiorców, podmioty świadczące podstawowe usługi społeczne oraz dostawców ciepła do gospodarstw domowych. Jeżeli środki rynkowe okażą się niewystarczające, aby zaradzić deficytowi wymaganych dostaw gazu, i w związku ze znaczeniem środków solidarnościowych stosowanych w ostateczności państwo członkowskie udzielające solidarnego wsparcia powinno móc w drugim rzędzie korzystać ze środków nierynkowych, w tym z ograniczenia dostaw do niektórych grup odbiorców, tak aby móc wypełnić zobowiązania w zakresie solidarności.

Reakcją na powyższe jest *Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach*

⁷ Europejska Sieć Operatorów Systemów Przesyłowych Gazu – organizacja unijna powołana w 2009 r. przez operatorów europejskich systemów przesyłowych. Operatorzy z krajów UE współpracują ze sobą na rzecz promowania dokończenia budowy wewnętrznego rynku gazu ziemnego oraz transgranicznego obrotu tym surowcem, jak również zapewnienia optymalnego zarządzania i eksploatacji sieci przesyłowej gazu ziemnego, w tym jej właściwego rozwoju technicznego. Za: Ministerstwo Klimatu i Środowiska, <https://www.gov.pl/web/klimat/europejska-siec-operatorow-systemow-przesylowych-gazu-entso-gazu-> [dostęp: 20 III 2022 r.] – przyp. red.

zagrożenia bezpieczeństwa paliwowego państwa i zakłóceń na rynku naftowym (dalej: ustawa o zapasach), z której zapisów wprost wynika, że to od odbiorców o wysokim poborze gazu ziemnego są oczekiwane redukcje w jego zapotrzebowaniu. Wprowadzenie instrumentu ograniczeń w poborze gazu ziemnego polega na czasowym ograniczeniu maksymalnego godzinowego i dobowego poboru gazu ziemnego na terytorium Polski lub jej części. Zgodnie bowiem z art. 58 ust. 4 ustawy o zapasach: *ograniczenia wynikające z planów wprowadzania ograniczeń nie mają zastosowania do odbiorców gazu ziemnego w gospodarstwach domowych*. Status odbiorców chronionych nie zezwala przedsiębiorstwom energetycznym na stosowanie w stosunku do nich ograniczeń w poborze gazu ziemnego.

Co istotne, w 2019 r. rozpoczęły się prace nad rządowym projektem nowego rozporządzenia w sprawie sposobu i trybu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego. Podstawowym celem tych prac było zwiększenie efektywności mechanizmu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego, będącego jednym z dwóch głównych środków przeciwdziałania zakłóceniom w dostawach. Powyższe miałyby nastąpić w wyniku objęcia ograniczeniami w poborze gazu ziemnego większej grupy odbiorców niezakwalifikowanych do grupy odbiorców chronionych. Przeprowadzenie takiej klasyfikacji wymagało ustanowienia definicji pojęcia odbiorcy chronionego.

W dniu 10 kwietnia 2021 r. weszło w życie *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lutego 2021 r. w sprawie sposobu i trybu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego*. Reguluje ono materię ograniczeń w poborze gazu ziemnego do wymogów przepisów oraz zmienionych warunków na rynku wynikających z rządowej polityki dywersyfikacji dostaw. Ma ono na celu również uporządkowanie i usprawnienie mechanizmu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego, będących środkiem nierynkowym możliwym do zastosowania w przypadku wystąpienia stanu nadzwyczajnego, a także ułatwienie stosowania przepisów rozporządzenia przez operatorów oraz odbiorców gazu ziemnego. Odpowiednie ograniczenia mają zapewnić odbiorcom chronionym bezpieczne dostawy gazu ziemnego.

W § 4 ust. 1 rozporządzenie to wprowadza określenie grupy odbiorców chronionych, którzy nie podlegają ograniczeniom. W celu zapewnienia czytelności i przejrzystości nowych regulacji zdecydowano się na określenie tego katalogu od strony negatywnej. Z uwagi na dużą liczbę podmiotów objętych definicją odbiorcy chronionego odniesienie się w tym miejscu do każdego z nich z osobna jest bezzasadne, niemniej warto je enumeratywnie wymienić. Podmiotami uznanymi za odbiorców chronionych są:

- 1) odbiorcy gazu ziemnego w gospodarstwach domowych,
- 2) przedsiębiorcy, których moc umowna nie przekracza 710 kWh/h, przyłączeni do sieci dystrybucyjnej gazowej,

- 3) podmioty przyłączone do sieci dystrybucyjnej lub przesyłowej gazowej:
 - a) podmioty zapewniające świadczenie opieki zdrowotnej,
 - b) jednostki organizacyjne pomocy społecznej,
 - c) noclegownie i ogrzewalnie,
 - d) jednostki organizacyjne wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej,
 - e) jednostki systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego oraz jednostki współpracujące z tym systemem,
 - f) podmioty stanowiące element systemu oświaty, w tym m.in. przedszkola i szkoły,
 - g) organy administracji publicznej i urzędy je obsługujące,
 - h) podmioty prowadzące żłobki i kluby dziecięce,
 - i) przedsiębiorstwa wodociągowo-kanalizacyjne,
 - j) podmioty odpowiedzialne za gospodarowanie odpadami,
- 4) odbiorcy gazu ziemnego, w zakresie, w jakim zajmują się wytwarzaniem ciepła dla odbiorcy pobierającego ciepło w okresie od 1 września do 31 maja, na potrzeby centralnego ogrzewania, ciepłej wody użytkowej, wentylacji oraz technologii w postaci pary i wody gorącej, lub zaopatrywaniem w ciepło tego odbiorcy, pod warunkiem że instalacji tych odbiorców gazu ziemnego nie można zasilać paliwem innym niż gaz ziemny.

Należy zasygnalizować, że zagwarantowanie odbiorcom chronionym dostaw gazu ziemnego w zakontraktowanych ilościach, pomimo obowiązywania ograniczeń w jego poborze, będzie zapewnione dzięki przekazywaniu przez dostawcę gazu ziemnego do odbiorców chronionych informacji właściwemu operatorowi lub przedsiębiorstwu energetycznemu na temat ilości gazu ziemnego, która jest niezbędna do realizacji dostaw do jego odbiorców chronionych⁸.

Ponadto rozporządzenie obejmuje dostosowanie i zróżnicowanie stopni zasilania (od pierwszego do dwunastego) oraz ustalenie zasad informowania odbiorców o ewentualnym wprowadzeniu ograniczeń w poborze. Wprowadzony jedenaśty i dwunasty stopień zasilania odpowiada zerowej godzinowej i dobowej ilości gazu ziemnego pobieranej w danym punkcie wyjścia z systemu gazowego przez odbiorcę, w tym odbiorcę chronionego. Został ponadto określony sposób ogłaszania obowiązujących stopni zasilania – istnieje obowiązek ich podawania do wiadomości publicznej z 10-godzinnym wyprzedzeniem. Komunikaty te są ogłaszane

⁸ *Projekt rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie sposobu i trybu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-rozporzadzenia-rady-ministrow-w-sprawie-sposobu-i-trybu-wprowadzania-ograniczen-w-poborze-gazu-ziemnego2> [dostęp: 4 VIII 2022].

w radiowych komunikatach energetycznych w programie I Polskiego Radia oraz na stronach internetowych operatorów.

Ograniczenia są wprowadzane w sposób, który zapewnia bezpieczne funkcjonowanie systemu gazowego, a także gwarantuje bezpieczeństwo osób i uniknięcie ryzyka uszkodzenia lub zniszczenia obiektów technologicznych przez umożliwienie odbiorcom dostosowania działania ich instalacji gazowych do zmniejszonego poboru gazu ziemnego. Ich wdrażanie następuje zgodnie z planami wprowadzania ograniczeń. Obowiązek opracowywania takich planów, wynikający z art. 58 ustawy o zapasach, mają operatorzy systemów: przesyłowych, dystrybucyjnych oraz połączonych gazowych lub przedsiębiorstwa energetyczne pełniące funkcję operatorów. Te plany określają maksymalne godzinowe i dobowe ilości poboru gazu ziemnego przez poszczególnych odbiorców przyłączonych do ich sieci, dla poszczególnych stopni zasilania. Te wielkości stają się integralną częścią umów sprzedaży, umów o świadczenie usług przesyłania lub dystrybucji gazu ziemnego oraz umów kompleksowych.

Podmioty objęte ochroną taryfową

Należy zwrócić uwagę na regulacje *Ustawy z dnia 26 stycznia 2022 r. o szczególnych rozwiązaniach służących ochronie odbiorców paliw gazowych w związku z sytuacją na rynku gazu*. Z uzasadnienia do projektu tej ustawy wynika, że ma ona pozwolić na (...) *uruchomienie nadzwyczajnych instrumentów zwiększających bezpieczeństwo energetyczne Polski, a w perspektywie krótkoterminowej wspierających gospodarstwa domowe, mieszkańców budynków wielolokalowych, jak i niektórych odbiorców wrażliwych*⁹. Jednocześnie zauważono potrzebę zminimalizowania podwyżek cen paliwa gazowego dla najbardziej wrażliwych odbiorców, a także zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego państwa przez zagwarantowanie ciągłości dostaw gazu ziemnego do odbiorców oraz zapewnienia odpowiedniego poziomu płynności spółkom gazowym w celu terminowego regulowania zobowiązań związanych z zapewnieniem płynności na rynku giełdowym, ciągłością dostaw energii lub pozostawieniem w gotowości do świadczenia usług sprzedawcy z urzędu paliwa gazowego. W ramach realizacji powyższych postulatów przewidziano konieczność wprowadzenia szczególnych rozwiązań umożliwiających podejmowanie działań minimalizujących negatywne skutki społeczno-gospodarcze związane z nagłym, gwałtownym wzrostem cen gazu ziemnego na rynku.

⁹ Rządowy projekt ustawy o szczególnych rozwiązaniach służących ochronie odbiorców paliw gazowych w związku z sytuacją na rynku gazu, Druk nr 1902 z 2022 r.

Ustawodawca, w celu ochrony odbiorców w gospodarstwach domowych przed skokowym wzrostem cen gazu ziemnego, zdecydował się na wprowadzenie do u.p.e. mechanizmu rozłożenia w czasie wzrostu cen taryfowych gazu ziemnego (art. 62f u.p.e.). Ponadto podjęto dalsze działania zmierzające do ochrony odbiorców gazu ziemnego szczególnie narażonych na skutki wzrostu jego cen oraz do uwzględnienia faktu ochrony tych podmiotów w sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw energetycznych prowadzących działalność w zakresie obrotu paliwami gazowymi. Wprowadzone mechanizmy mają na celu ochronę odbiorców w gospodarstwach domowych, odbiorców gazu ziemnego w budynkach wielolokalowych, którzy nie zawarli indywidualnych umów kompleksowych lub umów zakupu gazu ziemnego z przedsiębiorstwami energetycznymi, a także odbiorców realizujących zadania z zakresu użyteczności publicznej, przy jednoczesnym wprowadzeniu rekompensat dla sprzedawców gazu prowadzących sprzedaż do odbiorców taryfowych.

W myśl powyższych zapisów ustawą z 26 stycznia 2022 r. o szczególnych rozwiązaniach służących ochronie odbiorców paliw gazowych rozszerzono katalog podmiotów objętych ochroną taryfową. Do odbiorców paliw gazowych w gospodarstwach domowych dodano:

- 1) wspólnoty mieszkaniowe, o których mowa w ustawie z 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, albo spółdzielnie mieszkaniowe, o których mowa w ustawie z 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych;
- 2) odbiorców innych niż wskazani powyżej, którzy z mocy ustawy, umowy lub innego tytułu prawnego są uprawnieni lub zobowiązani do zapewnienia paliwa gazowego w lokalach mieszkalnych na potrzeby zużycia przez gospodarstwa domowe, w lokalach podmiotów, o których mowa niżej (zob. pkt 3), w zakresie, w jakim zużywają paliwo gazowe na potrzeby określone w ustawie lub do lokalnej produkcji ciepła zużywanego w gospodarstwach domowych znajdujących się w budynkach wielolokalowych lub w lokalach podmiotów określonych niżej (zob. pkt 3), pod warunkiem złożenia oświadczenia, o którym mowa w art. 62 ba u.p.e.;
- 3) inne podmioty realizujące zadania z zakresu użyteczności publicznej¹⁰, o ile złożą oświadczenie, o którym mowa w art. 62 bb u.p.e.

W celu uzyskania ochrony taryfowej będzie konieczne złożenie przez te podmioty oświadczenia, o którym mowa odpowiednio w art. 62 ba u.p.e. i art. 62 bb u.p.e., dotyczącego określenia szacowanej części paliwa gazowego zużywanej na cele

¹⁰ Mowa między innymi o podmiotach udzielających świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej, noclegowniach i ogrzewalnicach, jednostkach organizacyjnych wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, podmiotach systemu oświaty, kościołach i innych związkach wyznaniowych, podmiotach prowadzących działalność kulturalną.

objęte ochroną taryfową oraz wyłączonej spod administracyjnej kontroli cen. Oświadczenia te powinny być składane przed zawarciem ze sprzedawcą umowy sprzedaży paliwa gazowego lub umowy kompleksowej. W stosunku do umów obowiązujących w dniu wejścia w życie ustawy, tj. 29 stycznia 2022 r., przewidziano 45-dniowy termin na złożenie oświadczenia w celu uzyskania ceny odpowiadającej taryfie z mocą od 1 stycznia 2022 r. Zawartość oświadczenia, o którym mowa odpowiednio w art. 62 ba u.p.e. i art. 62 bb u.p.e., ma składać się z:

- oświadczenia o spełnieniu warunków pozwalających na zakwalifikowanie do danej grupy odbiorców,
- wskazania danych służących określeniu szacowanej części paliwa gazowego, która będzie zużywana na potrzeby odbiorcy wskazane w treści ustawy,
- określenia szacowanej części paliwa gazowego, która będzie zużywana na opisane wyżej potrzeby.

Składane oświadczenia umożliwiają nie tylko identyfikację odbiorców podlegających rozliczeniom taryfowym, lecz także określenie części paliwa gazowego zużywanego na cele objęte ochroną taryfową oraz wyłączonego spod administracyjnej kontroli cen. Określenie szacunkowej części paliwa gazowego ma być dokonywane przez odbiorcę, zgodnie z zasadami wskazanymi w art. 45a u.p.e. bądź z uwzględnieniem powierzchni lokali mieszkalnych i użytkowych, charakteru prowadzonej w nich działalności oraz posiadanych danych historycznych. Określenie w oświadczeniu zużycia paliwa gazowego na potrzeby nieobjęte ochroną w sposób rażąco sprzeczny z tymi wytycznymi wiąże się z odpowiedzialnością wobec sprzedawcy paliw gazowych.

Podkreślenia wymaga objęcie przez ustawodawcę ochroną taryfową odbiorców paliw gazowych w gospodarstwach domowych, wspólnot oraz spółdzielni mieszkaniowych, bez względu na to, czy złożą oświadczenie dotyczące części paliwa gazowego zużywanego na potrzeby odbiorców, którym ta ochrona przysługuje. Te podmioty będą podlegały zatem specjalnemu reżimowi prawnemu, mającemu przeciwdziałać skutkom zaniechań po stronie zarządców wspólnot lub spółdzielni, do których należą lokale mieszkalne. W celu zapewnienia sprzedawcy gazu właściwej informacji na temat części paliwa gazowego, które powinno być objęte taryfą, na zarządzających wspólnotami i spółdzielniami mieszkaniowymi będzie jednocześnie ciążył obowiązek złożenia takiego oświadczenia. Jego niedochowanie nie będzie miało jednak negatywnych konsekwencji dla mieszkańców, a jedynie dla osób odpowiedzialnych za niewykonanie obowiązku. W przypadku wystąpienia zaniechań zarządcy będą ponosić odpowiedzialność cywilną oraz karną. W odniesieniu do pozostałych odbiorców niezłożenie oświadczenia będzie skutkowało niezastosowaniem wobec nich ochrony taryfowej.

Oprócz rozszerzenia katalogu podmiotów objętych ochroną taryfową do 31 grudnia 2023 r. o niektóre kategorie odbiorców będących podmiotami realizującymi zadania z zakresu użyteczności publicznej (m.in. szpitale, szkoły, żłobki, przedszkola, noclegownie), ustawa z 26 stycznia 2022 r. wprowadziła mechanizm rekompensat dla sprzedawców gazu ziemnego do odbiorców taryfowych, który służyłby zrekompensowaniu skutków zamrożenia cen dla rozszerzonego katalogu odbiorców taryfowych. Ta ustawa wprowadziła także tzw. mechanizm zamrożenia cen paliw gazowych na poziomie cen zawartych w taryfie sprzedawcy z urzędu, tj. PGNiG Obrót Detaliczny (art. 62c ust. 1 u.p.e.), ustalonej na podstawie art. 62f u.p.e. na okres od 1 stycznia 2022 r. do 31 grudnia 2022 r. Ta cena jest jednocześnie ceną maksymalną, co oznacza, że wobec odbiorców, którzy wcześniej zawarli umowę z dostawcą przewidującą niższą cenę, stosuje się tę niższą cenę do czasu wygaśnięcia umowy. Nawet jeżeli w 2022 r. doszłoby do obniżek cen i przedsiębiorcy zaczęliby oferować ceny niższe niż w taryfie sprzedawcy z urzędu, zastosowanie będą miały ceny niższe. Przyjęte rozwiązania nie dopuszczają możliwości podwyższenia cen i stawek taryfowych paliwa gazowego w 2022 r. Sprzedawcy gazu, którzy nie zastosują się do obowiązku stosowania zamrożonych cen i stawek, będą podlegać karze pieniężnej w wysokości nie niższej niż 1 mln zł i nie wyższej niż 15 proc. przychodu ukaranego przedsiębiorstwa.

Ustawodawca uznał przy tym, że rozszerzenie ochrony taryfowej musi być połączone ze wspomnianym uprzednio systemem rekompensat dla sprzedawców gazu ziemnego. Sprzedawcom gazu do odbiorców taryfowych będzie przysługiwać rekompensata, tj. różnica między faktyczną ceną zakupu a ceną sprzedaży według taryfy, wypłacana z Funduszu Wypłaty Różnicy Ceny. Mechanizm rekompensat został ukształtowany jako środek ochrony odbiorców w gospodarstwach domowych oraz odbiorców realizujących kluczowe zadania z zakresu użyteczności publicznej bez jedoczesnego zapewnienia korzyści finansowych sprzedawcom gazu. Z uwagi na to, że niniejsza publikacja została poświęcona niektórym grupom odbiorców paliw gazowych, ta problematyka nie będzie przedmiotem szerszych rozważań.

Podsumowanie

Regulacje prawne w dziedzinie energetyki, ze szczególnym uwzględnieniem sektora gazu ziemnego, silnie koncentrują się wokół zabezpieczenia interesu jednostki ludzkiej, ukrytej pod definicją legalną odbiorcy gazu ziemnego w gospodarstwie domowym, odbiorcy wrażliwego czy odbiorcy chronionego. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w regulacjach zabezpieczających odbiorców przed możliwymi do wystąpienia przerwami w dostawie gazu ziemnego i w angażowaniu przedsiębiorstw energetycznych do działań służących zapewnieniu im

nieprzerwanych dostaw. Z uwagi na specyfikę rynku gazu ziemnego, w tym konieczność jego importu do Polski, ciągłość dostaw surowca zależy od politycznych relacji między państwami. Można zatem wskazać, że dynamika polityki bezpieczeństwa energetycznego UE w dużej mierze jest uwarunkowana sytuacją międzynarodową. Tym samym państwa członkowskie powinny kierować się zasadą solidarności energetycznej, przewidzianą w rozporządzeniu 2017/1938, zobowiązującą do solidarnego działania na wypadek kryzysów w postaci niedostatecznych dostaw gazu. Unijne rozporządzenie zobowiązało państwa członkowskie do określenia definicji odbiorcy chronionego. Na gruncie prawa krajowego uregulowano to w rozporządzeniu Rady Ministrów z 17 lutego 2021 r. w sprawie sposobu i trybu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego, stanowiących jeden z dwóch głównych środków przeciwdziałania zakłóceniom w dostawach określonych w ustawie o zapasach. Mechanizm wprowadzenia ograniczeń ma zapewnić odbiorcom chronionym bezpieczne dostawy gazu ziemnego.

Znaczące są przy tym zapisy ustawy z 26 stycznia 2022 r. o szczególnych rozwiązaniach służących ochronie odbiorców paliw gazowych w związku z sytuacją na rynku gazu, w której przewidziano konieczność wprowadzenia szczególnych rozwiązań osłonowych umożliwiających podejmowanie działań minimalizujących negatywne skutki społeczno-gospodarcze związane z gwałtownym wzrostem cen gazu ziemnego na rynku. Mają one stanowić wsparcie dla gospodarstw domowych, mieszkańców budynków wielolokalowych i niektórych odbiorców wrażliwych. Ustawa znacznie rozszerza grupę podmiotów uprawnionych do korzystania z ochrony taryfowej.

Na tym tle można wysnuć wniosek, że przedstawione regulacje nie służą wyłącznie sterowaniu procesami gospodarczymi, ale również zabezpieczają interesy społeczne. Podkreśla to znaczenie wymiaru podmiotowego bezpieczeństwa energetycznego, który odnosi się do uczestników rynku gazu ziemnego. Szczególną uwagę poświęcono przy tym odbiorcy gazu ziemnego będącego dobrem podstawowym, któremu państwo ma zapewnić dostawy gazu ziemnego. Co ciekawe, obecnie postuluje się odejście od skupiania się na państwie jako na głównym obiekcie bezpieczeństwa na rzecz jednostki będącej dobrem najważniejszym. To szczególnego rodzaju bezpieczeństwo ludzkie jest współcześnie najbardziej wszechstronną i zaawansowaną konceptualizacją bezpieczeństwa człowieka jako podmiotu¹¹.

¹¹ Zob. J. Stańczyk, *Formułowanie kategorii pojęciowej bezpieczeństwa*, Poznań 2017, s. 159.

Bibliografia

Grzebiela K., *Dodatek energetyczny jako środek zapobiegający wykluczeniu energetycznemu – próba oceny polskich rozwiązań prawnych w świetle dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2009/72/WE oraz 2009/73/WE*, w: *Energetyka w odślonach*, D. Ćwik, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (red.), Poznań 2016.

Kraśniewski M., Pikiewicz B., Ziarkowski M., *Komentarz do art. 3 ustawy – Prawo energetyczne*, w: *Prawo energetyczne. Ustawa o odnawialnych źródłach energii. Ustawa o rynku mocy. Ustawa o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych. Komentarz*, M. Czarnecka, T. Ogłódek (red.), Warszawa 2020.

Mik C., *Solidarność w prawie Unii Europejskiej. Podstawowe problemy teoretyczne*, w: *Solidarność jako zasada działania Unii Europejskiej*, C. Mik (red.), Toruń 2009.

Nowak B., *Solidarność i bezpieczeństwo energetyczne jako elementy polityki energetycznej UE. Wybrane prawne formy realizacji na rynku gazu*, „*Studia Europejskie*” 2014, nr 2, s. 75–89.

Stańczyk J., *Formułowanie kategorii pojęciowej bezpieczeństwa*, Poznań 2017.

Szafrański A., *Prawo energetyczne. Wartości i instrumenty ich realizacji*, Warszawa 2014.

Akty prawne

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 202/47 z 7 VI 2016 r.).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2017/1938 z dnia 25 października 2017 r. dotyczące środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (UE) nr 994/2010 (Dz. Urz. UE L 280/1 z 28 X 2017 r.).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 994/2010 z dnia 20 października 2010 r. w sprawie środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylenia dyrektywy Rady 2004/67/WE (Dz. Urz. UE L 295/1 z 12 XI 2010 r.).

Ustawa z dnia 26 stycznia 2022 r. o szczególnych rozwiązaniach służących ochronie odbiorców paliw gazowych w związku z sytuacją na rynku gazu (DzU z 2022 r. poz. 202, ze zm.).

Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa paliwowego państwa i zakłóceń na rynku naftowym (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1537, ze zm.).

Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o dodatkach mieszkaniowych (t.j. DzU z 2021 r. poz. 2021, ze zm.).

Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1385, ze zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lutego 2021 r. w sprawie sposobu i trybu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego (DzU z 2021 r. poz. 549).

Inne dokumenty

Projekt rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie sposobu i trybu wprowadzania ograniczeń w poborze gazu ziemnego, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-rozporzadzenia-rady-ministrow-w-sprawie-sposobu-i-trybu-wprowadzania-ograniczen-w-poborze-gazu-ziemnego2> [dostęp: 4 VIII 2022].

Rządowy projekt ustawy o szczególnych rozwiązaniach służących ochronie odbiorców paliw gazowych w związku z sytuacją na rynku gazu, Druk nr 1902 z 2022 r.

Dr Klaudia Grzebiela

Doktor nauk prawnych, funkcjonariuszka Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Autorka kilkunastu artykułów naukowych z dziedziny prawa energetycznego, prawa handlowego, prawa Unii Europejskiej i prawa podatkowego. Absolwentka studiów doktoranckich na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. W czasie studiów członek Europejskiego Stowarzyszenia Studentów Prawa ELSA Poland. Finalistka prawniczych konkursów ogólnopolskich. Stażystka w Parlamencie Europejskim w Brukseli.

Problem wielokrotnego testowania w przesiewowych badaniach poligraficznych – implikacje dla bezpieczeństwa wewnętrznego

Abstrakt

Badania poligraficzne o charakterze przesiewowym najczęściej przeprowadza się przed zatrudnieniem kandydata. Statystyka Bayesowska pomaga lepiej zrozumieć rzeczywiste znaczenie uzyskiwanych wyników testów. Zdarza się również wykonywanie badań powtórnych – najczęściej wtedy, gdy za pierwszym podejściem kandydatowi się nie powiedzie. W artykule autor rozważa różne scenariusze związane z ponownym testowaniem oraz ich konsekwencje, także w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego poszczególnych instytucji i państw. Poszukuje optymalnych rozwiązań, aby procedury testowania sprzyjały szczelności systemów, a zarazem pozostały wydajne i użyteczne.

Słowa kluczowe poligraf, badania, przesiew, powtórne testowanie, wyniki, interpretacja, bezpieczeństwo.

Badania przesiewowe w różnych obszarach życia przeprowadza się wobec osób, u których nie ujawniły się żadne konkretne oznaki nieprawidłowości, sprecyzowane problemy czy wątpliwości do weryfikacji. Badania takie umożliwiają określenie ryzyka zaistnienia lub wykrycie określonej choroby, zaburzenia bądź niepożądanego zachowania. Polegają na wstępnym rozpoznaniu problemu przed pojawieniem

się jego widocznych symptomów. Stanowią element profilaktyki, wczesnego wykrywania i prognozowania zagrożeń.

Istota i znaczenie przesiewowych badań poligraficznych w procedurach kadrowych

Przesiewowy charakter mają między innymi badania psychofizjologiczne z wykorzystaniem poligrafu przeprowadzane w ramach postępowań rekrutacyjnych do pracy lub służby, przy sprawdzaniach kontrwywiadowczych i antysabotażowych w grupach podwyższonego ryzyka (np. wśród agentów, informatorów, osób przewidzianych do specjalnych zadań). Chociaż pierwotnie metody badań poligraficznych zaprojektowano do celów śledczych, we współczesnym świecie (m.in. w USA, Chinach, Izraelu, Federacji Rosyjskiej, wielu krajach europejskich, w tym w Polsce) najczęściej badań jest realizowanych w ramach procedur kadrowych – zarówno w instytucjach państwowych, jak i w sektorze prywatnym. Przede wszystkim wykonuje się je w rządowych agencjach bezpieczeństwa, organach egzekwowania prawa i innych podmiotach, których działalność ma istotne znaczenie dla bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Przesiewowe badania poligraficzne przeprowadzane w celach kadrowych spełniają równocześnie kilka funkcji: a) selekcyjną – począwszy od autoselekcji, tj. odstraszenia nieodpowiednich kandydatów, którzy znają lub przewidują, jakie mogą być kryteria naboru, i mają świadomość, że ich nie spełniają; b) prewencyjną – przez zapobieganie niewłaściwym aktywnościom i zniechęcanie do nich – dotyczy to zarówno tych, którzy starają się o angaż, jak i osób już zatrudnionych; c) informacyjną, wykrywczą – poszerzenie informacji o osobie badanej (w tym o takie, które nie są dostępne innymi metodami), naprowadzenie na potencjalne problemy do dalszej weryfikacji.

W literaturze wskazuje się, że wśród najbardziej odpowiednich tematów, o które kandydaci, np. na funkcjonariuszy służb mundurowych, są pytani podczas badań poligraficznych, znajdują się: kwestie związane z nietolerancją (używanie przemocy domowej, obelg na tle etnicznym i rasowym), zaangażowanie w działalność przestępczą w życiu dorosłym, zażywanie narkotyków w ostatnich kilku latach, postępowania dyscyplinarne w poprzednich miejscach pracy¹. Dobór zagadnień zależy od specyfiki danej instytucji i jej polityki wewnętrznej. Może uwzględniać między innymi ukrywanie kontaktów z grupami podwyższonego ryzyka, materiały

¹ M. Handler i in., *Integration of Pre-Employment Polygraph Screening into the Police Selection Process*, „Journal of Police and Criminal Psychology” 2009, t. 24, nr 2, s. 69–86.

ewentualnego nacisku czy sposób postępowania z informacjami niejawnymi (jeżeli wcześniej był przyznany dostęp do takich informacji).

W Polsce badania poligraficzne stanowią jeden z etapów postępowań kwalifikacyjnych do wszystkich służb specjalnych (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu, Służba Kontrwywiadu Wojskowego, Służba Wywiadu Wojskowego, Centralne Biuro Antykorupcyjne), Służby Ochrony Państwa, Straży Granicznej RP, a także w wybranych komórkach Krajowej Administracji Skarbowej, w których są wykonywane czynności określone w ustawie o KAS. Jeżeli chodzi o akty normatywne na poziomie ustawy lub rozporządzenia, to jedynie w przypadku SOP, SG, KAS i ABW mamy do czynienia ze wskazaniem obligatoryjności tego etapu (zob. art. 72 ust. 1 pkt 2 *Ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Służbie Ochrony Państwa*; art. 31 ust. 1a pkt 5 *Ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej*; art. 153 ust. 2 *Ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*; § 5 ust. 1 pkt 6 lit. d *Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 listopada 2002 r. w sprawie wzoru kwestionariusza osobowego oraz szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania postępowania kwalifikacyjnego wobec kandydatów do służby w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*). W Żandarmerii Wojskowej badaniom poligraficznym poddaje się osoby rozpatrywane na „stanowiska wymagające szczególnych predyspozycji” (zob. art. 8a ust. 8 pkt 1 lit. d *Ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych*). Podobne zapisy, teoretycznie ograniczające liczbę kandydatów podlegających takim badaniom, znajdują się w aktach prawnych regulujących funkcjonowanie wymienionych służb specjalnych. W rzeczywistości jednak wykaz stanowisk wymagających szczególnych predyspozycji lub umiejętności obejmuje wszystkie etaty funkcjonariuszy, czyli tzw. etaty mundurowe (z reguły nie dotyczy pracowników cywilnych). Przepisy zawierają przy tym pewne „furtki” pozwalające pominąć badanie poligraficzne, m.in. w odniesieniu do funkcjonariuszy przenoszących się pomiędzy służbami (tak jest np. w SOP – zob. art. 72 ust. 1 pkt 1 lit. b ww. ustawy o SOP; zob. także art. 50 ust. 3 *Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*).

Fakultatywnie wykonanie badań poligraficznych przed zatrudnieniem dopuszcza się również w Policji. Dotychczasowe doświadczenia nie wskazują jednak, aby rutynowo z tego instrumentu korzystano, poza wewnętrznym naborem do Biura Spraw Wewnętrznych.

Każda z wymienionych instytucji ma również podstawy prawne do poddawania badaniom poligraficznym nie tylko kandydatów, lecz także funkcjonariuszy. Mimo że z istoty tych badań wynika ich dobrowolność (a przynajmniej nieprzymusowy charakter), to w praktyce nieuzasadniona odmowa poddania się testom z wykorzystaniem poligrafu będzie potraktowana jako delikt dyscyplinarny, gdyż skierowanie na badanie (zwykle pozostające w kompetencjach szefa danej służby)

jest formą polecenia służbowego. W przypadku kandydatów badanie jest dobrowolne w tym sensie, że sama aplikacja do służby wynika z wolnej woli. Natomiast postępowanie kwalifikacyjne aplikanta odmawiającego udziału w badaniu zakończy się decyzją odmowną w kwestii przyjęcia do służby.

Osobnym zagadnieniem jest potrzeba współpracy między ekspertem przeprowadzającym badanie poligraficzne a osobą badaną. Uzyskanie miarodajnych wyników testów wymaga podążania za instrukcjami badającego. Ujawnienie symptomów celowego braku współpracy ze strony badanego (w tym przez stosowanie tzw. środków zakłócających) prowadzi do sformułowania opinii równoznacznej w skutkach z wynikami testów wskazujących na wprowadzanie w błąd. W tych okolicznościach zwykle przestaje się na jednym badaniu, bez możliwości powtórnego testowania. Ponadto jeśli odrzucenie kandydata do służby jest konsekwencją wyniku badania poligraficznego, to dzieje się tak albo z powodu dyskwalifikujących oświadczeń, które przekazał on w toku badania, albo z powodu niedających się usunąć wątpliwości co do wiarygodności odpowiedzi udzielonych w czasie testów zakończonych niekorzystnymi wynikami.

Badanie poligraficzne jako etap postępowania kwalifikacyjnego do służby mundurowej ma pomóc w ocenie predyspozycji kandydata, ale przede wszystkim dostarcza rekruterom i oficerom pionu ochrony cennego narzędzia w zarządzaniu ryzykiem w instytucji. Nie jest to narzędzie jedyne i wystarczające do podejmowania określonych decyzji kadrowych, wykorzystuje się je równolegle z innymi procedurami. Niemniej jednak, ze względu na jego efektywność w pozyskiwaniu od kandydata nieznanych dotąd informacji, a także wysoką wartość diagnostyczną samych testów, jest to etap niezwykle istotny, a ewentualne wątpliwości, które po nim pozostają, trudno tak po prostu pominąć.

W żadnej dziedzinie życia nie istnieje chyba test, który ma doskonałą czułość i swoistość, a tym samym daje sto procent dokładnych wskazań i jest perfekcyjnie użyteczny (nigdy nie przynosi wyników nierozstrzygniętych). Swoje ograniczenia mają także testy wykorzystywane w badaniach poligraficznych. Chodzi jednak o to, aby zaakceptować poziom prawdopodobieństwa, który zminimalizuje odsetek fałszywych identyfikacji, zarówno obciążających osoby niewinne, szczerze (błąd typu pierwszego), jak i odciążających osoby winne, kłamiące (błąd typu drugiego)².

Osoby kształtujące politykę danej instytucji raczej nie mają świadomości (albo rzadko ją mają), że mogą wypracować z poligraferami zasady, które określą priorytety w testowaniu, granice tolerancji błędu, czyli to, jak grube oczka może mieć to sito, aby z jednej strony było ono skuteczne, a z drugiej – aby cały proces

² Por. R. Eggleston, *Sixth Wilfred Fullagar Memorial Lecture: Beyond reasonable doubt*, „Monash University Law Review” 1977, t. 4, nr 1, s. 1–2.

przebiegał sprawnie. To mogłyby być zasady odnoszące się do wszystkich testów albo wyodrębnione dla konkretnych obszarów tematycznych poruszanych w badaniach. Bardziej restrykcyjną politykę należałoby rozważyć na przykład w odniesieniu do zagadnień kontrwywiadowczych. Poligraferzy dalej poszukiwaliby tych samych cech diagnostycznych zapisów na poligramach, jedyna zmiana dotyczyłaby reguł decyzyjnych (progów ocen numerycznych), przekładających się na końcowe wyniki testów. To jest problem wymagający odpowiedzi na dwa idące w parze pytania: 1) jaki odsetek osób nieszczerych (i w jakich tematach) można zaakceptować, aby niepostrzeżenie przeszły przesiew przy bardziej liberalnych kryteriach, a w zamian nie pozbawić większej grupy z tych szczerych szansy, na którą zasługują, oraz zwiększyć liczbę osób, które przejdą do dalszego etapu rekrutacji?; 2) jak bardzo można uszczelnić procedurę, aby skuteczniej odrzucać niepożądane, nieszczerze osoby i w konsekwencji nietrafnie oceniać proporcjonalnie większą liczbę kandydatów bez zarzutu, u których pechowo wystąpiłby fałszywy alarm, oraz nieco przyblokować drożność całej procedury? Statystyka wskazuje złoty środek w tym zakresie, ale trudno stwierdzić, czy odpowiada on rzeczywistym interesom instytucji i szerzej – interesowi państwa.

Jeśli weźmie się pod uwagę wszystkie potwierdzone naukowo testy – zarówno wykonywane w celach przesiewowych, jak i diagnostycznych (jednowątkowych), to ich średnia dokładność została oszacowana na 87,1% (badania przesiewowe są dokładne na poziomie 85%, a jednowątkowe – 92,1%, przy średnich odsetkach wyników nierozstrzygniętych wynoszących odpowiednio: 12,5% i 8,8%). Metaanaliza opublikowana przez American Polygraph Association w 2011 r. dostarcza szczegółowych danych o parametrach poszczególnych testów spełniających kryteria naukowej walidacji³. Od tamtego czasu nie wykonano podobnych analiz, a wyniki nielicznych nowych badań empirycznych zostały opublikowane bądź odrębnie, bądź jako suplement do wspomnianego raportu z 2011 r.⁴

Z kolei statystyczne dane referencyjne zestawione w ramach dostępnych materiałów na temat uznanych systemów analizy danych testowych pozwalają na matematyczne przedstawienie znaczenia konkretnych rezultatów testów – określenie, z jak mocnym wynikiem mamy do czynienia, i wyrażenie stopnia pewności badającego⁵. W ten sposób wyznacza się wartości p , tj. prawdopodobieństwa uzyskania

³ American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Techniques*, „Polygraph” 2011, t. 40, nr 4.

⁴ Zob. np. *Addendum to the 2011 Meta-analytic Survey – the Utah Four-Question Test (“Raskin Technique”)/ ESS*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2020, t. 49, nr 2, s. 73–81.

⁵ Por. R. Nelson i in., *Using the Empirical Scoring System*, „Polygraph” 2011, t. 40, nr 2, s. 67–78; R. Nelson, *Multinomial Reference Distributions for the Empirical Scoring System*, „Polygraph & Forensic

określonego wyniku lub jeszcze bardziej ekstremalnego od hipotezy zerowej, która zakładałaby, że dla tego wyniku nie ma różnicy między osobami odpowiadającymi na pytania krytyczne szczerze i nieszczerze. Alternatywnie można się posłużyć kategorią szansy, która opisuje, ile razy bardziej prawdopodobna jest prawdziwość danej hipotezy niż jej fałszywość. Ale uwaga – nawet jeśli takie dane są dostępne i na przykład wskazują na wprowadzanie w błąd przy pytaniach o popełnienie jakiegoś czynu, to nie są one równoznaczne z faktycznym prawdopodobieństwem zaistnienia takiego zdarzenia. Dowiadujemy się tylko i aż, jak często uzyskany rezultat testu występuje w określonej populacji (np. osób wprowadzających w błąd). Ewentualnie tego, jak zmieniają się szanse – stosunek prawdopodobieństwa danej hipotezy do hipotezy przeciwnej – po uzyskaniu danego wyniku testu.

Nie sposób przy tym pominąć tzw. wskaźnika bazowego, mówiącego o tym, jakie wyjściowo szanse można przypisać wystąpieniu danego zdarzenia czy cechy w badanej populacji. Inne będzie prawdopodobieństwo trafnego zdiagnozowania przez psychologa jakiegoś zaburzenia osobowości podczas badań wykonywanych w grupie kandydatów do służby, a inne w populacji pacjentów szpitala psychiatrycznego. Więcej zakażonych wirusem należy się spodziewać w grupie pacjentów objawowych niż wśród bezobjawowych. Szansa na pojawienie się szpiega w populacji wędkarzy jest przypuszczalnie mniejsza niż w populacji osób starających się o zatrudnienie w miejscach związanych z dostępem do informacji niejawnych. Warto mieć na uwadze, że nawet najdokładniejszy test, który ma wykrywać coś, czego w danej grupie badanych jest mało, przyniesie większą liczbę wyników fałszywie pozytywnych niż ten sam test (a nawet test mniej dokładny) wykonany w analogicznej grupie osób, pośród których wielu ma poszukiwaną cechę.

Nie jest możliwe, aby perfekcyjnie przełożyć na liczby wszystkie okoliczności, które przemawiają za daną hipotezą. Dlatego nawet jeśli zostanie podjęta taka próba, będzie to jedynie szacunek przybliżony. Dla przykładu wyobraźmy sobie, że na bezludną wyspę przypląwa na tratwie trzech rozbitków, z których jeden zostaje zamordowany wskutek zadania ciosu nożem. Żaden z pozostałych przybyszów nie przyznaje się do winy. Przy założeniu, że nie ujawniono okoliczności, które przemawiałyby za określoną wersją osobową, to przed badaniem dla obu badanych istnieją równe szanse winy (1:1) – wskaźnik bazowy wynosi więc 0,5. Generalnie w badaniach poligraficznych przyjmuje się taki właśnie wskaźnik na starcie diagnozowania wiarygodności. Jest to jedyne założenie, które można sprawiedliwie

Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2017, t. 46, nr 2, s. 115; tenże, *Multinomial Cutscores for Bayesian Analysis with ESS and Three-Position Scores of Comparison Question Polygraph Tests*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2020, t. 49, nr 1, s. 61–72.

zastosować w codziennej praktyce, ale też czysto teoretyczne, wręcz utopijne. W realnych warunkach występuje wiele różnych okoliczności, które będą wpływały na to, jak bardzo dana hipoteza jest prawdopodobna. W omawianym przykładzie byłyby to na przykład ewentualne ślady zbrodni (inne niż ślady pamięciowe).

Jeżeli osoba poddana testom z wykorzystaniem poligrafu reaguje na pytania krytyczne w sposób znaczący, tak jak zwykle robią to osoby, które kłamią lub zatają, a inne przyczyny są mało prawdopodobne – to w drodze wniosku redukcyjnego uznaje się, że rzeczywiście mówi nieprawdę. Gdy przyjmie się, że jeden z rozbitków kłamie, a inne dowody nie dostarczają istotnych argumentów przemawiających za jego niewinnością i nie obciążają drugiego, to ten pierwszy najpewniej zostanie uznany za winnego. Może to być podejście zawodne – prawdziwe następstwo prowadzi niekiedy do fałszywej racji (odwrotnie niż w dedukcji, gdzie wcześniejszy zbiór prawdziwych przesłanek zawsze prowadzi do niekwestionowanych wniosków). Jednak w życiu codziennym znaczna część naszego rozumowania wygląda podobnie, subiektywnie, chociaż może dosłownie nie przeliczamy za każdym razem siły argumentów. Potrzebujemy rozstrzygnięć, decyzji, nawet gdy opieramy się na informacjach w jakiejś mierze niepewnych. Sąd, który ustala określony stan faktyczny, daje wyraz swojemu dostatecznemu przekonaniu, że inne wersje są nieprawdopodobne względem tej ostatecznie przyjętej. Gdyby była wymagana pewność absolutna, to co prawda nigdy nie skrzywdzono by niewinnego (faktyczna liczba pomyłek sądowych i tak pozostaje niewiadomą i nie zostanie poznana), ale też żaden przestępca nie zostałby ukarany.

Ograniczenia wynikające z wielokrotnego testowania

W przepisach dotyczących poszczególnych instytucji w różny sposób podchodzi się do zagadnienia powtarzania czynności w ramach postępowania kwalifikacyjnego. Dla części podmiotów nie ma konkretnych zapisów, które odnosiłyby się w tym aspekcie do badań poligraficznych. Z kolei np. w § 14 *Rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 28 marca 2018 r. w sprawie przeprowadzania badania psychofizjologicznego, testu sprawności fizycznej oraz badania psychologicznego funkcjonariuszy Służby Celno-Skarbowej* można przeczytać, że (...) jeżeli wynik przeprowadzonego badania psychofizjologicznego jest niejednoznaczny i nie ma możliwości sporządzenia na jego podstawie sprawozdania, (...) badanie można powtórzyć jeden raz, na podstawie tego samego wniosku, w terminie nieprzekraczającym 30 dni od dnia uzyskania tego wyniku. Wydaje się również, że nie ma formalnych przeszkód dla zlecenia kolejnego badania przy sporządzeniu odrębnego wniosku.

Na podstawie wymiany doświadczeń między poligraferami na seminariach krajowych i międzynarodowych można wnioskować, że w części instytucji powtarza się wyłącznie testy zakończone nierozstrzygniętym rezultatem oraz w razie pojawienia się nowych okoliczności na temat kandydata, które wymagają weryfikacji za pomocą badania poligraficznego. W innych praktykuje się ponowne badanie w ramach „drugiej szansy”, czyli wykonuje się je również wtedy, gdy pierwsze przyniosło niekorzystne wskazania w testach, a jednocześnie w jego toku nie uzyskano od osoby badanej oświadczeń, które jednostka prowadząca postępowanie kwalifikacyjne uznalaby po lekturze sprawozdania za dyskwalifikujące. Wydaje się, że taka powtórka nie wszędzie jest dopuszczalna. Na przykład w przepisie zawartym w § 5 ust. 5 rozporządzenia w sprawie postępowania kwalifikacyjnego do służby w ABW wprowadzonym w nowelizacji z 31 stycznia 2022 r. (*Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 31 stycznia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wzoru kwestionariusza osobowego oraz szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania postępowania kwalifikacyjnego wobec kandydatów do służby w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) wskazano, że powtórzenie jednego z etapów postępowania (w tym badania psychofizjologicznego) jest możliwe (...) w przypadku pojawienia się nowych okoliczności dotyczących kandydata, mogących wpłynąć na wynik (...), w celu wyjaśnienia zaistniałych wątpliwości. Bez wskazania nowych okoliczności (wśród których mogłyby być jakieś dodatkowe oświadczenia kandydata lub informacje powzięte na jego temat z innych źródeł) powtórne badanie należy zatem uznać za bezprzedmiotowe. Zignorowanie tego wymogu byłoby nie tylko sprzeczne z prawem, lecz także wątpliwe ze względów metodologicznych, o czym w dalszej części artykułu.

Bez wątpienia każdy przypadek wymaga indywidualnego podejścia, podlega też wielowymiarowej analizie na kilku szczeblach hierarchicznej struktury, na której szczycie znajduje się szef danego urzędu, instytucji. Nie da się do wszystkich przyłożyć jednej miary, ponieważ każdy człowiek z natury rzeczy jest inny. Zrozumiałe i usprawiedliwione, a nawet w pewnych sytuacjach warte wsparcia, jest niejednakowe podejście do kandydatów do służby oraz do funkcjonariuszy i pracowników już zatrudnionych (i często mających duży staż). Można to wyjaśnić na przykładzie. W obu przypadkach zostały wykonane przesiewowe badania poligraficzne (u kandydata było to typowe badanie wykonywane przed przyjęciem, a u funkcjonariusza – badanie kontrolne). Jedno i drugie dostarczyło wątpliwości związanych z jakimś zagadnieniem (nawet tożsamym, np. dotyczącym zażywania nielegalnych substancji psychoaktywnych). Decydenci rozważający dalsze kroki mają po jednej stronie hipotetycznego kandydata, po drugiej – funkcjonariusza. W przypadku tego pierwszego ewentualne odrzucenie aplikacji oznacza niepodjęcie ryzyka, które nie musi się zmaterializować, ale też konsekwencje, straty są niewielkie. Jedyne zainwestowane nakłady pracy i środki finansowe wiążą się z przeprowadzeniem

wcześniejszych etapów postępowania kwalifikacyjnego. Sam kandydat, poza własnym czasem przeznaczonym na odbycie kilku spotkań i dojazdu, również nie zdążył jeszcze wiele zainwestować. Odmiennie przedstawia się sytuacja funkcjonariusza, na którego przeszkolenie przeznaczono określone nakłady. Jest to człowiek, który ma już konkretną wiedzę, zna tajemnice, wniósł też zapewne mniejszy lub większy wkład w rozwój instytucji. U kandydata należy ocenić, czy dana okoliczność zasygnalizowana po badaniu poligraficznym może przełożyć się negatywnie na jego funkcjonowanie w miejscu pracy albo służby. U osoby zatrudnionej – czy może ona powodować poważne problemy, ale przede wszystkim – czy dotąd je powodowała. Jeśli nie, to czy osoba zatrudniona rokuje poprawę i jest możliwe zastosowanie środków wspierającego bądź sankcyjnego oddziaływania. Dla lepszego zobrazowania tych różnic można odwołać się do relacji partnerskich. Gdy na pierwszym spotkaniu jednej z osób nie spodoba się zachowanie drugiej strony, jest bardzo prawdopodobne, że będzie to zarazem spotkanie ostatnie. Natomiast w dłużej trwającym związku, zacieśnionym więzami formalnymi i wspólnymi doświadczeniami, zanim nastąpi pożegnanie, zwykle jest podejmowana próba zwrócenia uwagi na problem lub wymuszenia jakiejś zmiany. Jeśli się to udaje, następuje wzmocnienie relacji. Powtarzanie się zachowań niepożądanych powoduje jednak, że motywacja do poszukiwania porozumienia spada i pojawia się przestrzeń dla bardziej radykalnych rozwiązań.

To zróżnicowane podejście widać na przykładzie kryteriów orzekania wyznaczonych komisjom lekarskim. Zapewne wzięto w nich pod uwagę to, że choroby mogą zostać nabyte w trakcie służby, w tym również w związku ze służbą. W *Rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2003 r. w sprawie oceny zdolności fizycznej i psychicznej do służby w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego* znajduje się zapis, że „jednostronny niedosłuch w paśmie częstotliwości niskich i średnich” dyskwalifikuje kandydata, ale nie dyskwalifikuje funkcjonariusza przewidzianego do dalszej służby. Podobnie jest między innymi z „zaburzeniami nerwowymi w trakcie leczenia, rokującymi poprawę” czy z „używaniem szkodliwym alkoholu i środków odurzających”.

Różne instytucje, tak w Polsce, jak na świecie, w odmienny sposób podchodzą do ponownego testowania z wykorzystaniem poligrafu przy niezmiennym zakresie merytorycznym badania. Decyzje z tym związane mają charakter rutynowy, proceduralny (bez względu na wynik pierwszego badania) albo doraźny (w zależności od wyniku – wskazującego na szczerść lub nieszczerść kandydata, ewentualnie brak jednoznacznego rozstrzygnięcia). W pierwszym przypadku badanie poligraficzne inicjuje i wieńczy proces rekrutacji. W drugim z reguły ponownie wykonuje się badania nierozstrzygnięte – bez większych kontrowersji. W części podmiotów powtarza się – niejako dla pewności – testy zakończone wynikiem NDI (ang. *no deception*

indicated – brak wskazania na wprowadzanie w błąd), a przeciwnie rezultaty kończą procedurę. W innych odwrotnie – powtórne czynności zleca się w razie wystąpienia wyniku DI (ang. *deception indicated* – wskazanie na wprowadzanie w błąd), a wynik korzystny dla badanego pozwala na kontynuowanie postępowania. Jakie są implikacje powyższych rozwiązań? Każde z nich ma swoje zalety i wady. W zależności od specyfiki danej instytucji jedno mogą być bardziej optymalne, inne mniej.

Przeciętne przesiewowe badanie poligraficzne przeprowadzane w ramach postępowań rekrutacyjnych polega (pomijając inne etapy badania, jak wywiad przedtestowy) na wykonaniu testu wieloprogowego (zawierającego pytania związane z wykazem kluczowych zagadnień przy ocenie predyspozycji kandydata do pracy lub służby). Po stwierdzeniu znaczących zmian reakcji fizjologicznych poligrafer zwykle decyduje się na drugi test (wówczas już podczas pierwszego badania *de facto* jest przeprowadzane powtórne testowanie). Ten drugi test wybiera się najczęściej z grupy testów diagnostycznych (jednowątkowych), o wyższej dokładności, swoistości (nadal jednak – ze względu na szeroki zakres krytycznego zagadnienia, np. popełnienie przestępstwa, bez wskazywania kategorii, tym bardziej bez odniesienia się do czynu w konkretnym czasie i miejscu – badanie utrzymuje swój przesiewowy charakter).

Zaleca się, aby test powtórny był odmienny od pierwszego (w świecie idealnym inny powinien być nie tylko test, lecz także urządzenie, metoda analityczna oraz sam badający). Ma to zapobiec sytuacji, w której ta sama nielosowa przyczyna mogąca odpowiadać poprzednio za błąd zaistnieje ponownie w niezmiennych warunkach⁶. Dążenie do zapewnienia obiektywizmu i odporności na wpływ wcześniejszych informacji powinno też skłaniać do tego, aby kolejnego poligrafera nie zaznajamiać z wynikami wcześniejszych testów. Pozostaje praktyczny problem odpowiedniego przygotowania się do takiego badania. Czasami nie ma możliwości zastąpienia osoby, która przeprowadziła poprzednie badanie. Wówczas najlepiej jest, aby badający ściśle trzymał się ustrukturyzowanej procedury prowadzenia wywiadu, stosował takie techniki, które mniej zależą od osobistych właściwości poligrafera, np. pytania kontrolne typu DLC (ang. *directed lie comparisons* – pytania porównawcze z poleconym kłamstwem), wspomagał się komputerową, algorytmiczną analizą zarejestrowanych zapisów, poddał się kontroli jakości z uwzględnieniem ślepej interpretacji wykresów.

Po uzyskaniu wyniku testu wskazującego na nieszczerłość niekiedy przeprowadza się jeszcze testy pomocnicze, naprowadzające na bardziej szczegółowe aspekty

⁶ Por. R. Nelson, F. Turner, *Bayesian Probabilities of Deception and Truth-telling for Single and Repeated Polygraph Examinations*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2017, t. 46, nr 1, s. 62.

ujawnionego problemu. Trzeba zaznaczyć, że w wielu instytucjach, zwłaszcza amerykańskich, badanie ogranicza się wyłącznie do jednego testu przesiewowego, a drugi wykonuje się wyjątkowo. Może się tak zdarzyć, jeżeli w toku tego badania kandydat złoży nowe oświadczenie uzasadniające weryfikację uzupełniającą (na zasadzie – czy to rzeczywiście wszystko, co należało dodać, czy też problem pozostaje i tkwi w jeszcze innym wspomnieniu lub wspomnieniach, których badany nie przekazał).

Podczas badania przesiewowego nie jest wiadome, ile wynosi wstępne prawdopodobieństwo występowania danej cechy w badanej populacji. Z tego względu w badaniach poligraficznych przyjmuje się standardowo szanse 1:1 (jest tak samo prawdopodobne, że badany będzie szczerzy i będzie nieszczerzy). Nie wiadomo z góry (przy robieniu szacunków nie jesteśmy jednak zupełnie bezsilni⁷), jaka część populacji biorącej udział w rekrutacji ukrywa np. fakt zażywania narkotyków albo kontakty z grupami podwyższonego ryzyka. Intuicyjnie można jednak założyć, że tych pierwszych będzie więcej niż drugich. W konsekwencji – jeżeli uzyska się pozytywne (czyli te złe) wskazania testów, to prawdopodobieństwo, że wskazanie jest prawdziwe, będzie wyższe w odniesieniu do narkotyków niż np. szpiegostwa. Można to pokazać na liczbach. Prawdopodobieństwo występowania u badanego cechy zasygnalizowanej w teście (np. ukrywania czegoś w kwestii narkotyków) można obliczyć następująco (czyniąc hipotetyczne założenie, że osobiste doświadczenia z narkotykami miało 20% populacji):

$$\begin{aligned} & \text{Prawdopodobieństwo a posteriori po teście negatywnym („NSR”/„NDI”):} \\ & = \frac{\text{prawdopodobieństwo wstępne szczerości x wskaźnik swoistości testu}}{\text{(prawdopodobieństwo wstępne x swoistość testu)} + [(1 - \text{wstępne prawdopodobieństwo}) x \text{ wskaźnik wyników fałszywych negatywnych}]} \end{aligned}$$

Jeśli test przesiewowy został przeprowadzony w standaryzowanym formacie DLST (ang. Directed Lie Screening Test – Test przesiewowy z ukierunkowanym kłamstwem) i do analizy danych wykorzystano system ESS (ang. Empirical Scoring System – Empiryczny system oceniania), to wiadomo, że jego czułość wynosi 0,809, a wskaźnik wyników fałszywych pozytywnych (FP) – 0,146⁸. Analiza zapisów na poligramach kończy się opinią: SR (ang. *significant responses* – znaczące reakcje) w konsekwencji sposobu reagowania badanego na pytanie o ukrywanie

⁷ Przybliżone liczby można niekiedy zaczerpnąć z różnych źródeł informacji – danych historycznych, badań naukowych, ankiet, statystyk policyjnych, sądowych i innych. Dla porównania – ciekawą metodą jest badanie stężenia wirusów w ściekach jako próba monitorowania rzeczywistej sytuacji epidemiologicznej.

⁸ American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey...*, s. 244.

informacji związanych z narkotykami. Gdy pod powyższy wzór zostaną podstawione dostępne liczby, to uzyskuje się:

$$\text{prawdopodobieństwo a posteriori} = \frac{0,20 \times 0,809}{(0,20 \times 0,809) + [(1 - 0,20) \times 0,146]} = 0,58$$

W sytuacji opisanej w przykładzie po jednym teście przesiewowym oszacowano, że prawdopodobieństwo ukrywania przez hipotetycznego badanego jakiegoś problemu z narkotykami wynosi 58%. Czy to jest mało? Pozornie. Chociaż jeśli dotąd przy wyciąganiu wniosków wzięto po uwagę tylko średnią dokładność testu DLST wynoszącą 85,8%, to różnica jest widoczna.

Z jeszcze mniejszą pewnością będziemy mieli do czynienia w sytuacji, gdy „alarm” z testu przesiewowego zaistnieje przy incydencie, którego realne występowanie w populacji osób badanych jest jeszcze rzadsze niż w wypadku narkotyków wykorzystanych w przykładzie. Niech to będą kontakty z obcymi służbami specjalnymi. Można subiektywnie przyjąć, że w takie uwikłał się 1% populacji kandydatów i został wykonany ten sam test (DLST), zakończony pozytywnym wskazaniem. Po podstawieniu danych do wzoru można stwierdzić, że po przeprowadzonym teście prawdopodobieństwo, że badany jest szpiegiem, wynosi zaledwie 5,3%. Poprzedzenie na tym etapie spowodowałoby, że większość takich wskazań byłaby realnie fałszywa. Dlatego między innymi w okresie pandemii COVID-19 raczej mieli ci, którzy uważali, że powszechne testowanie całej populacji nie ma sensu, ponieważ wiele osób trafiłoby na izolację bez powodu, zwłaszcza w okresie, kiedy zakładany wskaźnik zachorowań wśród ogółu ludności był już relatywnie niewielki. Testowanie wszystkich byłoby racjonalnym działaniem najwyżej podczas szczytu pandemii. Właściwym podejściem było kierowanie ludzi na dodatkowe testy diagnostyczne, genetyczne typu PCR, po pozytywnym wskazaniu szybkiego testu przesiewowego, antygenowego. Podobny tok postępowania ma zastosowanie w badaniach poligraficznych.

Wskazania testów przesiewowych słusznie traktuje się jako powód do dalszego testowania. Jest zasadne przeprowadzenie po takim pierwszym teście kolejnego, najlepiej dokładniejszego, z wachlarza testów diagnostycznych. Na przykładzie opisanego w artykule hipotetycznego badania można zaobserwować, jak zmieni się sytuacja w kwestii narkotyków po wykonaniu kolejnego testu. Przed badaniem oszacowano, że prawdopodobieństwo kontaktu badanego z narkotykami wynosi 20%. Po teście przesiewowym to prawdopodobieństwo wzrosło do 58%. Zostaje przeprowadzony dodatkowy test – diagnostyczny, np. w standaryzowanym formacie You-Phase (Backster Bi-Zone), o średniej dokładności 90,4%. Do analizy

danych testowych ponownie zostanie wykorzystany system ESS. Test charakteryzuje się wówczas czułością wynoszącą 0,845 i wskaźnikiem wyników fałszywych pozytywnych na poziomie 0,138⁹. Analiza kończy się rozstrzygnięciem DI. Należy podstawić dane do wzoru na prawdopodobieństwo a posteriori (prawdopodobieństwo a priori po pierwszym teście, a przed drugim wynosi 0,58).

$$\text{prawdopodobieństwo po teście nr 2} = \frac{0,58 \times 0,845}{(0,58 \times 0,845) + [(1 - 0,58) \times 0,138]} = 0,89$$

Na tym etapie stopień pewności, że problem naświetlony po pierwszym teście przesiewowym rzeczywiście występuje, jest już znacznie większy. Po teście nr 2 prawdopodobieństwo wzrosło do 89%.

Statystyczne właściwości danego testu (m.in. czułość, swoistość, poziom błędu decyzyjnego) nie zawsze bezpośrednio przekładają się na wnioski dotyczące rzeczywistej siły relacji między dwiema zmiennymi w populacji statystycznej. Jak zauważają Raymond Nelson i Finley Turner, teoremat Bayesa pomaga skuteczniej i trafniej opisywać relacje z realnego świata, zważywszy na wstępne założenia, jakie zostały poczynione względem jakiegoś problemu badawczego¹⁰.

Dla porządku należy przedstawić jeszcze wariant testu przesiewowego, w którym nie zarejestrowano znaczących zmian reakcji fizjologicznych, np. z pytaniami o przestępstwa i istnienie materiałów nacisku na badanego. Przyjmijmy, że w całym procesie badawczym zostanie wykorzystany wyłącznie jeden test w standaryzowanym formacie USAF MGQT i analiza danych zostanie przeprowadzona zgodnie z regułami „systemu federalnego”, w skali 7-pozycyjnej. W tych warunkach swoistość testu wynosi 0,538. Z kolei odsetek wyników fałszywych negatywnych (FN) wynosi 0,079¹¹. Uzyskany rezultat to NSR (ang. *no significant responses* – brak znaczących reakcji). Nie są znane dane, które pozwoliłyby adekwatnie dostosować prawdopodobieństwo wstępne (a priori), więc zostanie przyjęte standardowe (0,5). Należy zmodyfikować odpowiednio wzór:

⁹ Tamże, s. 240.

¹⁰ Zob. R. Nelson, F. Turner, *Bayesian Probabilities of Deception...*, s. 53–80.

¹¹ American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey...*, s. 244.

$$\begin{aligned} & \text{Prawdopodobieństwo a posteriori po teście negatywnym („NSR”/„NDI”):} \\ = & \frac{\text{prawdopodobieństwo wstępne szczerości} \times \text{wskaźnik swoistości testu}}{(\text{prawdopodobieństwo wstępne} \times \text{swoistość testu})} \\ & + [(1 - \text{wstępne prawdopodobieństwo}) \times \text{wskaźnik wyników fałszywych negatywnych}] \end{aligned}$$

Następnie podstawić dane:

$$\text{prawdopodobieństwo a posteriori} = \frac{0,5 \times 0,538}{(0,5 \times 0,538) + [(1 - 0,5) \times 0,079]} = 0,87$$

Po tym teście realne prawdopodobieństwo, że badany nie kłamał, gdy twierdził, że nie dopuścił się przestępstw i nie ukrywa okoliczności stanowiących potencjalny materiał nacisku, wynosi 87%. Przed testem przyjęto, że hipoteza o prawdziwości jest prawdopodobna na 50%, a po jego wykonaniu to prawdopodobieństwo zwiększyło się o 37 punktów procentowych.

Zachęcające wyniki dwuetapowego modelu testowania opisanego wyżej w ramach hipotetycznego badania z ujawnieniem problemu związanego z narkotykami mogą skłonić do zastanowienia się, czy wykonywanie większej liczby testów na ten sam temat nie byłoby słusznym posunięciem, skoro prawdopodobieństwo trafnej diagnozy tak bardzo wzrosło po drugim teście. Otóż sprawa nie jest taka prosta, korzyści okazują się tylko pozorne, a ryzyko nieprawidłowych rozstrzygnięć niebezpiecznie rośnie. Ponadto dotąd były rozważane jedynie wskazania, które są ze sobą spójne (w kierunku wskazującym na nieszczerłość). Tymczasem może zdarzyć się sytuacja, gdy wyniki dwóch kolejnych testów (nieważne, czy wykonanych w ramach jednego badania czy podczas dwóch odrębnych spotkań) będą rozbieżne (zwykle chodzi o rozbieżność DI/NDI). Jeśli osoba badana nie przekaze między tymi testami istotnych oświadczeń uzupełniających (np. przyznając się do jakiegoś incydentu), nie będzie to przypadek częsty. Niemniej jednak jest to z różnych przyczyn możliwe (te przyczyny nie zostaną w tym miejscu szerzej omówione, gdyż jest to temat na odrębne opracowanie; na potrzeby niniejszych analiz zostały wzięte pod uwagę wyłącznie właściwości samych testów).

Kiedy badanie poligraficzne jest ostatnim lub jednym z ostatnich etapów postępowania kwalifikacyjnego, kandydat ma za sobą zwykle rozmowę wstępną, badanie psychologiczne i inne testy – np. wiedzy, sprawnościowe, być może uzyskał już opinię właściwej komisji lekarskiej, podlegał sprawdzeniom (w tym kartotecznym czy w ramach wywiadu środowiskowego). Komórki HR (zwłaszcza w obliczu zwiększonych potrzeb kadrowych) będą więc niechętnie poprzestaniu na jednym

niekorzystnym wyniku badania poligraficznego, który poniekąd niweczyłby dotychczasowy wysiłek. Zwiększa to motywację do tego, aby przeprowadzić badanie „drugiej szansy”. Bywa, że w takiej sytuacji kandydat uzupełni informacje na swój temat o takie, których nie przekazał podczas pierwszego badania, i to umożliwi pomyślne zakończenie procesu rekrutacji. Zdarza się także, że nowe oświadczenia się nie pojawiają i kolejny test kończy się określonym wynikiem – częściej spójnym z wynikiem testu podstawowego, ale niekiedy przeciwnym. Który wynik jest wówczas bardziej wiarygodny? Może w sytuacji zaistnienia rozbieżności za konieczne należałoby uznać trzecie badanie? Wszystkie opisane scenariusze budzą kontrowersje – włącznie z pierwszym (zakładającym uzupełniające informacje), który teoretycznie jest najbardziej klarowny. U kandydata, który skorygował swoje stanowisko (czyli przyznał się w końcu do czegoś, co ukrywał na początku), może bowiem pojawić się przeświadczenie, że warto za pierwszym razem zaryzykować kłamstwo, przemilczeć coś, ponieważ instytucja to toleruje i będzie możliwość ewentualnej poprawki, a przy łucie szczęścia – uda się za pierwszym razem. Z kolei pozostałe scenariusze rodzą określone konsekwencje związane ze specyfiką testów przesiewowych i nieuchronnością pojawienia się jakiejś liczby wyników fałszywych – zarówno pozytywnych, jak i negatywnych.

Z badań przeprowadzonych przez Wiliama Yankeego i Douglasa Grimsleya wynika, że z jednej strony co prawda nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między dokładnością testu wykonanego podczas pierwszego badania i powtórnego testu w tej samej sprawie (co dobrze świadczy o rzetelności testu), lecz z drugiej strony w przypadku badanych występujących w roli wprowadzających w błąd zaobserwowano wzrost liczby wyników fałszywych negatywnych, a ogólna dokładność (po wyłączeniu rezultatów nierozstrzygniętych) spadła z 87% do 76% (być może jest to konsekwencja zjawiska habituacji, czyli stopniowego przyzwyczajania się do wielokrotnie powtarzanych bodźców testowych, być może zastosowania jakichś psychologicznych mechanizmów obronnych – nie ma w tej kwestii pewnej odpowiedzi). Sytuacja praktycznie w ogóle nie zmieniła się natomiast w grupie osób szczerych (odpowiednio: 100% i 96% poprawnych wskazań)¹². Na próżno szukać badań empirycznych, które pokazywałyby odwrotną tendencję. Daje to więc do myślenia na temat tego, który wynik uznać za bardziej wiarygodny w sytuacji rozbieżności i przekształcenia z DI w NDI (pomijając przy tym, czy między pierwszym a drugim badaniem nastąpiła zmiana kontekstu badawczego z powodu złożenia przez kandydata nowych oświadczeń).

¹² W. Yankee, D. Grimsley, *Test and Retest Accuracy of Psychophysiological Detection of Deception Test*, „Polygraph” 2000, t. 29, nr 4, s. 289–298.

Zobaczmy, jak statystycznie może wyglądać przebieg procedury rekrutacyjnej do jakiejś instytucji na przykład dla ogółu kandydatów w skali roku. Hipotetyczny scenariusz przewiduje, że w postępowaniu kwalifikacyjnym bierze udział 750 kandydatów. Według subiektywnych, apriorycznych kalkulacji rekruterów 20% tej populacji ma cechy niepożądane. Nie licząc testu demonstracyjnego, od którego zaczyna się zasadniczy etap każdego badania poligraficznego, wszystkim wykonano test przesiewowy we wspomnianym już formacie DLST i z wykorzystaniem systemu analizy ESS, z następującymi parametrami: czułość – 0,809; FP – 0,146; swoistość – 0,751; FN – 0,112. Jakich liczb należy się spodziewać? W kontekście powtórnego testowania w polu uwagi są głównie wyniki nierozstrzygnięte (ang. *inconclusives* – INC) i wskazujące na nieszczerość (ściślej SR – znaczące reakcje). Po uwzględnieniu wymienionych parametrów otrzyma się następujące działania:

- czułość testu (0,809) x prawdopodobieństwo wstępne nie szczerości (0,2) x liczba badanych osób (750) = 121 wyników prawdziwie pozytywnych;
- swoistość testu (0,751) x prawdopodobieństwo wstępne szczerości (0,8) x liczba osób (750) = 451 wyników prawdziwie negatywnych;
- FN (0,112) x prawdopodobieństwo wstępne nie szczerości (0,2) x liczba badanych osób (750) = 17 wyników fałszywie negatywnych;
- FP (0,146) x prawdopodobieństwo wstępne szczerości (0,8) x liczba badanych osób (750) = 88 wyników fałszywie pozytywnych;
- pozostałe testy kwalifikuje się do zbioru nierozstrzygniętych (750 – 677 = 73).

Gdyby postępowanie kwalifikacyjne zostało zakończone na tym etapie, to pracodawca podziękowałby 88 (11,7%) kandydatom, którym mógłby dać szansę. Jednocześnie przyjąłby 17 (2,3%) takich, których wolałby nie zatrudniać. Z powodu niejednoznacznego wyniku na kolejny test musiałyby zostać zaproszone 73 osoby (9,7%). Pozostałe decyzje kadrowe – dotyczące 572 z 662 osób (86,4%) – byłyby trafne.

W przesiewowych badaniach poligraficznych stosuje się zazwyczaj podejście „sukcesywnego pokonywania przeszkód” (ang. *successive hurdles*). Negatywne wyniki testów (czyli te, które nie wskazują żadnego problemu – NSR, NDI) zamykają ten etap i stanowią dla kandydata przepustkę do kolejnego. Pozytywne wyniki wymagają natomiast przeprowadzenia dodatkowych testów lub innych czynności weryfikujących, zanim zostaną uznane za podstawę jakiegoś działania czy decyzji. Powtarza się też, co oczywiste, badania nierozstrzygnięte.

Testy (zarówno pierwsze, jak i kolejne) mogą przynosić wyniki trafne bądź nietrafne, spójne ze sobą i rozbieżne. Jeśli przyjmie się w przybliżeniu, że średnia dokładność testu przesiewowego wynosi 85%, to uzyskuje się następujące warianty wyników:

- dwa niezależne testy z prawidłowymi i zgodnymi wynikami: $0,85 \times 0,85 = 0,72$;
- dwa niezależne testy z nietrafnymi i spójnymi wynikami: $0,15 \times 0,15 = 0,02$;
- suma spodziewanej zgodności dwóch niezależnych testów wyniesie: $0,72 + 0,02 = 0,74$ i odwrotnie – w 26% przypadków trzeba się liczyć z potencjalną rozbieżnością rezultatów;
- łączna dokładność dwóch niezależnych, spójnych ze sobą testów: $0,72 / 0,74 = 0,97$.

Rozszerzmy jeszcze opisane warianty o kasus polegający na wykonaniu podczas pierwszego badania dwóch testów (przesiewowego i diagnostycznego, dokładnych na odpowiednio: 85% i 90%)¹³, a następnie wykonaniu oczekiwanego przez zleceniodawcę powtórnego badania, w ramach którego inny poligrafer przeprowadzi trzeci test (diagnostyczny, o dokładności 90%):

- trzy testy z prawidłowymi i zgodnymi wynikami: $0,85 \times 0,90 \times 0,90 = 0,69$;
- trzy testy z nietrafnymi i spójnymi wynikami: $0,15 \times 0,10 \times 0,10 = 0,0015$;
- suma spodziewanej zgodności trzech testów wyniesie: $0,69 + 0,0015 = 0,6915$; z kolei w ok. 31% przypadków mogą wystąpić rozbieżne rezultaty. Jak widać, z każdym kolejnym testem prawdopodobieństwo wystąpienia odmiennego wyniku od dotychczasowych rośnie, a w konsekwencji wzrasta również ryzyko błędu, jeśli za podstawę rozstrzygnięcia zostałby wzięty tylko ostatni test, przy którym nastąpiła zmiana;
- łączna dokładność trzech spójnych testów wyniesie: $0,69 / 0,6915 = 0,998$.

Wróćmy do opisanego przykładowego postępowania kwalifikacyjnego, w którym wzięło udział 750 kandydatów. Po pierwszym teście 209 osób uzyskało wyniki pozytywne i skierowano je na powtórny test. Wskaźnik PPV (ang. *positive predictive value* – wartość predykcyjna dodatnia), czyli ile wyników spośród pozytywnych jest prawdziwych, wynosi teraz 0,727. To oznacza, że założone przez rekruterów wstępne prawdopodobieństwo wprowadzania w błąd wzrosło po pierwszym teście w grupie z wynikami pozytywnymi z 20% do 72,7%. Wskaźnik NPV (ang. *negative predictive value* – wartość predykcyjna ujemna), określający odsetek prawdziwych wyników negatywnych, oszacowano natomiast na 0,273. Po zastosowaniu testu You-Phase / ESS otrzymuje się więc:

¹³ Należy zastrzec, że testy wykonywane przez tego samego badającego w ramach jednej czynności – nawet jeśli zostanie zmieniony rodzaj testu – nie są od siebie w pełni niezależne. Część zmiennych, niepozostających bez wpływu na wyniki, współwystępuje. Zaprezentowany przykład stanowi pewne uproszczenie – tak jakbyśmy mieli do czynienia za każdym razem z niezależnymi od siebie testami. Szerzej na ten temat: R. Nelson, J. Kircher, M. Handler, *How to Calculate the Expected Agreement and the Combined Accuracy of Two Test Results*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2018, t. 47, nr 1, s. 18–25.

- 128 wyników prawdziwie pozytywnych = czułość testu (0,845) x PPV (0,727) x liczba badanych osób (209);
- 43 wyniki prawdziwie negatywne = swoistość testu (0,757) x NPV (0,273) x liczba badanych osób (209).

Nie uniknie się następujących wyników fałszywych:

- 20 fałszywie negatywnych = FN (0,134) x PPV (0,727) x liczba badanych osób (209);
- 8 fałszywie pozytywnych = FP (0,138) x NPV (0,273) x liczba badanych osób (209);
- pozostałe wyniki zakwalifikują się do zbioru nierozstrzygniętych (209 – 199 = 10).

Liczby pokazują, że druga tura testów umożliwiłaby skorygowanie fałszywie obciążających wyników u 43 osób (21% powtórnie badanych, zatem jest to niezły wynik), ale efektem ubocznym byłoby 20 kolejnych wyników fałszywych negatywnych. To niestety oznacza, że w przedstawionych warunkach niemal co trzecie badanie z wynikiem negatywnym jest fałszywe (32%), a w liczbach bezwzględnych do instytucji zostanie przez to wpuszczonych nawet więcej osób niepożądanych niż podczas pierwszych testów, ale wtedy wzięło w nich udział ponad 3,5 razy więcej kandydatów. W takiej sytuacji pozostaje mieć nadzieję, że inne „bezpieczniki” nie zawiodą. Jeśli jednak badanie poligraficzne jest umiejscowione niemal na końcu postępowania, to może ich być już niewiele.

Wnioski i rekomendacje

Powyższe rozważania mają skłaniać nie tyle do liczbowego szacowania wszystkiego, ile do prawidłowej interpretacji znaczenia wyników różnych testów (w tym poligraficznych), przypisywania im odpowiedniej wagi, dostosowania do tego procesów decyzyjnych i uświadomienia potencjalnych konsekwencji różnych działań, np. bilansu zysków i strat związanych z powtórным testowaniem.

Dokładność testowania rośnie tylko wtedy, gdy kolejne próby dają spójne rezultaty. Powtórne badania osób, dla których testy przebiegły niepomyślnie, pozwalają skorygować w dół wyłącznie liczbę wyników fałszywych pozytywnych, ale – ku rozczarowaniu wielu albo świadomej ignorancji – generalnie nie zwiększają dokładności testów przy wynikach odmiennych od tych uzyskanych za pierwszym razem. Podobne zjawisko występowałoby, gdyby powtarzano badania tylko tych kandydatów, którym udało się bez zastrzeżeń przejść próbę nr 1. Można byłoby wyeliminować z rekrutacji część niewiarygodnych osób, które przeszły przez pierwsze sito, ale całościowo też nie wyglądałoby to lepiej.

Nieuchronny wzrost liczby fałszywych wskazań negatywnych podczas powtórnych badań stwarza palącą potrzebę, aby znaleźć rozwiązanie tego problemu. Na pewno sytuacja nie jest do zaakceptowania w instytucjach newralgicznych dla bezpieczeństwa kraju. Albo więc te sposoby się znajdują, albo należałoby całkowicie zrezygnować z „poprawkowych” badań i próbować weryfikować wątpliwości za pomocą innych narzędzi (o ile istnieją i są wystarczająco skuteczne). Jednym z rozwiązań jest dokładne wypytanie kandydata na temat krytycznych zagadnień, pomimo że udało mu się przejść test, ewentualnie – zdanie się na intuicję badającego w kwestii obrania kierunku dalszej rozmowy. Nelson i Turner konstatują, że takie podejście sprowadziłoby jednak testy poligraficzne do miana pseudonauki¹⁴. Ani naukowcy, ani praktycy nie mają zatem doskonałych recept.

Można odwołać się po raz kolejny do doświadczeń z pandemii COVID-19 i przypomnieć okresy, w których wyjście z izolacji musiało zostać poprzedzone dwoma kolejnymi negatywnymi wynikami testów. Schemat postępowania był taki: pozytywny wynik testu nr 1 (izolacja), negatywny wynik testu nr 2 (nadzieja na koniec izolacji), negatywny wynik testu nr 3 (status ozdrowieńca). Ta analogia jest bardzo adekwatna do badań poligraficznych, gdy zaczyna się od pozytywnego wyniku pierwszego testu i myśli się o kolejnym bądź kolejnych, które mogą dać wynik negatywny. Co więcej – dokładność testowania również wygląda podobnie, tak jak i podział na testy przesiewowe oraz diagnostyczne. Jeżeli zatem po wyniku SR/DI wystąpi NDI, należałoby rozważyć jeszcze jedno potwierdzenie, jeszcze jedno badanie.

Nowe oświadczenia kandydata w odniesieniu do krytycznego zagadnienia, które zagraża mu po pierwszym teście, stwarzają odmienne okoliczności badawcze. Mogą być realną przyczyną, wyjaśnieniem zarejestrowanych reakcji organizmu, ale nadal nie dają pewności, czy kandydat jeszcze czegoś nie ukrywa. Bez pojawienia się nowych okoliczności nie widać logicznych argumentów przemawiających za powtórnym badaniem.

Reasumując, dodatkowy test jest wysoce wskazany po pozytywnym (niekorzystnym) wyniku pierwszego testu przesiewowego. Jeśli jednak drugi test został wykonany już podczas pierwszego badania (a najczęściej tak bywa), to kolejne (oznaczające trzeci test i ewentualnie więcej) nie jest rekomendowane. Ryzyko wyników fałszywych negatywnych przeważa nad korzyściami płynącymi ze zmniejszenia wskazań fałszywych pozytywnych.

Skoro nie istnieje fenomen w postaci perfekcyjnego testu, to niemożliwe jest zapewnienie w równym stopniu ochrony interesów osoby aplikującej oraz instytucji

¹⁴ R. Nelson, F. Turner, *Bayesian Probabilities of Deception...*, s. 71.

przyjmującej (szczególnie w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego i ochrony informacji niejawnych). Dlatego trzeba się na coś zdecydować.

W różnych procedurach decyzyjnych priorytety kształtują się nieco inaczej. W procesie karnym obowiązuje zasada *in dubio pro reo* (art. 5 § 2 Kodeksu postępowania karnego). Ochronie informacji niejawnych przypisuje się w postępowaniach sprawdzających pierwszeństwo przed innymi prawnie chronionymi interesami (art. 24 ust. 4 *Ustawy z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych*).

Bezpieczeństwo wewnętrzne instytucji jest niewątpliwie nadrzędne względem interesu kandydata w postępowaniu kwalifikacyjnym do pracy lub służby. W innych postępowaniach kadrowych – wyjaśniających, dyscyplinarnych – priorytetem jest zapewnienie, by osoba niewinna nie poniosła odpowiedzialności, a w przypadku tych, którzy popełnili błąd, ważna jest ocena, czy rokują poprawę. Natomiast przy rekrutacji do pracy lub służby istotniejsze wydaje się, by niepożądana osoba (zwłaszcza pod względem aspektu jakiegoś relatywnie bardziej ryzykownego niż inne – np. kontrwywiadowczego) nie została przyjęta, nawet kosztem pewnego (niewielkiego) odsetka osób nietrafnie ocenionych, ale jeszcze bez poniesienia dużych nakładów i podjęcia wzajemnych zobowiązań na linii pracodawca–pracownik. Nierozważne „przepychanie” takich kandydatów przez zlecenie kolejnych badań aż do momentu osiągnięcia jednego korzystnego rezultatu testu (z coraz większym prawdopodobieństwem uzyskania wyniku fałszywego negatywnego) skutkowałoby wchodzeniem w struktury danej instytucji osób, które w skrajnych okolicznościach mogłyby stanowić zagrożenie bezpieczeństwa państwa.

Bibliografia

Addendum to the 2011 Meta-analytic Survey – the Utah Four-Question Test (“Raskin Technique”)/ ESS, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2020, t. 49, nr 2, s. 73–81.

American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Techniques*, „Polygraph” 2011, t. 40, nr 4.

Eggleston R., *Sixth Wilfred Fullagar Memorial Lecture: Beyond reasonable doubt*, „Monash University Law Review” 1977, t. 4, nr 1, s. 1–2.

Handler M. i in., *Integration of Pre-Employment Polygraph Screening into the Police Selection Process*, „Journal of Police and Criminal Psychology” 2009, t. 24, nr 2, s. 69–86.

Nelson R., *Multinomial Cutscores for Bayesian Analysis with ESS and Three-Position Scores of Comparison Question Polygraph Tests*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2020, t. 49, nr 1, s. 61–72.

Nelson R., *Multinomial Reference Distributions for the Empirical Scoring System*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2017, t. 46, nr 2, s. 81–115.

Nelson R. i in., *Using the Empirical Scoring System*, „Polygraph” 2011, t. 40, nr 2, s. 67–78.

Nelson R., Kircher J., Handler M., *How to Calculate the Expected Agreement and the Combined Accuracy of Two Test Results*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2018, t. 47, nr 1, s. 18–25.

Nelson R., Turner F., *Bayesian Probabilities of Deception and Truth-telling for Single and Repeated Polygraph Examinations*, „Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2017, t. 46, nr 1, s. 53–80.

Yankee W., Grimsley D., *Test and Retest Accuracy of Psychophysiological Detection of Deception Test*, „Polygraph” 2000, t. 29, nr 4, s. 289–298.

Akty prawne

Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Służbie Ochrony Państwa (t.j. DzU z 2023 r. poz. 66, ze zm.).

Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 813, ze zm.).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (t.j. DzU z 2019 r. poz. 742, ze zm.).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1900, ze zm.).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (t.j. DzU z 2021 r. poz. 1124, ze zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1375, ze zm.).

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1061, ze zm.).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 31 stycznia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wzoru kwestionariusza osobowego oraz szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania postępowania kwalifikacyjnego wobec kandydatów do służby w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (DzU z 2022 r. poz. 263).

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 28 marca 2018 r. w sprawie przeprowadzania badania psychofizjologicznego, testu sprawności fizycznej oraz badania psychologicznego funkcjonariuszy Służby Celno-Skarbowej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 379).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2003 r. w sprawie oceny zdolności fizycznej i psychicznej do służby w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (t.j. DzU z 2014 r. poz. 242).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 listopada 2002 r. w sprawie wzoru kwestionariusza osobowego oraz szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania postępowania kwalifikacyjnego wobec kandydatów do służby w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (t.j. DzU z 2014 r. poz. 61).

Dr Marcin Gołaszewski _____

Doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne, biegły z zakresu badań poligraficznych przy Sądzie Okręgowym w Warszawie, prezes Zarządu Polskiego Towarzystwa Badań Poligraficznych.

Formalnoprawne podstawy udziału Morskiego Oddziału Straży Granicznej w przeciwdziałaniu pozamilitarnym sytuacjom nadzwyczajnym na polskich obszarach morskich

Abstrakt

Polskie obszary morskie – zarówno te wchodzące w skład terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak i te znajdujące się poza nim – są objęte odpowiednią jurysdykcją państwa zapewniającą dbałość o polskie interesy na tych akwenach. Różnorodność przedmiotowa prawnie chronionych wartości wymaga systemowych działań kompetentnych podmiotów. Bezpieczeństwo polskich obszarów morskich w ujęciu militarnym (obronnym), a także pozamilitarnym (ochronnym) na poziomie krajowym jest gwarantowane przez siły morskie RP. Celem artykułu jest przedstawienie roli Morskiego Oddziału Straży Granicznej – na tle ustrojowych rozstrzygnięć i występujących zagrożeń – w przeciwdziałaniu pozamilitarnym sytuacjom nadzwyczajnym na polskich obszarach morskich. W wyniku przeprowadzonych badań należy przyjąć, że zakres ustawowych zadań i uprawnień w połączeniu z potencjałem kadrowym i sprzętowym MOSG czyni tę jednostkę Straży Granicznej głównym pozamilitarnym komponentem sił morskich RP.

Słowa kluczowe bezpieczeństwo morskie, siły morskie RP, system ochrony granicy morskiej państwa.

Morski Oddział Straży Granicznej (MOSG) z siedzibą w Gdańsku jest terenową jednostką organizacyjną Straży Granicznej (SG) utworzonej 16 maja 1991 r. na podstawie *Ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej* (dalej: ustawa o SG). Straż Graniczna została powołana w miejsce rozformowanych Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) i przejęła wraz z zasobami kadrowymi i potencjałem logistycznym zadania związane z zarządzaniem granicami państwowymi Polski. Pozostaje ona w podległości służbowej w stosunku do ministra właściwego do spraw wewnętrznych i realizuje nałożone na nią zadania, głównie dotyczące ochrony granicy państwowej na lądzie i morzu, organizacji i kontroli ruchu granicznego oraz zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji. Straż Graniczna opiera się na scentralizowanej strukturze, w której skład wchodzi: Komenda Główna, 9 oddziałów, 97 placówek (obsługujących 69 przejść granicznych) i 2 dywizjony Straży Granicznej¹. Komendant Główny SG jest centralnym organem administracji rządowej, terenowymi organami SG są komendanci oddziałów, placówek i dywizjonów. Aktualne funkcjonowanie omawianej formacji jest zdeterminowane (w ostatnich 30 latach):

- zmianami ustrojowymi zachodzącymi w RP (policyjno-migracyjny charakter działania SG),
- zmianami polityczno-administracyjnymi zaistniałymi w otoczeniu RP (liczba sąsiadujących państw i utrzymywane z nimi relacje),
- zawartymi umowami międzynarodowymi (zobowiązania traktatowe, zwłaszcza dotyczące Unii Europejskiej (UE) i strefy Schengen, oraz – w odniesieniu do obszaru działań SG omawianego w niniejszym opracowaniu – konwencje dotyczące środowiska morskiego),
- rodzajem, skalą i intensywnością występujących zagrożeń bezpieczeństwa państwa (poważna przestępczość transgraniczna).

Te czynniki sukcesywnie wpływały na kompetencje przyznawane SG, jej strukturę organizacyjną (liczba terenowych jednostek i zakres ich odpowiedzialności służbowej) oraz wyposażenie. Wymuszały również udział SG w specjalistycznych szkoleniach zagranicznych oraz wymianach eksperckich podnoszących kwalifikacje funkcjonariuszy, a także zapewniających standaryzację procedur i integrację działań międzynarodowych służb granicznych. Polska SG aktywnie uczestniczy w różnych formach współpracy z krajowymi i zagranicznymi kooperantami, oferując im swoje wsparcie lub też wzmacniając własne działania zewnętrznymi aktywami. Współpracą niemal całkowicie obejmującą zakres odpowiedzialności ustawowo

¹ Dane uzyskane z opracowania *Straż Graniczna. Informacja statystyczna za I kwartał 2022 r.*, Warszawa, kwiecień 2022 r.

przypisanej SG jest współudział w Europejskiej Straży Granicznej i Przybrzeżnej², którą tworzą Europejska Agencja Straży Granicznej i Przybrzeżnej (Frontex) wraz z organami krajowymi państw członkowskich odpowiedzialnymi za zarządzanie granicami. Frontex nie ma jednak kompetencji do zwalczania przemytu towarów.

Straż Graniczna realizuje przede wszystkim zadania określone przez ustawę o SG i *Ustawę z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej*, co nie wyczerpuje przyznanych jej kompetencji. Zadania i uprawnienia tej formacji zostały wyznaczone również w wielu uregulowaniach krajowych i prawnomiędzynarodowych, na przykład w ustawach dotyczących cudzoziemców, stanów nadzwyczajnych, komunikacji publicznej i innych obszarów bezpieczeństwa wewnętrznego oraz w różnych formach umów i w międzynarodowych normach zwyczajowych.

Celem artykułu jest przedstawienie roli MOSG – na tle rozstrzygnięć ustrojowych i występujących zagrożeń – w przeciwdziałaniu pozamilitarnym sytuacjom nadzwyczajnym na polskich obszarach morskich. Na podstawie przeprowadzonych badań z zastosowaniem analizy instytucjonalno-prawnej i porównawczej oraz wniosków z obserwacji uczestniczącej autor przyjął hipotezę, że zakres ustawowych zadań i uprawnień w połączeniu z potencjałem kadrowym i sprzętowym MOSG czyni tę jednostkę SG głównym pozamilitarnym komponentem sił morskich RP.

Problem badawczy zawiera się w pytaniu: jaką rolę odgrywa MOSG w systemie bezpieczeństwa morskiego państwa w aspekcie przeciwdziałania pozamilitarnym zagrożeniom? Pytania szczegółowe sprowadzają się do ustalenia: jaki jest ustawowy zakres zadań i uprawnień MOSG oraz stopień ich spójności, a także jak przedstawiają się profesjonalizm i przydatność zasobów tej jednostki?

Geneza, zasoby i obszar odpowiedzialności służbowej MOSG

Morski Oddział Straży Granicznej został utworzony 1 sierpnia 1991 r. na bazie rozformowanej Morskiej Brygady Okrętów Pogranicza podporządkowanej Marynarce Wojennej (MW). Struktura organizacyjna MOSG odpowiadała powierzonymu obszarowi odpowiedzialności służbowej pokrywającemu się z zasięgiem polskich obszarów morskich i składała się z komendy oddziału oraz trzech dywizjonów usytuowanych w Świnoujściu, Kołobrzegu i Gdańsku. Nowo powstały oddział borykał się z dużymi problemami kadrowymi dotyczącymi stanu ilościowego, szczególnie w komendzie oddziału, gdzie skompletowanie wynosiło kilkanaście procent

² Zob. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1896 z dnia 13 listopada 2019 r. w sprawie Europejskiej Straży Granicznej i Przybrzeżnej oraz uchylenia rozporządzeń (UE) nr 1052/2013 i (UE) 2016/1624.*

etatów, jak również wynikającymi z kwalifikacji zawodowych funkcjonariuszy nie w pełni odpowiadających zadaniom ustawowym SG. Niedostatek dotyczył również głównych pionów realizujących działania graniczne, operacyjno-rozpoznawcze i procesowe. W tym okresie, zgodnie z nałożonym zakresem obowiązków służbowych oraz strukturą opartą na aktywności granicznych placówek kontrolnych i strażnic, funkcjonowały Pomorski Oddział SG w Szczecinie, Bałtycki Oddział SG w Koszalinie i Kaszubski Oddział SG w Gdańsku, przemianowane z dotychczasowych brygad WOP. Przyjęta koncepcja skonsolidowania sił i środków SG skierowanych do ochrony granicy morskiej państwa spowodowała w pierwszej kolejności przejście przez Kaszubski Oddział SG zadań granicznych Bałtyckiego Oddziału SG. Pojawił się wówczas dylemat co do adekwatności nazwy oddziału – „Kaszubski”, tym bardziej że zarysowała się wizja przekazania do realizacji oddziałowi z siedzibą w Gdańsku³ działań granicznych wzdłuż całego wybrzeża. Częściowa dysfunkcjonalność MOSG i zamiysł stopniowego integrowania potencjału SG wykorzystywanego na morskich rubieżach zdecydowały o reorganizacji struktur terenowych jednostek SG i wypracowaniu nowego modelu (systemu) ochrony granicy morskiej państwa⁴. Optymalizacja efektywności działania skutkowałą włączeniem w czerwcw 1992 r. do zakresu służbowej odpowiedzialności MOSG jednostek i zadań Kaszubskiego Oddziału SG i części Pomorskiego Oddziału SG⁵.

Obecnie MOSG realizuje swoje zadania na polskich obszarach morskich oraz na terenie trzech województw: zachodniopomorskiego, pomorskiego i części województwa warmińsko-mazurskiego. Zabezpiecza granicę morską państwa o długości 511 km i 170-kilometrowy odcinek granicy lądowej. Do realizacji swoich ustawowych zadań wykorzystuje dziewięć placówek SG z siedzibami w: Szczecinie, Świnoujściu, Kołobrzegu, Ustce, Władysławowie, Gdyni, Gdańsku, Krynicy Morskiej i Elblągu oraz dwa dywizjony SG rozmieszczone w Świnoujściu (Pomorski) i w Gdańsku (Kaszubski)⁶. Na polskim wybrzeżu są usytuowane 32 porty i 49 przystani morskich, w których funkcjonuje 18 przejść granicznych o statusie zróżnicowanym pod względem obsługiwanej w nich ruchu granicznego⁷. W MOSG pełni

³ Komendy Kaszubskiego Oddziału SG i Morskiego Oddziału SG znajdowały się w kompleksie koszarowym Kaszubskiej Brygady WOP w Gdańsku w Nowym Porcie.

⁴ Ostatnim etapem ujednoczenia systemu zabezpieczenia granicy morskiej było przejście przez MOSG w 2013 r. od Nadodrzańskiego Oddziału SG z siedzibą w Krośnie Odrzańskim Placówki SG w Szczecinie. Kolejne wprowadzane zmiany miały charakter restrukturyzacji wewnętrznej skompletowanego już gdańskiego oddziału.

⁵ Por. G. Goryński, *MOSG na drodze do Unii Europejskiej*, „Przegląd Morski” 2003, nr 10, s. 5–24.

⁶ www.morski.strazgraniczna.pl/mor/ [dostęp: 20 VI 2022].

⁷ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 2001 r. w sprawie ustalenia morskich i stałych lotniczych przejść granicznych oraz rodzaju ruchu dozwolonego przez te przejścia.*

służbę ok. 1600 funkcjonariuszy i jest zatrudnionych 350 pracowników cywilnych. Do działań służbowych są wykorzystywane pojazdy drogowe, terenowe i specjalistyczne (prowadzenie obserwacji, kontrola ruchu granicznego), statki powietrzne zdolne do operowania w warunkach morskich (śmigłowiec i dwa samoloty) oraz ok. 50 jednostek pływających o różnej dzielności morskiej, przeznaczonych do działań dozorowych, patrolowo-interwencyjnych i poszukiwawczo-ratowniczych. Proces decyzyjny i kierowania działaniami na różnych szczeblach organizacyjnych MOSG jest wydatnie wspierany przez Zautomatyzowany System Radarowego Nadzoru polskich obszarów morskich. Tworzą go między innymi instalacje radarowe, optoelektroniczne i przetwarzania danych, pozwalające na kompleksowe zobrazowanie sytuacji nawodnej i w przestrzeni powietrznej (do 500 m), zapewniające optymalizację reakcji (lokalizacja, identyfikacja i weryfikacja zagrożenia, zadaniowanie i czas interwencji). Ten system umożliwia efektywne współdziałanie z MW, dwoma urzędami morskimi (w Szczecinie i w Gdyni), administracją rybacką oraz Morską Służbą Poszukiwania i Ratownictwa (SAR). Funkcjonariusze MOSG wykorzystują podczas służby nowoczesny, specjalistyczny sprzęt detekcyjny i pirotechniczny, a także dysponują profesjonalnym uzbrojeniem i urządzeniami obezwładniającymi oraz wyposażeniem do przeprowadzania interwencji w środowisku morskim. Do realizacji zadań służbowych są wykorzystywane również psy wyszkolone do wykrywania narkotyków i materiałów wybuchowych.

Środowiskowe uwarunkowania realizacji ustawowych zadań i uprawnień MOSG

Ustawa o SG w art. 1 ust. 1 wskazuje zadania potwierdzające strategiczne przeznaczenie tej formacji (zarządzającej polskimi granicami państwowymi), obejmujące ochronę granicy, kontrolę ruchu granicznego oraz przeciwdziałanie nielegalnej migracji. W pkt 2 wymienionego artykułu zostały określone kategorie zadań, między innymi dotyczących ochrony interesów (praw) RP w środowisku morskim. Należy do nich zaliczyć:

- zwalczanie przestępczości pozostającej w związku z przekraczaniem granicy morskiej państwa lub przemieszczaniem przez granicę prawnie reglamentowanych towarów (przestępstwa i wykroczenia migracyjne, celne i skarbowe, sanitarne, dotyczące wiarygodności dokumentów, ochrony dóbr kultury i środowiska naturalnego, cudzoziemców i innych),

- zapewnienie bezpieczeństwa w międzynarodowej komunikacji morskiej i porządku publicznego w zasięgu terytorialnym morskiego przejścia granicznego⁸,
- nadzór nad eksploatacją polskich obszarów morskich oraz przestrzeganiem przez statki przepisów obowiązujących na tych obszarach,
- zapobieganie przemieszczaniu, bez wymaganego zezwolenia, przez granicę państwową środków odurzających i substancji psychotropowych, substancji radioaktywnych oraz broni, amunicji, materiałów wybuchowych i prekursorów materiałów wybuchowych,
- współdziałanie z innymi organami i służbami w zakresie rozpoznawania zagrożeń terroryzmem i przeciwdziałania tym zagrożeniom,
- przeprowadzanie kontroli bezpieczeństwa:
 - a) w środkach transportu międzynarodowej komunikacji morskiej,
 - b) w zasięgu terytorialnym morskiego przejścia granicznego.

Straż Graniczna jest zobligowana do egzekwowania przestrzegania przez użytkowników polskich obszarów morskich prawa obowiązującego na tym akwenie, co realizuje głównie przez monitorowanie sytuacji, wykrywanie i rozpoznawanie negatywnych zdarzeń oraz podejmowanie stosownych interwencji.

W rejonie morskich wód wewnętrznych i morza terytorialnego działania SG są prowadzone w celu eliminowania zagrożeń obronności państwa oraz nienaruszalności granicy państwowej, a także w przypadkach, gdy statek:

- przyjmuje na pokład lub wysadza ludzi wbrew obowiązującym przepisom,
- dokonuje załadunku lub wyładunku towarów poza wyznaczonymi do tego miejscami,
- opuszcza port bez kontroli granicznej,
- nawiązuje łączność z wybrzeżem w celach przestępczych,
- łowi ryby lub eksploatuje w inny nielegalny sposób wody i dno morskie,
- wpływa na obszar strefy zamkniętej lub niebezpiecznej dla żeglugi lub rybołówstwa,
- zakotwicza poza miejscem do tego przeznaczonym,
- narusza przepisy dotyczące bezpieczeństwa żeglugi i transportu,
- narusza przepisy sanitarne lub ochrony środowiska.

W strefie przyległej SG wykonuje zadania mające na celu zapobieganie naruszaniu na terytorium RP polskich przepisów celnych, skarbowych, dotyczących

⁸ Terytorialny zasięg morskiego przejścia granicznego obejmuje rejony w portach i przystaniach, w których przeprowadza się kontrolę graniczną osób, towarów i środków transportu, jak również miejsca załadunku i wyładunku statków bądź ich przepływu lub postoju. Zob. szerzej: *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 sierpnia 2008 r. w sprawie sposobu ustalania zasięgu terytorialnego przejść granicznych.*

nielegalnej imigracji i sanitarnych oraz zadania związane ze ściganiem, zatrzymywaniem i karaniem sprawców naruszeń tych przepisów, jeżeli doszło do nich na terytorium RP albo ten obowiązek wynika z umów międzynarodowych.

W wyłącznej strefie ekonomicznej Polsce przysługują kompetencje dotyczące rozpoznawania zasobów naturalnych (żywych i mineralnych) na dnie morza, we wnętrzu ziemi pod nim i w pokrywających je wodach, a także zarządzania nimi, eksploataowania ich i ochrony. Polska sprawuje ponadto władztwo w przedmiocie: budowania i użytkowania sztucznych wysp, konstrukcji i innych urządzeń (np. energetycznych), badań naukowych dotyczących morza oraz ochrony i zachowania środowiska morskiego. Na straży tych praw stoi administracja morska wspierana potencjałem realizacyjnym MOSG⁹.

Nadzór nad przestrzeganiem przepisów dotyczących pozamilitarnego bezpieczeństwa polskich obszarów morskich sprawują na obszarze swojego działania dwaj dyrektorzy urzędów morskich (terenowe organy administracji morskiej podlegające ministrowi właściwemu do spraw gospodarki morskiej). Wykorzystując, między innymi, inspekcję morską wchodzącą w skład urzędu morskiego, wykonują oni, przez odpowiednie kontrole, zadania związane z:

- bezpieczeństwem żeglugi morskiej,
- ochroną portów i żeglugi morskiej, zwłaszcza obejmującą zapobieganie zdarzeniom o charakterze terrorystycznym oraz likwidację ich skutków,
- korzystaniem z dróg morskich oraz portów i przystani morskich,
- bezpieczeństwem badań, rozpoznawaniem i eksploatacją zasobów mineralnych dna morskiego,
- ochroną środowiska morskiego przed zanieczyszczeniem ze statków,
- ratowaniem życia,
- prowadzeniem prac podwodnych i wydobywaniem mienia z morza.

Te zadania, wobec każdego statku przebywającego na polskich obszarach morskich, inspekcja morska może wykonywać we współdziałaniu z SG, przy użyciu jej sił i środków. W przypadku nieobecności inspektora inspekcji morskiej na jednostce pływającej SG jej dowódca może samodzielnie, w imieniu terenowego organu administracji morskiej, realizować czynności inspekcyjne¹⁰.

Zapewnienie bezpieczeństwa polskich obszarów morskich polega między innymi na eliminowaniu, ograniczaniu lub unikaniu zagrożeń destrukcyjnie

⁹ Zakres i formy współpracy urzędów morskich z SG określa *Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 20 sierpnia 1999 r. w sprawie współpracy urzędów morskich z Marynarką Wojenną i Strażą Graniczną*.

¹⁰ Uprawnienia inspekcji morskiej reguluje *Ustawa z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej* (art. 50–54).

wpływających na możliwość użytkowania akwenów wchodzących w ich skład. Użytkowanie należy utożsamiać z: uprawianiem żeglugi, wykorzystywaniem żywych i mineralnych zasobów morskich, funkcjonowaniem obiektów hydrotechnicznych, działalnością turystyczną oraz naukową i eksploracyjną.

Polskie obszary morskie są objęte państwową jurysdykcją ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, jednak jej zakres jest zróżnicowany pod względem kompetencji wobec osób, zdarzeń i rzeczy realizowanych w poszczególnych strefach tych obszarów. Morskie wody wewnętrzne i morze terytorialne wchodzące w skład terytorium RP podlegają pełnej jurysdykcji z wyjątkiem obligujących Polskę prawnomiędzynarodowych postanowień dotyczących na przykład prawa nieszkodliwego przepływu oraz immunitetu dyplomatycznego lub immunitetu jednostek pływających sił zbrojnych i pozostających w służbie innego państwa bądź też związanych z regulacjami zbrojeń. Zwierzchnictwo RP w strefie przyległej i w wyłącznej strefie ekonomicznej jest znacznie ograniczone, niemniej nakłada na wyspecjalizowane państwowe służby obowiązek ochrony praw RP i dbania tam o polskie interesy. MOSG z uwagi na potencjał, jakim dysponuje, jest angażowany na polskich obszarach morskich przede wszystkim do działań poszukiwawczo-ratowniczych, wspierających Służbę Celno-Skarbową (SCS), MW i Siły Powietrzne (SP) oraz organy administracji morskiej i administracji rybołówstwa morskiego.

Morska Służba Poszukiwania i Ratownictwa została utworzona w 2002 r. w celu poszukiwania i ratowania każdej osoby znajdującej się w niebezpieczeństwie na morzu, jak również zapewnienia bezpieczeństwa oraz zwalczania zagrożeń i neutralizacji zanieczyszczeń na morzu. Przy wykonywaniu swoich zadań SAR współdziała z jednostkami organizacyjnymi MW, Państwowej Straży Pożarnej, SG, Policji i opieki zdrowotnej¹¹. MOSG wraz z I Wydziałem Lotniczym (z siedzibą w Gdańsku) Biura Lotnictwa Straży Granicznej uczestniczy w działaniach wspierających SAR, ponadto przedstawiciele SG biorą udział w pracach Rady SAR, funkcjonującej przy ministrze właściwym do spraw gospodarki morskiej jako organ opiniodawczo-doradczy.

MOSG udziela profesjonalnego wsparcia SCS wykonującej swoje ustawowe zadania na morskich wodach wewnętrznych, morzu terytorialnym i w strefie przyległej. Jest ono udzielane głównie w trakcie zatrzymywania statków morskich, gdy zaistnieje podwyższone ryzyko realizacyjne (działania zaplanowane – asysta) lub w sytuacji nieskuteczności jednostki pływającej SCS podejmującej działania interwencyjne (sytuacja incydentalna – pomoc)¹². Funkcjonariusze SCS w przypadku działań uzasadniających zatrzymanie osoby korzystają ze wsparcia najbliższej

¹¹ Zob. art. 118 ust. 1 i 2 *Ustawy z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie morskim*.

¹² Zob. art. 136 ust. 6 i 7 *Ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*.

jednostki SG lub Policji, do której osoby zatrzymane powinny być niezwłocznie doprowadzone (dysponowanie pomieszczeniami przeznaczonymi dla osób zatrzymanych)¹³. Terenowe organy SG ponadto są upoważnione do wykonywania zadań organów celnych, dotyczących między innymi:

- kontroli stanu towarów,
- przyjmowania zgłoszeń celnych o objęcie procedurą wywozu lub procedurą dopuszczenia do obrotu niektórych towarów,
- zwalniania towarów w przypadku przyjęcia ww. zgłoszeń,
- kontroli wymaganych dokumentów i ich autentyczności.

Te zadania organy SG wykonują przy wprowadzaniu towarów na obszar celny UE i wyprowadzaniu towarów poza obszar celny UE w morskich przejściach granicznych (Dziwnów, Gdańsk-Górki Zachodnie, Hel, Jastarnia, Łeba, Mrzeżyno), w portach rybackich (Dźwirzyno, Nowa Karczma, Rowy) oraz w 27 przystaniach rybackich, w związku z pływaniem sportowym i rybołówstwem morskim¹⁴.

MOSG współdziała z SP w zakresie ochrony granicy państwowej w przestrzeni powietrznej RP. W art. 19 ustawy o SG zobowiązano jednostki organizacyjne SG do przekazywania do Ośrodka Dowodzenia i Naprowadzania Sił Powietrznych lub Mobilnej Jednostki Dowodzenia Operacjami Powietrznymi informacji dotyczących:

- wykrycia statków powietrznych – pilotowych i bezpilotowych aparatów latających, w szczególności samolotów, śmigłowców, szybowców, lotni, balonów, sond, przelatujących przez granicę państwową na wysokości do 500 m,
- zaobserwowanych awarii statków powietrznych oraz sygnałów wzywania pomocy,
- planowanych lotów statków powietrznych na małych wysokościach w rejonie strefy nadgranicznej.

MOSG na mocy zapisów ustawowych został zobowiązany również do udzielania pomocy statkom powietrznym znajdującym się w sytuacjach awaryjnych w strefie nadgranicznej. Omawiane współdziałanie oddział ten realizuje na obszarze swojej odpowiedzialności służbowej, a więc także na polskich obszarach morskich¹⁵.

¹³ Zob. Rozdział 4 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22 lutego 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności przez funkcjonariuszy Służby Celno-Skarbowej oraz współpracy Służby Celno-Skarbowej z Policją i Strażą Graniczną.

¹⁴ Zob. Obwieszczenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 4 października 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Finansów w sprawie upoważnienia innych organów administracji rządowej do wykonywania niektórych zadań organów celnych.

¹⁵ Zob. Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 czerwca 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie szczegółowych zasad współdziałania Straży Granicznej z Siłami Powietrznymi i Marynarką Wojenną Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie ochrony granicy państwowej.

Współpraca MOSG z MW oprócz wzajemnego przekazywania informacji pozostających w ich zainteresowaniu służbowym zakłada między innymi wykonywanie przez jednostki pływające SG działań zabezpieczających akweny wyłączane z żeglugi z powodu przeprowadzanych ćwiczeń morskich i neutralizacji niewybuchów.

MOSG został włączony także do krajowego systemu ochrony żeglugi i portów morskich, którego podstawę prawną stanowi *Ustawa z dnia 4 września 2008 r. o ochronie żeglugi i portów morskich*. Na podstawie jej postanowień SG bierze udział w:

- uzgadnianiu oceny stanu ochrony i planu ochrony portów i obiektów portowych, w których ustanowiono przejścia graniczne (art. 18, 20 i 21),
- ograniczaniu lub usuwaniu poważnego i bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego statkom, obiektom portowym i portom oraz związanej z nimi infrastrukturze, powstałego na skutek użycia statku lub obiektu pływającego jako środka ataku terrorystycznego, jak również w zapobieganiu tego rodzaju niebezpieczeństwu (art. 27),
- weryfikowaniu zasadności i nieszkodliwości przebywania na obiektach portowych osób oraz towarów przywożonych w ramach obrotu międzynarodowego (art. 38 i 39).

Organami rybołówstwa morskiego są minister właściwy do spraw rybołówstwa i Główny Inspektor Rybołówstwa Morskiego (centralny organ administracji rządowej, GIRM). Swoimi działaniami obejmują terytorium RP i wyłączną strefę ekonomiczną. Na mocy art. 107 ust. 3 *Ustawy z dnia 19 grudnia 2014 r. o rybołówstwie morskim* GIRM przy realizacji powierzonych mu zadań współdziała, między innymi, z jednostkami organizacyjnymi SG. W praktyce współdziałanie to dotyczy:

- monitorowania aktywności połowowej statków rybackich,
- wykonywania kontroli i inspekcji statków dokonujących połowów komercyjnych oraz rekreacyjnych i w celach badawczych, w zakresie zgodności z obowiązującymi przepisami, w tym z umowami międzynarodowymi i porozumieniami, których Polska jest stroną,
- zatrzymania i doprowadzenia statku rybackiego do portu w przypadku uzasadnionego podejrzenia naruszenia na polskich obszarach morskich przepisów o rybołówstwie morskim,
- przeciwdziałania kłusownictwu.

MOSG na polskich obszarach morskich realizuje również zadania wynikające z porozumień o międzynarodowej współpracy w ramach Europejskiej Straży Granicznej i Przybrzeżnej oraz Forum Współpracy Służb Granicznych Państw Regionu Morza Bałtyckiego (ang. Baltic Sea Region Border Control Cooperation, BSRBCC). Koncentrują się one na wsparciu zabezpieczenia granic morskich, zwalczaniu przestępczości transgranicznej, jak również na prewencji, doskonaleniu współdziałania i wymianie najlepszych praktyk, ze szczególnym uwzględnieniem nielegalnej

migracji oraz naruszeń przepisów obowiązujących na obszarach morskich. Funkcjonariusze MOSG ponadto wykonują zadania Pełnomocnika Granicznego (PG) na bałtyckim odcinku polsko-rosyjskiej granicy państwowej (komendant MOSG) oraz Zastępcy Pełnomocnika Granicznego (zastępca komendanta MOSG) mianowanych przez Prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, a także pomocników mianowanych przez PG (wybrani naczelnicy wydziałów i komendanci placówek oraz komendant Kaszubskiego Dywizjonu SG). Te funkcje, jak również przypisane im zadania i uprawnienia, wynikają z postanowień zawartych w umowie o stosunkach prawnych na polsko-radzieckiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych¹⁶. Dotyczą one skutecznego zabezpieczenia granicy państwowej oraz procedur obejmujących przeciwdziałanie naruszeniu przepisów granicznych i rozwiązywania ich następstw.

Na skuteczne i sprawne wykonywanie zadań nałożonych na MOSG poza podstawami służbowymi funkcjonariuszy (kwalifikacje i zaangażowanie), wykorzystywanym sprzętem, współpracą krajową i zagraniczną, wsparciem społecznym ma wpływ również zakres powierzonych jej uprawnień. Adekwatność uprawnień, polegająca na ich spójności z przedstawionymi zadaniami odnoszącymi się do środowiska morskiego, można usystematyzować w następujący sposób:

- uprawnienia kontrolno-sprawdzające (np. dokonywanie kontroli granicznej osób, środków transportu, bagaży i ładunków, w tym szczególnych jej form, kontrola osobista i użycie sprzętu analityczno-detekcyjnego),
- uprawnienia administracyjno-porządkowe (np. wydawanie wiz i decyzji o odmowie wjazdu na terytorium RP, zatrzymywanie i cofanie z granicy państwowej szkodliwych materiałów, nakładanie grzywien w drodze mandatu karnego¹⁷),
- uprawnienia operacyjno-rozpoznawcze (np. kontrola operacyjna, przesyłka niejawnie nadzorowana, wykorzystywanie dokumentów legalizacyjnych),
- uprawnienia procesowe (np. prowadzenie postępowań przygotowawczych w postaci dochodzenia lub śledztwa),
- uprawnienia prewencyjno-ochronne (np. kontrola bezpieczeństwa, użycie środków przymusu bezpośredniego i broni palnej)¹⁸.

¹⁶ *Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o stosunkach prawnych na polsko-radzieckiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych, podpisana w Moskwie w dniu 15 lutego 1961 r.*

¹⁷ *Zob. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 18 kwietnia 2014 r. w sprawie wykroczeń, za które funkcjonariusze Straży Granicznej są uprawnieni do nakładania grzywien w drodze mandatu karnego.*

¹⁸ *Na temat uprawnień SG zob. szerzej: M. Ilnicki, Służby graniczne w walce z terroryzmem. Polskie warunki ustrojowo-prawne, Toruń 2011, s. 124–132.*

Egzekwując praworządne użytkowanie morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego, strefy przyległej oraz wyłącznej strefy ekonomicznej, dowódcy jednostek pływających SG mają prawo wezwać statek do zmniejszenia prędkości lub obrania wskazanego kursu przepływu, zatrzymania się do kontroli, przeprowadzenia inspekcji, jak również mają prawo zmusić statek do zawinięcia do wskazanego portu. Jeżeli statek mimo wezwania nie zatrzyma się, nie zaniecha bezprawnych działań i usiłuje zbiec, dowódca jednostki pływającej SG ma prawo podjąć skuteczne środki w celu jego zatrzymania, włącznie z użyciem broni palnej. Broń pokładowa może zostać użyta jedynie w sytuacjach wyjątkowych i jako środek ostateczny, gdy inne środki nie są wystarczające do zatrzymania statku lub wymuszenia posłuszeństwa. Skorzystanie z broni nie powinno zmierzać do zatopienia statku. Należy poprzedzić je oddaniem strzału ostrzegawczego w powietrze, w dalszej kolejności strzału przed dziób i za rufę statku. Przy braku pożądanej reakcji dowódca jednostki pływającej SG może rozkazać otworzyć ogień do statku. Te zasady stosuje się także w trakcie pościgu realizowanego na morzu pełnym (w warunkach Morza Bałtyckiego – poza wodami terytorialnymi państw nadbrzeżnych). W sytuacji ostrzelania jednostki pływającej SG broń może być użyta bez ostrzeżenia¹⁹. Funkcjonariusze MOSG, w przypadku uzasadnionego podejrzenia, mają ponadto prawo żądać od prowadzącego statek w ruchu wodnym, aby poddał się badaniu na zawartość w organizmie alkoholu lub środka odurzającego²⁰.

Kompetencje MOSG w zakresie przeciwdziałania pozamilitarnym sytuacjom nadzwyczajnym na polskich obszarach morskich

Wymienione w niniejszym opracowaniu najważniejsze uprawnienia MOSG i realizowane przez niego zadania przedstawiają aktywność tej jednostki w zakresie zawężonym do środowiska morskiego²¹. Ich wspólnym celem jest przeciwdziałanie niepożądanym zjawiskom, zdarzeniom, postawom i ich następstwom. Mają one szkodliwy, destrukcyjny wpływ na funkcjonowanie państwa i dlatego są nieakceptowane i często zakazane pod groźbą kary. Ustawowe zobowiązania MOSG przypisują mu wiodącą lub wspierającą rolę w zakresie egzekwowania przestrzegania

¹⁹ Użycie broni palnej w środowisku morskim wobec jednostek pływających zostało uregulowane na podstawie przepisów ustawy o SG. Określają one przypadki i warunki użycia broni pokładowej będącej na wyposażeniu jednostek pływających SG, gdy wymagają tego względy obronności państwa lub nienaruszalności granicy państwowej.

²⁰ Zob. art. 86a *Ustawy z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie morskim*.

²¹ Obowiązki służbowe MOSG obejmują również zabezpieczenie nadmorskiej strefy nadgranicznej i obsługę lotniczych przejść granicznych w Szczecinie-Goleniowie i w Gdańsku-Rębiechowie.

prawa przez użytkowników polskich obszarów morskich, ochrony życia na morzu, eksploatawania zasobów morskich, zwalczania przestępczości transgranicznej, w tym terroryzmu, oraz zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowej komunikacji morskiej. Dbałość o niezakłócone funkcjonowanie granicy morskiej państwa, a także żegluga i portów oraz zgodne z interesem narodowym korzystanie z polskich obszarów morskich przede wszystkim opiera się na sprawnie działającym systemie bezpieczeństwa morskiego. Omawiając bezpieczeństwo morskie w ujęciu pozamilitarnym, należy odnieść się do zagrożeń występujących realnie, choć z różnym prawdopodobieństwem. W celu ich lepszego zobrazowania rodzajowego autor artykułu proponuje następującą typizację:

- zagrożenia o charakterze eksploatacyjnym (np. błędy nawigacyjne doprowadzające do kolizji jednostek pływających lub uszkodzeń infrastruktury portowej, wpłynięcia na mieliznę albo na akweny wyłączone z żegluga, zatonięcia statków czy też powodujące katastrofy morskie, brak kwalifikacji czy dyspozycji psychofizycznych wymaganych od załogi, zły stan techniczny jednostek),
- zagrożenia o charakterze ekologicznym (np. wycieki przewożonych szkodliwych substancji chemicznych, zrzuty do morza zanieczyszczeń ze statków, zepsutych towarów, niezaakceptowanych do odbioru ładunków, rozprzestrzenianie epidemicznych chorób roślinnych, zwierzęcych i ludzkich, pożary, rozszczelnienie rurociągów podmorskich bądź też uwolnienie wojennych trujących środków bojowych i paliw zalegających na dnie),
- zagrożenia o charakterze gospodarczym (np. niedozwolona eksploatacja żywych i mineralnych zasobów morskich, przekraczanie przyznaných limitów połowowych, nieprzestrzeganie okresów ochronnych morskiej fauny, bezprawne wykorzystywanie zasobów morskich i urządzeń energetycznych, destrukcyjne oddziaływanie na krytyczną infrastrukturę morską, instalacje przybrzeżne, transport morski, rurociągi i kable ułożone na dnie morskim),
- zagrożenia o charakterze kryminalnym (np. przestępczość transgraniczna, w tym handel ludźmi i nielegalna migracja, handel bronią i narkotykami, przemyt towarów o wysokiej kumulacji zysków, terroryzm, piractwo morskie i zbrojna napaść²² oraz inne akty bezprawne popełniane na morzu i w portach wobec statków, towarów, załóg i pasażerów, portów i obiektów

²² Na temat terminów „terroryzm”, „piractwo morskie” oraz „zbrojna napaść w warunkach morskich” zob. szerzej: M. Ilnicki, *Służby graniczne w walce z terroryzmem...*, s. 43–45.

portowych, a także morskiej i energetycznej infrastruktury krytycznej, proliferacja broni masowego rażenia)²³.

Przywołane zagrożenia mogą przyczyniać się do powstawania w środowisku morskim sytuacji nadzwyczajnych²⁴ – związanych z nieprzestrzeganiem norm prawnych i powszechnie uznanych zasad użytkowania obszarów morskich, a także z zakłócaniem procesów technologicznych i wymagań funkcjonalnych naruszających bezpieczeństwo tego środowiska oraz godzących w interes RP. W tym miejscu można posłużyć się autorską definicją sytuacji nadzwyczajnej, która obejmuje swym zastosowaniem również środowisko morskie. Jest to (...) *sytuacja negatywnie wpływająca na funkcjonowanie państwa, zagrażająca bezpieczeństwu ludzi, środowiska naturalnego lub interesu publicznego, wymagająca podjęcia ponadstandardowych działań zabezpieczających, ochronnych i przywracających akceptowany poziom relacji społecznych oraz zdolności techniczno-funkcjonalnej prawnie chronionego środowiska*²⁵. W prezentowanych rozważaniach należy ją interpretować rozszerzająco i uwzględnić także okoliczności związane z zarządzaniem kryzysowym oraz uzasadniające wprowadzenie stanów nadzwyczajnych.

Przyjęte założenie pozwoli na wyznaczenie kolejnych zadań i uprawnień ustawowo, chociaż nie wprost, przypisanych MOSG. Należą do nich wskazania:

- *Ustawy z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej* dotyczące zakazu lub ograniczenia przewozu osób lub towarów w transporcie morskim oraz reglamentacji ruchu polskich i obcych jednostek pływających na morskich wodach wewnętrznych i na morzu terytorialnym (art. 26), a także funkcjonowania morskich przejść granicznych oraz dokumentów uprawniających do przekraczania granicy państwowej (art. 28),
- *Ustawy z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym* dotyczące uczestnictwa w postępowaniach w sprawach odosobnienia osób (art. 17) oraz przeprowadzania rozmów ostrzegawczych (art. 19), a także ograniczeń w zakresie ruchu jednostek pływających na morskich wodach wewnętrznych i na morzu terytorialnym (art. 21),

²³ M. Ilnicki, *Wykorzystanie potencjału ochronnego państwa na rzecz bezpieczeństwa polskich obszarów morskich*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Paradygmaty kultury bezpieczeństwa*, A. Lyman, M. Ilnicki (red.), Poznań 2016, s. 185–194.

²⁴ Na temat istoty i zakresu pojęciowego terminu „sytuacja nadzwyczajna” zob. szerzej: A. Makowski, M. Ilnicki, *Ausserordentliche Lage bei friedlichen Bedingungen für das Funktionieren der Meeresumwelt – ein Versuch, den Begriff zu definieren*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” 2020, t. 14, s. 93–107.

²⁵ Tamże, s. 104.

- *Ustawy z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej* dotyczące uczestnictwa w zapobieganiu skutkom klęski żywiołowej lub ich usuwaniu (art. 17) oraz ograniczeń w zakresie ruchu jednostek pływających na morskich wodach wewnętrznych i na morzu terytorialnym (art. 24),
- *Ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym* dotyczące uczestnictwa w przedsięwzięciach ujętych w Krajowym Planie Zarządzania Kryzysowego oraz Narodowym Programie Ochrony Infrastruktury Krytycznej, odnoszących się do bezpieczeństwa polskich obszarów morskich (szczegółowe informacje nie są jawne),
- *Ustawy z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych* dotyczące specjalnego użycia broni palnej w ramach działań kontrterrorystycznych (art. 23).

Podsumowanie

Państwa nadbrzeżne realizują swoje zwierzchnictwo nad podlegającymi im obszarami morskimi w zgodności z międzynarodowym prawem morza oraz własną koncepcją zabezpieczenia tam państwowych interesów opartą na stosownych formalnoprawnych regulacjach krajowych. Efektywność działań ochronnych wynika w znacznej mierze ze zdolności państwa do egzekwowania przestrzegania prawa na obszarach morskich pozostających pod jego jurysdykcją. Tę funkcję przypisuje się różnym instytucjom (formacjom), przy czym nadaje się im precyzyjnie określone kompetencje. W Polsce w czasie pokoju istotną rolę w utrzymaniu ładu prawnego na omawianych akwenach odgrywa MOSG. Jego odpowiednikiem w państwach europejskich są służby o charakterze policyjnym lub wojskowym o zróżnicowanym zakresie powierzonych im zadań i uprawnień. Na przykład w Hiszpanii jest to Straż Obywatelska, w Holandii – Królewska Żandarmeria, w Niemczech – Policja Federalna, w Szwecji – Szwedzka Straż Przybrzeżna, w Rosji – Federalna Służba Graniczna, a w Danii – Marynarka Wojenna.

Przeciwdziałanie zdarzeniom generującym sytuacje nadzwyczajne w środowisku morskim ściśle wiąże się z monitorowaniem akwenów (przez jednostki pływające i statki powietrzne oraz nabrzeżne stacje obserwacyjne), dokonywaniem interwencji na morzu (np. abordaż, zatrzymanie statku, przeszukanie statku i zatrzymanie przestępców, pościg morski do wód terytorialnych innego państwa, egzekwowanie wydanych poleceń przy wykorzystaniu broni pokładowej), z przeprowadzaniem specjalistycznej kontroli w portach lub przystaniach morskich (np. radiometrycznej czy pirotechnicznej) oraz podejmowaniem decyzji o dopuszczalności ruchu granicznego osób, towarów i środków transportu (weryfikacja w morskich przejściach

granicznych). W polskich warunkach ustrojowo-prawnych tak szerokimi kompetencjami dysponuje jedynie SG – główny pozamilitarny komponent sił morskich RP²⁶.

Potencjał wynikający z profesjonalizmu kadr i posiadanych zasobów technicznych umożliwia MOSG realizację spraw przyporządkowanych nie tylko resortowi spraw wewnętrznych, lecz także resortom gospodarki i rybołówstwa morskiego, administracji publicznej, obrony narodowej i finansów publicznych. Dowodzi to roli, jaką odgrywa ta jednostka w systemie bezpieczeństwa państwa, skoncentrowanej głównie na polskich obszarach morskich.

Bibliografia

Goryński G., *MOSG na drodze do Unii Europejskiej*, „Przeгляд Morski” 2003, nr 10, s. 5–24.

Ilnicki M., *Śłużby graniczne w walce z terroryzmem. Polskie warunki ustrojowo-prawne*, Toruń 2011.

Ilnicki M., *Wykorzystanie potencjału ochronnego państwa na rzecz bezpieczeństwa polskich obszarów morskich*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Paradygmaty kultury bezpieczeństwa*, A. Lymar, M. Ilnicki (red.), Poznań 2016, s. 185–194.

Makowski A., Ilnicki M., *Ausserordentliche Lage bei friedlichen Bedingungen für das Funktionieren der Meeresumwelt – ein Versuch, den Begriff zu definieren*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” 2020, t. 14, s. 93–107.

Strategiczna Koncepcja Bezpieczeństwa Morskiego RP, Warszawa–Gdynia 2017.

Straż Graniczna. Informacja statystyczna za I kwartał 2022 r., Warszawa, kwiecień 2022 r.

Źródła internetowe

www.morski.strazgraniczna.pl/mor/ [dostęp: 20 VI 2022].

Akty prawne

Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o stosunkach prawnych na polsko-radzieckiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych, podpisana w Moskwie dnia 15 lutego 1961 r. (DzU z 1961 r. nr 47 poz. 253).

²⁶ Na temat sił morskich RP zob. szerzej: *Strategiczna Koncepcja Bezpieczeństwa Morskiego RP*, Warszawa–Gdynia 2017, s. 19–39.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1896 z dnia 13 listopada 2019 r. w sprawie Europejskiej Straży Granicznej i Przybrzeżnej oraz uchylenia rozporządzeń (UE) nr 1052/2013 i (UE) 2016/1624 (Dz. Urz. UE L 295/1 z 14 XI 2019 r.).

Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 813, ze zm).

Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (t.j. DzU z 2022 r. poz. 2632).

Ustawa z dnia 19 grudnia 2014 r. o rybołówstwie morskim (t.j. DzU z 2022 r. poz. 540, ze zm).

Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie morskim (t.j. DzU z 2022 r. poz. 515, ze zm.).

Ustawa z dnia 4 września 2008 r. o ochronie żeglugi i portów morskich (t.j. DzU z 2022 r. poz. 2257, ze zm.).

Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (t.j. DzU z 2023 r. poz. 122).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 2091).

Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (t.j. DzU z 2017 r. poz. 1928).

Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (t.j. DzU z 2017 r. poz. 1897).

Ustawa z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 457, ze zm.).

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 295).

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1061, ze zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 lutego 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności przez funkcjonariuszy Służby Celno-Skarbowej oraz współpracy Służby Celno-Skarbowej z Policją i Strażą Graniczną (DzU z 2017 r. poz. 386).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 18 kwietnia 2014 r. w sprawie wykroczeń, za które funkcjonariusze Straży Granicznej są uprawnieni do nakładania grzywien w drodze mandatu karnego (t.j. DzU z 2020 r. poz. 1437).

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 31 marca 2010 r. w sprawie upoważnienia innych organów administracji rządowej do wykonywania niektórych zadań organów celnych (t.j. DzU z 2017 r. poz. 1963).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 sierpnia 2008 r. w sprawie sposobu ustalania zasięgu terytorialnego przejść granicznych (t.j. DzU z 2018 r. poz. 952).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 29 grudnia 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad współdziałania Straży Granicznej z Siłami Powietrznymi i Marynarką Wojenną Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie ochrony granicy państwowej (t.j. DzU z 2020 r. poz. 1212).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 2001 r. w sprawie ustalenia morskich i stałych lotniczych przejść granicznych oraz rodzaju ruchu dozwolonego przez te przejścia (t.j. DzU z 2015 r. poz. 1534).

Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 20 sierpnia 1999 r. w sprawie współpracy urzędów morskich z Marynarką Wojenną i Strażą Graniczną (DzU z 1999 r. nr 75 poz. 850).

Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 czerwca 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie szczegółowych zasad współdziałania Straży Granicznej z Siłami Powietrznymi i Marynarką Wojenną Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie ochrony granicy państwowej (DzU z 2020 r. poz. 1212).

Obwieszczenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 4 października 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Finansów w sprawie upoważnienia innych organów administracji rządowej do wykonywania niektórych zadań organów celnych (DzU z 2017 r. poz. 1963).

Dr Marek Ilnicki

Adiunkt w Zakładzie Nauk o Bezpieczeństwie Instytutu Politologii
Uniwersytetu Gdańskiego, emerytowany funkcjonariusz Straży
Granicznej.

Organizacja i działalność policji kryminalnej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wybrane aspekty

Abstrakt

Okres dwudziestolecia międzywojennego był trudny dla polskich władz państwowych. Równoległe z odbudową państwa polskiego i tożsamości narodowej tworzone fundamenty polskiego prawa. W krótkich odstępach czasu dokonywano wielu istotnych zmian organizacyjnych, które objęły również Policję Państwową. W tym okresie znacznie usprawniono aparat administracyjny w Polsce, dążono także do budowy własnego modelu organizacji wewnętrznej państwa. W latach 1919–1939 kilkakrotnie przeprowadzano reorganizację struktur Policji Państwowej. Problemy społeczne, wyznaniowe, narodowościowe czy różnice kulturowe w nowo powstałej państwowości stały się pośrednimi przyczynami przestępczości. Do walki z nią powołano między innymi policję kryminalną. Celem niniejszego artykułu jest omówienie jej organizacji i działalności w okresie dwudziestolecia międzywojennego i podanie najważniejszych zmian prawnych, których dokonano dla tej formacji. Autor sformułował następującą hipotezę badawczą: reorganizacja struktur Policji Państwowej miała zasadnicze znaczenie w zakresie organizacji i działalności policji kryminalnej. W analizie posłużono się metodą dogmatyczno-prawną, a ze względu na zakres czasowy – również metodą historyczno-prawną.

Słowa kluczowe Policja Państwowa, policja kryminalna, przestępczość, II Rzeczpospolita Polska.

W związku z odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 r. okres międzywojenny był specyficzny i wiązał się z odbudową państwa oraz tożsamości narodowej. Tworzono wówczas fundamenty polskiego prawa. W toczącej się na jego temat debacie społecznej często wspomniano zagadnienie przestępczości. Przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego próbowano znaleźć odpowiedzi na pytania: czym jest przestępczość? Jakie są jej przyczyny? Pośrednimi przyczynami jej istnienia były problemy społeczne, wyznaniowe, narodowościowe oraz różnice kulturowe w odbudowywanym kraju. Po odzyskaniu niepodległości państwo polskie dążyło do zorganizowania badań nad przestępczością, a zwłaszcza do poszukiwania skutecznych metod jej zwalczania. Specyfika formacji, jaką była Policja Państwowa (PP) w okresie międzywojennym, pozwoliła na wydzielenie kilku rodzajów służby. Ze względu na trudną sytuację panującą w kraju na duże uznanie zasługiwał pion śledczy policji, który realizował ustawowe zadanie zwalczania przestępczości.

Na potrzeby prowadzonych rozważań autor sformułował następującą hipotezę badawczą: reorganizacja struktur PP miała zasadnicze znaczenie w zakresie organizacji i działalności policji kryminalnej, która była częścią wyspecjalizowanego pionu PP. Dlatego też w opinii autora policja kryminalna w okresie międzywojennym zasługuje na szerszą charakterystykę. W artykule zostały przybliżone jej organizacja, działalność, metody działania oraz najważniejsze zmiany organizacyjno-prawne, które objęły tę formację w okresie międzywojennym.

Struktura i podstawy działalności Policji Państwowej

Bezpieczeństwo wewnętrzne II RP miało ogromny wpływ na jej pozycję na arenie międzynarodowej i na bezpieczeństwo narodowe. Jego poziom nie był stały, ponieważ w krótkich odstępach czasu dokonało się wiele istotnych zmian organizacyjnych, które objęły również PP. W Polsce międzywojennej znacznie usprawniono aparat administracyjny, konsekwentnie dążono również do budowy własnego modelu organizacji wewnętrznej państwa¹.

Policja Państwowa została powołana na mocy ustawy z 24 lipca 1919 r. (dalej: u.p.p.)². Stanowiła aparat wykonawczy organów administracji ogólnej, ministra spraw wewnętrznych, wojewodów i starostów. Wymienione organy wydawały polecenia, dyrektywy służbowe w sprawach związanych przede wszystkim z ochroną bezpieczeństwa i porządku publicznego. Natomiast w zakresie dochodzeń czy

¹ J. Mierzwa, *Unifikacja, modernizacja, opresja. Przemiany aparatu administracyjnego II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2020, z. 4, s. 719–723.

² *Ustawa z dnia 24 lipca 1919 r. o policji państwowej*.

ścigania popełnionych przestępstw policja była podporządkowana organom wymiaru sprawiedliwości (sędziom śledczym i prokuratorom)³.

Struktury organizacyjne PP odpowiadały obowiązującemu podziałowi sądownemu kraju. Na szczeblu województw plasowały się komendy okręgowe, a na terenie powiatów – komendy powiatowe. Komenda powiatowa mogła obsługiwać terytorialnie więcej niż jeden powiat. Najmniejszymi komórkami organizacyjnymi były komisariaty policji, które swoim zakresem działania obejmowały całe miasta lub dzielnice, oraz posterunki funkcjonujące na obszarze gminy lub kilku gmin⁴.

Jak wynika z przepisów ustawy, PP stanowiła państwową organizację służby bezpieczeństwa, której podstawowym zadaniem była ochrona bezpieczeństwa, ładu, spokoju i porządku publicznego. Nowo powstała formacja miała pełnić funkcję organów wykonawczych władz państwowych i samorządowych, z kolei jak stanowi art. 13 u.p.p., urzędy prokuratorskie i władze sądowe miały wydawać policji bezpośrednie zlecenia zgodnie z przepisami o postępowaniu karnym. Komendant Główny PP miał uprawnienia władcze w zakresie organizacji, administracji, zaopatrzenia, uzbrojenia i wyszkolenia policjantów. Nie mógł on jednak wpływać na charakter zadań wykonywanych przez podlegających mu funkcjonariuszy, co w znacznym stopniu ograniczało działalność tej formacji, doprowadziło do wielu problemów kompetencyjnych oraz osłabiło korpus policyjny⁵.

Ustawą o PP wprowadzono funkcjonowanie jednostek policji na terenie całego kraju. Policja podlegała, jak stanowił art. 4 u.p.p., ministrowi spraw wewnętrznych. Takie uzupełnienie aparatu policyjnego nastąpiło również w innych państwach. Dobry przykład stanowi Francja, gdzie Policja Narodowa, podlegająca ministerstwu spraw wewnętrznych, stanowiła uzupełnienie Żandarmerii Narodowej.

W okresie zaborów przestępczość na ziemiach polskich zwalczały organy policyjne zaborców. Natomiast w chwili powołania PP wyspecjalizowanym pionem przeznaczonym do zwalczania przestępczości kryminalnej była policja kryminalna⁶. W 1938 r. służbę w kraju pełniło 29 936 funkcjonariuszy⁷, a w momencie wybuchu

³ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2001, s. 515.

⁴ S. Franc, *Policja państwowa w II Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2012, nr 8, s. 191–192.

⁵ K. Żurek, *Organizacja i działalność Policji Politycznej w Polsce międzywojennej*, „Acta Iuridica Resoviensia” 2022, nr 1, s. 237–239.

⁶ Z. Siemak, *Policja kryminalna w II Rzeczypospolitej. Powstanie, organizacja, kadry i metody pracy*, „Zagadnienia Społeczne” 2014, nr 1, s. 186–187.

⁷ M.K. Jeleniewski, *Model Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej (1919–1939)*, w: *Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, t. 1, A. Szymaniak, W. Ciepela (red.), Poznań 2007, s. 23.

II wojny światowej – 30 812⁸. Policję Państwową rozwiązano 15 sierpnia 1944 r.⁹ Zastąpiono ją Milicją Obywatelską, która 7 października 1944 r. rozpoczęła działalność jako „prawno-publiczna formacja służby Bezpieczeństwa Publicznego”¹⁰.

Rozwój kryminalistyki i jej rola w pracy policjantów w Polsce międzywojennej – krótka charakterystyka

Po odzyskaniu niepodległości przez państwo polskie i zorganizowaniu aparatu ścigania jednym z najważniejszych zadań, z którymi musiała zmierzyć się policja, było wprowadzenie odpowiedniego systemu identyfikacji sprawców przestępstw. Policja Państwowa w pracy wykrywczej zaczęła stosować na przykład daktyloskopię. Już 24 grudnia 1919 r. Komendant Główny PP zatwierdził, a następnie wdrożył polską instrukcję daktyloskopijną¹¹. Daktyloskopię wykonywano między innymi u aresztowanych oraz podejrzanych, którzy należeli do kategorii zbrodniarzy podlegających dozorowi policyjnemu, zbrodniarzy pochodzących z różnych państw oraz włóczęgów, wydalonych z kraju wyrokami sądowymi lub orzeczeniami administracyjnymi. Ważną rolę w rozwoju daktyloskopii odegrał ówczesny premier Ignacy Jan Paderewski. Zaprosił on do Polski angielską misję policyjną, która pracowała w RP do października 1920 r. Do jej obowiązków należało między innymi udzielenie pomocy w organizowaniu polskich organów ścigania oraz prowadzenie szkoleń. Działalność na skalę międzynarodową polska policja rozpoczęła już w 1923 r. Jej przedstawiciele uczestniczyli w odbywającym się w Wiedniu kongresie założycielskim Międzynarodowej Komisji Policji Kryminalnych. Wtedy też polska policja przystąpiła do Interpolu (ang. International Criminal Police Organization). W celu zwiększenia wykrywalności popełnionych przestępstw Wydział IV Komendy Głównej PP (KGPP) powołał w 1926 r. specjalną registraturę jednopalcową, tzw. monodaktyloskopię. Jej nadrzędnym celem było odkrycie tożsamości człowieka po śladach, jakie zostawił na miejscu zdarzenia¹².

⁸ R. Litwiński, *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*, Lublin 2007, s. 99.

⁹ *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu policji państwowej (tzw. granatowej policji)*.

¹⁰ *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o Milicji Obywatelskiej*.

¹¹ D. Buras, *Wykorzystanie daktyloskopii przez Policję Państwową w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Problemy Kryminalistyki” 2004, nr 246, s. 56.

¹² W. Bryła, *Zarys historii nauk kryminalistycznych na ziemiach polskich*, w: *Acta Uroboroi – w kręgu alchemii*, M. Dąsał (red.), Wrocław 2017, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13486>, s. 66–76 [dostęp: 30 VIII 2022].

Podwaliny pod rozwój kryminalistyki w okresie międzywojennym w dużej mierze położyli medycy sądowi, ponieważ to oni w tamtym okresie zajmowali się zagadnieniami kryminalistycznymi¹³. Znaczenia nabierało również powstawanie placówek szkoleniowych. Jak słusznie spostrzegła Grażyna Kędzierska, PP była najważniejszą odbiorcą wiedzy kryminalistycznej, dlatego przede wszystkim przez tę instytucję były tworzone placówki usługowe. Równolegle organizowano je w Ministerstwie Sprawiedliwości oraz siłach zbrojnych¹⁴.

Doświadczenia placówek usługowych wykonujących ekspertyzy kryminalistyczne ukazywały liczne braki w wiedzy funkcjonariuszy policji prowadzących oględziny miejsc zdarzeń i zabezpieczających ślady. O wyniku wielu spraw decydowały błędy popełnione już we wstępnej fazie śledztwa¹⁵. Z tego powodu podjęto działania na rzecz rozwoju szkolnictwa policyjnego i podniesienia poziomu kompetencji funkcjonariuszy. W kraju zaczęły powstawać szkoły policyjne¹⁶.

W 1929 r. w Warszawie powołano Instytut Ekspertyz Sądowych. Podstawą prawną jego utworzenia było rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 25 listopada 1929 r.¹⁷ Instytut zaczął działać już kilka lat wcześniej, rozporządzenie jedynie sankcjonowało jego istnienie. W 1927 r. ówczesny minister sprawiedliwości powierzył sędziemu śledczemu apelacyjnemu Józefowi Skorzyńskiemu zadanie powołania „instytutu do badań naukowo-sądowych”. Skorzyński został również mianowany na stanowisko kierownika tego instytutu kolejnymi reskryptami: z 25 maja 1929 r. oraz z 10 stycznia 1930 r. W maju 1929 r. w Instytucie rozpoczął działalność Dział I Badań Fizyko-Chemicznych, a kilka miesięcy później – Dział II Badań Chemiczno-Toksykologicznych oraz Dział III Badań Biologicznych¹⁸. Ważnym okresem dla rozwoju kryminalistyki i policjantów w okresie międzywojennym był także czas przygotowywania nowego kodeksu karnego wprowadzonego w życie w 1932 r.¹⁹

W pracy policjantów zaczęto wykorzystywać najnowsze osiągnięcia z dziedziny nauki i techniki, pozwalające na skuteczniejsze wykrywanie przestępstw oraz mające istotny wpływ na rozwój polskiej kryminalistyki. Duży wkład w prace nad

¹³ G. Kędzierska, *Polska kryminalistyka w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2018, t. 18, s. 243–263.

¹⁴ Tamże, s. 251.

¹⁵ J. Widacki, *Stulecie polskich detektywów*, Kraków 1992, s. 202.

¹⁶ G. Kędzierska, *Polska kryminalistyka...*, s. 251–252.

¹⁷ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 listopada 1929 r. zmieniające przepisy o ustaleniu tytułów urzędowych prokuratorów i wiceprokuratorów Sądu Najwyższego*.

¹⁸ G. Kędzierska, *Polska kryminalistyka...*, s. 254–255.

¹⁹ M. Rodak, *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. 31, s. 102–103.

nią mieli, jak już wspomniano, medycy sądowi, którzy wykonali tytaniczną pracę jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przez państwo polskie. Do grona osób zasłużonych w tej dziedzinie należy zaliczyć między innymi Leona Wachholza oraz Jana Olbrychta, którzy często przeprowadzali badania kryminalistyczne dla organów bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości²⁰.

Działalność i przemiany organizacyjne policji kryminalnej w latach 1919–1926

W okresie 1919–1939 kilkakrotnie reorganizowano struktury PP. Od samego początku funkcjonowania tego wyspecjalizowanego organu bezpieczeństwa obok policji mundurowej działała również policja kryminalna²¹. Służba Śledcza (kryptonim IV-D) rozpoczęła działalność w 1922 r. w strukturach organizacyjnych PP. Nadrzędnym zadaniem tej służby było wykrywanie i zwalczanie przestępstw o charakterze politycznym wymierzonych w bezpieczeństwo państwa i zakłócających jego porządek. W celu zwalczania przestępczości politycznej ze Służby Śledczej zostały wyodrębnione specjalne komórki (od sierpnia 1920 r. noszące nazwy działów śledczych IV-D), które realizowały swoje zadania wewnątrz PP oraz były bezpośrednio podporządkowane Wydziałowi IV-D. Jedną z nich to Inspektorat Defensywy Politycznej, który miał ogromne znaczenie dla zwalczania przestępczości o charakterze politycznym. Stanowił on samodzielną jednostkę KGPP i podlegał Komendantowi Głównemu, w sprawach przedmiotowych zaś szefowi Sekcji Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy MSW. Nie miał jednak sieci organów terenowych, które byłyby mu podporządkowane. Dochodziło w związku z tym do wielu nieporozumień, dlatego że obowiązki policji politycznej aż do drugiej połowy 1920 r. spoczywały na barkach pracowników Służby Śledczej w urzędach i ekspozyturach śledczych. Dopiero w chwili powołania nowego Wydziału IV-D (w miejsce dotychczasowego Inspektoratu Defensywy Politycznej) nastąpiły istotne zmiany²².

W art. 7 u.p.p. wspomniano o powołaniu policji kryminalnej. Należy jednak pamiętać o tym, że w omawianym okresie termin „służba śledcza” nie miał ustalonego znaczenia. Jej rola i zakres uprawnień zależał od panującej sytuacji społecznej w kraju oraz warunków organizacyjnych. Dlatego też w okresie międzywojennym można dostrzec dużą dynamikę zmian związanych z tą formacją.

²⁰ K. Halicki, *Sprzęt specjalistyczny w służbie Policji Państwowej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Problemy Kryminalistyki” 2009, nr 263, s. 72.

²¹ A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, s. 58–59.

²² M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997, s. 53.

Z chwilą uformowania się tych wyspecjalizowanych organów policyjnych w ramach ogólnopaństwowej służby bezpieczeństwa powstały wokół nich liczne kontrowersje i spory kompetencyjne²³.

Minister spraw wewnętrznych na mocy art. 5, 7 i 9 u.p.p. wydał przepisy wykonawcze o utworzeniu policji kryminalnej. Paragraf 2 tych przepisów stanowił, że *Zadania urzędów policyjno-śledczych polegają na zapobieganiu i ujawnianiu przestępstw*. Zwalczaniem przestępczości zajmowała się przede wszystkim policja kryminalna, działająca przy każdej komendzie okręgowej PP (w formie urzędu policyjno-śledczego)²⁴.

Liczne zadania spoczywające na barkach funkcjonariuszy powodowały, że modelu pracy nie można było zamknąć w systemie osmiogodzinnym. Obowiązki przydzielone funkcjonariuszom nieradko zmuszały policjantów do stałej obserwacji życia społecznego, niezależnie od tego, czy funkcjonariusz był na służbie, czy poza nią. Robert Litwiński w swojej pracy podaje przykłady przypadków interwencji policjantów w trakcie rodzinnego wypoczynku. Ich troska o zapewnienie bezpieczeństwa oraz spokoju publicznego krzewiła obraz funkcjonariusza policji, który jest na służbie państwa i społeczeństwa²⁵.

W okresie międzywojennym czynniki takie jak kryzys gospodarczy oraz rosnące bezrobocie negatywnie oddziaływały na nastroje społeczne w całym kraju. W rezultacie odnotowano wiele wystąpień i demonstracji. Na przykład w 1925 r. Śląski Urząd Wojewódzki przypomniał starostom i dyrektorom policji, aby byli przygotowani na ewentualne zakłócenia porządku publicznego i nie dali się zaskoczyć. Funkcjonariusze policji przy wykorzystaniu środków prewencyjnych w pierwszej kolejności mieli zwalczać agitację, która zwykle leżała u źródeł zbiorowej demonstracji²⁶.

W początkowych latach po odzyskaniu niepodległości w kraju rosła liczba zabójstw. W 1921 r. odnotowano 1943 przypadki, w 1925 r. natomiast ich liczba spadła do 995. W połowie lat 30. nastąpił ponowny wzrost – w 1935 r. dokonano 1672 zabójstw, a w kolejnym roku – 1830. Wzrosła również liczba rozbojów oraz kradzieży z włamaniem. W 1921 r. było ich 2946. Rok później nastąpił niewielki spadek – odnotowano 2585 przypadków, a w 1923 r. – 992. Najmniej rozbojów i kradzieży z włamaniem w okresie międzywojennym zarejestrowano w 1927 r. – były to

²³ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku do współczesności*, Warszawa 2008, s. 136.

²⁴ S. Kozdrowski, *Metody i zakres gromadzenia danych do statystyki policyjnej w II Rzeczypospolitej (1919–1934)*, „Studia nad Bezpieczeństwem” 2017, nr 2, s. 77–78.

²⁵ R. Litwiński, *Zawód policjanta w Drugiej Rzeczypospolitej: służba czy praca? w: Metamorfozy społeczne. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, W. Mędrzecki, C. Leszczyńska (red.), t. 9, Warszawa 2014, s. 275.

²⁶ M. Siewier, *Z dziejów bezpieczeństwa wewnętrznego II RP. Policja Województwa Śląskiego wobec ruchu komunistycznego*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2017, nr 14, s. 275.

182 przypadki. Rok później nastąpił duży wzrost liczby rozbojów. W 1937 r. odnotowano ich 2228²⁷. Własną statystykę kryminalną w PP zaczęto prowadzić już w 1919 r., a następnie rozwijano ją w ramach kolejnych koncepcji²⁸.

W październiku 1919 r. wydano przepisy o organizacji urzędów policyjno-śledczych. Na szczelbu okręgu został utworzony Urząd Policyjno-Śledczy. W powiatach natomiast działały podległe mu ekspozytury. W okręgach policyjnych tworzono ekspozytury odpowiedniej kategorii, zależnej od lokalnych warunków przestępczości. Były to ekspozytury²⁹:

- I rzędu (nie mniej niż 50 funkcjonariuszy),
- II rzędu (od 25 do 50 funkcjonariuszy),
- III rzędu (od 10 do 25 funkcjonariuszy),
- IV rzędu (od 3 do 10 funkcjonariuszy).

Istotne zmiany dla policji kryminalnej nastąpiły wraz z rozporządzeniem z 4 stycznia 1922 r.³⁰, na mocy którego przy każdej komendzie okręgowej PP powstawał urząd śledczy. Z kolei w miastach, w których mieściła się siedziba sądów okręgowych, oraz w miarę potrzeb w innych miastach tworzono ekspozytury urzędów śledczych. Wchodziły one w skład miejscowych komend oraz były podporządkowane lokalnym komendantom policji. Komendanci komend powiatowych sprawowali jednocześnie funkcje zwierzchników ekspozytur śledczych prowadzących działalność na podlegającym im obszarze³¹.

W zakresie prowadzonych czynności urzędy śledcze były zależne od organów wymiaru sprawiedliwości. Zadaniem urzędów śledczych i ich ekspozytur było zapobieganie przestępstwom, ujawnianie i ściganie sprawców. Natomiast na szczelbu centralnym, w strukturze organizacyjnej KGPP, nadal funkcjonował Wydział IV, który zajmował się między innymi prowadzeniem statystyki przestępstw, ogólnopañstwową rejestracją przestępców czy pościgami. Należy podkreślić, że ten wydział nadzorował działalność policji kryminalnej w całym państwie³².

W dniu 20 maja 1922 r. Komendant Główny PP wydał instrukcję służbową, zgodnie z którą okręgowe urzędy śledcze miały prowadzić dochodzenia w sprawach

²⁷ D. Sowińska, *Przestępczość kryminalna w okresie międzywojennym na obszarze siedleckiego okręgu sądowego. Sprawca, motyw, kara*, „Rozprawy Społeczne” 2015, t. 9, nr 3, s. 39.

²⁸ S. Kozdrowski, *Metody i zakres gromadzenia danych...*, s. 77–88.

²⁹ Tamże, s. 78.

³⁰ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 stycznia 1922 r. o organizacji urzędów śledczych.*

³¹ Z. Siemak, *Policja kryminalna w II Rzeczypospolitej...*, s. 187.

³² S. Kozdrowski, *Organizacja i wyszkolenie Policji Śledczej w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2006, nr 19, s. 84–98.

skomplikowanych i o dużym znaczeniu, instruować i kontrolować policję kryminalną oraz sporządzać miesięczne wykazy przestępczości i sprawozdania kwartalne³³. Terenowe ekspozytury śledcze wykonywały zaś zadania w zakresie wykrywania i zwalczania przestępczości. Wykorzystywano obserwację, służbę patrolową oraz współpracę z siecią konfidentów. W instrukcji zasygnalizowano potrzebę ścisłej współpracy policji mundurowej oraz funkcjonariuszy policji kryminalnej. Podział kompetencji śledczych miał charakter dwuszczeblowy. Urzędy policyjne I instancji, tj. posterunki, komisariaty i komendy powiatowe, realizowały bezpośrednio zadania w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. Z kolei organy II instancji, tj. komendy okręgowe i urzędy śledcze, miały pełnić funkcje administracyjne i inspekcyjne³⁴. Ważną regulacją prawną była instrukcja inwigilacyjna. Zawierała ona tak istotne elementy, jak np. objaśnienie pojęcia inwigilacji, metod jej prowadzenia, a ponadto zdefiniowano w niej zasady prowadzenia dokumentacji.

Tak jak wspomniano, w 1923 r. PP przystąpiła do Interpolu. Komendant Główny PP wydał rozkaz nr 299 w sprawie międzynarodowej służby informacyjnej. Za jego sprawą wdrożono między innymi ewidencję międzynarodowych przestępców. Prowadzono również odrębne kartoteki (w zależności od kategorii zarejestrowanych osób). Ewidencję nadzorował Wydział IV KGPP. Rolą Międzynarodowej Komisji Policji Kryminalnej było publikowanie nadesłanych doniesień w piśmie policyjnym „Międzynarodowe publiczne bezpieczeństwo”³⁵.

Kolejne zmiany organizacyjne w zakresie działalności policji kryminalnej dokonały się w 1924 r. W miejsce okręgowych urzędów śledczych utworzono przy wszystkich komendach okręgowych referaty kryminalne. Fundamentalna zmiana w funkcjonowaniu organów śledczych nastąpiła jednak dopiero w 1926 r. za sprawą likwidacji Policji Politycznej oraz przejścia przez urzędy śledcze znacznej części jej kompetencji³⁶.

Działalność i przemiany organizacyjne policji kryminalnej w latach 1926–1939

W dniu 21 lipca 1926 r. wydano rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych reorganizujące policję kryminalną³⁷. Reforma policji objęła swoim zasięgiem cały kraj. Na mocy tego aktu prawnego konsekwentnie prowadzono działania zmierzające do

³³ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku...*, s. 136–137.

³⁴ S. Kozdrowski, *Organizacja i wyszkolenie Policji Śledczej...*, s. 86.

³⁵ Tamże, s. 86–87.

³⁶ W. Śleszyński, *Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939)*, „Studia Podlaskie” 2005, t. 15, s. 20–21.

³⁷ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1926 r. o organizacji urzędów śledczych.*

rozwiązania dotychczasowych organów, a zarazem powołania do życia tzw. jednolitych urzędów śledczych funkcjonujących przy komendach wojewódzkich, powiatowych, miejskich, przy komisariatach oraz innych jednostkach wykonawczych PP. Jak stanowił § 3 wydanego rozporządzenia, (...) *urzędy śledcze podporządkowane są jednostkom policji ogólnej, przy których istnieją; stosunek urzędów śledczych do innych jednostek policji ogólnej oraz wzajemny stosunek urzędów śledczych określi instrukcja wydana przez Komendanta Głównego Policji Państwowej.*

Wraz z likwidacją Policji Politycznej nastąpiły duże zmiany, dzięki którym najbardziej zasłużeni i doświadczeni funkcjonariusze tego pionu obejmowali ważne stanowiska w policji kryminalnej. Troska o stan kadrowy wynikała zapewne z potrzeby posiadania doświadczonej kadry do przeprowadzania akcji represyjnych o politycznym charakterze. W obawie przed osłabieniem skuteczności działań w zwalczaniu ruchu wywrotowego pion tej służby otrzymał kompetencje policji politycznej.

Tworzenie i likwidacja urzędów śledczych należały do zadań szefa MSW. Początkowo dążono do podporządkowania urzędów śledczych jednostkom policji ogólnej, przy których działały, a w zakresie czynności dochodzeniowych – bezpośrednio organom wymiaru sprawiedliwości. Największe przekształcenia nastąpiły jednak po 7 sierpnia 1926 r., kiedy MSW wydało polecenie zlikwidowania dotychczasowych okręgowych urzędów śledczych. W tym samym czasie nakazano utworzenie takich urzędów w 23 miastach. Trudno nie zgodzić się z Andrzejem Misiukiem, według którego wdrożone zmiany były połowiczne i niekonsekwentne. Policja kryminalna wymagała kompleksowych rozwiązań. Duże zmiany związane z tą formacją zaszły już w nowych warunkach politycznych, po przejęciu władzy przez sanację. O stabilizacji w odniesieniu do policji kryminalnej można mówić od 1927 r. Warto podkreślić, że w takim kształcie funkcjonowała ona do wybuchu wojny w 1939 r.³⁸

Istotny wpływ na rozwój policji kryminalnej miało rozporządzenie wydane przez MSW 8 kwietnia 1927 r. Zapowiadało ono, w zależności od potrzeb, tworzenie przy niektórych komendach powiatowych i komendach miast wydzielonych wydziałów śledczych, a przy komendach wojewódzkich PP – urzędów śledczych. Wydziały śledcze stały się częścią danej komendy i podlegały jej kierownictwu. Z kolei urzędy śledcze podlegały komendom wojewódzkim, przy których były organizowane i obejmowały ten sam rejon działania. Jednak największe zmiany objęły Wydział IV KGPP, który zmienił nazwę na: Centrala Służby Śledczej (CSS)³⁹.

³⁸ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku...*, s. 137.

³⁹ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 kwietnia 1927 r. o wydziałach i urzędach śledczych.*

Do zadań CSS należało między innymi: nadzorowanie działalności formacji policyjnej w zakresie służby śledczej, współdziałanie w fachowym szkoleniu funkcjonariuszy, prowadzenie centralnej rejestracji daktyloskopijnej, gromadzenie informacji o przestępczości na całym obszarze kraju, wydawanie opinii i wniosków w sprawach personalnych policji kryminalnej oraz zarządzanie pościgu. W określonych okolicznościach CSS podejmowała bezpośrednio prowadzenie dochodzeń śledczych. Ponadto zmienił się ustrój wewnętrzny organu centralnego policji kryminalnej. Wcześniej Wydział IV KGPP składał się z działu ogólnego oraz działu rejestracyjno-pościgowego (zajmowano się w nim istotnymi zagadnieniami z zakresu m.in. daktyloskopii, fotografii, inwigilacji ogólnej oraz zagranicznej, różnego rodzaju ekspertyzami). Gdy rozwiązano Policję Polityczną, to właśnie centralę kryminalną objęła największa reorganizacja. Jej zadania były realizowane przez trzy komórki, tj. ogólną, polityczną i daktyloskopijno-rozpoznawczą.

W 1939 r. w skład CSS wchodziło osiem samodzielnych referatów, tj. kryminalny, rozpoznawczy, rejestracyjno-pościgowy, techniki śledczej, ogólny, policji kobiecej, do spraw specjalnych, hodowli i szkolenia psów służbowych⁴⁰. Przy komendach wojewódzkich PP utworzono natomiast tzw. jednolite urzędy śledcze, które realizowały zadania władzy śledczej II instancji. Władzę kierowniczą sprawowali w nich naczelnicy (dzierżący równocześnie obowiązki zastępców komendantów wojewódzkich w sprawach służby kryminalnej). Swoistym novum policji kryminalnej były wydziały śledcze, które organizowano przy niektórych komendach powiatowych PP oraz komendach miast (wydzielonych jako ich części składowe). Wydziały śledcze pełniły funkcję I instancji władzy wykonawczej pionu śledczego.

Do 1927 r., jak już wspomniano, policja kryminalna była często reorganizowana⁴¹. W 1928 r. zauważa się natomiast stopniowy proces angażowania policji mundurowej do wypełniania zadań z zakresu służby śledczej i politycznej, który zakończył się w tym samym roku. Należy zwrócić uwagę, że niemal na wszystkich etapach procesu przemian organizacyjnych policji kryminalnej pojawiały się problemy dotyczące skuteczności pracy wykrywczej oraz dowodowej omawianej formacji⁴².

W 1928 r. kierownictwo policji, zgodnie z zaleceniami Józefa Piłsudskiego, prowadziło proces tzw. usłedczania policji, którego podstawowym celem było

⁴⁰ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku...*, s. 137–138.

⁴¹ A. Misiuk, *Służba śledcza Policji Państwowej. Geneza, organizacja i kierunki działania*, w: *W cieniu służb. Ze studiów nad bezpieczeństwem państwa*, P. Kołakowski i in. (red.), Toruń 2016, s. 35.

⁴² Tamże, s. 88.

poprawianie sprawności w zakresie zwalczania przestępczości, w tym nielegalnej działalności politycznej⁴³. Wszystkie pionierzy PP traktowano wówczas równorzędnie. Kadra policji kryminalnej była częściej delegowana na stanowiska komendantów posterunków i kierowników komisariatów, funkcjonariuszy policji mundurowej kierowano natomiast na śledcze kursy szkoleniowe⁴⁴. Warto zauważyć, że po zamachu majowym w 1926 r. nie odnotowano zasadniczych zmian dotyczących tej formacji. Jak stwierdza Wojciech Śleszyński, władze sanacyjne uważały, że podniesieniu efektywności działania organów policyjnych służą nie tyle częste przebudowy strukturalne, ile udoskonalanie funkcjonującego już modelu⁴⁵. Istotne zmiany nastąpiły dopiero w okresie 1926–1939. Można wówczas dostrzec większą efektywność działań między innymi policji politycznej, ponieważ jak słusznie zauważył Andrzej Peplowski, zwiększył się udział pozostałych służb – Policji Ogólnej i Policji Kryminalnej (Śledczej) – w obserwacji nielegalnej i legalnej działalności politycznej⁴⁶.

Warto podkreślić, że współdziałanie instytucji państwowych jest istotne, ponieważ rzutuje na właściwe realizowanie zadań związanych z systemem bezpieczeństwa państwa. Przenikanie się kompetencji przypisanych do poszczególnych formacji mundurowych może pozytywnie wpływać na funkcjonowanie struktur państwa⁴⁷.

W związku z wspomnianym procesem usledczania znaczna część zadań policji politycznej, liczącej ok. 1200 funkcjonariuszy, została przejęta przez cały aparat policyjny, który w tamtym okresie liczył ok. 30 tys. funkcjonariuszy. Należy również zauważyć, że intensywne szkolenie funkcjonariuszy policji ogólnej oraz policji kryminalnej, jak również doskonalenie systemu wymiany informacji o znaczeniu politycznym doprowadziły po zamachu majowym w 1926 r. do poprawy jakości rozpoznania sytuacji w kraju. Ponadto wzrosła skuteczność w zwalczaniu szpiegostwa

⁴³ A. Peplowski, *Organizacja policji kryminalnej w II RP*, „Problemy Kryminalistyki” 1984, nr 165, s. 466–474.

⁴⁴ K. Halicki, *Geneza i rozwój organizacyjny Policji Państwowej 1920–1939*, Policja Kujawsko-Pomorska, 15 IX 2015 r., <https://kujawsko-pomorska.policja.gov.pl/kb/informacje/historia-policji/historia-policji-1920/2992,Geneza-i-rozwoj-organizacyjny-Policji-Panstwowej-1920-1939.html> [dostęp: 29 VIII 2022].

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ A. Peplowski, *Współdziałanie Policji Politycznej z Oddziałem II Sztabu Głównego WP*, w: *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, Z. Nawrocki (red.), Warszawa 2014, s. 69–70.

⁴⁷ S. Bylina, *Współdziałanie policji i wojska w II i III Rzeczypospolitej w zakresie szkolenia wojskowego funkcjonariuszy*, w: *Współdziałanie policji z innymi podmiotami w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, E. Ura (red.), Rzeszów 2021, s. 255.

oraz dywersji i w dużym stopniu zacieśniła się współpraca z wojskowymi organami bezpieczeństwa⁴⁸.

Wybuch II wojny światowej sprawił, że służba funkcjonariuszy policji została przerwana.

Podsumowanie

Po przeanalizowaniu działalności i organizacji policji kryminalnej w okresie międzywojennym należy podkreślić, że ta formacja przeszła duże zmiany organizacyjne. Zmiany, przede wszystkim polityczne i prawne, objęły również PP. Jak ukazano w niniejszym artykule, jej władze przywiązywały dużą wagę do odpowiedniego wyszkolenia i podnoszenia kompetencji funkcjonariuszy, zwłaszcza w dziedzinie kryminalistyki, która w momencie odbudowy państwa polskiego była nową, rozwijającą się nauką. Jej rozwój pomagał funkcjonariuszom w skutecznym zwalczaniu przestępczości. Rola policji kryminalnej, zdaniem autora, wyraźnie zyskała na znaczeniu dopiero po likwidacji policji politycznej.

Bibliografia

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2001.
- Buras D., *Wykorzystanie daktyloskopii przez Policję Państwową w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Problemy Kryminalistyki” 2004, nr 246, s. 56–61.
- Bylina S., *Współdziałanie policji i wojska w II i III Rzeczypospolitej w zakresie szkolenia wojskowego funkcjonariuszy*, w: *Współdziałanie policji z innymi podmiotami w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, E. Ura (red.), Rzeszów 2021, s. 255–270.
- Franc S., *Policja państwowa w II Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2012, nr 8, s. 185–205.
- Halicki K., *Sprzęt specjalistyczny w służbie Policji Państwowej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Problemy Kryminalistyki” 2009, nr 263, s. 72–78.
- Jeleniewski M.K., *Model Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej (1919–1939)*, w: *Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, A. Szymaniak, W. Ciepela (red.), t. 1, Poznań 2007.

⁴⁸ A. Peplowski, *Współdziałanie Policji Politycznej...*, s. 70.

Kędzierska G., *Polska kryminalistyka w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2018, t. 18, s. 243–263.

Kozdrowski S., *Metody i zakres gromadzenia danych do statystyki policyjnej w II Rzeczypospolitej (1919–1934)*, „Studia nad Bezpieczeństwem” 2017, nr 2, s. 77–88.

Kozdrowski S., *Organizacja i wyszkolenie Policji Śledczej w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2006, nr 19, s. 84–98.

Litwiński R., *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*, Lublin 2007.

Litwiński R., *Zawód policjanta w Drugiej Rzeczypospolitej: służba czy praca?*, w: *Metamorfozy społeczne. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, W. Mędrzecki, C. Leszczyńska (red.), Warszawa 2014, t. 9, s. 261–276.

Majer P., *Geneza i ewolucja policji jako pojęcia, instytucji i funkcji państwa*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2012, t. 11, s. 129–155.

Mączyński M., *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997.

Mierzwa J., *Unifikacja, modernizacja, opresja. Przemiany aparatu administracyjnego II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2020, z. 4, s. 719–731.

Misiuk A., *Historia policji od X wieku do współczesności*, Warszawa 2008.

Misiuk A., *Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996.

Misiuk A., *Służba śledcza Policji Państwowej. Geneza, organizacja i kierunki działania*, w: *W cieniu służb. Ze studiów nad bezpieczeństwem państwa*, P. Kołakowski i in. (red.), Toruń 2016.

Peplowski A., *Organizacja policji kryminalnej w II RP*, „Problemy Kryminalistyki” 1984, nr 165, s. 466–474.

Peplowski A., *Współdziałanie Policji Politycznej z Oddziałem II Sztabu Głównego WP*, w: *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, Z. Nawrocki (red.), Warszawa 2014, s. 58–73.

Rodak M., *Międzywojenna Polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. 31, s. 101–145.

Siemak Z., *Policja kryminalna w II Rzeczypospolitej. Powstanie, organizacja, kadry i metody pracy*, „Zagadnienia Społeczne” 2014, nr 1, s. 184–205.

Siewier M., *Z dziejów bezpieczeństwa wewnętrznego II RP. Policja Województwa Śląskiego wobec ruchu komunistycznego*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2017, nr 14, s. 225–248.

Sowińska D., *Przestępczość kryminalna w okresie międzywojennym na obszarze siedleckiego okręgu sądowego. Sprawca, motyw, kara*, „Rozprawy Społeczne” 2015, t. 9, nr 3, s. 38–50.

Śleszyński W., *Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939)*, „Studia Podlaskie” 2005, t. 15, s. 7–33.

Widacki J., *Stulecie polskich detektywów*, Kraków 1992.

Żurek K., *Organizacja i działalność Policji Politycznej w Polsce międzywojennej*, „Acta Iuridica Resoviensia” 2022, nr 1, s. 236–247.

Źródła internetowe

Bryła W., *Zarys historii nauk kryminalistycznych na ziemiach polskich*, w: *Acta Uroboroi – w kręgu alchemii*, Wrocław 2017, s. 66–76, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13486> [dostęp: 30 VIII 2022].

Halicki K., *Geneza i rozwój organizacyjny Policji Państwowej 1920–1939*, *Policja Kujawsko-Pomorska*, 15 IX 2015 r., <https://kujawsko-pomorska.policja.gov.pl/kb/informacje/historia-policji/historia-policji-1920/2992,Geneza-i-rozwoj-organizacyjny-Policji-Panstwowej-1920-1939.html> [dostęp: 29 VIII 2022].

Akty prawne

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o Milicji Obywatelskiej (DzU z 1944 r. nr 7 poz. 33).

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu policji państwowej (tzw. granatowej policji) – (DzU z 1944 r. nr 2 poz. 6).

Ustawa z dnia 24 lipca 1919 r. o policji państwowej (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. nr 61 poz. 363).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 listopada 1929 r. zmieniające przepisy o ustaleniu tytułów urzędowych prokuratorów i wiceprokuratorów Sądu Najwyższego (DzU z 1929 r. nr 81 poz. 609).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 kwietnia 1927 r. o wydziałach i urządach śledczych (DzU z 1927 r. nr 40 poz. 358).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1926 r. o organizacji urzędów śledczych (DzU z 1926 r. nr 82 poz. 455).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 stycznia 1922 r. o organizacji urzędów śledczych (DzU z 1922 r. nr 7 poz. 54).

Konrad Żurek _____

Absolwent seminarium doktoranckiego w zakresie nauk prawnych.
Jego zainteresowania naukowe obejmują: bezpieczeństwo wewnętrzne, prawo publiczne, historię prawa, relacje między państwem a Kościołem katolickim.

**ARTYKUŁY RECENZYJNE /
RECENZJE**

Uwagi na marginesie ukraińskiego zeszytu metodycznego dotyczącego badań poligraficznych prowadzonych w celu identyfikacji rosyjskich dywersantów oraz agentów

Abstrakt Artykuł recenzyjny jest poświęcony zeszytowi metodologicznemu wydanemu przez ukraińskich poligraferów. Przedstawili oni gotowe rozwiązania, które można zastosować podczas badań osób podejrzanych o sabotaż oraz szpiegostwo. W recenzowanej publikacji zostały omówione między innymi techniki przeprowadzania badań poligraficznych oraz przytoczone przykłady zestawów pytań używanych w trakcie testów.

Słowa kluczowe badania poligraficzne, poligraferzy w Ukrainie, wykrywanie nie-szczerości, służby specjalne.

Kolegium Poligraferów Ukrainy przygotowało zeszyt metodyczny¹ na temat prowadzenia badań poligraficznych w celu wyszukiwania rosyjskich dywersantów i szpiegów w ukraińskich strukturach wojskowych oraz organach bezpieczeństwa. Zeszyt został wydany już po rosyjskiej napaści na Ukrainę, a biorąc pod uwagę okładkę przedstawiającą symbolicznie zatonięcie krążownika Moskwa, można stwierdzić, że opublikowano go po 14 kwietnia 2022 r. Powstał on zatem po kilkudziesięciu

¹ А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

dniach trwającej wojny i podczas pracy nad nim wykorzystano doświadczenia z tego okresu.

Nie ulega wątpliwości, że od wybuchu wojny 24 lutego 2022 r. na Ukrainę są zwrócone oczy wszystkich światowych ekspertów z zakresu szeroko rozumianego bezpieczeństwa narodowego (specjaliści od broni, systemów łączności, zarządzania kryzysowego). W Ukrainie toczy się bowiem najpoważniejszy od czasów II wojny światowej konflikt zbrojny w Europie. Jest to tym samym największy poligon doświadczalny, ponieważ właśnie w Ukrainie można obserwować i analizować wykorzystanie w praktyce nowoczesnej broni przeciwpancernej i przeciwlotniczej, broni raketowej, pancernej, lotnictwa i artylerii w nieznanym dotąd warunkach współczesnego konfliktu, w którym ogromne znaczenie mają także wojna w cyberprzestrzeni, propaganda wojna medialna oraz tajny front, czyli walka służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych. Odbyna się ona z wykorzystaniem metod nowych i niestosowanych dotąd na taką skalę. Jednym z narzędzi kontrwywiadu jest poligraf. Jak wynika z treści omawianego zeszytu metodycznego, w warunkach wojny ukraińsko-rosyjskiej jest on również wykorzystywany do wyszukiwania rosyjskich dywersantów i szpiegów zamaskowanych w szeregach ukraińskiego wojska i organów bezpieczeństwa.

Lektura tego zeszytu dostarcza wielu informacji, przede wszystkim na temat metodyki badań poligraficznych wykonywanych przez ukraińskich ekspertów w czasie wojny, ale pojawiają się w nim również odniesienia do metod działania rosyjskiego wywiadu.

Zalecana metodyka badań poligraficznych

Zeszyt został opracowany przez trzech autorów: Andrija Łysenkę, Dianę Aleksiejewą-Prociuk i Witalija Szapowałowa. Mają oni wieloletnie doświadczenie w dziedzinie badań poligraficznych, niektórzy z nich od dawna utrzymują kontakty z poligrafierami z państw NATO, zwłaszcza ze Stanów Zjednoczonych, a także z Polski. Uczestniczyli w konferencjach i szkoleniach organizowanych przez American Polygraph Association (APA). Zatem jest zrozumiałe, że zalecają oni posługiwanie się amerykańskimi technikami badań poligraficznych autoryzowanymi przez APA. Amerykanie są nie tylko pionierami badań poligraficznych, lecz także prekursorami ich szerokiego zastosowania w systemie bezpieczeństwa kraju, w tym w działaniach wywiadu czy kontrwywiadu. Dlatego też większość instytucji różnych krajów korzysta z tego dorobku i implementuje amerykańskie standardy².

² Por. *Współczesne standardy badań poligraficznych*, M. Gołaszewski (red.), seria: „Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 4, Warszawa 2013.

W zaleceniach metodologicznych, jak piszą autorzy we wstępie, są uwzględnione cechy badań poligraficznych prowadzonych w celu identyfikacji osób zaangażowanych w działalność szpiegowską i sabotaż. Do takich aktów miałyby dochodzić wśród ludności cywilnej, pracowników agencji rządowych, funkcjonariuszy służb specjalnych, Państwowej Służby Granicznej Ukrainy, żołnierzy Sił Zbrojnych Ukrainy, wojsk obrony terytorialnej, a także pracowników przedsiębiorstw o znaczeniu strategicznym. Rekomendacje zawarte w zeszycie dotyczą wyboru metodologii badań, przygotowania odpowiednich pytań i progów dla diagnostycznych i przesiewowych badań poligraficznych. Zeszyt został podzielony na trzy rozdziały: 1. Diagnostyczne badanie poligraficzne przeprowadzane w celu identyfikacji osób zaangażowanych w szpiegostwo i sabotaż; 2. Przesiewowe badanie poligraficzne przeprowadzane w celu identyfikacji osób zaangażowanych w działalność szpiegowską i sabotażową; 3. Dalsza kontrola wcześniej wytypowanych osób³. Zeszyt zawiera też dwa załączniki – przykładowe tzw. mapy drogowe (ang. *road maps*; są to diagramy, które ułatwiają dokładne omówienie pewnych zagadnień. Dzięki ich zastosowaniu zmniejsza się ryzyko pominięcia istotnych kwestii) dotyczące zagadnień do omówienia w czasie wywiadu przedtestowego oraz kwestionariusze.

W rozdziale 1. zostały omówione konkretne rodzaje testów. Według autorów najlepszy do wykrywania szpiegów i sabotażystów jest test jednozagadnieniowy. To taki rodzaj testu poligraficznego, który skupia się na jednym konkretnym zdarzeniu, a wynik potwierdza związek tej osoby ze zdarzeniem albo nie potwierdza go. Zaleca się wykonywanie badań poligraficznych zgodnie z najnowszymi technikami poligraficznymi akredytowanymi przez APA, takimi jak ZCT (ang. *Zone Comparison Test*), UZCT (ang. *Utah Zone Comparison Test*) czy Bi-Zone.

Autorzy zaznaczają, że wybór tego rodzaju testów jest podyktowany warunkami wojennymi, w których wykonuje się badania. W takiej sytuacji układ nerwowy badanego jest wystawiony na działanie wielu bodźców zewnętrznych, które w przypadku zastosowania testów wielozagadnieniowych mogłyby wprowadzać różne artefakty utrudniające ocenę zapisów. W związku z tym zdecydowano się na testy koncentrujące całą uwagę badanego na jednej konkretnej kwestii. W teście jednozagadnieniowym badanemu są zadawane na przykład takie pytania, jak: „Czy to ty podłożyłeś GPS do budynku?” lub „Czy w dniu _____ podłożyłeś ten nadajnik do budynku?”.

Testy wielozagadnieniowe zawierają natomiast pytania dotyczące kilku różnych kwestii, co w pewnych sytuacjach może doprowadzić do zamieszania. W warunkach frontowych jedno działanie na rzecz wroga wystarczy, aby uznać osobę za stwarzającą zagrożenie, dlatego w danym momencie nie będzie istotne, czy wykonywała

³ Tłumaczenia w tekście pochodzą od autora (przyj. red.).

ona więcej zadań, z jakich środków łączności korzystała, z kim się kontaktowała. Tak przeprowadzone badanie daje jedynie wycinek sprawdzanych informacji, dlatego autorzy proponują użyć wcześniej kwestionariusza zawierającego pytania na temat zachowania osób potencjalnie niebezpiecznych. Pytania powinny odnosić się tylko do konkretnych działań, nie mogą obejmować celów, intencji, oczekiwań, pragnień. Nie zaleca się również zadawania pytań dotyczących wiedzy o działaniach innych ludzi, o prawdziwości lub fałszywości stwierdzeń. W związku z tym testy diagnostyczne nie są przeznaczone do weryfikacji odpowiedzi na pytania o zdarzenia lub działania potwierdzone przez daną osobę.

Za pomocą badań poligraficznych nie można zatem zweryfikować zarzutów dotyczących wykonania zadań czy też sprawdźć prawdziwości informacji znanych badanemu ze słyszenia. Dlatego odpowiednio dobrane pytanie powinno dotyczyć działania wyraźnie wskazującego na popełnienie aktu sabotażu czy szpiegostwa. Co ciekawe, autorzy dużo uwagi poświęcają pytaniom krytycznym (związany), nie odwołują się natomiast do doboru pytań kontrolnych (jest to zgodne z praktyką amerykańskich poligraferów). Ograniczają się jedynie do informacji, że dobierali pytania zgodnie z metodologią i doświadczeniem eksperta wykonującego badanie. Wiadomo, że do swoich badań używali oni pytań kontrolnych zarówno z prawdopodobnym, jak i ukierunkowanym kłamstwem.

W rozdziale 1. są również podane wskazówki co do tworzenia pytań krytycznych odpowiednich do danej sytuacji. Ten fragment jest interesujący nie tylko ze względu na badania poligraficzne, lecz także ukazanie sposobu działania rosyjskich służb. Należy zwrócić uwagę na to – o czym zapominają czasem zachodni eksperci służb specjalnych – że rosyjskie służby wywiadowcze obok nowych metod (np. podrzucenie GPS-u) w dalszym ciągu stosują sprawdzone rozwiązania, wykorzystywane od ponad kilkudziesięciu lat⁴. Na przykład środki łączności to niekoniecznie specjalistyczny sprzęt łączący się przez satelitę, może być nim również wydrążony kawałek drewna z miejscem na ukryty pendrive lub skrzynka kontaktowa w parku.

Poniżej podano przykłady sytuacji, w których można byłoby przeprowadzić badanie poligraficzne za pomocą różnych technik (oprócz wspomnianych wcześniej Utah ZCT i Bi-Zone są to Federal ZCT i Utah 4Q) oraz przykładowe zestawy pytań testowych, adekwatne do omawianego przypadku. Są to pytania krytyczne poświęcone (ang. *sacrificed relevant*, SR) oraz krytyczne (ang. *relevant*, R).

Pierwszy przykład dotyczy sytuacji z marca. Funkcjonariusze kontrwywiadu we wcześniej zidentyfikowanym schowku w postaci wydrążonego kawałka drewna

⁴ Por. J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP*, Kraków 2020, s. 141 i nast.

znaleźli pendrive z tajnymi informacjami. Schowek znajdował się w pobliżu trzeciego kosza na śmieci, licząc od wejścia do parku. Obserwacja zewnętrzna nie zarejestrowała konkretnej osoby pozostawiającej urządzenie, jednak wytypowała dziesięć osób, które w momencie pozostawienia go przechodziły obok skrytki. Wszystkie skierowano na badanie poligraficzne. W tabeli 1. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą czterech różnych technik. W omawianym zeszycie zostały one podane w dwóch wariantach językowych: ukraińskim i rosyjskim.

Tabela 1. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w pierwszym przykładzie.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej skrytce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej skrytce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?
1R. Czy zostawiłeś pendrive w schowku w Parku Zwycięstwa?	1R. Czy to ty zostawiłeś pendrive w schowku w Parku Zwycięstwa?
2R. Czy to ty włożyłeś pendrive do drewnianej skrytki?	2R. Czy to ty zostawiłeś pendrive w ukryciu w pobliżu kosza w Parku Zwycięstwa?
3R. Czy to ty ukryłeś pendrive w kryjówce w parku?	3R. Czy jesteś w jakiś sposób zaangażowany w ukrycie pendrive'a w drewnianej kryjówce w Parku Zwycięstwa?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej kryjówce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej kryjówce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?
1R. Czy to ty 1 marca umieściłeś pendrive w kryjówce w Parku Zwycięstwa?	1R. Czy trzymałeś w rękach pendrive znaleziony w kryjówce w Parku Zwycięstwa?
2R. Czy to ty 1 marca umieściłeś pendrive w drewnianej kryjówce w Parku Zwycięstwa?	2R. Czy 1 marca przyniosłeś do Parku Zwycięstwa pendrive z tajnymi informacjami?
	3R. Czy 1 marca włożyłeś do drewnianej skrytki pendrive z tajnymi informacjami?
	4R. Czy zostawiłeś pendrive w pobliżu kosza w Parku Zwycięstwa w dniu 1 marca?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

W drugim przykładzie ktoś podłożył lokalizator GPS w punkcie kontrolnym zorganizowanym dzień wcześniej. Został on stworzony samodzielnie przez jednostkę obrony terytorialnej. W tym czasie nikt obcy się do niego nie zbliżał, istniało zatem podejrzenie, że GPS zostawił ktoś z 12 członków obrony terytorialnej – załogi punktu kontrolnego. W tabeli 2. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą czterech różnych technik. W zeszycie pytania zostały podane w dwóch wariantach językowych: ukraińskim i rosyjskim.

Tabela 2. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w drugim przykładzie.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?
1R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?	1R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?
2R. Czy to ty umieściłeś dzień wcześniej nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?	2R. Czy oznaczyłeś GPS-em punkt kontrolny, na którym służysz?
3R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS?	3R. Czy masz związek z podłożeniem nadajnika GPS?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?
1R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?	1R. Czy trzymałeś w rękach ten nadajnik GPS?
2R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym, na którym służysz?	2R. Czy aktywowałeś ten nadajnik GPS?
	3R. Czy umieściłeś ten nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?
	4R. Czy wykonywałeś zadanie umieszczenia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Trzeci przykład dotyczy sabotażysty rosyjskich służb zwerbowanego przez ukraińskie służby. Jest on podejrzewany o prowadzenie podwójnej gry operacyjnej oraz bycie w dalszym ciągu agentem rosyjskich służb specjalnych. W tabeli 3. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą dwóch różnych technik.

Tabela 3. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w trzecim przykładzie.

Utah ZCT	Bi-Zone ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące przekazanych informacji rosyjskim służbom o twojej współpracy z ukraińskimi służbami specjalnymi podczas spotkania z rosyjskim oficerem 5 marca?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące przekazanych rosyjskim służbom informacji o twojej współpracy z ukraińskimi służbami specjalnymi podczas spotkania z rosyjskim oficerem 5 marca?
1R. Czy przekazałeś rosyjskiemu oficerowi informacje o kontakcie z ukraińskimi służbami specjalnymi?	1R. Czy poinformowałeś rosyjskiego oficera prowadzącego o swoim kontakcie z ukraińskimi służbami specjalnymi?
2R. Czy poinformowałeś rosyjskiego oficera prowadzącego, któremu przekazujesz dane pod kontrolą, o współpracy z ukraińskimi służbami?	2R. Czy poinformowałeś w jakiś sposób rosyjskiego oficera o swoim kontakcie z ukraińskimi służbami specjalnymi?
3R. Czy poinformowałeś oficera o twoim ujawnieniu?	

Źródło: А.В. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

W czwartym przykładzie ukraińskie służby otrzymały anonimowy list donoszący o tajnej współpracy jednego z mieszkańców Kijowa z rosyjskimi służbami specjalnymi. Po przeprowadzeniu działań odnaleziono w samochodzie tej osoby komponenty do detonacji ładunku wybuchowego. Nie było tam jednak jej odcisków palców. W wyniku innych podjętych czynności nie uzyskano informacji o jej aktywności sabotażowej lub szpiegowskiej. Po zatrzymaniu i złożeniu wyjaśnień mężczyzna twierdził, że nie był zaangażowany w jakikolwiek sabotaż lub szpiegostwo, nic nie wie o materiałach wybuchowych w swoim samochodzie i nie współpracuje z tajnymi służbami Rosji. W tabeli 4. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą czterech różnych technik.

Tabela 4. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w czwartym przykładzie.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące materiałów wybuchowych znalezionych w twoim aucie?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące materiałów wybuchowych znalezionych w twoim aucie?
1R. Czy to ty zostawiłeś w bagażniku materiały wybuchowe?	1R. Czy to ty zostawiłeś w bagażniku materiały wybuchowe?
2R. Czy to ty włożyłeś do bagażnika samochodu materiały wybuchowe?	2R. Czy to ty włożyłeś do bagażnika samochodu materiały wybuchowe?
3R. Czy to ty trzymałeś w bagażniku swojego samochodu ładunki wybuchowe?	3R. Czy jesteś w jakiś sposób zaangażowany w ukrycie ładunków wybuchowych w bagażniku swojego auta?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące znalezionych w twoim aucie materiałów wybuchowych?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące znalezionych w twoim aucie materiałów wybuchowych?
1R. Czy to ty umieściłeś materiały wybuchowe w bagażniku?	1R. Czy to ty umieściłeś materiały wybuchowe w bagażniku?
2R. Czy to ty umieściłeś w bagażniku swojego samochodu materiały wybuchowe?	2R. Czy wiesz, kto umieścił materiały wybuchowe w bagażniku?
	3R. Czy to ty umieściłeś w bagażniku swojego samochodu materiały wybuchowe?
	4R. Czy jesteś w jakiś sposób zaangażowany w ukrycie ładunków wybuchowych w bagażniku swojego auta?

Źródło: А.В. Лисенко, Д.О. Алексеева-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Zdaniem autorów podczas przeprowadzania badań diagnostycznych należy kierować się zasadą sprawdzania wszystkich potencjalnych uczestników zdarzenia. Jeśli zleceniodawca badań zdecyduje się na badanie jedynie wybranych osób, może to spowodować ich niepotrzebne obciążenie psychiczne i emocjonalne, co zwiększa prawdopodobieństwo błędnych wyników (uzyskanie wyników INC, ang. *inconclusives*, tj. wyników nierozstrzygniętych, lub wyników NO, ang. *no opinion*, tj. brak opinii). Według autorów ważne jest również uświadomienie zleceniodawcy badania, że wyniki badań poligraficznych, mimo że mają wysoki procent trafnych

wskazań (mają wysoką wartość diagnostyczną), są obciążone ryzykiem wystąpienia błędów. Dlatego jest wskazane stosowanie badań poligraficznych razem z innymi metodami pracy operacyjnej.

W rozdziałach 2. i 3. zeszytu metodycznego zostały opisane przesiewowe badania poligraficzne dotyczące identyfikacji osób zaangażowanych w przestępstwo szpiegostwa i sabotażu oraz ich dalsza kontrola. Badania przesiewowe wykonuje się profilaktycznie, czyli w sytuacji braku zgłoszenia konkretnego zdarzenia (incydentu), którego badanie miałyby dotyczyć. Celem tych testów jest weryfikacja ewentualnego zaangażowania poszczególnych osób w sabotaż lub działalność szpiegowską. Pytania dotyczą między innymi:

- ukrycia faktu przejścia specjalnego szkolenia w języku obcym (rosyjskim lub białoruskim),
- otrzymywania zleceń od obcych służb wywiadowczych,
- przekazania informacji, do których badani mają naturalny dostęp, dostarczenia dokumentów przedstawicielom zagranicznych służb wywiadowczych,
- udziału w operacjach szpiegowskich lub sabotażowych,
- utrzymywania tajnej komunikacji z przedstawicielami zagranicznych służb.

Wymieniona lista zagadnień dotyczących badania poligraficznego jest katalogiem otwartym. Jak twierdzą autorzy, tych zagadnień jest na tyle dużo, że osoby prowadzące rozmowę posiłkują się wspomnianymi już mapami drogowymi stworzonymi na potrzeby badań. Do tego typu badań są zalecane następujące testy: TES (ang. Test for Espionage and Sabotage), DLST (ang. Directed Lie Screening Test), BOST (ang. British One-Issue Screening Test), AFMGQT (ang. Air Force Modified General Question Test). Do analizy wyników zaleca się wykorzystanie systemów oceny: ESS (ang. Empirical Scoring System) oraz systemu 7-stopniowego federalnego. W związku z tym, że podczas badania przesiewowego z reguły porusza się więcej niż jedną kwestię interesującą wnioskodawcę badań, w pierwszej kolejności zaleca się wykorzystanie testów wielozagadnieniowych.

Test TES, opracowany w ramach Programu Badań Poligraficznych Departamentu Obrony USA (ang. Department of Defense Polygraph Program) został specjalnie zaprojektowany do badań przesiewowych, kontroli kandydatów do pracy i pracowników służb specjalnych. Później zaczęto używać go do szerszych zakresów zagadnień i przemianowano na DLST. Składa się z dwóch podtestów, z których pierwszy wyjaśnia zaangażowanie w szpiegostwo i sabotaż, a drugi – nieuprawnione ujawnienie danych i nieuprawnioną łączność. Każdy podtest zawiera trzy prezentacje odpowiednich pytań. Jeśli poligramy zawierają artefakty, można wykonać czwartą prezentację pytań. W tabeli 5. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania podczas badania przeprowadzonego za pomocą testu TES.

Tabela 5. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzanego za pomocą testu TES.

Podtest 1.	Podtest 2.
1R. Czy dopuściłeś się sabotażu na rzecz Rosji w czasie służby w obronie terytorialnej?	1R. Czy w trakcie służby w obronie terytorialnej przekazałeś jakieś informacje osobom trzecim?
2R. Czy wykonałeś jakieś czynności szpiegowskie podczas służby w obronie terytorialnej?	2R. Czy w czasie służby posługiwałeś się pozaregulaminowymi środkami łączności?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Kolejnym testem zalecanym przez autorów jest często stosowany test DLST. Zgodnie z wytycznymi w jednym teście DLST są testowane dwa pytania krytyczne, które powinny dotyczyć różnych działań lub tematów. W tabeli 6. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania podczas badania przeprowadzonego za pomocą testu DLST.

Tabela 6. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzanego za pomocą testu DLST.

Podtest 1.	Podtest 2.
1R. Czy brałeś udział w sabotażu na terenie Ukrainy?	1R. Czy otrzymywałeś instrukcje dotyczące szpiegowania?
2R. Czy zbierałeś informacje na temat ukraińskich obiektów wojskowych?	2R. Czy utrzymujesz kontakty z przedstawicielami rosyjskich służb specjalnych?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Należy pamiętać, że te pytania są oceniane zarówno indywidualnie, jak i łącznie, zgodnie z wytycznymi przyjętego systemu oceny poligramów. Innymi słowy, wartość diagnostyczną ma zarówno reakcja na każde pojedyncze pytanie, jak i suma reakcji na wszystkie pytania. Wynik badania pozwala na całościową ocenę ryzyka, czy osoba jest zamieszana w szpiegostwo i sabotaż. Autorzy przypominają też, że badanie poligraficzne powinno uzupełniać, a nie zastępować inne metody pozyskiwania informacji wykorzystywane przez służby. Zatem jeśli w czasie badań

przesiewowych potwierdzono, że osoba może mieć związek z omawianymi sytuacjami, należy pogłębić wiedzę na ten temat za pomocą działań operacyjnych lub śledczych.

Autorzy zalecają korzystanie również z najnowszej techniki badań poligraficznych, którą jest BOST. Ich zdaniem jest to najdokładniejszy test spośród dotychczas zaprezentowanych. Może on dotyczyć tylko jednego zagadnienia (podobnie jak testy DLST). W tabeli 7. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania podczas badania przeprowadzonego za pomocą testu BOST.

Tabela 7. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzanego za pomocą testu BOST.

Podtest 1.	Podtest 2.
1R. Czy kiedykolwiek miałeś tajne kontakty z przedstawicielami zagranicznych służb?	1R. Czy podałeś informacje na temat ukraińskich obiektów wojskowych przedstawicielom rosyjskich służb?
2R. Czy kiedykolwiek miałeś kontakty z przedstawicielami zagranicznych służb, które przede mną ukrywasz?	2R. Czy przekazałeś przedstawicielom rosyjskich służb informacje o ukraińskich obiektach wojskowych?

Źródło: А.В. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Autorzy kładą nacisk na właściwe przeprowadzenie wywiadu przedtestowego, w czasie którego musi zostać wyjaśnione każde pytanie testu, tak aby zwroty w nim użyte były jasne dla badanego i nie pozostawiały mu swobody interpretacyjnej. W związku z tym, że przykładowe pytania są podawane w dwóch językach, zaleca się w badaniach używać tego, którym osoba badana posługuje się na co dzień. Zdaniem autorów może zaistnieć również potrzeba wykonania badań przesiewowych dotyczących szerszego zakresu zagadnień. Takie testy mogą na przykład pozwolić wyjaśnić udział osoby w zbrodniach wojennych, wykazać specjalizację w określonym rodzaju działalności dywersyjnej i rozpoznawczej. Te badania nie zastępują wcześniej opisanych badań przesiewowych i powinny być traktowane jako dodatkowe.

Autorzy zwracają uwagę na konieczność aktywnego przeprowadzania rozmowy z badanym, co ma celu zaangażować go w przebieg badania. Aby ją sprawnie przeprowadzić, stosuje się kwestionariusze oraz wspomniane już mapy drogowe. Przykład takiej mapy przedstawiono na diagramie. W tabeli 8. zaprezentowano kwestionariusz z pytaniami na temat osób potencjalnie niebezpiecznych.

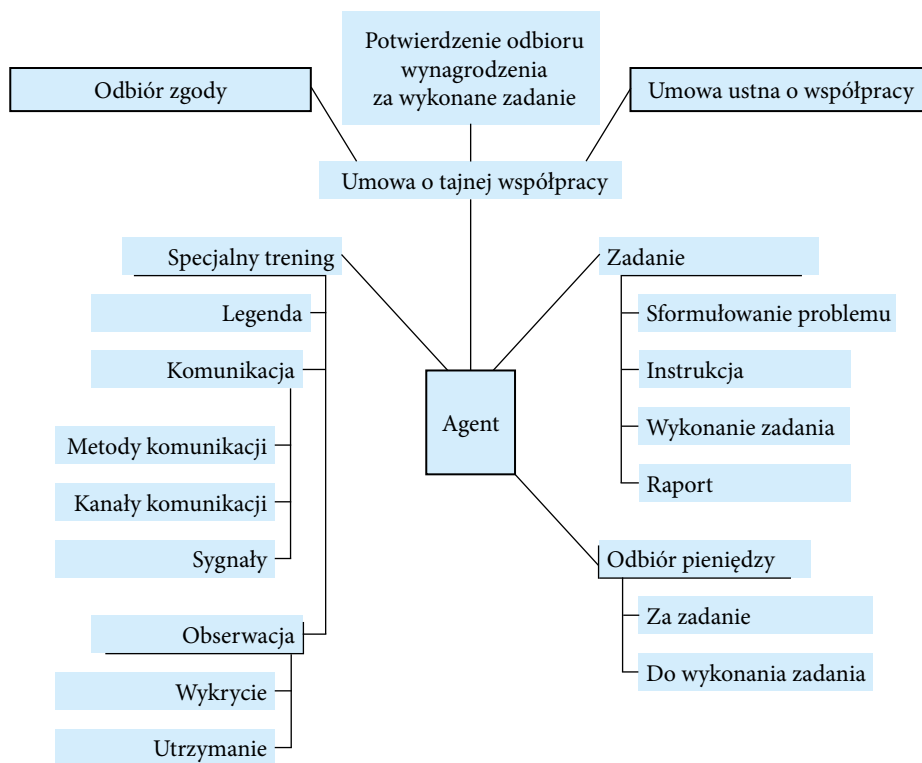

Diagram. Mapa drogowa do zastosowania podczas wywiadu przedtestowego.

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Tabela 8. Przykładowy kwestionariusz z pytaniami na temat osób potencjalnie niebezpiecznych do zastosowania podczas wywiadu przedtestowego.

Nr	Pytanie	Tak	Nie
1	Czy podałeś dziś o sobie niedokładne informacje?		
2	Czy obecnie ukrywasz któreś ze swoich działań prowadzonych po 24 lutego?		
3	Czy kiedykolwiek wprowadziłeś kogoś w błąd, aby uniknąć kłopotów?		
4	Czy po 24 lutego popełniłeś przestępstwa kryminalne lub wojenne?		
5	Czy naruszyłeś któreś z zasad wojny nałożonych po 24 lutego?		
6	Czy świadomie popełniłeś wykroczenie, za które nie poniosłeś kary?		
7	Czy kiedykolwiek ujawniłeś tajemnicę urzędową lub państwową?		

8	Czy po 24 lutego przekazałeś Rosjanom tajne informacje?		
9	Czy kiedykolwiek ujawniłeś coś, co zostało ci przekazane w tajemnicy?		
10	Czy kiedykolwiek w swoim życiu byłeś szantażowany?		
11	Czy zaszкодziłeś ukraińskim siłom obrony po 24 lutego?		
12	Czy swoim działaniem przysporzyłeś kłopotu osobom trzecim?		
13	Czy pomogłeś komuś ukryć fakt popełnienia przestępstwa?		
14	Czy teraz pomagasz komuś popełnić przestępstwo?		
15	Czy kiedykolwiek w swoim życiu wprowadziłeś w błąd przedstawiciela władzy?		
16	Czy nielegalnie używałeś alkoholu lub narkotyków?		
17	Czy masz długi spowodowane hazardem?		
18	Czy okłamałeś bliskich, aby ukryć swoje problemy?		
19	Czy masz teraz ukrytą broń?		
20	Czy potajemnie pomogłeś komuś z rosyjskich tajnych służb na terenie Ukrainy?		

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Zaprezentowane przykłady wskazują, że przeprowadzenie badania poligraficznego w formie badania operacyjnego, w którym porusza się kwestię prowadzenia osobowego źródła informacji w formie aktywnej (wykonującego zadania, a niebędącego osobą mającą naturalny dostęp do informacji), wymaga od eksperta wiedzy nie tylko poligraficznej, lecz także z zakresu czynności operacyjno-rozpoznawczych.

Każdy z punktów przedstawionych na mapach drogowych wymaga wyjaśnienia użytych na niej słów, tak aby ich rozumienie było wspólne dla badanego i eksperta, co dla osób niemających doświadczenia z prowadzeniem źródeł i metodyki pracy wywiadu może być trudne, jeśli w ogóle możliwe. Trzeba też pamiętać, że osobowe źródło prowadzone przez służby nie zawsze wie, w jakim charakterze współpracuje (czy jest konsultantem, agentem), po co (np. werbunek pod obcą flagą), jakie są jego główne zadania.

Przy opracowaniu zeszytu metodycznego autorzy opierali się przede wszystkim na swoim doświadczeniu, ale korzystali także z literatury ukraińskiej i amerykańskiej. Bibliografia została umieszczona na końcu pracy. Z pewnością omawiana pozycja jest warta polecenia. To pierwsza publikacja, w której ujawnia się metodykę badań poligraficznych stosowaną przez ukraiński kontrwywiad w czasie wojny z Rosją. Przyglądając się doborowi pytań krytycznych do testów, można także

częściowo poznać metody działania służb wywiadowczych Rosji, co również stanowi duży atut recenzowanej pracy.

Bibliografia

Widacki J., Szuba-Boroń A., *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP*, Kraków 2020.

Współczesne standardy badań poligraficznych, M. Gołaszewski (red.), seria: „Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 4, Warszawa 2013.

Dr Michał Widacki

Doktor nauk prawnych, funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Członek American Polygraph Association i stypendysta Yankee Memorial Scholarship.

Monografia prawnicza *Legal aspects of the European intelligence services activities* pod red. dr. Piotra Burczaniuka¹

W październiku 2022 r. nakładem Wydawnictwa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego ukazała się monografia prawnicza w języku angielskim pt. *Legal aspects of the European intelligence services activities*, w której podjęto próbę kompleksowego omówienia prawnych aspektów działalności służb specjalnych w europejskim obszarze prawnym.

Podstawowym założeniem publikacji, jak można przeczytać w przedmowie przygotowanej przez szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego płk. Krzysztofa Waclawka, jest (...) *przybliżenie odbiorcy funkcjonujących obecnie modeli organizacji służb specjalnych w państwach europejskich należących do tzw. kultury Zachodu*². Jak dodaje redaktor naukowy monografii dr Piotr Burczaniuk,

(...) idea oraz potrzeba przygotowania niniejszego opracowania powstała podczas prac redakcyjnych nad wydaną w Polsce w październiku 2021 r. monografią prawniczą pt. *Prawne aspekty funkcjonowania służb specjalnych na przykładzie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. (...) Analiza i ocena obowiązujących w Polsce regulacji prawnych dot. służb specjalnych, dokonana w tamtej monografii, wskazywała na zasadność oraz istotną wartość poznawczą, jaką

¹ *Legal aspects of the European intelligence services activities*, P. Burczaniuk (red. nauk.), Warszawa 2022, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

² K. Waclawek, *Foreword*, w: *Legal aspects of the European...*, s. 8. Tłumaczenia w tekście pochodzą od autora – przyp. red.

przyniosłaby konfrontacja tych regulacji z analogicznymi bądź też odmiennymi rozwiązaniami legislacyjnymi przyjętymi w modelach organizacyjnych służb specjalnych państw europejskich. (...) Niestety, zarówno na poziomie polskim, jak i europejskim brakuje publikacji, w których jednocześnie analizowano by komparatystycznie takie rozwiązania oraz kompleksowo je przedstawiano, co mogłyby stanowić punkt wyjścia do takich badań. (...) Niniejsza publikacja ma więc wypełnić zidentyfikowaną lukę w zakresie materiału poznawczego, prezentując w jednym miejscu modele organizacyjne służb specjalnych w wybranych krajach europejskich³.

Książka składa się z 20 rozdziałów poświęconych prawnym uwarunkowaniom działania służb specjalnych w 19 krajach: Austrii, Belgii, Bułgarii, Chorwacji, Czechach, Estonii, Francji, Niemczech, Grecji, Węgrzech, Włoszech, Łotwie, Litwie, Holandii, Polsce, Rumunii, Słowacji, Hiszpanii i Szwecji. W ramach rozdziału 20. omówiono klauzulę bezpieczeństwa narodowego w prawie UE.

Recenzowana monografia jest opracowaniem komparatystycznym omawiającym podstawy działania służb specjalnych w ww. krajach. Potwierdza to dużą wartość recenzowanej pracy, w jednej rozprawie zawarto bowiem materiał poświęcony działaniom służb specjalnych z tak wielu państw. Taki zasób informacji – w związku z jego niewątpliwą wartością poznawczą – będzie przydatny dla szerokiego kręgu odbiorców, nie tylko prawników (zarówno praktyków, jak i przedstawicieli nauk prawnych), lecz także wszystkich zainteresowanych tą problematyką.

Autorzy monografii mogli w różny sposób podejść do zagadnienia służb specjalnych. Mogli ująć je wąsko i ograniczyć się wyłącznie do podstaw działania danej służby specjalnej, którą reprezentują. Zamiast tego w pracy przyjęto większą dowolność, co z jednej strony zapewniło autorom elastyczność, z drugiej skutkowało pewnym zróżnicowaniem w ujmowaniu problematyki określonej tytułem pracy. Efektem tego jest nie do końca jednolita formuła tekstów, co jednak znajduje uzasadnienie w szerokim gronie autorów i ich podejściu do opracowania danego zagadnienia. Omawiana materia jest przedstawiana przez autorów zwykle według wzorca, sprowadzającego się do charakterystyki i omówienia pozycji służb w danym systemie prawa, ich zadań, pozycji ustrojowej, nadzoru nad nimi i zakresu współpracy z innymi organami (zarówno krajowymi, jak i zagranicznymi).

Warto krótko omówić każdy tekst składający się na publikację. W rozdziale 1. poświęconym służbom specjalnym w Austrii Omar Haijawi-Pirchner szczegółowo naświetlił pozycję trzech służb, którym powierzono zadania wywiadowcze w kraju i za granicą. Przedstawił definicję służb specjalnych w systemie prawa austriackiego, ich pozycję i rolę w systemie organów państwowych, zakres i rodzaj

³ P. Burczaniuk, *Preface, w: Legal aspects of the European...*, s. 9.

podejmowanych działań, w tym wywiadowczych, zagadnienie kontroli i nadzoru nad służbami, status prawny pracowników służb, rolę służb w postępowaniu karnym i ochronie danych wrażliwych oraz ich współpracę międzynarodową.

W rozdziale 2. dotyczącym służb w Belgii Hilde Lemmens oraz Kristof Juchtmans zawarli liczne odwołania do określonych aktów normatywnych. Autorzy omówili pozycję Służby Bezpieczeństwa Państwa (ang. The State Security Service; niem. Veiligheid van de Staat; fr. *Sûreté de l'Etat*) w belgijskim systemie prawa (w tym status funkcjonariuszy i organizację), jej zadania i podstawę działania (uprawnienia śledcze, działania wywiadowcze, zakres działania, nadzór), ochronę informacji i współpracę międzynarodową. Razi nieco brak rozwinięcia na początku tekstu akronimu VSSE, stworzonego z połączenia niemieckiej i francuskiej nazwy własnej służby bezpieczeństwa. Zmusza to czytelnika do samodzielnego ustalenia jego znaczenia.

W rozdziale 3. Greta Nikolova i Kristiyana Velinova opisały bułgarską Państwową Agencję ds. Bezpieczeństwa Narodowego (ang. The State Agency for National Security, SANS; bułg. Държавна агенция „Национална сигурност”) jako wewnętrzną służbę kontrwywiadowczą. Autorki wymieniły i szczegółowo omówiły jej zadania.

W rozdziale 4. Daniel Markić scharakteryzował Agencję Bezpieczeństwa i Wywiadu Chorwacji (ang. The Security and Intelligence Agency, chorw. Sigurnosno-obavještajna agencija, SOA). Jest ona częścią systemu organów ochrony państwowej w Republice Chorwacji, tworzonego również przez inne służby: Biuro Rady Bezpieczeństwa Narodowego (ang. The Office of the National Security Council; chorw. Ured Vijeća za nacionalnu sigurnost, UVNS), Wojskową Agencję Wywiadu i Bezpieczeństwa (ang. The Military Security and Intelligence Agency; chorw. Vojna sigurnosno-obavještajna agencija, VSOA), Operacyjno-Techniczne Centrum Nadzoru Telekomunikacyjnego (ang. The Operation Technology Centre for Telecommunication Surveillance; chorw. Operativno-tehnički centar za nadzor telekomunikacija, OTC) oraz Instytut Bezpieczeństwa Systemów Informatycznych (ang. The Institute for the Information Systems Security; chorw. Zavod za Sigurnost Informacijskih Sustava, ZSIS). Przede wszystkim zostały opisane zadania i charakterystyka SOA, ale w odniesieniu do całej siatki ww. służb w Republice Chorwacji. Opracowanie jest obszerne i jego autor wyczerpująco omówił kwestie zasygnalizowane we wstępie rozdziału.

W rozdziale 5. Michal Koudelka kompleksowo przedstawił służby w Republice Czeskiej. Wymienił trzy tego rodzaju podmioty funkcjonujące w ramach krajowego systemu prawa: Informacyjną Służbę Bezpieczeństwa (ang. The Security Information Service; czes. Bezpečnostní informační služba, BIS), Urząd ds. Stosunków Zagranicznych i Informacji (ang. The Office for Foreign Relations and Information;

czes. Úřad pro zahraniční styky a informace, UZSI), czyli wywiad zagraniczny, oraz Wywiad Wojskowy (ang. The Military Intelligence; czes. Vojenské zpravodajství, VZ).

W rozdziale 6. Karel Virks i Harrys Puusepp opisali służby w Estonii. Autorzy skupili się na zagadnieniu kontroli nad służbami, a następnie scharakteryzowali prawne podstawy ich działania (m.in. *The Civil Service Act, Security Authorities Act, Employment Contracts Act*).

W kolejnym, 7. rozdziale Nicolas Lerner wyczerpująco omówił francuski system służb specjalnych, które funkcjonują w ramach działalności kilku resortów (spraw wewnętrznych, obrony, finansów i sprawiedliwości). Dzięki takiemu rozwiązaniu redakcyjnemu autor przedstawił zagadnienie od strony ustrojowej, mając na względzie właściwości nadzoru poszczególnych ministerstw nad służbami danego rodzaju. W opracowaniu szczegółowo została opisana także podstawa normatywna działania poszczególnych służb.

W rozdziale 8. Thomas Haldenwang opisał służby w Republice Federalnej Niemiec. Już na wstępie autor wyjaśnił, że w niemieckich aktach prawnych ustawodawca nie zawarł definicji legalnej pojęć służb specjalnych albo służb wywiadowczych. Haldenwang rozwinął niemieckojęzyczne akronimy poszczególnych służb oraz omówił takie zagadnienia, jak: pozycja i rola służb w ramach organów państwowych, zakres ich działalności, nadzór nad służbami, pozycja ustrojowa. Warto odnotować, że autor wspomniał również o pewnych obszarach tematycznych (przedmiotowych), którymi zajmują się służby, takich jak: zbieranie informacji, zadania analityczne, administracyjne, działania z sektora IT (nakierowane na cyberbezpieczeństwo) czy ochrona informacji tajnych. W opracowaniu zostały przytoczone także obszerne fragmenty wybranych aktów prawnych dotyczących danego przedmiotu regulacji.

W rozdziale 9. Panagiotis Kontoleon poruszył problematykę służb specjalnych w Grecji. Miejscami literalnie przytoczył fragmenty aktów prawnych regulujących działalność służb. Z opracowania dowiadujemy się, że w Grecji fundamentalną rolę odgrywa Narodowa Agencja Wywiadowcza (ang. The National Intelligence Service; gr. Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών, EYP). Dzieli się na jednostkę centralną oraz agencje regionalne, a nadzór nad nią sprawuje premier. W rozdziale zostały wymienione także pozostałe greckie służby, opisano ich status (w tym pracowników), zadania, podstawy działania. Wiele miejsca autor poświęcił także zagadnieniu uprawnień śledczych i roli danych służb w postępowaniu karnym.

W rozdziale 10. została zaprezentowana struktura służb specjalnych na Węgrzech. Rozdział jest obszerny, a jego autor, Péter Béla Kalász, kompleksowo przedstawił dane zagadnienie. Podstawowy akt prawny dotyczący funkcjonowania służb na Węgrzech to ustawa CXXV z 1995 r. o krajowych służbach bezpieczeństwa. Wojskowe i cywilne służby bezpieczeństwa narodowego to instytucje

rządowe z indywidualnym budżetowaniem i niezależną gospodarką finansową. Służbami tymi kieruje rząd i mają one ogólnokrajowe kompetencje. Na ich strukturę składają się: Biuro Informacji (ang. The Information Office; węg. Információs Hivatal, IH), Biuro Ochrony Konstytucji (ang. The Constitution Protection Office; węg. Alkotmányvédelmi Hivatal, AH), Wojskowa Służba Ochrony Państwa (ang. The Military National Security Service; węg. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, KNBSZ), Służba Specjalna ds. Bezpieczeństwa Narodowego (ang. The Special Service for National Security; węg. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, NBSZ) i Krajowe Centrum Informacji (ang. The National Information Centre; węg. Nemzeti Információs Központ, NIK).

W rozdziale 11. Claudio Gentili omówił problematykę służb we Włoszech. W tym kraju Agencja Wywiadu Wewnętrznego i Bezpieczeństwa (ang. The Internal Intelligence and Security Agency; wł. Agenzia Informazioni e Sicurezza Interna, AISI) to państwowa jednostka administracyjna podlegająca prezesowi rady ministrów. Cały system służb specjalnych jest określany jako System Wywiadowczy dla Bezpieczeństwa Republiki (ang. The Intelligence System for the Security of the Republic; wł. Sistema di Informazione per la Sicurezza della Repubblica, SISR). W rozdziale omówiono definicje legalne wybranych pojęć, pozycję i rolę służb, zakres zadań, funkcje kontrolne i podległość organizacyjną. We Włoszech utrzymano podział między służbami wywiadowczymi i służbami śledczo-porządkowymi. Natomiast Departament Wywiadu Bezpieczeństwa (ang. The Security Intelligence Department; wł. Dipartimento delle Informazioni per la Sicurezza, DIS) oraz dwie służby wywiadowcze – AISI oraz Agencja ds. Informacji i Bezpieczeństwa Zewnętrznego (ang. External Intelligence and Security Agency; wł. Agenzia Informazioni e Sicurezza Esterna, AISE) – mają za zadanie gromadzić, utrzymywać i przekazywać odpowiednim podmiotom, zarówno publicznym, jak i prywatnym, informacje dotyczące ochrony bezpieczeństwa instytucji, obywateli i przedsiębiorstw. W rozdziale wspomniano także o działaniach służb w zakresie czynności analitycznych, administracyjnych, z zakresu cyberbezpieczeństwa i pozostałych elementów ochrony informacji niejawnych.

W rozdziale 12. Egils Zviedris przedstawił służby specjalne Łotwy. Działają tam trzy instytucje: Urząd Ochrony Konstytucji (ang. The Constitution Protection Bureau; łot. Satversmes aizsardzības birojs, SAB), który jest instytucją bezpieczeństwa państwa nadzorowaną przez Gabinet Ministrów, Służba Bezpieczeństwa Państwowego (ang. The State Security Service; łot. Valsts drošības dienests, VDD) oraz Służba Wywiadu i Bezpieczeństwa Obronnego (ang. The Defence Intelligence and Security Service; łot. Militārās izlūkošanas un drošības dienests, MIDD). Te trzy instytucje bezpieczeństwa państwowego Łotwy mają różne kompetencje i możliwości. W opracowaniu autor przedstawił także rolę Ośrodka Dokumentacji

Skutków Totalitaryzmu (ang. The Centre for the Documentation of the Consequences of Totalitarianism, CDCT), będącego jednostką SAB od 6 listopada 1995 r. Podstawowe funkcje CDCT są określone w ustawie o przechowywaniu i wykorzystaniu dokumentów Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego oraz o ustaleniu faktu współpracy z nim i obejmują przechowywanie otrzymanych dokumentów.

W rozdziale 13. Inga Šilinytė i Kristina Vaičiūnė obszernie omówiły litewskie służby specjalne. Autorki wskazują, że podobnie jak w przypadku RFN w prawie litewskim brakuje definicji legalnej służb specjalnych, ale zwyczajowo używa się określenia „służby ustawowe”, co na gruncie prawa polskiego jest sztuczną konstrukcją pojęciową. Istnieją specjalne ustawy dotyczące różnych służb ustawowych, takie jak: ustawa o Specjalnej Służbie Śledczej Republiki Litewskiej, ustawa o Służbie Śledczej ds. Przestępstw Finansowych Republiki Litewskiej, ustawa o zatwierdzeniu statutu służby wewnętrznej, ustawa o prokuraturze Republiki Litewskiej. Autorki zatem wyraźnie wykroczyły poza zakres tematyczny wskazany w tytule monografii, ale jednocześnie wywiązały się z podstawowego zadania wyznaczonego autorom.

Patrick Ouwehand w rozdziale 14. omówił problematykę służb specjalnych Holandii (Królestwa Niderlandów), gdzie istnieją dwie odrębne służby wywiadowcze i bezpieczeństwa: Główna Służba Wywiadu i Bezpieczeństwa (ang. General Intelligence and Security Service; nid. Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, AIVD) i jej wojskowy odpowiednik – Wojskowa Służba Wywiadu i Bezpieczeństwa (ang. Military Intelligence and Security Service; nid. Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, MIVD). Funkcjonowanie obu służb reguluje ustawa *Intelligence and Security Services Act* z 2017 r. Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst jest służbą cywilną i została utworzona w 2002 r. jako następcą istniejącej od 1945 r. Służby Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ang. The Internal Security Service; nid. Binnenlandse Veiligheidsdienst, BVD). Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, również utworzona w 2002 r., jest następcą Służby Wywiadu Wojskowego (ang. The Military Intelligence Service; nid. Militaire Inlichtingendienst, MID) powstałej w 1988 r. z kilku odrębnych służb wywiadu obronnego. W opracowaniu wymieniono podstawy prawne ich działania, zakres kompetencji, nadzór nad nimi, uprawnienia śledcze i rolę w ramach postępowania karnego, ochronie informacji niejawnych. Rozdział zawiera liczne odwołania do przepisów z właściwych aktów normatywnych z systemu prawa Holandii.

W rozdziale 15. Piotr Burczaniuk scharakteryzował służby specjalne w Polsce. Opracowanie rozpoczyna ważne dla zrozumienia polskiej specyfiki syntetyczne wprowadzenie historyczne. Autor zaprezentował strukturę służb specjalnych w Polsce, przywołał najważniejsze podstawy prawne ich funkcjonowania. Na tle całej książki ten rozdział wydaje się przygotowany najbardziej spójnie, z zachowaniem proporcji między konieczną syntezą treści a rozwinięciem poszczególnych

motywów. Autor jako jedyny powołał się nie tylko na źródła z prawa powszechnie obowiązującego, lecz także na opracowania doktrynalne – co znacznie podnosi poziom merytoryczny prezentowanych treści.

Eduard Raul Hellvig w rozdziale 16. bardzo dokładnie i wyczerpująco zaprezentował rumuńskie służby specjalne. Ciekawym zabiegiem jest wymienienie na początku opracowania ich cech charakterystycznych. Są nimi m.in. wojskowa struktura organizacyjna, koordynowanie działań służb przez Radę Najwyższą Obrony Narodowej (ang. The Supreme Council of National Defence; rum. Consiliul Suprem de Apărare a Țării, CSAT), za której zgodą mogą nawiązywać relacje i ratyfikować umowy o współpracy z podobnymi organami zagranicznymi. Ich działalność jest objęta tajemnicą państwową.

W rozdziale 17. Michal Aláč szczegółowo scharakteryzował służby specjalne Słowacji, ze wskazaniem w odwołaniach ich podstaw prawnych i dodatkowymi uwagami. Te służby to: Słowacka Służba Informacyjna (ang. The Slovak Information Service; słowac. Slovenska informačná služba, SIS) i Wywiad Wojskowy (ang. The Military Intelligence; słowac. Vojenske spravodajstvo). Również w tym kraju prawo nie przewiduje definicji legalnych dla terminów „służba wywiadowcza” czy „służba specjalna”. Z opracowania dowiadujemy się, że służby wywiadowcze, w tym wojskowe, Republiki Słowackiej są szczególnym rodzajem organów państwowych, które zbierają i oceniają informacje w ramach realizacji zadań związanych z ustrojem konstytucyjnym, porządkiem wewnętrznym, bezpieczeństwem państwa, ochroną polityki zagranicznej i interesu ekonomicznego państwa i obronnością. Słowackie służby wywiadowcze nie mają uprawnień wykonawczych, nie są organami ścigania, nie uczestniczą bezpośrednio w postępowaniu karnym, przekazują jednak organom ścigania informacje o charakterze operacyjnym. Do ich zadań należy zapewnienie wsparcia informacyjnego dla władz. Mają zatem charakter czysto wywiadowczy.

W rozdziale 18. Esperanza Casteleiro Llamazares opisał służby specjalne w Hiszpanii, a dokładnie Narodową Agencję Wywiadowczą (hiszp. Centro Nacional de Inteligencia, CNI). Autor przytoczył i skrupulatnie omówił podstawy prawne działania tej służby. W tekście brakuje jednak pełnego tłumaczenia nazwy własnej na język angielski – została podana tylko w języku hiszpańskim.

Jako ostatnie zostały scharakteryzowane w rozdziale 19. służby szwedzkie. Z opracowania Carla Rundströma Frödéna, Fredrika Hugo i Marii Sertcanli czytelnik może się dowiedzieć, że Szwedzka Służba Bezpieczeństwa (ang. The Swedish Security Service; szwedz. Säkerhetspolisen, SAEPO) jest służbą zarówno bezpieczeństwa, jak i policyjną (śledczą), o zasięgu ogólnokrajowym. Do jej zadań należy wykrywanie i ograniczanie zagrożeń bezpieczeństwa Szwecji i jej infrastruktury krytycznej oraz zmniejszanie jej podatności na zagrożenia. W rozdziale omówiono organizację tej służby, zakres działalności, kwestie nadzoru nad nią, status prawny

jej oficerów i pracowników cywilnych, uprawnienia śledcze i udział w postępowaniu karnym, obowiązki w zakresie pozyskiwania informacji i ich ochrony (w tym informacji niejawnych) oraz podstawy i możliwości współpracy międzynarodowej. Również to opracowanie w pełni wpisuje się w formułę całej monografii.

Jak już sygnalizowano na początku niniejszej recenzji, ostatni rozdział autorstwa Marcina Nowińskiego został poświęcony klauzuli bezpieczeństwa narodowego w prawie UE i jej implikacjom dla służb wywiadowczych i bezpieczeństwa państwa. Włączenie tego zagadnienia w strukturę książki było wartościowym zabiegiem, gdyż podkreśla to unijne powiązanie przedstawionych służb specjalnych działających w jednym obszarze prawnym. Nie można zatem mieć zastrzeżeń ani co do zasadności połączenia tego tematu z przekrojową charakterystyką służb specjalnych, ani do warstwy merytoryczno-redakcyjnej tego rozdziału.

Recenzowaną książkę należy uznać za pozycję wartościową i wyjątkową na krajowym (i zapewne europejskim) rynku wydawniczym, literatura poświęcona służbom specjalnym jest bowiem z oczywistych względów ograniczona. Niewątpliwym atutem monografii to jej przeglądowo-komparatystyczny charakter. Powinna ona zainteresować szerokie grono czytelników i zdecydowanie jest godna polecenia.

Dr hab. Artur Kotowski, prof. UKSW _____

Kierownik Katedry Teorii i Filozofii Prawa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, dyrektor Instytutu Nauk Prawnych, członek Biura Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, członek Głównej Komisji Orzekającej przy Ministerstwie Finansów, sędzia Sądu Giełdowego Giełdy Papierów Wartościowych. Autor kilkudziesięciu opracowań z dziedziny teorii i filozofii prawa, metodologii nauk prawnych oraz teorii procesu karnego.

**PRZEGLĄD
PRAC KONKURSOWYCH**

Kobiety w strukturach ISIS – realne zagrożenie czy niewinne ofiary?¹

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie sytuacji kobiet w kalifacie ISIS i w strukturach Państwa Islamskiego przez pryzmat arabskojęzycznych doniesień medialnych opublikowanych na stronach internetowych serwisów informacyjnych. W artykule autorka przedstawia obraz kobiet w Państwie Islamskim ukazany w arabskich oraz zachodnich mediach. O ile część z nich przypisuje kobietom marginalne role gospodyń domowych, matek i żon, i w ten sposób przedstawia ich rzeczywistość w tym kalifacie, o tyle inne doniesienia skupiają się na aktywnym zaangażowaniu kobiet w działalność organizacji. Najwięcej przywołanych artykułów pochodzi z 2019 r. Wynika to z tego, że wraz z upadkiem kalifatu ISIS wiele mediów zaczęło dokonywać rozliczeń i podsumowań działalności terrorystycznej Państwa Islamskiego.

Słowa kluczowe ISIS, kobiety, terroryzm, ekstremizm, terrorystki, obozy dla uchodźców.

¹ Podstawą artykułu jest praca magisterska pt. *Sytuacja kobiet w kalifacie ISIS na podstawie arabskojęzycznych reportaży dziennikarskich*, obroniona na Wydziale Neofilologii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autorka wykorzystała fragmenty rozdziałów 1, 2 i 3. Praca została nagrodzona w XI edycji konkursu Szefa ABW na najlepszą pracę doktorską, magisterską lub licencjacką dotyczącą bezpieczeństwa państwa w kontekście zagrożeń wywiadowczych, terrorystycznych, ekonomicznych.

Women in ISIS – a real threat or innocent victims?

Abstract

The aim of this article is to present the situation of women in the caliphate and in the structures of ISIS (the Islamic State of Iraq and Syria, ar. Ad-Dawla al-Islāmiyya fī al-‘Irāq wa aš-Šām) through the prism of Arabic-language media reports published on websites information services. In the article, the author presents the media image of women in ISIS showed by the Arabic and Western media. While some of them assign marginal roles to women as housewives, mothers and wives, and thus present their reality in this caliphate, there are also other media reports focusing on the active involvement of women in the organization’s activities. Most of the articles are from 2019. This is due to the fact that with the fall of the caliphate, many media began to make some kind of accounts and summaries of the activities of the terrorist organization ISIS.

Keywords

ISIS, women, terrorism, extremism, women terrorists, refugee camps.

Podłoże działalności ISIS

Powstanie ISIS (ang. the Islamic State of Iraq and Syria, pol. Państwo Islamskie w Iraku i Syrii, arab. Ad-Dawla al-Islāmiyya fī al-‘Irāq wa aš-Šām, Dā’iṣ) jest powiązane z długotrwałymi konfliktami w Iraku oraz w Syrii, które przyczyniły się do osłabienia oraz niestabilności politycznej tych państw. Organizacja powstała na bazie istniejących już struktur irackiej Al-Ka’idy. Celem ISIS było stworzenie stale poszerzającego się islamskiego państwa funkcjonującego zgodnie z zasadami szariatu. Najważniejszą rolę w organizacji odegrał Abū Bakr al-Baġdādī, który w 2010 r. ostatecznie zmienił jej nazwę z Al-Ka’idy w Iraku na Dā’iṣ. Przed wydarzeniami Arabskiej Wiosny w 2011 r. ugrupowanie liczyło nie więcej niż 4 tys. osób. W 2014 r. Abū Bakr al-Baġdādī mianował się liderem Ad-Dawla al-Islāmiyya (pol. Państwo Islamskie) oraz w czerwcu tego samego roku ogłosił utworzenie kalifatu, którego stolicą stała się syryjska Ar-Rakka².

² O. Wasiuta, S. Wasiuta, P. Mazur, *Państwo Islamskie ISIS. Nowa twarz ekstremizmu*, Warszawa 2018, s. 26–31.

Struktura kalifatu ISIS

Organizacja wzbudziła zainteresowanie zachodnich ochotników, którzy zaczęli przybywać z całego świata, zachęteni sukcesami ISIS oraz propagowanymi przez nie treściami umieszczanymi w mediach społecznościowych. W większości byli to ludzie nieznający języka arabskiego, niemający ani szczególnej wiedzy na temat islamu, ani żadnego przygotowania wojskowego. Państwo Islamskie pragnęło być nowoczesne, otwarte, promowało imigrację do kalifatu³. W latach 2004–2016 w szeregach ISIS walczyło prawdopodobnie około 30 tys. bojowników z różnych państw. Natomiast po 2016 r. liczba ta zmniejszyła się do ok. 20 tys. osób⁴. Do oddziałów Państwa Islamskiego w Iraku i Syrii dołączyło 41 490 obywateli z 80 państw, w tym 4761 (13 proc.) kobiet i 4640 (12 proc.) nieletnich. Liczba zarejestrowanych niemowląt urodzonych w kalifacie ISIS, których rodzice pochodzili z innych krajów niż Irak i Syria, wynosi co najmniej 730. Odnotowano, że 7366 osób po upadku tego kalifatu wróciło do swoich ojczyzn lub jest w trakcie repatriacji. Tylko 256 ze wszystkich powracających osób to kobiety⁵.

Państwo Islamskie rozwinęło się do tego stopnia, że można było nazwać je najsilniejszą, najlepiej uzbrojoną i finansowaną grupą terrorystyczną na świecie. Rozwój organizacji zapewniały przede wszystkim złoża ropy naftowej. ISIS miało własny rząd, strukturą przypominało państwo, brakowało mu jedynie wyraźnych granic i międzynarodowego uznania⁶.

Rola kobiet w organizacji ISIS

Początkowo kobiety w strukturach ISIS odgrywały marginalne role, głównie zajmowały się rodziną oraz domem. Stopniowo jednak zaczęły brać coraz bardziej aktywny udział w życiu organizacji. Kobiety nie tylko uczestniczyły w walkach, lecz także były odpowiedzialne za przeprowadzanie samobójczych ataków terrorystycznych⁷. Nie ulega wątpliwości, że wiele kobiet należących do organizacji zostało przez nią brutalnie wykorzystanych oraz było zmuszanych do działalności terrorystycznej.

³ O. Hanne, T. Flichy de la Neuville, *Państwo Islamskie. Geneza nowego kalifatu*, Warszawa 2015.

⁴ M. Styszyński, *Środki retoryczne w manifestach organizacji Al-Kaida i Państwo Islamskie*, Poznań 2020, s. 20.

⁵ J. Cook, G. Vale, *From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State*, London 2018, s. 3–14.

⁶ O. Wasiuta, S. Wasiuta, P. Mazur, *Państwo Islamskie ISIS...*, s. 90–117.

⁷ A. Wojtowicz, *The Emergence of Female Terrorism*, „Dans Sécurité Globale” 2013, nr 3, s. 123–140.

Warto jednak zauważyć, że część z nich wykazywała gotowość do dobrowolnego dołączenia do walki⁸.

Udział kobiet w działaniach terrorystycznych staje się obiektem zainteresowania opinii publicznej. Można zauważyć narastający szum medialny wokół tego problemu. Kobiety rzadziej są postrzegane jako racjonalne bojowniczkę, częściej jako ofiary kierujące się emocjami lub zmanipulowane przez mężczyzn. Stanowią jednak bardzo cenny atut dla grup terrorystycznych, chociażby dlatego, że ze względu na płeć rzadko poddaje się je kontroli osobistej (mężczyznom jest niezręcznie przeszukiwać kobiety pod kątem posiadania broni lub materiałów wybuchowych)⁹.

Wraz z rozwojem grupy ISIS zaczęło przywiązywać dużą wagę do procesu rekrutacji kobiet (przyszłych bojowniczek) do organizacji. Dodatkowo utworzyła ona w 2014 r. dwie kobiece brygady: Al-Ḥansā' i Umm Ar-Rayyān. Należące do nich kobiety brały aktywny udział w operacjach policyjnych, często związanych z przemocą: wymierzały kary kobietom popełniającym czyny postrzegane w organizacji jako „nieislamskie” (nieokrywanie głowy chustą, pojawianie się w miejscach publicznych bez opiekuna płci męskiej)¹⁰. W wielu raportach oraz niektórych doniesieniach medialnych podkreśla się, że kobiety i nieletni mogą odegrać znaczącą rolę w kontynuacji szerzenia ideologii i spuścizny ISIS po upadku kalifatu¹¹.

Przyczyny wstępowania kobiet do ISIS oraz propaganda organizacji

Kobiety, decydując się na podróż do Syrii i Iraku, w wielu przypadkach kierowały się kwestiami osobistymi. Inne przykłady motywacji to przekonania ideologiczne, takie jak „siostrzeństwo” związane z jednością ummy (gminy muzułmańskiej), lub powody praktyczne, takie jak zamiar towarzyszenia mężom i poszukiwanie tożsamości lub sensu życia oraz chęć założenia rodziny. Psycholog John Horgan stwierdził, że motywacją tych osób do podróży do Syrii i Iraku jest naturalna potrzeba uczestnictwa w czymś wyjątkowym¹². Ideologia ISIS utrzymuje ponadto, że kiedy mężczyźni umrą jako męczennicy na polu bitwy, poprowadzą również swoje żony do raju. Dlatego

⁸ K. Storey, *The American Women of ISIS*, „Marie Claire”, 22 IV 2016 r., <https://www.marieclaire.com/politics/a20011/western-women-who-join-isis/> [dostęp: 3 IX 2021].

⁹ A. Speckhard, M. Ellenberg, *ISIS and the Allure of Traditional Gender Roles*, ICSVE, 13 VIII 2021 r., <https://www.icsve.org/isis-and-the-allure-of-traditional-gender-roles/> [dostęp: 5 IX 2021].

¹⁰ N. Irfani, B. Sariپی, *Female Members of ISIS: A Greater Need for Rehabilitation*, „Counter Terrorist Trends and Analyses” 2015, t. 7, nr 3, s. 26–31.

¹¹ J. Cook, G. Vale, *From Daesh to 'Diaspora'...*, s. 9–15.

¹² N. Irfani, B. Sariپی, *Female Members of ISIS...*, s. 29.

kobiety rekrutujące się do ISIS są usilnie zachęcane do małżeństw z bojownikami¹³. Katharina von Knop twierdzi, że muzułmańskie kobiety, podobnie jak mężczyźni, są zainteresowane władzą, lecz ze względu na społeczeństwo, w którym żyją, ich działanie ogranicza się do sfery domowej (rodzinnej)¹⁴. Jednak zachęcanie męskich krewnych do zostania męczennikami i ułatwianie im operacji dżihadystycznych daje kobietom władzę i dostęp do sfery publicznej. Ich chęć przyłączenia się do struktur ISIS może zatem wykraczać poza czyste poczucie obowiązku religijnego i wynikać z pragnienia wzmocnienia pozycji kobiet oraz emancypacji. Natomiast muzułmańskie nastolatki z Zachodu przytłoczone ograniczeniami rodzicielskimi przejawiają chęć przejścia kontroli nad swoim życiem. Przyłączają się do ISIS w poszukiwaniu swojej tożsamości, przynależności, jak również szacunku, którym – według ich wyobrażeń – są darzone muzułmańskie kobiety w organizacji. Wiele z nich twierdzi, że więź, którą nawiązały z siostrami (innymi muzułmańskimi kobietami w ISIS), jest znacznie silniejsza i w niczym nieprzypominająca znanych im „fałszywych związków”. Ponadto, żyjąc w krajach zachodnich, często spotykają się z prześladowaniami oraz są postrzegane jako pozbawione jakichkolwiek praw ofiary islamu¹⁵.

Zarówno internetowa propaganda, jak i osoby rekrutujące, które pracują dla ISIS, obiecywały kobietom utopijne państwo, w którym mogą znaleźć lepsze i łatwiejsze życie z darmowymi mieszkaniami, pensjami dla ich mężów oraz życiem wolnym od dyskryminacji i nacisków świeckiego społeczeństwa. Obrazy przedstawiane przez propagandę ISIS były atrakcyjne dla konserwatywnych sunnickich kobiet, borykających się z dyskryminacją na tle religijnym i sprzecznym z ich wartościami liberalnym stylem życia, tęskniącymi za środowiskiem z jasno wytyczonymi zasadami. Niektóre kobiety w społeczeństwach zachodnich, które przyłączyły się do ISIS, czuły się dyskryminowane w rodzinnym domu ze względu na to, że zdecydowały się przestrzegać rygorystycznych ról płciowych i konserwatywnego islamskiego stroju. W związku z tym wierzyły, że pod rządami kalifatu będą szanowane i czczone jako żony i matki, nie zostanie nałożona na nie presja pracy poza domem, kontaktowania się z obcymi mężczyznami czy ubierania się w sposób, który sprawiałby im dyskomfort¹⁶.

¹³ Tamże, s. 26–31.

¹⁴ Za: K. Kneip, *Female Jihad – Women in the ISIS*, „Politikon” 2016, nr 29, s. 91.

¹⁵ Tamże, s. 89–100.

¹⁶ A. Speckhard, M. Ellenberg, *ISIS and the Allure...*

Medialny obraz kobiet w ISIS

Autorzy artykułu pt. *Dawr al-marà fi at-tanzīmāt al-ġihādiyya: al-qā'ida wa dā'iš an-numudaġ*¹⁷ (pol. Rola kobiet w organizacjach dżihadystów: Al-Ka'ida i ISIS jako model¹⁸) opublikowanego na stronie Centre of Arab Unity Studies opisują tradycyjne role kobiet w organizacji na podstawie oświadczenia wydanego przez ISIS pt. *Al-mar'at fi ad-dawla al-islāmiyya: bayān wa dirāsa hāla* (pol. Kobiety w Państwie Islamskim: oświadczenie i studium przypadku). W dokumencie, na który powołują się autorzy, jest podkreślone, że kobiety muszą pozostać w domu i spełniać funkcje gospodyń domowych, żon i matek. Oświadczenie zawiera ponadto ostrą krytykę kobiet Zachodu oraz informacje o tym, jak powinna wyglądać edukacja dziewcząt (w wieku 7–15 lat). Programy nauczania koncentrują się na studiach islamskich, Koranie, języku arabskim, nauce gotowania, szycia i innych zajęciach, które kwalifikują dziewczynki do bycia żoną i matką.

Wspomniany dokument został także omówiony w artykule pt. *Dustūr hāš li-al-mar'at fi dā'iš* (pol. Specjalna konstytucja dla kobiet w ISIS)¹⁹ opublikowanym na stronie internetowej serwisu informacyjnego Echorouk El Yawmi. Autor, powołując się na brytyjską gazetę „The Independent”, przedstawia życie kobiet w kalifacie ISIS, które wiąże się z wieloma zakazami i ograniczeniami. Kobiety muszą całkowicie zakrywać ciało, nie mogą używać kosmetyków, poddawać się zabiegom z zakresu chirurgii plastycznej, nosić biżuterii, przekłuwać uszu oraz podążać za modą. W tekście jest także zawarta informacja o tym, że oświadczenie zostało opublikowane w języku arabskim przez medialne skrzydło brygad Al-Ĥansā' za pośrednictwem słynnych platform dżihadystycznych. Ponadto w artykule zwraca się uwagę na postawę bojowników z Zachodu, którzy filmowali się w pełnym uzbrojeniu oraz przedstawiali swoje życie jako szczęśliwe, w celu nakłonienia kobiet do przyłączenia się do organizacji. Dokument ma na celu przede wszystkim zachęcenie kobiet, zwłaszcza arabskich, do przeniesienia się do Syrii i Iraku przez niezgodne z prawdą sugestie, że ich życie będzie stabilne i że nie będą obciążone ciężarem życia ani obowiązkami wykraczającymi poza te związane z prowadzeniem domu.

Artykuł opublikowany na stronie internetowej serwisu informacyjnego Future pt. *Nisā' dā'iš* (Kobiety ISIS)²⁰ jest relacją z wizyty prof. 'Alī Bakra, badacza

¹⁷ Q. Muḥammadi, M. Al-Bāzī, *Dawr al-marà fi at-tanzīmāt al-ġihādiyya: al-qā'ida wa dā'iš an-numudaġ*, Centre of Arab Unity Studies, [https://caus.org.lb/ar/...](https://caus.org.lb/ar/) (Pełne adresy internetowe odsyłające do artykułów arabskojęzycznych wraz z datą dostępu znajdują się w bibliografii – przyp. red.).

¹⁸ Tłumaczenia w tekście pochodzą od autorki.

¹⁹ *Dustūr hāš li-al-mar'at fi dā'iš*, Echorouk El Yawmi, 8 II 2015 r., [https://www.echoroukonline.com/...](https://www.echoroukonline.com/)

²⁰ *Nisā' dā'iš*, Future, 17 III 2015 r., <https://futureuae.com/ar-AE/Activity/Item> [dostęp: 20 VII 2021].

w „Journal of International Politics”, w centrum Future for Advanced Research and Studies. Było to publiczne spotkanie, podczas którego omówiono problem kobiet w ISIS oraz poruszono wiele ważnych tematów związanych z gwałtownym wzrostem ich aktywności w tej organizacji terrorystycznej. Bakr wymienił motywy, którymi kierowały się kobiety, dołączając do organizacji terrorystycznej ISIS. Są to:

- motywy osobiste podyktowane pragnieniem zemsty. Kobiety kierujące się nimi zostały mocno doświadczone przez życie, niektóre straciły bliskich, były torturowane, więc opcja dołączenia do ISIS jawiła im się jako okazja do zemsty,
- motywy sekciarskie – wojna domowa w Iraku oraz Syrii, która z konfliktu politycznego przerodziła się w konflikt religijny, skłoniła wiele kobiet do przyłączenia się do ISIS nie dlatego, że podzielały ideologię organizacji, lecz z pragnienia obrony doktryny sunnitów,
- motywy ideologiczne – deklaracja organizacji jako „państwa kalifatu” poruszyła niektórych muzułmanów, którzy źle rozumieli koncepcję państwa i błędnie postrzegali historię islamu,
- motywy społeczne – wiele muzułmańskich kobiet w społeczeństwach zachodnich boryka się z samotnością i poczuciem alienacji. To skłania je do wstąpienia w struktury organizacji w celu rozpoczęcia życia w islamskim kraju, w którym poczują się jak u siebie,
- motywy humanitarne – wiele kobiet z krajów zachodnich wychowanych na zachodnich wartościach wyemigrowało do kalifatu ISIS, aby nieść pomoc biedniejszym.

Dodatkowo Bakr zwrócił uwagę, że te wszystkie motywy odnoszą się zarówno do kobiet, jak i mężczyzn, ale podkreślił, że są one częścią strategii rekrutacyjnej i propagandy ISIS. Kobiety ISIS dodatkowo niosą pomoc humanitarną, zajmują się rannymi, wykonują niektóre zadania logistyczne czy też pracują w policji kobiecej. Niektóre prowadzą także działania rekrutacyjne w internecie.

Według Anne Jacobs, autorki artykułu pt. *Taṭawwūr dawr al-marā fi tanzīm ad-dawla al-islāmiyya* (pol. Ewolucja kobiet w tzw. Państwie Islamskim)²¹, opublikowanego na arabskojęzycznej stronie internetowej think tanku Washington Institute, charakter udziału kobiet w organizacji ISIS ewoluował wraz z jej rozwojem. Przed 2015 r. ISIS przeciwstawiało się podróżowaniu kobiet do powstającego kalifatu, argumentując, że wojna nie jest dla nich odpowiednia. W tym czasie organizacja wspierała kobiety zajmujące się pozyskiwaniem datków, szerzeniem propagandy

²¹ A. Jacobs, *Taṭawwūr dawr al-marā fi tanzīm ad-dawla al-islāmiyya*, Washington Institute, 26 IX 2017 r., <https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/ttwr-dwr-almrat-fy-tnzym-aldwlt-alaslamyrt> [dostęp: 5 VII 2021].

oraz wychowywaniem przyszłych bojowników. Jednak w czasie gdy ISIS osiągało sukcesy we wschodniej Syrii i północno-zachodnim Iraku, jego członkowie zaczęli zdawać sobie sprawę z funkcji kobiet jako inkubatorów nowego pokolenia ISIS oraz z ich wpływu na prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa. Przejęcie przez organizację miasta Ar-Rakka w 2013 r. skłoniło ją do zmiany swojej propagandy skierowanej do kobiet, które zaczęły rekrutować się nie tylko do wykonywania tradycyjnych ról społecznych, lecz także zaczęły służyć jako lekarki, pielęgniarki, nauczycielki oraz zwykłe pracownice.

Ḥasan ‘Abbās w swoim artykule pt. *Ḍaḥāyā am ḡallādāt? ‘an taḡīdāt qaḍaya nisā’ dā’iṣ at-tā’ihāt bayna šifātī al-mar’ati at-taqlīdiyya wa al-mar’ati al-mutamakkina* (pol. Ofiary czy oprawcy? O złożoności problemu kobiet ISIS zagubionych między przymiotnikami „tradycyjna kobieta” i „kobieta wyzwolona”)²², opublikowanym na stronie internetowej serwisu informacyjnego Raseef22, zauważa, że po przejęciu kontroli nad znacznymi obszarami i ogłoszenia „państwa kalifatu” zmieniły się priorytety organizacji, ponieważ obecność kobiet stała się kluczowa dla budowania i zwiększania liczebności społeczeństwa. Zwłaszcza od 2015 r. na stronach internetowych można było zauważyć nagromadzenie zdjęć przedstawiających działaczki ISIS noszące broń. Prawdopodobnie organizacja chciała w ten sposób zareklamować się jako zwolenniczka równości płci, aby przyciągnąć uwagę młodych kobiet z Zachodu. Dodatkowo w mediach zaczęło pojawiać się wiele wiadomości o życiu kobiet w tym kalifacie. Duży odsetek cudzoziemek opowiadał o zmianie swojego życia po dołączeniu do organizacji, zwłaszcza o satysfakcji związanej z ich przemianą prowadzącą je do stania się pożyteczniejszymi ludźmi.

W artykule pt. *An-nisā’ al-ḡarbiyāt fi dā’iṣ, ṣaḡīrāt as-sin wa muta’alimāt* (pol. Zachodnie kobiety ISIS, młode i wykształcone)²³, opublikowanego na stronie internetowej serwisu informacyjnego Al-Arabiya, zostało omówione brytyjskie badanie, które wykazało, że wśród zachodnich kobiet wstępujących do ISIS rośnie liczba dziewcząt z zamożnych rodzin, często dobrze wykształconych oraz mających romantyczne wyobrażenia na temat życia w kalifacie. W raporcie z tego badania, wydanym przez Maḥad al-ḥiwār al-istrātīḡī wa al-markaz ad-dawlī li-dirāsāt at-taḡarru (pol. Instytut Dialogu Strategicznego i Międzynarodowe Centrum Badań nad Ekstremizmem w King’s College London), wskazano, że ok. 550 kobiet opuściło kraje zachodnie, aby dołączyć do ISIS. Zwrócono uwagę, że niewiele wysiłku włożono w to, aby wyjaśnić ten bezprecedensowy wzrost liczby osób przystępujących

²² Ḥ. ‘Abbās, *Ḍaḥāyā am ḡallādāt? ‘an taḡīdāt qaḍaya nisā’ dā’iṣ at-tā’ihāt bayna šifātī al-mar’ati at-taqlīdiyya wa al-mar’ati al-mutamakkina*, Raseef22, 22 II 2019 r., [https://raseef22.net/article/...](https://raseef22.net/article/)

²³ *An-nisā’ al-ḡarbiyāt fi dā’iṣ. ṣaḡīrāt as-sin wa muta’alimāt*, Al-Arabiya, 28 V 2015 r., <https://www.alarabiya.net/arab-and-world/2015/...>

do organizacji lub wykorzystać jakiegokolwiek środki prewencyjne. Podkreślono, że kobiety wstępują do ISIS z tych samych przyczyn co mężczyźni, czyli z powodu poczucia społecznej i kulturowej izolacji oraz gniewu wywołanego „prześladowaniem muzułmanów”. Kobiety pociągają również ideał obowiązku religijnego, poczucie braterstwa i zamiłowanie do przygody. W podsumowaniu artykułu zwraca się uwagę na potrzebę wprowadzenia lepszych programów dla kobiet powracających z Syrii i Iraku w celu zwalczania ideologii ekstremistycznej i ponownego zintegrowania ich ze społeczeństwem.

W artykule pt. *Dā‘išyastatmiru fi nisā’i* (pol. ISIS inwestuje w kobiety)²⁴, który został opublikowany na stronie internetowej agencji informacyjnej Asharq Al-Awsat, pada stwierdzenie, że Państwo Islamskie, a wcześniej Al-Ka’ida, posługiwało się kobietami w procesie rekrutacji zarówno innych kobiet, jak i przyszłych bojowników. Organizacja terrorystyczna ISIS ponownie postawiła na kobiety, aby przyciągać i rekrutować bojowników. W publikacji zostają przywołane opinie ekspertów do spraw ruchów fundamentalistycznych, którzy potwierdzili, że kobiety mają zdolność do efektywnej rekrutacji nowych członków poprzez rozmowy za pośrednictwem mediów społecznościowych. Natomiast badaczka tych ruchów, Rasmī ‘Aḡlān, stwierdziła, że rola kobiet w ISIS nie polega jedynie na noszeniu broni i robieniu pamiątkowych zdjęć na pustyni, odgrywają one bowiem istotną rolę za kulisami. Dodała, że kobiety z ISIS mają możliwość rekrutacji większej liczby ekstremistów ze względu na ich skuteczność w długich rozmowach przeprowadzanych z potencjalnymi członkami.

Munā ‘Awād, autorka artykułu zamieszczonego na stronie internetowej agencji informacyjnej Akhbar Al-Aan pt. *Dā‘iš yaftahu bāb taḡnīd an-nisā’ bišurūt fa-mā hiya?* (pol. ISIS otwiera drzwi do rekrutacji kobiet. Jakie są warunki?)²⁵, który skupia się na zagadnieniu rekrutacji kobiet i dziewcząt z wykorzystaniem mediów społecznościowych, zwraca uwagę, że po utracie kontroli nad ucieczkami bojowników z terytoriów Syrii i Iraku ISIS otworzyło się na rekrutację kobiet do dwóch brygad, zwanych Al-Hānsā’ oraz Umm Ar-Rayyān. Kobiety mogą do nich dołączać, jeśli są stanu wolnego, a ich wiek wynosi od 18 do 25 lat. Po przyjęciu do brygady otrzymują one wynagrodzenie w wysokości 25 tys. funtów syryjskich (ok. 50 dolarów) miesięcznie pod warunkiem pełnego poświęcenia się pracy w organizacji i przyjmowania wszelkich zleceń od ISIS. Źródło sugeruje, że rekrutacja młodych i samotnych dziewcząt przez organizację może mieć na celu przeprowadzanie nowych

²⁴ *Dā‘iš yastatmiru fi nisā’i*, „Asharq Al-Awsat”, 11 III 2019 r., <https://aawsat.com/home/article/> [dostęp: 5 VII 2021].

²⁵ M. ‘Awād, *Dā‘iš yaftahu bāb taḡnīd an-nisā’ bišurūt fa-mā hiya?*, Akhbar Al-Aan, <https://www.akhbaralaan.net/news/arab-world/2016/...>

operacji. Wynika to również z tego, że łatwiej jest zwerbować kobiety niż mężczyzn ze względu na możliwość wykorzystania ich okoliczności życiowych (samotność, brak romantycznych perspektyw po licznych odrzuceniach przez bojowników z organizacji). 'Awād zauważa, że organizacja terrorystyczna manipuluje emocjami oraz religijnymi skłonnościami samotnych kobiet, zwłaszcza młodych matek, i zmienia je w powierzchowne i lekkomyślne osoby, które nie są w stanie odróżnić dobra od zła. Autorka dodaje, że nowa metoda propagandowa stosowana przez ISIS w celu przyciągnięcia kobiet unika wykorzystywania barbarzyńskich obrazów, takich jak sceny zabijania, terroryzowania i zastraszania kobiet i dzieci, które często pojawiają się w postach umieszczanych w internecie. Propaganda koncentruje się na radościach czerpanych z życia rodzinnego w organizacji, honorze, rodzeniu nowych bojowników, którzy do niej dołączają, a wszystko to w imię islamu. Dodatkowo 'Awād podkreśla, że celem rekrutacji samotnych kobiet jest szkolenie ich w posługiwaniu się bronią i przeprowadzaniu operacji samobójczych, zwłaszcza na Zachodzie. ISIS rozwija swoją metodę rekrutacji nazywaną džihadem małżeńskim, wykorzystuje media społecznościowe do wyszukiwania samotnych kobiet pragnących życia rodzinnego i domowego. Po przeszkoleniu i pod wpływem indoktrynacji kobieta zmienia jednak swoje życiowe cele – nie chce już być tylko żoną, matką, gospodynią oraz odgrywać wyłącznie drugorzędnej roli w ISIS.

W artykule pt. *Mustaqbal al-mar'ā fi tanzīm ad-dawla al-islāmiya (dā'īs)* – (pol. Przyszłość kobiet w Państwie Islamskim), który został zamieszczony na arabskojęzycznej stronie internetowej czasopisma „Al-Jarida”, zwraca się uwagę, że po utracie władzy i terytorium ISIS zaczęło sugerować mężczyznom, aby zezwalali kobietom na udział w operacjach wojskowych²⁶. W październiku 2017 r. gazeta wydawana przez tę organizację wezwała kobiety do przygotowania się do bitwy. W 2018 r. ISIS chwaliła się filmem ukazującym kobietę niosącą karabin, która głosiła, że szuka zemsty za zszarganie honoru swoich siostr. Zaobserwowano, że kobiety starające się wrócić do Europy tłumaczą, że w strukturach ISIS były jedynie gospodyniami domowymi, co w większości przypadków okazuje się nieprawdą. Zauważono bowiem, że część kobiet wykazywała większy radykalizm niż ich mężowie, w niektórych przypadkach to właśnie kobiety nakłaniały swoich partnerów oraz synów do dołączenia do struktur ISIS.

Coraz bardziej zauważalny w artykułach internetowych jest problem postrzegania kobiet ISIS jako terrorystek, a nie jako nieświadomych niczego żon terrorystów. Zagadnienie to porusza między innymi Ḥamid Zanāz, autor artykułu pt. *Nisā' dā'īs ummuhā al-idyūūğyā al-mutaṭarrifa* (pol. Kobiety z ISIS. Matki ekstremistycznej

²⁶ *Mustaqbal al-mar'ā fi tanzīm ad-dawla al-islāmiya (dā'īs)*, „Al-Jarida”, 1 III 2019 r., <https://www.aljari-da.com/articles/1551371192373935000/> [dostęp: 7 VII 2021].

ideologii) opublikowanego przez agencję informacyjną Al-Arab²⁷. Przedstawia on sytuację z francuskiego punktu widzenia. Tamtejsze media kreują wizerunek mużlańskiej kobiety przepelnionej pasją macierzyństwa, aby złagodzić jej obraz oraz aby nie dopuścić do oskarżeń o ekstremizm i terroryzm. W mediach regularnie prezentuje się postać zasłoniętej kobiety w czerni z płaczącym dzieckiem na ręku, która twierdzi, że jest niewinna i nie zdawała sobie wcześniej sprawy z okrucieństwa bojowników Państwa Islamskiego. Większość francuskich mediów przedstawia swoje obywatelki, które postanowiły wstąpić w szeregi ISIS, jako zwykle naśladowczynie swoich mężów terrorystów, co według autora wynika z niewiedzy dziennikarzy i analityków. Zgodnie z ideą niższości uważają oni arabskie kobiety za nieznaczące i nieodgrywające żadnych istotnych ról (w przekonaniu dziennikarzy francuskich serwisów) poza zaspokajaniem pragnień mężczyzn.

Zanāz zwraca uwagę, że sama organizacja uważa wszystkich cywilów za bojowników. Tym samym można stwierdzić, że nie istnieje różnica między tym, czy kobieta podnosi łyżkę, aby nakarmić rannego członka ISIS, czy karabin, aby zabić niewinno – sprawa wygląda tak samo, o ile jej celem jest służenie organizacji. Kobieta odgrywa swoją rolę w imię dżihadu, nawet jeśli bezpośrednio nie uczestniczy w morderstwach, kradzieżach czy rozbojach. Z prawnego punktu widzenia jest to klasyfikowane jako wsparcie logistyczne i pomoc dla organizacji terrorystycznej. Aby poprzeć swoje przekonania, Zanāz przytacza jako przykład książkę pt. *Fī layla Dā 'iṣ* (pol. W nocy ISIS) opublikowaną pod pseudonimem przez Sophie Kazeke, w której opowiada ona swoją historię nawrócenia na islam oraz życia w kalifacie ISIS wraz z czteroletnim synem. Przedstawia bezdusność innych kobiet, często matek, które nie widziały niczego złego w uczeniu swoich dzieci okrucieństwa. Jak podaje Kazeke, podczas jej pobytu w miejscu uważanym za ośrodek lub kwaterę przejściową dla kobiet, dzieciom (w wieku od 2 do 6 lat) pokazywano filmy propagandowe przepelnione barbarzyństwem, agresją oraz zdjęciami rzezi dokonywanej przez bojowników ISIS. Niczym niewzruszone, przyzwyczajone do przemocy dzieci siedziały w pobliżu swoich zadowolonych matek, które przyklaskiwały scenom pokazywanym na filmach. Autor artykułu stara się ukazać czytelnikowi inne oblicze kobiet uważanych przez wielu za niewinne i zmanipulowane. Pokazuje ich okrucieństwo i zgodę na wychowywanie swoich dzieci w miejscu przepelnionym przemocą i bestialstwem²⁸.

Zanāz odnosi się także do teorii przedstawionej w książce pt. *Al-Ġihād wa an-nisā'* (pol. Dżihad i kobiety) socjologa Farhada Khosrokhavara i psychoanalityka Fathī Bin Salāma, głoszącej, że kobiety jeżdżą do Syrii oraz Iraku nie po to,

²⁷ H. Zanāz, *Nisā' dā'iṣ, ummuhāt al-idyūlūgiyā al-mutaṭarrifa*, Al-Arab, 4 X 2019 r., [https://alarab.co.uk/...](https://alarab.co.uk/)

²⁸ Tamże.

aby uczestniczyć w dżihadzie, lecz w poszukiwaniu męża, który (według nich) jest prawdziwym mężczyzną i wojownikiem gotowym oddać życie za słuszną sprawę, w odróżnieniu od mężczyzn z Europy. Autor zauważa również, że obaj naukowcy uważają niekiedy dołączenie do ISIS za ucieczkę dziewcząt przed długim okresem dojrzewania na Zachodzie.

Pomimo niebrania udziału w walkach, jak uważają dwaj badacze, francuskie kobiety i inne cudzoziemki tworzące społeczność ISIS zasłużyły się dla tej organizacji, dzieląc się z terrorystami swoją wiedzą i doświadczeniami w wielu dziedzinach, zarówno strictly domowych (gotowanie, pranie, sprząatanie), jak i w zakresie edukacji, mediów oraz propagandy. Autor artykułu jest zdania, że powinno się moralnie oraz prawnie potępić te kobiety, między innymi dlatego, że nie pracowały na swoje utrzymanie, godziły się na życie swoich rodzin wyłącznie z kradzieży oraz żywiły się wraz z mężami płonami zabranymi siłą irackim i syryjskim rodzinom.

Kwestia przedstawiania kobiet ISIS przez zachodnie media została poruszona również przez autorkę przywoływanego już artykułu pt. *Taṭawwūr dawr al-mar'a fi tanẓīm ad-dawla al-islāmiya*²⁹. Zwraca ona uwagę, że przekonanie pojawiające się głównie w zachodnich mediach dotyczące podróży kobiet do kalifatu ISIS wyłącznie z powodów miłosnych jest wyolbrzymieniem. Według autorki, aby wdrożyć odpowiednie środki przeciwdziałania terroryzmowi, media i urzędnicy rządowi na Zachodzie muszą uwierzyć, że kobiety często aktywnie uczestniczą w operacjach organizacji i nie są jedynie dziewczynami poszukującymi miłości i romansów. Ostatecznie to kobietom powierzono obowiązek monitorowania zaangażowania innych kobiet, co było widoczne podczas tworzenia kobiecej brygady Al-Hansā'.

Początki aktywności kobiet na linii frontu u boku mężczyzn z ISIS opisuje Dīnā Abū Ġazāla, autorka umieszczonego na arabskojęzycznej stronie BBC artykułu pt. *Muḥārabāt tanẓīm ad-dawla: al-waraqā al-aḥīra?* (pol. Bojownicy ISIS: ostatni rozdział)³⁰. Wskutek porażek poniesionych przez ISIS w Syrii i Iraku w 2017 r. organizacja, zdaniem autorki, skłoniła się do zmiany stanowiska w sprawie dopuszczenia kobiet do walki na froncie. Jest prawdopodobne, że ISIS wykorzystywała artykuły i filmy propagandowe, aby zawstydzić mężczyzn i zmotywować ich tym samym do walki, pokazując im jako przykład słabsze od nich kobiety, które „nie bały się śmierci”. Mimo że – jak zauważa Abū Ġazāla – jest to pierwszy raz, kiedy organizacja pokazuje kobiety jako bojowniczkę na linii frontu, to od dawna były one wykorzystywane do szerzenia propagandy organizacji. Świadczą o tym jej czasopisma wydawane w językach obcych, takie jak „Dabiq” oraz „Rumiyah”, które

²⁹ A. Jacobs, *Taṭawwūr dawr al-mar'a*...

³⁰ D. Abū Ġazāla, *Muḥārabāt tanẓīm ad-dawla: al-waraqā al-aḥīra?*, BBC, 13 II 2018 r., <https://www.bbc.com/arabic/middleeast-43006002> [dostęp: 10 IV 2021].

zawierały wiele stron artykułów pisanych przez kobiety i skierowanych do kobiet. Pierwszy z wymienionych magazynów poświęcił im nawet osobny dział.

Rašā ‘Amār, autorka artykułu pt. *Al-marā wa tağid al-’irhāū.. taḥdīā min ‘āua dā’iš* (pol. Kobiety i rekrutacja terrorystów, ostrzeżenie przed powrotem ISIS) opublikowanego na stronie internetowej serwisu informacyjnego Al-Ain³¹, powołuje się na raport opublikowany przez egipski islamski organ doradczy Dār al-Iftā’a (pol. Dom Fatwy). Potwierdza on doniesienia o tym, że organizacja terrorystyczna ISIS stara się obecnie szkolić kobiety w zakresie posługiwania się materiałami wybuchowymi i przygotowuje je do podróży do Europy. W raporcie podkreślono, że działania kobiet w Państwie Islamskim mogą być szczególnie ważne dla zachowania ekstremistycznego dziedzictwa i idei organizacji, zwłaszcza że w latach 2013–2018 stanowiły one ok. 25 proc. bojowników ISIS. W artykule przytoczono również rozważania muzułmańskiego myśliciela Tarwata Al-Ḥarbāwiego, który potwierdził, że kobiety odgrywają istotną rolę w organizacji z uwagi na walkę na linii frontu oraz działania terrorystyczne na Zachodzie. Autorka zwraca uwagę na niebezpieczeństwo, jakie niesie za sobą przynależność kobiet do organizacji terrorystycznych, ponieważ nie kończy się ono jedynie na udziale w operacjach czy werbowaniu nowych członków, lecz rozciąga się na szerzenie idei i powstawanie nowych pokoleń ekstremistów.

Badania na temat kobiet w strukturach ISIS przedstawia między innymi ‘Abdul ‘Āli Zinūn, autor artykułu pt. *Nisā’ dā’iš.. ḥaṭar mā ba’ad al-ḥilāfa* (pol. Kobiety ISIS, zagrożenie po kalifacie)³². Tekst opublikowany na stronie internetowej agencji informacyjnej Irfaasawtak jest podsumowaniem międzynarodowych badań przeprowadzonych przez International Centre for the Study of Extremism of King’s College London, w ramach których śledzono losy kobiet i nieletnich z ISIS po klęsce organizacji w Syrii i Iraku. Badania Joanny Cook i Giny Fall polegały na analizie danych uzyskanych od ponad 40 tys. obcokrajowców, którzy dołączyli do Państwa Islamskiego. Wynika z niej, że kobiety i nieletni stanowili aż jedną czwartą kalifatu. Liczba kobiet przekroczyła 4700 (13 proc. ogółu), a nieletnich – ponad 4600 (12 proc.). W związku z dużą liczbą przeprowadzonych przez nich ataków kobiety i nieletni związani z ISIS są więc poważnym zagrożeniem.

Należy przyjrzeć się również problemowi kobiet powracających do swoich krajów po upadku kalifatu ISIS, co opisuje Jacobs. Podkreśla ona, jak niebezpieczne i naiwne jest niedocenywanie udziału kobiet w działalności ISIS, które mogły pełnić w organizacji różne istotne funkcje. Autorka zwraca uwagę, że powinno się

³¹ R. ‘Amār, *Al-marāt wa tağnid al-’irhābūn.. taḥdīrāt min ‘āua dā’iš*, Al-Ain, 16 VI 2019 r., <https://al-ain.com/article/terrorist-women> [dostęp: 10 VII 2021].

³² A. Zinūn, *Nisā’ dā’iš.. ḥaṭar mā ba’ad al-ḥilāfa*, Irfaasawtak, 26 VII 2018 r., <https://www.irfaasawtak.com/articles/2018/...>

przeanalizować zmieniające się w ciągu ostatnich kilku lat role kobiet oraz ich wizerunek w ISIS, aby zrozumieć, jakie potencjalne zagrożenie mogą stwarzać po opuszczeniu kalifatu, oraz przygotować odpowiednie strategie radzenia sobie z tą sytuacją. Jacobs dodaje, że po upadku kalifatu profile w mediach społecznościowych kobiet należących do ISIS powinny być nieustannie monitorowane, ponieważ mogą cieszyć się dużym zainteresowaniem i niezdrową popularnością. Jest prawdopodobne, że po pewnym czasie treści na wspomnianych kontaktach zmieniają się ze zwykłych opowiadań i wspomnień w przekazywanie instrukcji. W związku z tym, że przez ograniczone możliwości imigracji osoby te nie są w stanie wspierać ISIS bezpośrednio, mogą robić to za pośrednictwem wpisów aprobujących ataki terrorystyczne w krajach zamieszkałych przez wspomniane zwolenniczki ISIS, co już się w przeszłości zdarzało³³.

Ciekawe spojrzenie na kwestię uniewinniania powracających do swoich ojczyzn kobiet należących wcześniej do struktur ISIS przedstawia Ḥasām Ḥassan w artykule pt. *Nisā' dā'is̄ al-'almāniyāt, barā' wāhiya waqanābil gāhiza li-al-infigār* (pol. Niemieckie kobiety ISIS, krucha niewinność czy tykające bomby)³⁴ zamieszczonego na stronie internetowej Al-Ain. Autor ukazuje w nim dylemat moralny, z którym mierzą się kraje przyjmujące byłe członkinie organizacji. Z artykułu wynika, że kobiety powracające do Niemiec często unikają kary, ponieważ uważa się, że nie angażują się w sprawę w tak dużym stopniu jak mężczyźni. Przebywają jedynie w nieodpowiednim miejscu, prowadzą dom, opiekują się dziećmi, co według Federalnego Trybunału Sprawiedliwości nie wystarcza do tego, aby poddać je karze pod zarzutem przyłączenia się do organizacji terrorystycznej. Większości kobiet powiązanych z ISIS nie stawia się żadnych zarzutów i bezkarnie przebywają one na wolności, co oczywiście wiąże się z pewnym zagrożeniem bezpieczeństwa w kraju. Autor kładzie nacisk na problem pobłażliwego odnoszenia się do takich kobiet i tym samym stara się uzmysłowić czytelnikom fakt nierównego traktowania ze względu na płeć w kwestiach dotyczących odpowiedzialności za działania terrorystyczne.

Powrót do normalnego życia dla kobiet związanych ze strukturami ISIS może być problematyczny, co opisuje Ranā Al-Aḥmadī, autorka artykułu pt. *Naba' al-ḥayāt, mubādarat li-i'ādat tāāhil ārāmīl dā'is̄ fī al-raqqa* (pol. Wiosna życia, inicjatywa rehabilitacji wdów ISIS w Rakce)³⁵ opublikowanego na stronie internetowej serwisu informacyjnego Sky News Arabia. Porusza ona w swoim tekście problem

³³ A. Jacobs, *Taṭawwūr dawr al-marā...*

³⁴ Ḥ. Ḥassan, *Nisā' dā'is̄ al-'almāniyāt, barā' wāhiya waqanābil gāhiza li-al-infigār*, Al-Ain, 23 XII 2019 r., <https://al-ain.com/article/german-isis-women> [dostęp: 11 VII 2021].

³⁵ R. Al-Aḥmadī, *Naba' al-ḥayāt, mubādarat li-i'ādat tāāhil ārāmīl dā'is̄ fī al-raqqa*, Sky News Arabia, 13 III 2021 r., <https://www.skynewsarabia.com/middle-east/...>

dotyczący wdów po terrorystach ISIS. Opisuje inicjatywę „Spring of Life” podjętą w północnej Syrii przez grupę aktywistek za pośrednictwem organizacji Civil Covenant. Program skupia się przede wszystkim na rehabilitacji psychologicznej wdów z Ar-Rakki, które opuściły obóz Al-Hül. Organizacja odpowiedzialna za tę inicjatywę stwierdziła, że celem ich projektu jest praca nad integracją społeczną i przygotowaniem tych kobiet do powrotu do normalnego życia. W ankietach przeprowadzonych przez Civil Covenant wdowy po członkach ISIS przyznały się, że cierpią z powodu zastraszania i nie potrafią przystosować się do otoczenia w związku z głoszonymi wcześniej ideami. Al-Aḥmadī zauważa, że istnieje wiele innych podobnych inicjatyw mających na celu pomoc w zerwaniu z ideologią ekstremistyczną i terrorystyczną.

Na uwagę zasługuje także problem funkcjonowania obozów dla uchodźców po upadku kalifatu ISIS. Sytuacja panująca we wspomnianym obozie Al-Hül została przedstawiona w artykule pt. *Zawāḡ ’uūnlāīn wa ’amwāl muḥawila* (pol. Małżeństwo online i przelewane pieniądze. Drzwi do ucieczki dla kobiet z ISIS)³⁶ opublikowanym na stronie Al-Arabiya. Obóz dla uchodźców, założony dla kobiet i dzieci po klęsce organizacji, zmienił się z czasem w „mały kalifat ISIS”. Kobiety głoszą w nim ideologię Państwa Islamskiego oraz tworzą plany zarabiania pieniędzy na jego rzecz. W tekście przypomniano, że w 2020 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych ostrzegła przed próbą wykorzystania przez ISIS uciekinierów z obozu Al-Hül do stworzenia nowych komórek w Europie.

Temu samemu zaganiu jest poświęcony artykuł opublikowany na stronie Washington Institute pt. *Nisā’ dā’īs wa muḥīm al-hūl* (pol. Kobiety z ISIS i obozu Al-Hül)³⁷. Jego autor, John Saleh, zauważa, że nierozwiązanym problemem pozostaje deportacja cudzoziemców oraz kwestia wspomnianego ekstremizmu ideologicznego w samym obozie, szczególnie uciążliwa dla członków Syryjskich Sił Demokratycznych odpowiedzialnych za bezpieczeństwo. Saleh podkreśla, że ISIS nadal polega na kobietach, które szerzą idee ekstremistyczne w obozie pełnym podatnych na nie dzieci i młodzieży. W ramach wysiłków na rzecz utrwalenia ideologii ISIS kobiety wspierające organizację utworzyły w obozie jednostki policji religijnej. Nadzorują one wypełnianie obowiązków i pociągają do odpowiedzialności każdego, kto odmawia przestrzegania zasad religijnych organizacji. Oddziały kobiecej policji nakładają również surowe kary, takie jak tortury, pozbawianie jedzenia, palenie namiotów, na osoby, które odwróciły się od organizacji. Zdarzają się także

³⁶ *Zawāḡ ’uūnlāīn wa ’amwāl muḥawila*, Al-Arabiya, 4 VII 2021 r., <https://www.alarabiya.net/arab-and-world/syria/2021/> [dostęp: 11 VIII 2021].

³⁷ J. Saleh, *Nisā’ dā’īs wa muḥīm al-hūl*, Washington Institute, 2 VIII 2021 r., <https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/nsa-dash-wmkhym-alhwl> [dostęp: 6 IX 2021].

przypadki morderstw. Saleh informuje, że od początku 2021 r. w obozach zginęło ponad 40 osób.

Kobiety są również nadal aktywne w mediach społecznościowych, gdzie pracują nad promowaniem ideologii ISIS poza obozem. Dodatkowo pozyskują fundusze na różne działania powiązane z organizacją, w tym przemyt rodzin i osób z obozu. Natomiast jednym z najbardziej niepokojących przedsięwzięć kobiet w Al-Hül lojalnych wobec ISIS jest indoktrynacja dzieci. W Al-Hül żyje ich około 28 tys. Nie mają one dostępu do edukacji i opieki zdrowotnej. W przypadku braku formalnej edukacji (w czasie pandemii COVID-19 w Al-Hül zostało zamkniętych 25 ośrodków edukacyjnych), dzieci są nauczone przez swoje matki, które według urzędników ONZ wpajają im ideologię ISIS oraz radykalizują obozową młodzież. Autor stwierdza, że wiele z tych dzieci przeszło szkolenie w zakresie posługiwania się bronią.

Należy zwrócić uwagę na to, że przywódca ISIS stosują strategię rozmieszczania uspionych komórek wśród skupisk wysiedlonych cywilów i kobiet ISIS, a ci są szkoleni do wykonywania zadań specjalnych, takich jak szpiegostwo, przekazywanie informacji i broni, dostarczanie funduszy i wykonywanie operacji samobójczych. Autor podkreśla, że aby zwalczyć te szkodliwe trendy w obozach Al-Hül i Rüğ, Stany Zjednoczone i społeczność międzynarodowa muszą podjąć konkretne kroki. Najważniejszy z nich to zwiększenie finansowania ośrodków edukacyjnych i rehabilitacyjnych w obozie utworzonym przez UNICEF. Praca ośrodków musi w coraz większym stopniu koncentrować się na deradykalizacji dzieci i kobiet ISIS w ramach psychologicznych i religijnych programów edukacyjnych, a także szkoleń w zakresie właściwej reintegracji ze społecznościami zamieszkałymi w obozach. Ten proces prawdopodobnie będzie wymagał odseparowania dzieci od matek na okres przejściowy, dopóki te nie wykażą, że wyzbyły się radykalnej myśli ideologicznej. Kolejny krok to przesiedlenie rodzin ISIS z obozu z wykorzystaniem programów deradykalizacji i ostatecznie repatriacja ich do krajów ojczystych. W przypadku braku podjęcia takich działań obozy będą nadal odgrywać swoją rolę w szerzeniu ideologii Państwa Islamskiego.

Podsumowanie

Charakter członkostwa kobiet w ISIS ewoluował wraz z rozwojem samej organizacji. Początkowo kobiety zajmowały się codziennymi sprawami domowymi, wychowywaniem przyszłych bojowników i szerzeniem propagandy. Z czasem zaczęły służyć organizacji między innymi jako lekarki, pielęgniarki, nauczycielki oraz pracownice. Jednym ze ważnych zadań wykonywanych przez kobiety z ISIS była rekrutacja nowych członków. Działały aktywnie w mediach społecznościowych,

gdzie zachęcały do emigracji do kalifatu oraz wsparcia finansowego. Propaganda skierowana do kobiet często koncentrowała się na zapewnieniach o szczęściu, którego źródłem jest życie rodzinne, unikano wykorzystywania barbarzyńskich obrazów, scen mordów i terroru. Pod koniec 2017 r. ISIS zaczęło propagować wizerunek kobiety bojowniczkii oraz tworzyło propagandowe obrazy kobiet walczących w bitwach. Najczęstsze motywy, którymi kierowały się kobiety, wstępując do ISIS, przedstawione w przeanalizowanych artykułach, to: dążenie do założenia rodziny, poślubienie bojownika, opieka nad dziećmi i mężem, potrzeba zaistnienia na polu walki, chęć poświęcenia się dla sprawy, uzyskania kontroli nad swoimi decyzjami oraz odegrania roli w budowie i rozwoju kalifatu ISIS. Niektóre kobiety przyciągała wizja przygód, inne czuły się wyobcowane i dyskryminowane w swoich krajach ojczystych. W wyżej przytoczonych tekstach poruszano również problem nierównego traktowania mężczyzn i kobiet w kwestii terroryzmu. Uważa się, że zachodnie kobiety przebywające na terytorium ISIS nie były zaangażowane w sprawę w takim samym stopniu jak mężczyźni, co sprawia, że zwykle nie są one oskarżane o przyłączenie się do organizacji terrorystycznej. Niektóre, pomimo braku intensywnej aktywności w szeregach ISIS, służyły tej organizacji i wspierały ją na inne sposoby, w tym przez dzielenie się swoją wiedzą i doświadczeniami. Wiele kobiet powiązanych z ISIS może bezkarnie przebywać na wolności, co stwarza zagrożenie bezpieczeństwa kraju, w którym się znajdują. Niezwykle ważnym zadaniem jest obserwacja obecnej sytuacji byłych członkiń ISIS. Wiele z nich przebywa wraz z rodzinami w obozach dla uchodźców, które stają się miejscem rozwoju ideologii Państwa Islamskiego. Przewiduje się, że kobiety i dzieci odegrają istotną rolę w propagowaniu i przetrwaniu ideologii tej organizacji, co może doprowadzić do jej odbudowania.

Bibliografia

- Cook J., Vale G., *From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State*, London 2018.
- Hanne O., Flichy de la Neuville T., *Państwo Islamskie. Geneza nowego kalifatu*, Warszawa 2015.
- Irfani N., Saripi B., *Female Members of ISIS: A Greater Need for Rehabilitation*, „Counter Terrorist Trends and Analyses” 2015, t. 7, nr 3, s. 26–31.
- Kneip K., *Female Jihad – Women in the ISIS*, „Politikon” 2016, nr 29, s. 89–100.
- Styszyński M., *Środki retoryczne w manifestach organizacji Al-Kaida i Państwo Islamskie*, Poznań 2020.

Wasiuta O., Wasiuta S., Mazur P., *Państwo Islamskie ISIS. Nowa twarz ekstremizmu*, Warszawa 2018.

Wojtowicz A., *The Emergence of Female Terrorism*, „Dans Sécurité Globale” 2013, nr 3, s. 123–140.

Źródła internetowe

Storey K., *The American Women of ISIS*, „Marie Claire”, 22 IV 2016 r., <https://www.marieclaire.com/politics/a20011/western-women-who-join-isis/> [dostęp: 3 IX 2021].

Speckhard A., Ellenberg M., *ISIS and the Allure of Traditional Gender Roles*, ICSVE, 13 VIII 2021 r., <https://www.icsve.org/isis-and-the-allure-of-traditional-gender-roles/> [dostęp: 5 IX 2021].

Arabskojęzyczne źródła internetowe

‘Abbās H., *Ḍahāyā am ḡallādāt? ‘an taqīdāt qaḍaya nisa’ dā’iṣ at-tā’ihāt bayna ṣifatī al-mar’ati at-taqlīdiyya wa al-mar’ati al-mutamakkina*, Raseef22, 22 II 2019 r., <https://raseef22.net/article/185736-%D8%B6%D8%AD%D8%A7%D9%8A%D8%A7-%D8%A3%D9%85-%D8%AC%D9%84%D9%91%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%AA%D8%9F-%D8%B9%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D9%82%D9%8A%D8%AF%D8%A7%D8%AA-%D9%82%D8%B6%D9%8A%D8%A9-%D9%86%D8%B3%D8%A7> [dostęp: 17 VII 2021].

Abū Gazāla D., *Muḥārabāt tanzīm ad-dawla: al-waraqā al-aḥīra?*, BBC, 13 II 2018 r., <https://www.bbc.com/arabic/middleeast-43006002> [dostęp: 10 IV 2021].

Al-Aḥmadī R., *Naba’ al-ḥayāt, mubādarat li-i‘ādat tāhīl ārāmīl dā’iṣ fi al-raqqa*, Sky News Arabia, 13 III 2021 r., <https://www.skynewsarabia.com/middle-east/1421377-%D9%86%D8%A8%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%8A%D8%A7%D8%A9-%D9%85%D8%A8%D8%A7%D8%AF%D8%B1%D8%A9-%D9%84%D8%A7%D9%95%D8%B9%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D8%AA%D8%A7%D9-%94%D9%87%D9%8A%D9%84-%D8%A7%D9%94%D8%B1%D8%A7%D9%85%D9%84-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%82%D8%A9> [dostęp: 27 VII 2021].

‘Amār R., *Al-mar’āt wa taḡnid al-‘irḥābūn.. taḡḍīrāt min ‘āuda dā’iṣ*, Al-Ain, 16 VI 2019 r., <https://al-ain.com/article/terrorist-women> [dostęp: 10 VII 2021].

An-nisā’ al-ḡarbiyāt fi dā’iṣ.. ṣaḡīrāt as-sin wa muta‘ālimāt, Al-Arabiya, 28 V 2015 r., <https://www.alarabiya.net/arab-and-world/2015/05/28/%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B3%D8%A7%D8%A1-%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A7%D8%AA-%D9%81%D9%8A-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D>

8 % B 4 - % D 8 % B 5 % D 8 % B A % D 9 % 8 A % D 8 % B 1 % D 8 % A 7 % D 8 % A A - %D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%86-%D9%88%D9%85%D8%AA%D8%B9%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%AA [dostęp: 12 VII 2021].

'Awād M., *Dā'īs yaftaḥu bāb taḡnīd an-nisā' bišurūḥ fa-mā hiya?*, Akhbar Al-An, <https://www.akhbaralaan.net/news/arab-world/2016/08/09/%d8%af%d8%a7%d8%b9%d8%b4-%d9%8a%d9%81%d8%aa%d8%ad-%d8%a8%d8%a7%d8%a8-%d8%aa%d8%ac%d9%86%d9%8a%d8%af-%d8%a7%d9%84%d9%86%d8%b-3%d8%a7%d8%a1-%d8%a8%d8%b4%d8%b1%d9%88%d8%b7-%d9%81%d9%85%d8%a7-%d9%87%d9%8a> [dostęp: 22 VII 2021].

Dā'īs yastaḡmiru fi nisā'i, „Asharq Al-Awsat”, 11 III 2019 r., <https://aawsat.com/home/article/> [dostęp: 5 VII 2021].

Dustūr ḥāṣ li-al-mar'at fi dā'īs, Echorouk El Yawmi, 8 II 2015 r., <https://www.echoroukonline.com/%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1-%D8%AE%D8%A7%D8%B5-%D9%84%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A3%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4> [dostęp: 10 VII 2021].

Hassan H., *Nisā' dā'īs al-'almāniyāt, barā' wāhiya waqanābil gāhiza li-al-infigār*, Al-Ain, 23 XII 2019 r., <https://al-ain.com/article/german-isis-women> [dostęp: 11 VII 2021].

Jacobs A., *Taṭawwūr dawr al-mar'ā fi tanzīm ad-dawla al-iślāmiyya*, Washington Institute, 26 IX 2017 r., <https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/ttwr-dwr-almrat-fy-tnzym-aldwlt-alaslamyt> [dostęp: 5 VII 2021].

Muḥammadi Q., Al-Bāzī M., *Dawr al-mar'ā fi at-tanzīmāt al-ḡihādiyya: al-qā'ida wa dā'īs an-numuḍaḡ*, Centre of Arab Unity Studies, <https://caus.org.lb/ar/%D8%AF%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A3%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%86%D8%B8%D9%8A%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%87%D8%A7-%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7/> [dostęp: 12 VII 2021].

Mustaqbal al-mar'ā fi tanzīm ad-dawla al-iślāmiya (dā'īs), „Al-Jarida”, 1 III 2019 r., <https://www.aljarida.com/articles/1551371192373935000/> [dostęp: 7 VII 2021].

Nisā' dā'īs, Future, 17 III 2015 r., <https://futureuae.com/ar-AE/Activity/Item/51/%D9%86%D8%B3%D8%A7%D8%A1-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D9%86%D8%B3%D8%A7%D8%A1-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4> [dostęp: 20 VII 2021].

Saleh J., *Nisā' dā'īs wa muḥīm al-hūl*, Washington Institute, 2 VIII 2021 r., <https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/nsa-dash-wmkhym-alhwl> [dostęp: 6 IX 2021].

Zanāz H., *Nisā' dā'īš, ummuhāt al-idyülūğiyāal-mutaṭarrifa*, „Al-Arab”, 4X2019r., <https://alarab.co.uk/%D9%86%D8%B3%D8%A7%D8%A1-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%A3%D9%85%D9%87%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%8A%D8%AF%D9%8A%D9%88%D9%84%D9%88%D8%AC%D9%8A%D8%A7-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D8%B7%D8%B1%D9%81%D8%A9> [dostęp: 20 VII 2021].

Zawāğ 'uūnlāin wa 'amwāl muḥawila, Al-Arabiya, 4 VII 2021 r., <https://www.alarabiya.net/arab-and-world/syria/2021/07/04/%D8%B2%D9%88%D8%A7%D8%AC-%D8%A3%D9%88%D9%86%D9%84%D8%A7%D9%8A%D9%86-%D9%88%D8%A3%D9%85%D9%88%D8%A7%D9%84-%D9%85%D8%AD%D9%88%D9%84%D8%A9-%D8%A8%D8%A7%D8%A8-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4%D9%8A%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%84-%D9%84%D9%84%D9%81%D8%B1%D8%A7%D8%B1> [dostęp: 11 VIII 2021].

Zinūn A., *Nisā' dā'īš. ḥaṭar mā ba'ad al-hilāfa*, Irfaasawtak, 26 VII 2018 r., <https://www.irfaasawtak.com/articles/2018/07/26/%D9%86%D8%B3%D8%A7%D8%A1-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%AE%D8%B7%D8%B1-%D9%85%D8%A7-%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%81%D8%A9> [dostęp: 20 VII 2021].

Karolina Duchna

Absolwentka filologii arabskiej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania naukowe obejmują ruchy feministyczne w krajach arabskich oraz udział kobiet w terroryzmie międzynarodowym.

Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej jako źródło zagrożeń dla krajów bałtyckich i wpływ tych zagrożeń na bezpieczeństwo Polski¹

Abstrakt

Imperialna polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej spowodowała poważne zmiany w architekturze bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej. W artykule zostały przytoczone wyniki badań zrealizowanych w latach 2019–2020 metodą sondażu diagnostycznego za pomocą techniki wywiadu eksperckiego. Wzięło w nich udział 11 ekspertów w dziedzinie bezpieczeństwa i obronności. Przedmiotem badań były zagrożenia generowane przez Rosję w związku z jej ekspansywną polityką zagraniczną wobec Ukrainy i państw bałtyckich, a także ich wpływ na bezpieczeństwo Polski w perspektywie strategicznej. Na podstawie wyników tych badań oraz analizy literatury zostały opracowane trzy scenariusze (destabilizacyjny, poszerzania strefy wpływów i izolacyjny) dotyczące możliwych działań podejmowanych przez Federację Rosyjską w Polsce i wobec Polski.

Słowa kluczowe polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej, bezpieczeństwo państw bałtyckich, bezpieczeństwo Polski, Europa Środkowo-Wschodnia.

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy doktorskiej pt. *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej jako źródło zagrożeń dla krajów bałtyckich i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski* obronionej na Wydziale Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej. Autorka wykorzystała fragment rozdziału 6. oraz załącznik nr 2. Praca została nagrodzona w XI edycji konkursu Szefa ABW na najlepszą pracę doktorską, magisterską lub licencjacką dotyczącą bezpieczeństwa państwa w kontekście zagrożeń wywiadowczych, terrorystycznych, ekonomicznych.

The foreign policy of the Russian Federation as a source of threats to the Baltic states and their impact on the security of Poland

Abstract The imperial foreign policy of the Russian Federation has led to extensive changes in the security architecture of Central and Eastern Europe. In the article the results of studies were cited. Studies were carried out in the years 2019-2020, by the method of a diagnostic survey using the technique of expert interview. Eleven experts in the field of security and defense participated in the research. The threats generated by Russia in connection with its expansive foreign policy towards Ukraine and Baltic states and their impact on the security of Poland were the subject of the research. On the basis of the results of these studies and literature review, three scenarios were developed (destabilizing, expanding the sphere of influence and isolation) which concern possible actions taken by the Russian Federation in Poland and towards Poland.

Keywords foreign policy of the Russian Federation, security of the Baltic states, security of Poland, Central and Eastern Europe.

Relacje polsko-rosyjskie po aneksji Krymu

Przy analizie wyników badań dotyczących relacji polsko-rosyjskich należy podkreślić, że jest to problem niezwykle złożony. Te relacje wynikają bowiem z wielu uwarunkowań historyczno-kulturalnych. W historii stosunków polsko-rosyjskich trudno znaleźć czasy wzajemnej przyjaźni i współpracy (co nie oznacza, że nie istnieją²). Jest to spowodowane częstym forsowaniem przez Polskę tylko negatywnych doświadczeń historycznych. Odnoszenie się jedynie do prześladowań Polaków

² Podpisane od 1993 r. liczne umowy na dostawy gazu ziemnego umożliwiły polskiej gospodarce zaopatrzenie w niezbędny surowiec, co pomogło w jej rozwoju. Zawarto także wiele porozumień między Polską a Rosją, które spotykały się z pozytywnym odbiorem partnerów i sojuszników Polski w latach 1990–1993, m.in. *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Moskwie dnia 22 maja 1992 r.*, deklarację warszawską, *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o handlu i współpracy gospodarczej, sporządzony w Warszawie dnia 25 sierpnia 1993 r.* czy umowę o budowie gazociągu jamalskiego. Działania podjęte przez rząd Donalda Tuska (w latach 2007–2011) mające na celu poprawę relacji z Rosją przyczyniły się do wzrostu znaczenia Polski w Unii Europejskiej.

w czasie zaborów, wojny polsko-bolszewickiej, napaści zbrojnej ZSRR w 1939 r. i represji wobec ludności polskiej czy zbrodni katyńskiej nie sprzyja poprawie relacji. Ta niechęć przekłada się na stosunki polityczne obu krajów oraz stanowisko Polski zajmowane względem Rosji na arenie międzynarodowej.

Nie ulega wątpliwości, że stan relacji polsko-rosyjskich jest niezwykle istotny dla polskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa³. Wiąże się to z położeniem geograficznym Polski (w centrum Europy i w bezpośrednim sąsiedztwie Rosji) i jej umiejscowieniem na styku różnych podziałów geopolitycznych i cywilizacyjnych. Niestabilizowane położenie geopolityczne RP wynika z tego, że w ciągu swojego istnienia należała ona do różnych politycznie i militarnie regionów Europy⁴. Jerzy Bański przypomina, że w jej dziejach nieustannie dochodziło do aneksji, okupacji i walk. W takich warunkach trudno mówić o atmosferze sprzyjającej nawiązywaniu współpracy i poczuciu wspólnoty interesów⁵.

Kolejnym ważnym zagadnieniem we wzajemnych relacjach są bez wątpienia odmienne wizje porządku i bezpieczeństwa europejskiego. Ten problem pogłębił się po przeprowadzonej przez Rosję aneksji Półwyspu Krymskiego w 2014 r. Polska po uniezależnieniu się od rosyjskich wpływów po upadku ZSRR opowiedziała się za oparciem bezpieczeństwa europejskiego na Stanach Zjednoczonych oraz na rozszerzeniach UE i NATO o kolejne państwa. Członkostwo w NATO Polska traktuje jako podstawę bezpieczeństwa narodowego, co budzi ogromną niechęć w Federacji Rosyjskiej (FR). Trzecim (nie ostatnim) bardzo istotnym problemem w relacjach między Polską a Rosją pozostaje bezpieczeństwo energetyczne. Polska podejmuje działania mające na celu likwidację monopolu FR jako dostawcy surowców energetycznych, podczas gdy dla Rosji gospodarka energetyczna jest jednym z filarów funkcjonowania państwa. W związku z konfliktem w Ukrainie doszło do konfrontacji Rosji z NATO, w której Polska przyjęła pozycję czołowego krytyka rosyjskiej aktywności, co tylko wzmogło wzajemną niechęć.

Interesujące i wnikliwe podejście do relacji rosyjsko-polskich przedstawia Przemysław Żurawski vel Grajewski. Sporządził on listę 34 (!) kwestii konfliktowych

³ Prezentowane w artykule treści dotyczą bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 2019–2021. Rosyjska agresja zbrojna z 24 lutego 2022 r. spowodowała wiele zmian w tym zakresie. Niemniej opisane w artykule wyniki badań dotyczące przewidywanych zagrożeń ze strony FR potwierdziły się.

⁴ L. Elak, *Geostrategiczne położenie Polski w aspekcie zagrożeń hybrydowych*, w: *Zagrożenia hybrydowe*, L. Elak i in. (red. nauk.), Warszawa 2019, s. 39.

⁵ J. Bański, *Polska i Europa Środkowo-Wschodnia w koncepcjach podziału Europy*, w: *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, P. Eberhardt (red.), https://rcin.org.pl/Content/130/WA51_228_r2008-t218_Prac-Geogr.pdf, s. 133 [dostęp: 9 I 2021].

zaistniałych po 1989 r., które determinują stan stosunków polsko-rosyjskich⁶. Zasadne będzie wymienienie kilkunastu z nich:

- spór dotyczący rozwiązania Układu Warszawskiego (wygrany przez Polskę i inne państwa satelickie ZSRR),
- napięcia wokół polskiego moralnego i politycznego wsparcia dla procesu rozpadu ZSRR, przede wszystkim uznanie Ukrainy oraz wsparcie dla państw bałtyckich,
- spór dotyczący planowanej treści traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznych stosunkach – Rosja starała się wprowadzić do treści klauzulę zakazującą obu stronom wchodzenia do struktur i sojuszy wymierzonych w drugą stronę i udostępniania im swego terytorium do wykorzystania przez siły zbrojne innych państw. Wszystkie rosyjskie roszczenia zostały odrzucone,
- napięcia wokół polskiego wsparcia dla Czeczenii w obu wojnach rosyjsko-czeczeńskich (1994–1996 oraz 1999–2009),
- wygrane przez Polskę spory o I oraz II falę rozszerzenia NATO,
- kontrowersje wokół wykorzystywania obwodu kaliningradzkiego do formułowania gróźb pod adresem Polski,
- nieustający spór o miejsce USA w architekturze bezpieczeństwa Europy (rozszerzenia NATO, interwencja w Iraku, tarcza antyrakietowa),
- ostry konflikt wynikający z poparcia Polski dla pomarańczowej rewolucji w Ukrainie w 2004 r.,
- ostry konflikt dotyczący wojny w Gruzji w 2008 r.,
- liczne konflikty obejmujące problematykę energetyczną,
- wygrany przez Polskę spór o embargo na polskie produkty rolne i będące jego skutkiem polskie weto dla mandatu Komisji Europejskiej do rokowań nad nowym Polskim Centrum Akredytacji (2007 r.). W rzeczywistości konflikt dotyczył traktowania Polski i innych nowych państw UE tak, jakby nie były one członkami tej wspólnoty. Działania Polski doprowadziły do zmiany tej linii politycznej w Rosji, a przede wszystkim w UE,
- spór o sposób prowadzenia śledztwa smoleńskiego,
- polityka Polski wobec zachodnich krajów Wspólnoty Niepodległych Państw tworzących Organizację na rzecz Demokracji i Rozwoju (Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan, Mołdawia, określane jako grupa GUAM). Aktywność Polski w ramach współpracy z grupą GUAM i Partnerstwa Wschodniego i narastający od lata 2013 r. konflikt wokół umowy stowarzyszeniowej z Ukrainą, Gruzją i Mołdawią,

⁶ Zob. szerzej: P. Żurawski vel Grajewski, *Polska polityka wschodnia 1989–2015. Wymiar narodowy i unijny*, Kraków 2016, s. 40–67.

- trwający ostry konflikt wywołany rewolucją godności w Ukrainie (2013–2015) i rosyjską agresją na ten kraj,
- trwający konflikt o rozmieszczenie w Polsce i innych krajach wschodniej flanki NATO wojsk i stałych baz amerykańskich w konsekwencji rosyjskiej agresji w Ukrainie.

Po przeanalizowaniu powodów napięć na linii Polska–Rosja można stwierdzić, że zagadnienia kulturowe oraz związane z interpretacją historii i zbrodni sowieckich (do których najczęściej odwołuje się strona rosyjska) na tle wszystkich kwestii problemowych wymienionych przez Żurawskiego vel Grajewskiego są tylko niewielką częścią jednej z wielu płaszczyzn problemów we wzajemnych relacjach.

Federacja Rosyjska stara się ukazywać Polskę, kraje bałtyckie oraz inne państwa byłego ZSRR przejawiające prozachodnie aspiracje jako podmioty motywowane fobiami historycznymi, z którymi jakakolwiek współpraca jest nieopłacalna i niewarta podejmowania żadnych działań. Rosja stara się także podtrzymywać nastroje związane z minionymi konfliktami w regionie jej dawnej przestrzeni imperialnej, dążąc tym sposobem do skłócenia narodów. Dotyczy to Polaków i Ukraińców, Polaków i Litwinów, Polaków i Niemców oraz Ukraińców i Rumunów, Ukraińców i Węgrów⁷.

Żurawski vel Grajewski podkreśla także, że istotą stosunków polsko-rosyjskich jest fundamentalna rozbieżność interesów niepodległej Rzeczypospolitej i Rosji nieustannie wykazującej imperialne ambicje. Wobec powyższego jest naturalne, że na obecne odmienne stanowiska ma wpływ sposób postrzegania doświadczeń historycznych, jednak nie jest on decydujący. Poparciem dla powyższej tezy są stosunki polsko-niemieckie, które pomimo krwawej historii znajdują się na zupełnie innym poziomie.

Wielopłaszczyznowy konflikt między Polską a FR można zatem sprowadzić do dwóch podstawowych sporów – o podmiotowość Rzeczypospolitej oraz o strategiczny wybór orientacji politycznej przez państwa położone we wschodniej części pola bezpieczeństwa Polski. Pozostałe spory, tj. o geopolitykę i historię, są w zasadzie pochodną dwóch głównych rozbieżności⁸.

Spór o podmiotowość RP dotyka wielu zagadnień niezwykle istotnych dla polskiego bezpieczeństwa narodowego, takich jak wybór sojuszy, wojskowe wykorzystanie terytorium Polski tylko na podstawie suwerennej decyzji Warszawy, tj. odrzucenie możliwości stacjonowania rosyjskich wojsk przy jednoczesnym udostępnianiu terytorium pod bazy USA, swoboda w funkcjonowaniu polskich portów,

⁷ P. Żurawski vel Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 58.

⁸ Tamże, s. 60.

spór o skalę oraz intensywność penetracji rosyjskich służb specjalnych, niewrażliwienie polskiej polityki zagranicznej na wszelkie gospodarcze naciski Rosji.

Należy zwrócić uwagę także na działania rządu PO-PSL, który w 2008 r. podjął wysiłki w celu ocieplenia relacji na linii Polska–Rosja zgodnie z niemiecką doktryną „zbliżenie przez powiązanie”, co doprowadziło do chwilowej poprawy stosunków⁹. Do ich gwałtownego pogorszenia bezsprzecznie przyczyniła się katastrofa smoleńska. Konflikt polsko-rosyjski na tym tle został negatywnie odebrany na arenie międzynarodowej, co spowodowało obniżenie prestiżu Polski w świecie. Wydarzeniem, które ostatecznie przekreśliło szanse na reset w stosunkach polsko-rosyjskich, była rosyjska agresja w Ukrainie. Poskutkowała ona natychmiastową zmianą polskiej retoryki wobec Rosji. Od 2014 r. zdecydowanie pogłębia się wzajemna niechęć obu krajów i obecnie nie ma szans na poprawę relacji. Wydaje się to niemożliwe z Rosją nieprzerwanie przejawiającą imperialne ambicje.

Żurawski vel Grajewski w ten sposób podsumowuje relacje polsko-rosyjskie: *Polska albo ulegnie marginalizacji i stanie się przedmiotem, a nie podmiotem gry międzynarodowej, albo też będzie w dającej się przewidzieć przyszłości skazana na wielopłaszczyznowy konflikt polityczny z Rosją, określający polską politykę wobec tego państwa, a z uwagi na jego potencjał i pozycję międzynarodową, rozstrzygający także (z powodu konieczności poszukiwania sojuszników) o polskiej polityce zagranicznej w ogóle*¹⁰.

NATO jako gwarant bezpieczeństwa narodowego Polski w świetle kryzysu ukraińskiego oraz rosyjskich działań w krajach bałtyckich

W obliczu zagrożeń ze strony Rosji posiadanie przez Polskę ograniczonych zasobów militarnych (osobowych i sprzętowych) skłania do wniosku, że jej bezpieczeństwo nie może być zagwarantowane tylko działaniami unilateralnymi. To oznacza, że fundamentem bezpieczeństwa Polski są gwarancje sojusznicze. Dysproporcja potencjałów wynika nie tylko z przewagi Rosji w zakresie konwencjonalnych zasobów zbrojnych, lecz także z jej drugiego co do wielkości potencjału nuklearnego na świecie. Głównym sojusznikiem państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz Polski są Stany Zjednoczone, będące jedynym państwem NATO, którego zdolności zbrojne przewyższają rosyjski potencjał¹¹.

⁹ Tamże, s. 63.

¹⁰ P. Żurawski vel Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*

¹¹ J. Bornio, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w kontekście kryzysu ukraińskiego. Wymiar polityczno-militarny*, Warszawa 2019, s. 280.

Za sprawą działań Rosji w Ukrainie zyskały na znaczeniu podstawowe założenia NATO o wzajemnej pomocy (kolektywnej obronie) i strategii odstraszenia. Koncepcja obrony kolektywnej oznacza, że FR, rozważając atak na którekolwiek z państw członkowskich NATO, musi liczyć się z gotowością jego sojuszników, w tym USA, do okazania mu wsparcia i pomocy. Należy jednak nadmienić, że problematyczna wydaje się wiarygodność gwarancji sojuszniczych, o których od lat mówi się, że są fikcją. Ich autentyczność będzie można zweryfikować dopiero w chwili rzeczywistego ataku. Wywołuje to niepewność zarówno w państwach członkowskich, które nie mogą mieć pewności co do gwarancji sojuszniczych, jak i w Rosji, która musi się liczyć z ewentualnym odwetem Paktu¹². Gwarancje sojusznicze nie mogą opierać się tylko na deklaracjach – muszą być poparte konkretnymi działaniami. Wysiłki podjęte przez NATO w odpowiedzi na rosyjską aktywność w Ukrainie miały na celu oddalenie zagrożeń przez konsolidację sił sojuszniczych.

Zgodnie z zapisami art. 5 traktatu waszyngtońskiego¹³ siła wynika z połączenia potencjałów wszystkich państw Paktu w celu obrony zaatakowanego sojusznika, a przede wszystkim chodzi o to, aby do zewnętrznej agresji w ogóle nie dopuścić. W związku z powyższym Polska jako beneficjent i kreator bezpieczeństwa poza oczywistymi korzyściami płynącymi z gwarancji sojuszniczych musi także liczyć się z obowiązkiem odpowiedzi na wypadek zbrojnej napaści na inne państwa, w tym na państwa bałtyckie, które obecnie są najbardziej zagrożone rosyjską agresją. Udzielenie nieodpowiedniej pomocy lub całkowity jej brak mogłyby doprowadzić do demontażu fundamentu bezpieczeństwa w Polsce. Jak słusznie zauważył Ben Hodges, (...) *wystarczy jeden raz nie dochować artykułu piątego, aby unicestwić cały Sojusz Północnoatlantycki*¹⁴.

Od 2014 r. polski rząd podejmuje wysiłki na rzecz wzmocnienia wschodniej flanki Sojuszu i doprowadzenia do stałej obecności wojsk sojuszniczych w Polsce. Regularnie podnosi głos na forum międzynarodowym i przypomina o zagrożeniach, jakie stwarza FR. Jakub Bornio podkreśla, że kryzys w Ukrainie bezpośrednio wpłynął na intensyfikację polsko-amerykańskiej kooperacji¹⁵. Badacz stwierdza również, że wiarygodność amerykańskich gwarancji bezpieczeństwa jest warunkowana ich zbieżnością z fundamentalnymi interesami narodowymi USA¹⁶. W przypadku

¹² Tamże.

¹³ *Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r.*

¹⁴ J. Huggler, *Putin Wants to Destroy NATO, Says US General Ben Hodges*, Atlantic Council, 4 III 2015 r., <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/putin-wants-to-destroy-nato-says-us-general-ben-hodges/> [dostęp: 27 IX 2020].

¹⁵ J. Bornio, *Bezpieczeństwo narodowe Polski...*, s. 317–324.

¹⁶ Tamże, s. 284.

konfliktu rosyjsko-ukraińskiego nadrzędnym celem Stanów Zjednoczonych pozostaje utrzymanie hegemonii w Europie. Podobnie twierdzi Zbigniew Brzeziński: (...) *dla Ameryki głównym trofeum geopolitycznym jest Eurazja (...), a światowy prymat Stanów Zjednoczonych bezpośrednio zależy od tego, jak długo i jak skutecznie zachowają one dominującą pozycję na kontynencie euroazjatyckim*¹⁷. Biorąc to pod uwagę, należy stwierdzić, że najważniejszym obszarem staje się Europa, w tym Europa Środkowo-Wschodnia.

Amerykańskie gwarancje bezpieczeństwa zwiększają się za sprawą kilku istotnych czynników. Po pierwsze, jest wielce prawdopodobne, że zaniechanie przez nich udzielenia pomocy sojusznikom mogłoby doprowadzić do sytuacji, w której inne państwa podjęłyby się testowania gotowości Amerykanów do obrony swoich partnerów w innych rejonach świata, np. na wodach Oceanu Spokojnego (gdzie rośnie potęga Chin). Po drugie, jest istotne traktowanie Stanów Zjednoczonych przez Rosję jako głównego adwersarza i lidera NATO oraz powszechna opinia, że FR stanowi największe zagrożenie dla USA (przede wszystkim ze względu na jej potencjał nuklearny). Stany Zjednoczone nie mogą zatem utracić swojej wiodącej roli w kształtowaniu światowego bezpieczeństwa. Przed rozpoczęciem operacji „Atlantic Resolve”, której głównym założeniem jest demonstrowanie stałego zaangażowania USA w działania z zakresu kolektywnej obrony, ówczesny prezydent USA Barack Obama w swoim przemówieniu podkreślił, że USA zawsze będą wypełniać swój „uroczysty obowiązek” zawarty w art. 5, dotyczący obrony suwerenności i integralności terytorialnej swoich sojuszników, oraz nigdy nie zawahają się, gdy przyjdzie im dotrzymać tej obietnicy¹⁸.

Jednak jak podkreśla Bolesław Balcerowicz, (...) *w każdym sojuszu pierwszeństwo należy się interesom i celom narodowym, a zatem należy w pierwszej kolejności zadbać o narodową strategię obronną, a wtedy udział w kształtowaniu strategii sojuszniczej jest niejako działaniem równoległym*¹⁹. Aktualne pozostaje zatem pytanie, jakie interesy mają państwa Sojuszu w zapewnieniu bezpieczeństwa na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej i na ile są to interesy narodowe, a na ile interesy sojusznicze?

Na podstawie powyższych rozważań można wysnuć wniosek, że żadne państwo nie powinno opierać swojego bezpieczeństwa tylko na gwarancjach sojuszniczych. Jan Nowak-Jeziorański słusznie zauważył, że (...) *powszechnie przyjętym kryterium bezpieczeństwa jest własny potencjał obronny połączony z układami sojuszniczymi zapewniającymi skuteczne odstraszanie potencjalnego napastnika.*

¹⁷ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 30.

¹⁸ J. Bornio, *Bezpieczeństwo narodowe Polski...*, s. 318.

¹⁹ B. Balcerowicz, *Obronność państwa średniego*, Warszawa 1997, s. 49.

*Ryzyko agresji musi być w percepcji przeciwnika na tyle wysokie, aby stała się ona nieopłacalna*²⁰.

Wydarzenia w Ukrainie z 2014 r. doprowadziły do rozpoczęcia wspomnianej operacji „Atlantic Resolve”, w ramach której przeprowadza się regularne ćwiczenia oraz podejmuje inne inicjatywy militarne na terytorium Polski, Litwy, Łotwy, Estonii, Rumunii, Węgier i Bułgarii. Te działania polegają głównie na zwiększaniu liczności jednostek już stacjonujących w Europie i przenoszeniu ich do państw wschodniej flanki NATO. W 2018 r. po objęciu prezydentury przez Donalda Trumpa zmieniono nazwę operacji na „Europejska Inicjatywa Odstraszenia” (ang. European Deterrence Initiative). W ramach tej operacji w odniesieniu do polskiego bezpieczeństwa były istotne takie zabiegi, jak wysłanie do Polski brygady pancernej czy budowa europejskiego systemu obrony przeciwrakietowej. Mają one co prawda z założenia charakter defensywny, jednak podnoszą wartość gwarancji sojusznicych, a także zwiększają potencjał odstraszenia.

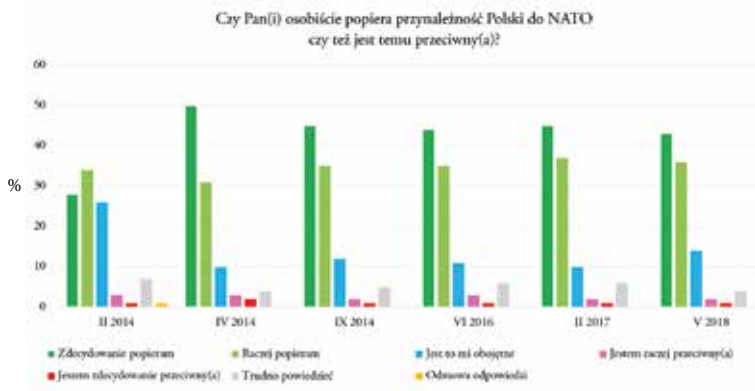
Zaangażowanie i pomoc USA w regionie są znacznie większe niż wsparcie ze strony innych sojuszników, z tego powodu partnerstwo polsko-amerykańskie jest od kilku lat zacieśniane. Bez wątpienia to Stany Zjednoczone budzą w Rosji największe obawy, które wiążą się z ich potencjalną odpowiedzią na rosyjskie działania²¹.

Warto przedstawić wyniki badań przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) dotyczących opinii Polaków o NATO i bezpieczeństwie narodowym²². Autorzy komunikatu z 2018 r. zwracają uwagę na wzrost postaw pro-natowskich wśród Polaków od kwietnia 2014 r. (wykres 1). W stosunku do badań przeprowadzonych w lutym 2014 r. odsetek Polaków zdecydowanie popierających i raczej popierających przynależność Polski do NATO wzrósł o 19 punktów procentowych. Jednocześnie aż o 16 punktów zmalał odsetek osób twierdzących, że jest im to obojętne. Co więcej, wzrost poparcia dla Sojuszu zanotowano jeszcze przed atakami prorosyjskich separatystów na wschodzie Ukrainy oraz przed eskalacją konfliktu w tym regionie. W 2018 r. 79 proc. ankietowanych popierało członkostwo Polski w NATO, a tylko 3 proc. Polaków było temu przeciwnych.

²⁰ *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, R. Jakubczak, J. Flis, (red.), Warszawa 2006, s. 7.

²¹ J. Bornio, *Bezpieczeństwo narodowe Polski...*, s. 324.

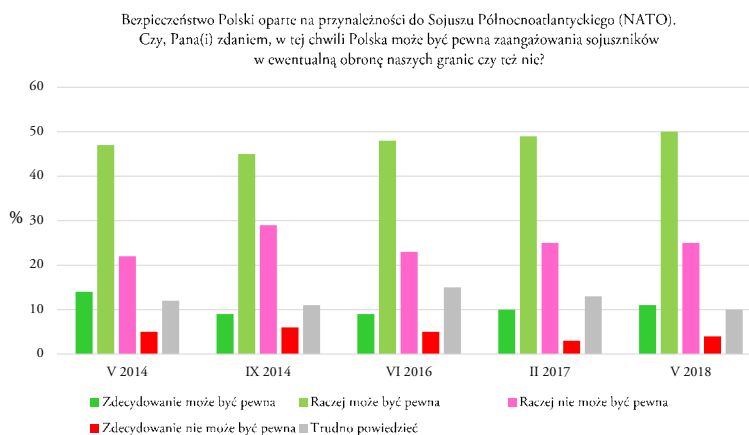
²² *Polacy o NATO i bezpieczeństwie międzynarodowym*, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 71, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_071_18.PDF [dostęp: 17 XII 2020].

Wykres 1. Wyniki badań CBOS przeprowadzonych w okresie luty 2014 r. – maj 2018 r. dotyczących poparcia Polaków dla przynależności Polski do NATO.

Opracowano na podstawie: *Polacy o NATO i bezpieczeństwie międzynarodowym*, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 71, s. 2, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_071_18.PDF [dostęp: 17 XII 2020].

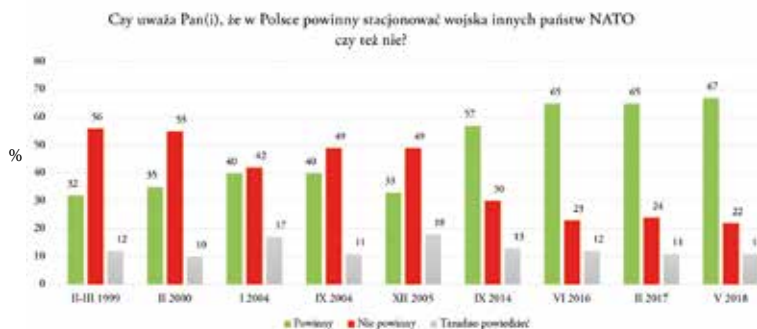
Co ciekawe, wzrósł także odsetek Polaków przekonanych o pewności gwarancji sojuszniczych (wykres 2). W 2018 r. zdecydowanie pewnych i raczej pewnych tych gwarancji było 61 proc. Polaków – o 2 punkty procentowe więcej niż w lutym 2017 r. Wątpiło w nie lub zdecydowanie nie wierzyło w nie 29 proc. ankieterowanych, czyli nieznacznie więcej niż w lutym 2017 r. (wzrost o 1 punkt procentowy).

Wykres 2. Wyniki badań CBOS przeprowadzonych w okresie maj 2014 r. – maj 2018 r. dotyczących opinii Polaków na temat zaangażowania sojuszników z NATO w obronę polskich granic.

Opracowano na podstawie: *Polacy o NATO i bezpieczeństwie międzynarodowym*, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 71, s. 4, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_071_18.PDF [dostęp: 17 XII 2020].

Warto także zwrócić uwagę na stosunek Polaków do stacjonowania w Polsce wojsk innych państw NATO (wykres 3). Autorzy komunikatu z badań wskazują na wysokie poparcie dla obecności tych wojsk. Podkreślają, że jego wzrost był zauważalny już w 2014 r., po włączeniu Krymu i Sewastopola do FR. W 2018 r. to poparcie wynosiło 67 proc. i było najwyższe od 1999 r.

Wykres 3. Wyniki badań CBOS przeprowadzonych w okresie luty 1999 r. – maj 2018 r. dotyczących opinii Polaków na temat stacjonowania wojsk innych państw NATO w Polsce.

Opracowano na podstawie: *Polacy o NATO i bezpieczeństwie międzynarodowym*, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 71, s. 6, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_071_18.PDF [dostęp: 17 XII 2020].

Podejście, w którym bezpieczeństwo Polski opiera się głównie na gwarancjach sojuszniczych może okazać się niewłaściwe, ponieważ nie ma możliwości wcześniejszej ich weryfikacji. W literaturze zwraca się uwagę na większe skupienie Polski na własnym potencjale obronnym²³. Nie można wykluczyć wystąpienia konfliktów w bliskim sąsiedztwie Polski, czy to o charakterze lokalnym, związanym chociażby z konfliktem ukraińskim, czy działaniami hybrydowymi podejmowanymi przez Rosję na coraz większą skalę i wymierzonymi w Polskę i państwa bałtyckie. W związku z powyższym Polska powinna utrzymywać zdolności zarówno militarne, jak i pozamilitarne, które pozwolą w razie konieczności reagować na takie zagrożenia. W literaturze podkreśla się także rolę, którą powinna odgrywać Polska w strategii odstraszenia NATO ze względu na jej położenie geopolityczne oraz bliskość granic z FR. Obecnie zdolności Polski w tym zakresie są niewystarczające, by przeciwstawić się działaniom Rosji, konieczne jest uwzględnienie potencjału bojowego całego NATO. Uważa się, że stała obecność wojsk amerykańskich w Polsce pomoże osiągnąć zdolności

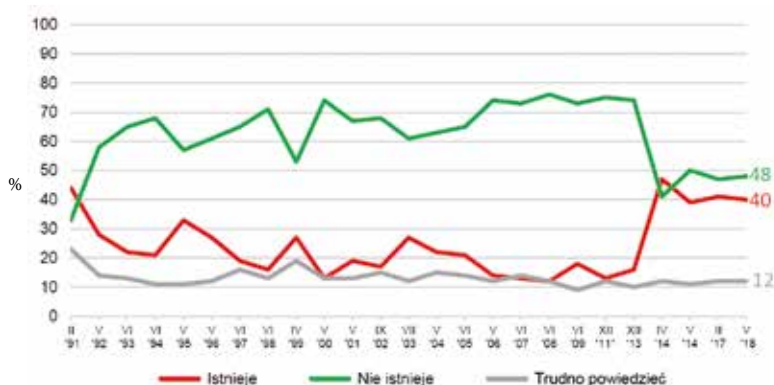
²³ Zob. szerzej: K. Jagusiak, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej jako źródło zagrożeń dla krajów bałtyckich i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski*, rozprawa doktorska (niepublikowana); *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku...*; J. Bornio, *Bezpieczeństwo narodowe Polski...*

odstraszające oraz skrócić czas pomiędzy początkowym stadium ewentualnego konfliktu z Rosją a przybyciem głównych sił NATO na obszar działań operacyjnych²⁴.

Ocena możliwości wystąpienia zagrożeń ze strony Federacji Rosyjskiej w perspektywie strategicznej

Autorzy raportu CBOS wskazują, że od kwietnia 2014 r., czyli tuż po „referendum” na Krymie oraz po aneksji półwyspu, obserwuje się podwyższony, nienotowany wcześniej, poziom obaw o utrzymanie suwerenności przez Polskę (wykres 4). Wyniki badań z 2018 r. kontrastują z tymi realizowanymi w latach 1992–2013, kiedy zdecydowana większość respondentów uważała, że nie ma realnego zagrożenia niepodległości. Najgorzej oceniono sytuację państwa właśnie w kwietniu 2014 r., ponieważ aż 47 proc. ankietowanych stwierdziło, że istnieje realne zagrożenie suwerenności Polski. Mimo że w 2018 r. 48 proc. ankietowanych opowiedziało się za brakiem takiego zagrożenia, to jednak niewiele mniejsza grupa (40 proc.) nadal dostrzega takie niebezpieczeństwo.

Czy, Pana(i) zdaniem, w chwili obecnej istnieje
czy też nie istnieje zagrożenie dla niepodległości Polski?

Wykres 4. Wyniki badań CBOS przeprowadzonych w okresie luty 1991 r. – maj 2018 r. dotyczących możliwości wystąpienia zagrożeń niepodległości Polski.

Źródło: *Polacy o NATO i bezpieczeństwie międzynarodowym*, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 71, s. 8, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_071_18.PDF [dostęp: 17 XII 2020].

²⁴ *Euroatlantycki kontekst bezpieczeństwa Polski – NATO*, w: *Współczesne bezpieczeństwo Polski. Międzynarodowy wymiar instytucjonalny*, A. Wejksznier, S. Wojciechowski (red.), Warszawa 2019, s. 173–174.

Prognozy stawiane przez specjalistów, między innymi Miłosza Gaca, pozwalają przyjąć, że w perspektywie kilkunastu lat Polska jako państwo o największym potencjale demograficznym, militarnym i gospodarczym wśród krajów wschodniej flanki NATO stanie się dla Rosji najważniejszym rywalem w regionie²⁵. Polsko-rosyjską rywalizację będą pogłębiały działania NATO mające na celu wzmocnienie wschodniej flanki Sojuszu oraz zwiększany od 2014 r. polski potencjał militarny. Dla Polski zasadnicze znaczenie będzie miało to, czy ustanowione ramy polityczno-instytucjonalne ochronią dostatecznie jej interesy, oraz to, czy okaże się ona liczącym się partnerem dla pozostałych państw członkowskich NATO i UE²⁶. Ważną rolę w procesie budowania bezpieczeństwa RP odgrywa Ukraina – nie tylko ze względu na potrzebę wzmocnienia wschodniej granicy kraju, lecz także dlatego, że silna, stabilna Ukraina oznacza lepszą sytuację geopolityczną Polski.

Celem badań przeprowadzonych przez autorkę artykułu w ramach przygotowywania rozprawy doktorskiej²⁷ było zdobycie materiału faktograficznego dotyczącego ówczesnego stanu i poziomu bezpieczeństwa w krajach bałtyckich oraz zagrożeń generowanych przez FR w związku z jej ekspansywną polityką zagraniczną, a także uzyskanie prognoz i opinii dotyczących działań, które FR może podejmować w krajach bałtyckich (Litwie, Łotwie i Estonii) oraz w Polsce w celu destabilizacji regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Badania zostały przeprowadzone w latach 2019–2020 metodą sondażu diagnostycznego, techniką wywiadu eksperckiego. Do udziału w nich zaproszono 11 ekspertów mających wieloletnie doświadczenie i obszerną wiedzę w dziedzinie bezpieczeństwa i obronności Europy Środkowo-Wschodniej, w szczególności z zakresu polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej.

Wyniki badań²⁸ wskazują, że Polska jest jednym z państw członkowskich NATO i UE najbardziej narażonych na skutki agresywnej polityki realizowanej przez FR. Z uwagi na graniczenie z obwodem kaliningradzkim, który z powodu swojego położenia jest najbardziej zmilitaryzowanym regionem Europy, Polska stanowi dla Rosji największe wyzwanie na wschodniej flance. Na jej terytorium bowiem znajduje się tzw. przesmyk suwalski, który umożliwia sukcesywne zwiększanie zdolności militarnych oraz realizowanie i wspieranie wielokierunkowych przedsięwzięć wojskowych mających na celu zwiększenie obecności NATO

²⁵ *Dr Gac o zagrożeniu dla państw bałtyckich ze strony Rosji: kluczowa będzie rola Polski i całego NATO, trzeba wzmocnić siły obronne*, PolskieRadio24.pl, 22 VII 2020 r., <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2553819,Dr-Gac-o-zagrozeniu-dla-panstw-baltyckich-ze-strony-Rosji-kluczowa-bedzie-rola-Polski-i-calego-NATO-trzeba-wzmacniac-sily-obronne> [dostęp: 30 IX 2020].

²⁶ Tamże.

²⁷ K. Jagusiak, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej...*

²⁸ Wyniki przeprowadzonych badań zostały zaprezentowane w załączniku nr 2 rozprawy doktorskiej.

w regionie. Z rosyjskiego punktu widzenia Kaliningrad to najważniejszy słaby punkt, ponieważ jest on otoczony przez Polskę i Litwę – państwa członkowskie NATO. Jak już wspomniano, gdyby Rosja zdecydowała się na lokalny konflikt z Sojuszem, to kraje bałtyckie stałyby się najbardziej oczywistym celem.

Przeprowadzone wywiady eksperckie potwierdzają tezę, że bezpieczeństwo Polski będzie zależało od wielu czynników, ale najprawdopodobniej najważniejszym okaże się przynależność do zachodnich struktur bezpieczeństwa. Polska w ciągu najbliższych 10 lat zmierzy się w tej sferze z wieloma wyzwaniami. Jednym z nich będą działania FR mające na celu odzyskanie swojej strefy wpływów, utraconej po rozpadzie ZSRR. W przypadku niemożliwości osiągnięcia tego celu Rosja będzie dążyć do przeformowania sąsiedztwa wschodniego w „szarą strefę buforową” lub w optymalnym dla Rosji scenariuszu – we własną strefę wpływów.

W wypowiedziach badanych ekspertów jest podkreślana agresywna postawa Rosji, która może negatywnie wpłynąć na spójność NATO. Jej władze podejmują coraz śmielsze działania w celu testowania zdolności Sojuszu, a Europa Środkowo-Wschodnia stała się niejako poligonem tych działań. W związku z tym jest konieczne prawdziwe, a nie tylko symboliczne wzmocnienie potencjału militarnego w regionie, na co zwraca uwagę między innymi Miłosz Gac²⁹. Co więcej, położenie Polski przez wieki czyniło ją szczególnie narażoną na konflikty i najazdy ówczesnych potęg militarnych. Skutki tych działań były dramatyczne zarówno pod względem zasobów ludzkich, jak i materialnych, co opóźniło rozwój kraju. Leszek Elak wskazuje, że biorąc pod uwagę aktualną sytuację międzynarodową, północno-wschodni kierunek strategiczny ma olbrzymie znaczenie dla planowania działań obronnych, ponieważ w regionie kaliningradzkim oraz bezpośrednio za granicą rosyjsko-białoruską i rosyjsko-ukraińską stacjonują największe w Europie zgrupowania operacyjne wojsk lądowych³⁰.

Badani eksperci przewidują także, że polityka kontynuowana przez Rosję będzie pogłębiała relacje konfliktowe z Polską, w której priorytet w zakresie bezpieczeństwa nadaje się bilateralnym relacjom z USA, większy nawet niż relacjom z całym Sojuszem. Według polskiego stanowiska reakcja Zachodu na kryzys ukraiński była zbyt słaba i nie wpłynęła znacznie na rosyjską politykę. W związku z tym Polska podjęła wysiłki dążące do wzmocnienia swojego potencjału militarnego. Jego rozwój zależy w dużej mierze od jej współpracy z innymi (europejskimi) członkami Sojuszu ze względu na rosnące zaangażowanie USA w Azji.

Biorąc pod uwagę głęboką nieufność Polaków do Rosji oraz fundamentalne różnice w postrzeganiu kwestii bezpieczeństwa, nie przewiduje się w najbliższych

²⁹ Dr Gac o zagrożeniu dla państw bałtyckich ze strony Rosji...

³⁰ L. Elak, *Geostrategiczne położenie Polski...*, s. 42.

latach ocieplenia relacji polsko-rosyjskich. Postawy antyliberalne mogą skomplikować relacje Polski z najważniejszymi krajami UE, co w konsekwencji może doprowadzić do samoizolacji i marginalizacji. Bezwzględna obrona chrześcijaństwa w Polsce, antyislamskie postawy, antyniemieckie, antyukraińskie i antyzachodnie wypowiedzi to główny nurt polskich nacjonalistów, który pokrywa się z rosyjską propagandą i otwiera drogę rosyjskiej infiltracji i wojnie informacyjnej w Polsce. Narastające w ostatnich latach nastroje nacjonalistyczne w RP wpływają na jej znaczenie na arenie międzynarodowej. Takie postawy utrudniają jej odgrywanie roli lidera we współpracy regionalnej³¹.

Sukces rosyjskiej polityki w regionie zależy w dużej mierze od tego, czy zdoła ona doprowadzić do destabilizacji Polski i do jej izolacji na arenie międzynarodowej. Według autorki Rosja dysponuje wieloma instrumentami, którymi może się posłużyć w internetowych oraz medialnych kampaniach propagandowych promujących w Polsce antyzachodnie postawy. Celem takich działań byłoby skłócenie Polski z państwami sąsiadującymi, podsycanie konfliktów, powrót do sporów historycznych, a w konsekwencji – doprowadzenie do sankcji ekonomicznych i embarga wobec Polski ze strony państw zachodnich. Ekonomiczny nacisk Rosji prawdopodobnie nie będzie miał wielkiego wpływu na polską gospodarkę. Polskie inwestycje są bowiem w Rosji ograniczone, spadek polsko-rosyjskich obrotów handlowych spowodowany sankcjami UE i sankcjami ze strony FR nie okazał się brzemienny w skutki dla polskiego biznesu³².

Ekspertci podkreślają, że zagrożenia, przed którymi stoi Polska, zależą przede wszystkim od jej zdolności do samodzielnego lub sojuszniczego przeciwdziałania ewentualnym zagrożeniom. W ocenie specjalistów militarny atak na Polskę jest niemożliwy, nie oznacza to jednak, że należy osłabiać polskie siły zbrojne, bo to właśnie one są gwarantem, że ten atak nie nastąpi³³. Podkreślają oni także możliwość wystąpienia rosyjskich działań mających na celu dezintegrację Zachodu, co skutkowało by utraceniem przez Polskę oraz państwa bałtyckie natowskich gwarancji bezpieczeństwa.

Badani specjaliści zauważają, że każde rosyjskie działanie w krajach bałtyckich ma swój wpływ na bezpieczeństwo RP – jego skutki w mniejszym lub większym stopniu będą odczuwalne w Polsce, głównie ze względu na niewielką odległość dzielącą te państwa³⁴. W związku z tym istnieje możliwość wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa Polski w perspektywie strategicznej, ściśle związanych z polityką

³¹ Dr Gac o zagrożeniu dla państw bałtyckich ze strony Rosji...

³² K. Jagusiak, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej...*, załącznik nr 2.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

zagraniczną FR. Specjaliści są zgodni, że skala rosyjskich działań mających na celu destabilizację regionu się nie zmniejszy. To oznacza, że Rosja będzie dążyć do:

- skłócenia Polski z innymi państwami NATO i UE,
- inicjowania wewnętrznych napięć i sporów – im większe podziały w państwach zachodnich, tym więcej korzyści dla Rosji,
- dyskredytowania Polski na arenie międzynarodowej,
- dyskredytowania organów rządowych Polski w oczach społeczeństwa,
- przypominania o podziałach dzielących Polskę z sąsiadami w celu dystansowania państw wobec siebie,
- wykorzystywania rozbieżności w relacjach, np. z Niemcami czy Francją,
- wspierania ugrupowań nacjonalistycznych i antyeuropejskich, które mogą doprowadzić do osłabienia UE i NATO,
- wzmożonej aktywności w cyberprzestrzeni w celach propagandowych, dezinformacyjnych, destabilizacyjnych (w 2018 r. rosyjscy hakerzy podjęli próbę sforsowania zapór bezpieczeństwa Ministerstwa Obrony Narodowej RP. Jest prawdopodobne, że z rosyjskiego kierunku dokonano także ataku polegającego na otrzymaniu informacji rzekomo pochodzącej z Rządowego Centrum Bezpieczeństwa³⁵),
- wzmocnienia działalności wywiadowczej w Polsce,
- antagonizowania poszczególnych regionów i grup społecznych,
- obniżania potencjału obronnego państwa³⁶.

Eksperti wymieniają obszary bezpieczeństwa, które mogą być zagrożone działaniami Rosji w perspektywie strategicznej. Są to m.in.:

- sektor energetyczny,
- sektor społeczny,
- infrastruktura krytyczna,
- cyberprzestrzeń,
- systemy informacyjne kraju,
- centralne i lokalne ośrodki władzy³⁷.

Badani eksperci stwierdzają, biorąc pod uwagę kryterium bezpieczeństwa, że najbardziej widoczne stały się zagrożenia związane z sektorem gospodarczym, zwłaszcza z bezpieczeństwem energetycznym, w dalszej kolejności z bezpieczeństwem społecznym i bezpieczeństwem kulturowym. Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego mogą wynikać z drastycznego wzrostu cen surowców energetycznych,

³⁵ R. Janczewski, *Znaczenie cyberprzestrzeni w działaniach hybrydowych*, w: *Zagrożenia hybrydowe*, L. Elak i in. (red. nauk.), Warszawa 2019, s. 174.

³⁶ K. Jagusiak, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej...*, załącznik nr 2.

³⁷ Tamże.

które doprowadzą do podniesienia kosztów produkcji, usług i życia, co osłabi gospodarkę i stanie się przyczyną obniżenia poziomu życia Polaków. W związku z tym może dochodzić do masowych protestów, wzrostu bezrobocia, niepokojów społecznych. W kontekście bezpieczeństwa kulturowego przewiduje się: nieustanne zaprzeczanie zbrodniom komunizmu, nasilanie się ataków na religię i Kościół, jak również zjawisk związanych z kulturą masową o charakterze antynarodowym³⁸.

W wypowiedziach ekspertów powielają się tezy o zagrożeniach wynikających z rosyjskich działań hybrydowych wymierzonych w bezpieczeństwo Polski. Specjaliści przewidują, że najbardziej zagrożone będą obszary związane z funkcjonowaniem państwa, głównie przez wykorzystanie dezinformacji oraz paraliż systemów informacyjnych. Innym poważnym zagrożeniem jest możliwość zakłócania bezpieczeństwa przemysłowego w strategicznych sektorach gospodarki. Centralne i lokalne ośrodki władzy są wskazywane jako te najbardziej narażone na ewentualne działania hybrydowe ze strony Rosji. Będą one wpływać bezpośrednio na społeczeństwo, które może zostać podzielone, a w takim wypadku są możliwe zmiany w strukturach kierowania państwem i dojście do władzy ludzi blisko związanych z Rosją³⁹.

Możliwe scenariusze działania Federacji Rosyjskiej w Polsce

Wnioski płynące z przeprowadzonych badań oraz z analizy literatury pozwoliły na opracowanie trzech scenariuszy możliwych działań podejmowanych przez FR w Polsce i wobec Polski. W pierwszym scenariuszu – destabilizacyjnym – Rosja może przeprowadzić operacje z zakresu działań poniżej progu wojny, których głównym celem będzie wywołanie trwałej zmiany strategicznej polegającej na:

- podważeniu wiarygodności NATO,
- wykazaniu niemożliwości realizacji postanowień art. 5 traktatu północnoatlantyckiego,
- utrwaleniu na arenie międzynarodowej obrazu Polski jako państwa niedemokratycznego, niestabilnego, które nie potrafi przyjąć sojusznicznych sił wsparcia, a także państwa niebędącego w stanie ochronić swoich obywateli,
- zademonstrowaniu, że jedyną realną siłą na Morzu Bałtyckim jest rosyjska marynarka wojenna,
- wpływaniu na wolę i działania przywódców NATO, co doprowadzi do zmiany nastawienia społeczeństw państw członkowskich do Polski,
- rozbiciu spójności NATO.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

W celu realizacji scenariusza destabilizacyjnego mogą być prowadzone działania w obszarach polityki, administracji, społeczeństwa, gospodarki oraz sił zbrojnych. Rosja może doprowadzić do sytuacji, w której zostaną wyczerpane zdolności bojowe sojuszniczych sił zbrojnych w państwach bałtyckich i Polsce w związku z koniecznością utrzymywania pełnej gotowości bojowej. Niezbędne stanie się wówczas wycofanie jak największej liczby kontyngentów wojskowych z państw bałtyckich i RP ze względu na brak stabilności tych krajów. Ponadto osłabieniu może ulec potencjał bojowy Polski, która może być przedstawiana jako niezdolna do obrony swoich granic. W scenariuszu destabilizacyjnym FR podejmie działania manipulacyjne ukazujące ją jako jedyne wiarygodne państwo mogące ustabilizować sytuację w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Podejmowane działania będą skupione na podważeniu wiarygodności Sojuszu (przede wszystkim zapisów art. 5), a tym samym na doprowadzeniu do dekompozycji układu sił w regionie. Ponadto mogą być podejmowane przedsięwzięcia służące destabilizacji polskiej sceny politycznej, ograniczeniu swobody działania jednostek wojskowych sojuszniczych sił zbrojnych w regionie, destabilizacji systemu bankowego, handlu oraz usług, polaryzacji społeczeństwa i jego częściowej dekompozycji, zwłaszcza w rejonach objętych potencjalnymi zamieszkami. Oprócz tego rosyjska aktywność może polegać na podważaniu zaufania do autorytetów i do władzy w Polsce, uszkodzeniu lub zniszczeniu cyfrowych systemów zarządzania, systemów infrastruktury przemysłowej oraz komunikacyjnej, przy jednoczesnej nieustannej propagandzie dotyczącej sytuacji w kraju. Działania manipulacyjne będą skutkowały utratą orientacji i zdolności odróżniania prawdy od fałszu⁴⁰. Realizując scenariusz destabilizacyjny, Rosja może podjąć wobec Polski działania podobne jak to było w przypadku Ukrainy – poniżej progu wojny. Obszarem szczególnego zainteresowania Rosji jest zdolność (lub raczej jej brak) do prowadzenia samoobrony Polski w ramach działań hybrydowych.

Drugi rozpatrywany scenariusz zakłada dążenie FR do poszerzenia (odzyskania) strefy wpływów polityczno-gospodarczych w Europie Środkowo-Wschodniej. Konieczne byłoby w tym przypadku uzyskanie przez Rosję własności lub udziałów w najważniejszych zakładach przemysłowych głównych gałęzi polskiej gospodarki oraz doprowadzenie do przejścia władzy politycznej przez grupy sprzyjające Kremlowi (grupy, które wspierałyby zacieśnianie współpracy z członkami WNP – co wydaje się obecnie niemożliwe) w celu zagarnięcia Polski jako swojej strefy wpływów.

Podczas realizacji scenariusza odzyskania strefy wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej FR musiałaby podejmować działania w kierunku destabilizacji

⁴⁰ Zob. szerzej: L. Elak, *Potencjał wojsk lądowych wobec współczesnych wyzwań bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020, s. 55–58.

bezpieczeństwa w tym regionie, inicjonowania w nim nowych konfliktów, jak również destabilizacji systemu bezpieczeństwa Polski oraz w ostateczności, w przypadku niezadowolających rezultatów, naruszenia jej integralności terytorialnej. Chcąc odzyskać strefę wpływów z czasów ZSRR, Rosja musiałaby podejmować działania na forum UE, ONZ i Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w celu zmiany postrzegania Polski i przedstawienia jej jako kraju niestabilnego i niewiarygodnego politycznie, a także musiałaby podważyć jej aktywność na arenie UE i w NATO, wykorzystując w tym celu wewnętrzne podziały w tych organizacjach i różnice zdań pomiędzy członkami. Ponadto biorąc pod uwagę rosyjskie cele strategiczne, bardzo ważne byłoby podważenie roli Polski w staraniach mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa w regionie.

Podjmując działania destabilizacyjne w ramach scenariusza odzyskania strefy wpływów, Kreml może szukać dostępu do swobodnego oddziaływania na sprawy wewnętrzne Polski. Wiąże się z tym finansowanie nowych podmiotów politycznych o orientacji prowschodniej, przy jednoczesnym manipulowaniu wynikami sondaży opinii publicznej.

Aktywności podejmowanej przez Rosję towarzyszyłaby presja polityczna, ekonomiczna i informacyjna w otoczeniu Polski. W celu odzyskania strefy wpływów najprawdopodobniej podjęto by działania mające na celu izolowanie RP na arenie międzynarodowej za pomocą zabiegów psychologicznych służących dyskredytowaniu władz oraz podsycaniu niezadowolenia polskich obywateli z prowadzonej przez nie polityki. W związku z tym mogłoby dochodzić do protestów społecznych, będących konsekwencją długotrwałej propagandy, oddziaływania informacyjnego na młodych obywateli w celu zmiany ich poglądów dotyczących kultury, historii, tradycji i patriotyzmu, podżegania do konfliktów społecznych, co skutkowałoby podważeniem zaufania obywateli do polskich instytucji dbających o ich bezpieczeństwo⁴¹.

Bez wątplenia przy realizacji scenariusza odzyskania strefy wpływów polityczno-gospodarczych w Europie Środkowo-Wschodniej Rosja podjęłaby działania dezinformacyjne na wszystkich dostępnych kanałach informacyjnych. Mogłoby dochodzić do ataków w cyberprzestrzeni na elementy infrastruktury krytycznej czy też do celowych awarii sieci teleinformatycznych oraz ataków na sektor bankowy.

Intensyfikacja działań demonstracyjnych może wskazywać na możliwość użycia sił i środków posiadanych w obwodzie kaliningradzkim lub w Białorusi w celu udzielenia „pomocy” w walce z zagrożeniami wewnętrznymi sąsiednich państw. W celu przejęcia wpływów w Polsce Rosja może powtórzyć zmodyfikowany wariant ukraiński, dostosowując go do zaistniałych zmian w sytuacji międzynarodowej. W zabiegi

⁴¹ L. Elak, *Bezpieczeństwo wschodniej granicy*, Warszawa 2019, s. 137.

przeciwko Polsce zostałyby zaangażowane wszelkie środki polityczne, ekonomiczne, gospodarcze, kulturowe i społeczne. W tym scenariuszu działania hybrydowe mogą przerodzić się w otwarte działania militarne, prowadzące nawet do aneksji części terytorium RP, co świadczyłoby o determinacji Rosji w rozszerzaniu strefy wpływów.

Trzeci scenariusz – izolacyjny – zakłada działania mające doprowadzić do izolacji Polski, a także do zmiany jej ustroju społecznego oraz podporządkowania wspólnocie interesów Rosji i WNP. Ten scenariusz mógłby zostać zrealizowany tylko przy założeniu, że:

- Ukraina i Białoruś byłyby pod całkowitą kontrolą Rosji,
- w zachodniej Ukrainie rozmieszczono by rosyjskie bazy wojskowe,
- na Białorusi stacjonowałyby rosyjskie siły zbrojne⁴²,
- doszłoby do przejęcia rządu w Polsce przez prorosyjskie ugrupowania polityczne,
- doszłoby w Polsce do regularnych zamieszek, wynikających z niezadowolenia społecznego, obniżenia poziomu życia społeczeństwa, występowania w państwie nieustających kryzysów,
- społeczeństwo polskie, przekonane o niewydolności polskiej polityki, podejmowałoby kroki w kierunku większej kooperacji z państwami sąsiadującymi w celu poprawienia sytuacji w kraju,
- zwiększyłyby się zaangażowanie państw sąsiadujących w poprawę sytuacji w Polsce,
- doszłoby do przejmowania kluczowych sektorów gospodarki przez państwa sąsiednie, wykorzystujące niestabilną sytuację polityczno-gospodarczą Polski,
- doszłoby do rozłamu decyzyjnego w NATO,
- Rosja doprowadziłaby do porozumienia z kierownictwem UE mającego na celu pozorne zażegnanie kryzysu, a faktycznie sankcjonującego rozszerzenie stanu posiadania Rosji o Ukrainę oraz wzmocnienie jej wpływów na Litwie, Łotwie i w Estonii,
- izolacji Polski w strukturach europejskich,
- uzależnienia Polski od dostaw surowców energetycznych z krajów sąsiednich,
- dochodziłoby do migracji Polaków (głównie w celach zarobkowych), a w ich miejsce napływaliby migranci z państw WNP, co spowodowałoby zmiany w strukturze etnicznej Polski.

⁴² Więcej informacji na ten temat można znaleźć w publikacjach oficjalnych państwowych ośrodków badawczych. Zob. np. A.M. Dwyer, *Możliwe scenariusze rosyjsko-białoruskiej integracji wojskowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 17 XII 2020 r., https://www.pism.pl/publikacje/Mozliwe_scenariusze_rosyjskobiatoruskiej_integracji_wojskowej [dostęp: 17 I 2021].

Podczas realizacji założonych celów Rosja skupiałaby się przede wszystkim na stwarzaniu napięć na linii Polska–Ukraina, Polska–Niemcy, Polska–Czechy i Polska–Litwa za pomocą prowokacji oraz wzniesienia wzajemnej niechęci przez powrót do sporów historycznych. Ponadto rosyjska aktywność polegałaby na wywoływaniu niepokojów społecznych oraz poczucia nieskuteczności polskiej polityki przy szeroko zakrojonych działaniach informacyjnych i psychologicznych służących zasiewaniu wątpliwości i strachu wśród społeczeństw europejskich. Według autorki Rosja, dążąc do osiągnięcia głównego celu swoich działań, podejmowałaby, podobnie jak w pozostałych scenariuszach, cyberataki na najważniejsze systemy polskiej infrastruktury, prowadziłaby szeroko zakrojoną kampanię dezinformacyjną w Polsce i poza jej granicami oraz dążyłaby do pogłębienia sporu z UE, a tym samym do ograniczenia dostępu do funduszy europejskich.

Budowa Nord Stream II umożliwiłaby pominięcie Polski i Ukrainy w rozważaniach o bezpieczeństwie energetycznym w Europie, a w związku ze stopniowym przejmowaniem kluczowych gałęzi gospodarki przez wykup i zamykanie polskich przedsiębiorstw będzie możliwe oskarżenie polskich władz o pogarszający się stan gospodarki kraju. Wysiłki Rosji mogą być skupione wokół próby ugruntowania obrazu Polski jako kraju, w którym są ograniczone swobody demokratyczne, jako państwa nietolerancyjnego i nielojalnego wobec partnerów międzynarodowych, a także wokół nacisków politycznych i gospodarczych wspieranych sabotażem i dywersją, wojną informacyjną, cyberatakami i prowokacjami.

Faza końcowa rosyjskiej aktywności niewątpliwie rozpoczęłaby się podjęciem działań hybrydowych w Polsce z wykorzystaniem mniejszości ukraińskiej, z ograniczeniem dostaw gazu przez Polskę i Ukrainę, co doprowadziłoby do zmniejszenia dostępności tego surowca na rynku europejskim, a tym samym do wywołania kryzysu energetycznego i gospodarczego. Co więcej, w celu realizacji scenariusza izolacyjnego musiałoby dojść do przejścia pełnej kontroli nad Ukrainą i Białorusią przez dostarczanie im niezbędnej ilości surowców energetycznych oraz do ustabilizowania sytuacji na scenie politycznej przy jednoczesnym oddziaływaniu na morale i poczucie jedności społeczeństwa białoruskiego i ukraińskiego. Jednocześnie konieczne stałoby się doprowadzenie do sytuacji, w której Polska byłaby niesamodzielna, zmuszona do ścisłej integracji ze strukturami UE, w tym do pełnego sfederalizowania w celu uniknięcia wojny.

W scenariuszu izolacyjnym rosyjska aktywność musiałaby być skupiona na ciągłym zwiększaniu poczucia zagrożenia i bezsilności wobec zagrożeń militarnym ze strony FR. Sukces tych działań będzie zależeć od skuteczności propagandy mającej na celu zdeprecjonowanie wartości patriotycznych, tożsamości narodowej oraz religijnej Polaków. Rosja mogłaby tym samym doprowadzić do otwartego konfliktu, co przyniosłoby jej możliwość opanowania terytorium Polski, a następnie

przystąpienia do stabilizowania tego obszaru. W Polsce zostałby wyłoniony nowy rząd, a pozostałym krajom UE przedstawione nowe status quo w Europie Środkowej. Rosja zagwarantowałaby państwom europejskim dostęp do źródeł energii oraz pełne możliwości korzystania z polskiego rynku pracy. Przejęto by media, w których kreowano by obraz dotychczasowych propolskich elit jako nieudolnych i tchórzliwych. Najprawdopodobniej doszłoby do całkowitego paraliżu przepływów finansowych w infosferze.

Podsumowując scenariusz izolacyjny, należy zwrócić uwagę na to, jak ważna dla obrony państwa pozostaje jedność etniczna i narodowa. Ponadto wspólne interesy FR oraz państw tzw. starej Unii mogą doprowadzić do dostrzeżenia wspólnych celów (np. dotyczących kwestii energetycznych pomiędzy Rosją i Niemcami). Fundamentalne znaczenie ma wielokrotnie już wspomniana w niniejszym artykule niezależność energetyczna oraz niedopuszczenie do dalszego uzależniania się od dostaw surowców energetycznych. Kluczowe dla bezpieczeństwa regionu pozostaje utrzymywanie dobrych relacji między Polską a Ukrainą oraz Litwą ze względu na możliwe prowokacje ze strony Rosji. System bezpieczeństwa Polski powinien być, na wzór modelu izraelskiego, w pełni samodzielny, przy wsparciu silnego i wiarygodnego sojusznika. Posiadanie takiego systemu pozwoliłoby na uzyskanie wrażenia nieopłacalności ataku na państwo polskie.

Spośród trzech omówionych scenariuszy najbardziej prawdopodobny jest ten zakładający destabilizację Polski i ogólnie regionu Europy Środkowo-Wschodniej, ponieważ FR realizuje te plany już od dłuższego czasu, chociaż w mniej bezpośredniej formie. Pozostałe dwa scenariusze (odzyskania przez FR strefy wpływów i izolacyjny) wydają się w obecnej sytuacji międzynarodowej oraz przy aktualnym podziale sił w Europie mało prawdopodobne lub niemożliwe.

Scenariusze zaproponowano i przedstawiono w celu zobrazowania i uświadomienia, jakie mogą być następstwa istniejących napięć, wrogości, podsycania podziałów, eskalowania wzajemnych oskarżeń oraz wywoływania kolejnych konfliktów, jeśli nie podejmie się w odpowiednim czasie właściwych decyzji i działań. W dobie trwających konfliktów na świecie oraz pojawiania się wciąż nowych zagrożeń troska o wspólne bezpieczeństwo powinna być priorytetem dla wszystkich państw europejskich⁴³.

⁴³ Więcej na temat możliwych scenariuszy i zagrożeń generowanych przez FR zob. L. Elak, *Potencjał wojsk lądowych...*; tegoż, *Bezpieczeństwo wschodniej granicy...*

Wnioski

Od 2014 r. jest zauważalny wzrost aspiracji Rosji do odgrywania roli głównego decydenta w basenie Morza Bałtyckiego oraz do odzyskania strefy wpływów utraconej wraz z upadkiem ZSRR. Zwraca się uwagę, że wraz z rozpoczęciem wojny w Ukrainie relacje Rosji z państwami Zachodu oraz regionu bałtyckiego pozostają napięte.

Państwami o najmniejszym potencjalnie militarnym w tym regionie są Litwa, Łotwa i Estonia. W związku z tym państwa bałtyckie wraz z Polską skupiły się na wzmocnieniu bezpieczeństwa wschodniej flanki NATO i rozmieszczeniu amerykańskich jednostek wojskowych na swoim terytorium. Rozpoczęto współpracę na wielu płaszczyznach, są realizowane przedsięwzięcia mające na celu zacieśnienie współpracy dotyczącej obronności, m.in: Baltic Naval Squadron (BALTRON), Baltic Air Surveillance Network (BALTNET) czy operacja „Baltic Air Policing”. Niestety współpraca w regionie napotyka wiele barier, w związku z tym nie jest możliwe wykorzystanie całego potencjału militarnego. Różnice w postrzeganiu zagrożeń oraz odmienne postawy państw członkowskich NATO wobec zaangażowania międzynarodowego skutkują brakiem jedności decyzyjnej.

Podejmowane przez FR działania hybrydowe wobec państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej powodują wzrost obaw o bezpieczeństwo nie tylko państw bałtyckich, lecz także Polski. W dobie obecnego rozwoju technologii informacyjnych oraz arsenałów broni jądrowych każde państwo powinno dysponować własnymi siłami i środkami w celu zażegnania ewentualnego kryzysu czy ochrony przed zagrożeniami. Ekspertci są zgodni, że nie można wykluczyć konfrontacji Rosji z Zachodem w perspektywie kilkunastu lat, co skłania do refleksji nad bezpieczeństwem Polski. Należy jednak pamiętać, że FR opanowała do perfekcji umiejętność budowania atmosfery niepewności i wywoływania strachu, oraz o tym, że utrzymywanie stanu napięcia i niby-wojny jest dla niej bardzo korzystne, gdyż w dużym stopniu angażuje potencjały sąsiadnych państw do zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Przykład Ukrainy pokazuje, że konflikt w Donbasie znacznie opóźnił jej rozwój gospodarczy oraz przyczynił się do niestabilności politycznej⁴⁴. Można postawić pytanie – na ile zatem zagrożenie jest realne, a na ile Moskwa chce przekonać społeczeństwa, że tak jest. Działania Władimira Putina mają na celu podsycanie podejrzeń i stwarzanie pozorów eskalacji napięcia pomiędzy Rosją a Zachodem, co może być spowodowane chęcią odwrócenia uwagi od problemów wewnętrznych.

Polska pozostaje kluczowym podmiotem zapewniającym bezpieczeństwo w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. W przypadku realizacji czarnego scenariusza,

⁴⁴ L. Elak, *Geostrategiczne położenie Polski...*, s. 58.

którym jest atak Rosji na państwa bałtyckie, Polska znajdzie się w centrum tych operacji ze względu na tzw. przesmyk suwalski, którego przejście skutkowałoby odcięciem krajów bałtyckich od trzonu NATO. Eksperci, którzy wzięli udział w badaniu, są zgodni, że zagrożenia, z którymi mierzą się kraje bałtyckie, wpływają na bezpieczeństwo Polski i będą na nie nadal wpływać w ciągu najbliższych kilkunastu lat. Jest to spowodowane przede wszystkim odległością dzielącą te państwa oraz wspólnymi interesami. Nowe zagrożenia, które pojawiły się w Europie Środkowo-Wschodniej w konsekwencji konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, wymagają nieustannej adaptacji polskiej polityki bezpieczeństwa do dynamicznie zmieniającej się sytuacji w regionie oraz stawiają Polskę przed koniecznością zracjonalizowania działań podejmowanych w ramach procesu modernizacji polskich sił zbrojnych.

Z powyższych rozważań wynika, że kluczowe znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa Polski ma wzmocnienie wschodniej flanki Sojuszu. Polityka odstraszania prowadzona przez NATO odgrywa ważną rolę w tej sferze, niemniej jednak równie ważne jest zwiększenie zasobów własnych Polski w celu uniknięcia sytuacji, w której jej bezpieczeństwo opiera się tylko na gwarancjach sojuszniczych.

Wywiady przeprowadzone z ekspertami wskazują, że nie można wykluczyć żadnego scenariusza, nawet tego mówiącego o konflikcie Rosji i NATO, który z perspektywy Zachodu jest postrzegany jako irracjonalny. Historia uczy bowiem, że to, co dla państw Zachodu jest zupełnie nielogiczne, dla Federacji Rosyjskiej może okazać się racjonalne i logiczne.

Bibliografia

Balcerowicz B., *Obronność państwa średniego*, Warszawa 1997.

Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategię, R. Jakubczak, J. Flis (red.), Warszawa 2006.

Bornio J., *Bezpieczeństwo narodowe Polski w kontekście kryzysu ukraińskiego. Wymiar polityczno-militarny*, Warszawa 2019.

Brzeziński Z., *Wielka szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998.

Elak L., *Bezpieczeństwo wschodniej granicy*, Warszawa 2019.

Elak L., *Geostrategiczne położenie Polski w aspekcie zagrożeń hybrydowych*, w: *Zagrożenia hybrydowe*, L. Elak i in. (red. nauk.), Warszawa 2019.

Elak L., *Potencjał wojsk lądowych wobec współczesnych wyzwań bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020.

Jagusiak K., *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej jako źródło zagrożeń dla krajów bałtyckich i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski*, rozprawa doktorska, Warszawa 2021.

Janczewski R., *Znaczenie cyberprzestrzeni w działaniach hybrydowych*, w: *Zagrożenia hybrydowe*, L. Elak i in. (red. nauk.), Warszawa 2019.

Wejkszner A., Wojciechowski S. (red.), *Współczesne bezpieczeństwo Polski. Międzynarodowy wymiar instytucjonalny*, Warszawa 2019.

Żurawski vel Grajewski P., *Polska polityka wschodnia 1989–2015. Wymiar narodowy i unijny*, Kraków 2016.

Źródła internetowe

Bański J., *Polska i Europa Środkowo-Wschodnia w koncepcjach podziału Europy*, w: *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, P. Eberhardt (red.), https://rcin.org.pl/Content/130/WA51_228_r2008-t218_Prac-Geogr.pdf, s. 121–134 [dostęp: 9 I 2021].

Dr Gac o zagrożeniu dla państw bałtyckich ze strony Rosji: kluczowa będzie rola Polski i całego NATO, trzeba wzmocnić siły obronne, PolskieRadio24.pl, 22 VII 2020 r., <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2553819,Dr-Gac-o-zagrozeniu-dla-panstw-baltyckich-ze-strony-Rosji-kluczowa-bedzie-rola-Polski-i-calego-NATO-trzeba-wzmacniac-sily-obronne> [dostęp: 30 IX 2020].

Dyner A.M., *Możliwe scenariusze rosyjsko-białoruskiej integracji wojskowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 17 XII 2020 r., https://www.pism.pl/publikacje/Mozliwe_scenariusze__rosyjskobialoruskiej_integracji_wojskowej [dostęp: 17 I 2021].

Huggler J., *Putin Wants to Destroy NATO, Says US General Ben Hodges*, Atlantic Council, 4 III 2015 r., <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/putin-wants-to-destroy-nato-says-us-general-ben-hodges/> [dostęp: 27 IX 2020].

Polacy o NATO i bezpieczeństwie międzynarodowym, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 71, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_071_18.PDF [dostęp: 17 XII 2020].

Akty prawne

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o handlu i współpracy gospodarczej, sporządzony w Warszawie dnia 25 sierpnia 1993 r. (DzU z 1995 r. nr 50 poz. 266).

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Moskwie dnia 22 maja 1992 r. (DzU z 1993 r. nr 61 poz. 291).

Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r. (DzU z 2000 r. nr 87 poz. 970).

Dr Klaudia Jagusiak

Doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie, adiunkt w Instytucie Studiów Strategicznych na Wydziale Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Sztuki Wojennej. Jej zainteresowania badawcze dotyczą szeroko rozumianego bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej, regionu bałtyckiego oraz Wspólnoty Niepodległych Państw, ze szczególnym uwzględnieniem polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej.

**ARTICLES
IN ENGLISH**

Ladies and Gentlemen!

Today's security environment is dynamically transforming. In particular, the nature and scale of threats - both internal and external - are changing. The negative phenomena we are currently facing are not a closed catalogue and have a strong impact on not only regional but also global security.

Just a decade ago, few would have predicted the occurrence of a conventional conflict on European soil. At the time, the biggest security challenges were terrorism and organised crime, cyber-terrorism and cyber-crime, cyber-conflict and cyber-war, espionage, corruption, the future of NATO and the EU, threats to ICT and financial systems, global demographics, especially in Europe, social divisions, health security and increased demand for energy, water and food.

Today, world powers have changed their strategies of action. The main determinant is the imperial drive of the Russian Federation, reflected in its ultimate stance in international relations, resulting in the exertion of a great deal of political and economic pressure on certain states and international organisations within its sphere of influence. These factors, and above all the Russian invasion of Ukraine, have remodelled the global security architecture and forced the modification of the list of major threats.

Various types of current threats and challenges in the security sphere are discussed by the authors of the articles featured in the 28th issue of the Internal Security Review. Kamil Baraniuk, based on data from 2018 and early 2022, analysed the Polish-language segment of Facebook in terms of its discussion of Russophobia, which is one of the current threats in the information environment. Also linked to Russian issues is an article by Marek Świerczek, who described the 2014 storming of the Luhansk headquarters of the Security Service

of Ukraine as an example of a Russian Federation special services operation. The armed conflict across our eastern border also has implications for energy security. The aim of Klaudia Grzebiela's article was to present legal solutions to protect certain groups of consumers in the Polish natural gas market and minimise the negative socio-economic effects in the event of disruptions to its supply. Marek Ilnicki described the role of the Maritime Border Guard Regional Unit in counteracting non-military emergencies in Polish maritime areas against the background of existing threats and systemic solutions. Two articles in the issue were devoted to polygraphic research. Marcin Gołaszewski pointed out the effects of multiple testing in polygraph screening and the resulting implications for internal security, while Michał Widacki discussed a publication by Ukrainian polygraphers on polygraph tests conducted to identify Russian saboteurs. Konrad Żurek's article describing the organisation and activities of the criminal police in Poland in the inter-war period deviates from the current topic, but in my opinion it is definitely worthwhile to broaden one's knowledge of the history of the services.

In this issue of the Internal Security Review, you can also read Artur Kotowski's review of the legal monograph entitled *Legal aspects of the European Intelligence Services' activities*, edited by Piotr Burczaniuk, as well as excerpts from his master's thesis and doctoral dissertation, which were awarded in the competition of the Head of the Internal Security Agency.

I would like to express my thanks to the authors, reviewers and editorial team for their efforts in preparing this issue, and I encourage you to read it.

Editor-in-Chief
Patrik Dobrzycki, PhD

A study of threats in the information environment on the example of discussions about Russophobia in the Polish-language section of Facebook based on data from 2018 and January-April 2022

Abstract

The article analyses the accounts most involved in initiating discussions about Russophobia in the Polish-language section of the Facebook social network in 2018 and in the period January-April 2022. The research process was carried out using quantitative trend analysis of the occurrence of a keyword related to discussion about Russophobia, network analysis and frame analysis. The author's intention was an in-depth description of how this group of social media users reacted to the situational factor shaping the information environment, which was Russia's invasion of Ukraine. The author sought to answer the question of how the observed phenomena affected the information security of the state. The study noted positive changes in the segment of the information environment concerning the discussion of Russophobia.

Keywords

information warfare, trolling, propaganda, Russia, Facebook, information environment, network analysis, frame analysis.

Domination in the information space is a constant object of competition between political forces, social movements and commercial actors. Changes in the international order, cultural-ideological tensions between states with different political systems and the revival of social movements contesting the socio-political order are just some of the current trends resulting from the intensifying rivalry between powers and the increased dynamics of phenomena negatively affecting the information space of individuals and societies. These issues should also be considered as elements shaping state security - due to their potential impact on social life and the risk of causing disruptions in the functioning of public administration. They are the subject of interdisciplinary research of both a theoretical and empirical nature.

This article discusses the results of research on the problem of identifying threats to information security of the state resulting from the popularisation of foreign propaganda narratives in the Polish information environment¹. The author adopted an understanding of the state's information security that includes both its telecommunication dimension and anthropocentric aspects related to influencing human decisions and attitudes². The subject of the article concerns the second of these dimensions.

The article is based on the idea that the label of Russophobe or Russophobia, i.e. an attitude hostile to Russians and everything Russian³, is used in a systematic and methodical way to create narratives in the lines of persuasion of Russian propaganda. The source of this belief of the author can be found in both Polish and foreign studies on the subject⁴. In the Polish literature, it is worth noting the Centre

¹ The term "information environment" is explained later in the article.

² The need to take this aspect into account when defining information threats is highlighted by many authors. See: T. Aleksandrowicz, *Podstawy walki informacyjnej* (Eng. Basics of information warfare), Warszawa 2016, pp. 119–123; A. Żebrowski, *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna* (Eng. Poland's information security and information warfare), "Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych" 2013, no. 29, p. 453. The definition of state information security will be discussed in more detail later in this article.

³ See the entry "Russophobia" in: *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/rusofobia;2574544> [accessed: 28 I 2023].

⁴ In public discourse, whether in Poland, Western European countries or the United States, there are also opinions to the contrary, i.e. upholding the claim that Western policy is motivated by Russophobia. Such opinions also appear in the academic debate. An example is the book by the Norwegian political scientist Glenn Diesen entitled: *Russophobia: Propaganda in International Politics* (Singapore 2022), in which Russophobia is defined as "fear of and contempt for Russia, which is a logical consequence of anti-Russian propaganda". According to Diesen, Russophobia furthermore manifests itself in the stigmatisation of Russia for its difference from the West, especially its liberal values. See in more detail: G. Diesen, *Russophobia...*, pp. 3, 15. In this article, the author does not engage in a polemic with such a claim, as it goes beyond the stated aims of the paper. However,

for Eastern Studies' (OSW) analysis entitled *Russophobia in the Kremlin's strategy. Weapons of mass destruction*⁵, which describes the propagation of Russophobia messages as a strategic narrative direction directed by the Russian authorities to both internal and external audiences. OSW experts note at the same time that the very concept of Russophobia in Russian political discourse has a long tradition, dating back to the 1840s. It was introduced by Fyodor Tyutchev - a poet, diplomat and secret counsellor in the Third Department of His Majesty's Personal Chancellery,

it seems that the available literature exhaustively discusses the problems of identity self-identification of the decision-making political elite of the Russian Federation, which is essentially based on the belief that Russia operates under the conditions of a besieged fortress, and that the source of such a situation is the hostile intentions of the West. This, in turn, conditions Russians' approach to the perception of international relations in the information space (more broadly, in international communication) - it is seen as another domain in which Russia must fight its battles. Such a belief is not only symptomatic of contemporary Russian power; it has a centuries-old tradition. There are a number of items in the Polish literature discussing this issue from a cultural and historical perspective and the implications for more practical issues, such as the concepts and doctrines of Russian information warfare. See in more detail: I. Borowik, *Odbudowanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu* (Eng. Reconstructing Memory. Transformations in Central and Eastern Europe after the fall of communism), Kraków 2000, p. 131; R. Kłaczyński, *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej* (Eng. Strategic culture of the Russian Federation), "Nowa Polityka Wschodnia" 2012, no. 1, pp. 23–24; A. Zamojski, *Cywilizacja turańska Feliksa Konecznego – założenia teoretyczne oraz współczesna egzemplifikacja* (Eng. Feliks Koneczny's Turanian civilization - theoretical assumptions and contemporary exemplification), "The Peculiarity of Man" 2018, no. 27, pp. 65–80; P. Biliński, *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej* (Eng. Feliks Koneczny as a scholar of Russian and Eastern European history), "Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej" 2003, vol. 38, pp. 227–246; M. Wojnowski, *Aleksandr Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem geopolityki przez cywilne i wojskowe służby specjalne we współczesnej Rosji* (Eng. Aleksandr Dugin and the power ministries of the Russian Federation. A contribution to the study of the use of geopolitics by civilian and military special services in contemporary Russia), "Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2014, no. 10, pp. 11–37; R. Bäcker, *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu* (Eng. Interwar Eurasianism. From intellectual counterculture to totalitarianism), Łódź 2000, p. 13; I. Massaka, *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu* (Eng. Eurasianism. From the history of Russian missionism), Warszawa 2009, pp. 9–13. In the remainder of the article, the author focuses only on clarifying the placement of allegations of Russophobia in the propaganda of the Russian Federation and provides other sources - in his opinion - confirming such a state of affairs. The above-mentioned literature is discussed in greater detail in the author's doctoral dissertation. See: K. Baraniuk, *Walka informacyjna jako środek realizacji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Przykład trollingu w polskojęzycznej cyberprzestrzeni* (Eng. Information warfare as a means of implementing the foreign policy of the Russian Federation. An example of trolling in Polish cyberspace), Wrocław 2022, pp. 115–122 (The dissertation is available electronically on: <http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/132316/PDF/Kamil%20Baraniuk%20doktorat%20pdf%5B5683%5D.pdf>).

⁵ J. Darczewska, P. Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia* (Eng. Russophobia in the Kremlin's strategy. A weapon of mass destruction), "Punkt Widzenia" 2015, no. 56, pp. 5–28.

i.e. the Tsar's secret police (the predecessor of the Okhrana). At the time, internal critics of the tsarist regime (mainly Occidentalists⁶) and external enemies, especially 'traitors to Slavism', such as Catholic Poland, were called Russophobes. This narrative was therefore intended to deprecate opponents of the authorities on the one hand, and on the other to present worldviews desirable from its point of view, i.e. mainly Orthodox patriots and Russophiles (or Slavophiles) who were the opposite of Russophobes⁷. The authors of the OSW publication emphasise that theses of Russophobia also functioned in the times of the Union of Soviet Socialist Republics⁸, but on a wider scale they began to be re-implemented in the activities of the propaganda apparatus of the Russian Federation (RF) since its aggression against Ukraine in 2014. This strategy was intended to facilitate the devaluation of the West's critical stance towards Russian Federation policy. In this context, as OSW experts emphasise, the narrative of Russophobia continues the narrative dualism of self and alien and has become (...) *a key word explaining the political-psychological motives for rejecting everything Russian*⁹. This observation is confirmed by the research of think tanks and non-governmental organisations, including the Centre for the Analysis of Propaganda and Disinformation¹⁰ and the Warsaw

⁶ Narrative labels about Russophobia and Russophobes are part of one of the main Russian worldview patterns presenting Russia as the axiological-cultural opposite of the Occident. Such a current is characteristic of many Russian ideological and intellectual currents, e.g. the pan-Slavist or Eurasian movements. See in more detail: J. Diec, *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi* (Eng. Russian foreign policy doctrine. Near and distant partners), series: *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia*, vol. 1, Kraków 2015, p. 37; P. Eberhardt, *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna* (Eng. Russian pan-Slavism as a geopolitical idea), "Przegląd Geopolityczny" 2010, vol. 2, pp. 43–64; R. Bäcker, *Międzywojenny eurazjatyzm...*, p. 11. At the same time, it is worth emphasising that the attitude towards the West is a traditional axis of polemics in the Russian intellectual tradition. In addition to the anti-Western current discussed above, there is an oeuvre that sees Occidentalism as an indispensable source of Russia's modernisation. A view based on such an assumption, called Occidentalism (Russian: *западничество*), experienced its greatest development in the 19th century. Among its representatives at the time were Alexander Herzen (1812–1870), Nikolai Stankevich (1813–1840), Vissarion Belinsky (1811–1848) and Pyotr Chaadayev (1794–1856). See in more detail: M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej* (Eng. History of Russian philosophy), Kęty 2000, pp. 50–62; J. Dobieszewski, *Wissariona Bielińskiego zmagania z rzeczywistością* (Eng. Vissarion Belinsky's struggle with reality), "Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu" 2009, no. 78, pp. 22–31. The author makes these comments in passing, their elaboration going beyond the accepted framework of the article.

⁷ J. Darczewska, P. Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla...*, pp. 9–10.

⁸ *Ibid.*, pp. 10–11.

⁹ *Ibid.*, p. 15.

¹⁰ See: M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce* (Eng. Russian disinformation war against Poland), in: K. Wóycicki, M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, Warszawa 2017, pp. 11–16. Based on a review of the content

Institute¹¹, which monitor the message of the propaganda media of the Russian Federation aimed at the Polish-speaking public.

The issue of the presence of theses about Russophobia was the subject of research of the author of this article within the framework of preparation of his doctoral dissertation¹². The research covered profiles promoting this term, taking into account their assessment for the presence of symptoms of trolling¹³. The analysis shows that in 2018, there were at least several accounts systematically introducing theses about Russophobia into the Polish information space. The features manifested by them indicated that they could be identified as probable channels of propaganda of the Russian Federation in Polish social media¹⁴. Another type of accounts constantly involved in the propagation of Russophobic content were the profiles of various types of activists - real social media users (or profiles crafted for such

published by Polish and Russian media, which is part of the propaganda narrative of the Russian Federation, the authors of the study observed that the narrative of Polish Russophobia (especially of the Polish authorities) is one of the most important narrative lines of Russian propaganda. Other objectives of propaganda influence are related to creating a sense of threat, as well as arousing and sustaining antagonism.

- ¹¹ See: J. Kwiecień, *Polska widziana oczyma Eurazjatów. Rosyjskie tezy propagandowe w przestrzeni medialnej* (Eng. Poland seen through the eyes of Eurasians. Russian propaganda claims in the media space), "The Warsaw Institute Review" 2017, special edition, p. 73. The research discussed in the material shows that one of the main narratives present in the Russian media is that Poland is inherently Russophobic and unjustifiably anti-Russian.
- ¹² The study covered 14,675 messages published on Facebook, Twitter and YouTube. Using a categorisation key prepared for the study, the content of the 52 most active profiles was analysed for their manifestation of characteristics described in the literature as indicators of trolling. See in more detail: K. Baraniuk, *Walka informacyjna jako środek...*, pp. 203–247.
- ¹³ The following issues were examined: 1) the existence of anomalies indicating identity concealment, 2) the presence in the content of the messages of elements reinforcing the persuasiveness of the message (e.g. vulgarisms, memes, insults), 3) the presence of elements reinforcing the dissemination of the message in the content of the messages (links to other sources, hashtags, advertisements, interaction in social media), 4) the distinction among the places of publication of opinion-forming accounts (publicists, worldview groups, mainstream media profiles), 5) the presence in the messages published by the account of content contesting the political and social order of the Republic of Poland (e.g. migration themes, conspiracy theories, anti-Ukrainian issues, anti-NATO narratives), 6) methodical generation or delivery of messages (anomalies in content propagation, repeated language errors). See *ibid.*, pp. 208–238.
- ¹⁴ Some of the accounts with high symptomatic trolling showed features of an organised response to current events, relevant from a Russian foreign policy perspective (e.g. the assassination of Sergei Skripal). Highly symptomatic accounts also had characteristics indicative of intentional actions, as evidenced by a high degree of message concentration (87 per cent of messages appeared in 20 publication venues). The scale of occurrence of these types of accounts in relation to the total number of profiles involved in discussions about Russophobia in Poland is not large (accounts of high symptomaticity accounted for 28 per cent of the research sample). See *ibid.*, p. 236.

purposes)¹⁵. In almost all profiles (except one), the propagated theses about Polish Russophobia were based on the following reasoning¹⁶:

- Poland is irrationally and morbidly Russophobic,
- the main centre of Russophobia is the government (state), nevertheless friendly social relations between the two nations are possible,
- Polish Russophobia manifests itself in provoking the Russian superpower,
- Polish Russophobia is inspired by the West (mainly the US).

In addition to studies on the Polish information space, there are also foreign publications on this subject. The US Department emphasises that the portrayal of Russia as a victim of the actions of the US and its allies and the allegations of Russophobia of Western countries based on this thesis is one of the five main narrative lines of Russian propaganda. In doing so, it noted that since 2015, the frequency of the terms *Russophobia* and *Russophobe* in the messages of the Russian Foreign Ministry, the Sputnik agency and RT television has definitely increased (for example, in the case of the Russian Foreign Ministry, this number was 10 in 2015 and almost 60 in 2017; a similar upward dynamic was evident in the aforementioned Russian global media)¹⁷. False messages about incidents purporting to indicate Russophobia were also identified by organisations monitoring the information space in Germany, for example¹⁸.

¹⁵ These were profiles that consciously or unconsciously, but spontaneously (i.e. without a clear methodology) participated in the distribution of the Russian narrative on the Polish-language Internet. These accounts did not hide their own (or crafted) identity, and were characterised by a highly persuasive message and emotional form. As hypothetical reasons for the authentic distribution of Russian narratives, unmotivated by the goals of the Russian information warfare, factors of the following nature can be identified: systemic (resulting from the specifics of communication in social media), psychological (resulting from anonymity online and the nature of trolling) and political-social (activity may be an expression of the authentic views of the writers). The last mentioned potential scenario seems particularly interesting from the perspective of the essence of information warfare, as it refers to the agitational function that accounts could play, manifested in unconscious activism. This is a phenomenon that has been known for several decades, described as the Russians' ability to exploit groups and individuals who fit into natural socio-political trends that are in line with the interests of the Russian Federation. See *ibid*, p. 237.

¹⁶ *Ibid*, p. 219.

¹⁷ *Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives*, U.S. Department of State, 20 I 2022, <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> [accessed: 28 I 2023].

¹⁸ From the beginning of Russia's invasion of Ukraine until the end of May 2022, the EU Disinfo Lab identified 11 fake or manipulated news stories designed to portray Russians as victims of repression in Germany. These messages were mainly based on three narratives: 1. Russians face institutional discrimination in Germany (in banks, schools, health care). 2. There are attacks on Russian property. 3. Russians are subjected to physical attacks. The messages were given an anti-Ukrainian context - refugees from Ukraine were allegedly responsible for the alleged actions. The authors of these materials were not identified, but the messages on Russophobia were distributed by, among others, the Russian

To sum up this part of the discussion, it should be stated that the presence of Russophobic messages in the narrative lines of the Russian propaganda apparatus targeting the Republic of Poland can be considered in terms of state security. This is all the more so because the current *National Security Strategy of the Republic of Poland* identifies the imperialist policy of the Russian Federation as the most serious threat to Poland's national security¹⁹.

The purpose of this article is to discuss the author's research devoted to characterising the phenomenon of the popularisation of Russophobia theses in the news environment from the perspective of the information security of the Republic of Poland. The research was based on a sample of posts and comments on Russophobia published on the Facebook (FB) social network in 2018 and analogous data from January-April 2022. The choice of this portal was based on two considerations. The first one was the fact that FB is counted among the most popular social media in Poland²⁰, while the second one was related to the availability of data enabling the implementation of the research process according to the defined assumptions.

The author's intention was to check how a fragment of the Polish-language information space (i.e. FB users involved in the discussion of Russophobia) reacted in a specific situation, i.e. Russia's invasion of Ukraine. The author carried out an empirical verification of whether, during the period adopted in the study, conditions conducive to resonating a propaganda message based on the thesis that Poland is a Russophobic country were present on FB. To this end, he sought answers to three research questions related to the discussion of Russophobia:

1. What was the dynamics of the discussion on Russophobia?

Embassy in Berlin (hashtag #StopHatingRussians). It should be noted that only a few messages about the dislike shown in Germany towards Russians were true. The authors of the EU Disinfo Lab material noted that after the incidents were published, their perpetrators offered an apology. See: R. Miguel, *Russophobia and disinformation in Germany: Weaponising the victim narrative*, EU Disinfo Lab, 23 VI 2022, <https://www.disinfo.eu/publications/russophobia-and-disinformation-in-germany-weaponising-the-victim-narrative/> [accessed: 28 I 2023].

¹⁹ The section of this document defining the security environment states: "The most serious threat is posed by the neo-imperialist policy of the Russian Federation authorities, also implemented through the use of military force". See: *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej 2020* (Eng. National Security Strategy of the Republic of Poland 2020), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf, p. 6 [accessed: 21 I 2023].

²⁰ *Social Media w Polsce 2021 – raport* (Eng. Social Media in Poland 2021 – report), Empemedia, <https://empemedia.pl/social-media-w-polsce-2021-nowy-raport/> [accessed: 12 II 2023]; *Przewodnik po social media w Polsce* (Eng. Guide to social media in Poland), <https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2020/01/IAB-Przewodnik-po-Social-Media-w-Polsce-2019-2020.pdf>, pp. 67–69 [accessed: 12 II 2023].

2. Did the profiles most active in 2018 continue to excel in this area in 2022?
3. What similarities and differences were there in 2018 and January-April 2022 with regard to the concentration of messages in the profiles where discussion took place and the narratives promoted by the most active accounts?

Quantitative and qualitative methods were used in the research. The discussion of the results requires a theoretical introduction and supplementation (where the author deemed it necessary) in the form of a reference to the literature on the research methods adopted. In the first part of the article, it is explained how the concept of the information environment is defined and characterised in the US military and NATO doctrines. The adoption of such optics is due to the fact that, according to the author, the body of military thought is characterised by a relatively clear systematisation of concepts, tactics, techniques and procedures in the field of information operations, including what the information environment is and what role it plays in them. A separate section of the article is devoted to a discussion of the specifics of social media, with a particular focus on the characteristics relevant to its analysis as a fragment of the information environment. The research was conducted using quantitative trend analysis of keyword occurrence, network analysis and frame analysis.

The article does not exhaust either the substantive or methodological complexity of research on the recipient's susceptibility to prolonged propaganda messages or information operations. It is even less an attempt at a comprehensive account of the threats generated by information warfare in the Polish infosphere, with all their complexity not only in the information space, but also in the physical and cognitive sphere.

Threats in the information environment

The term "information environment" is ambiguous and, depending on the optics adopted by a given author, occurs in different semantic contexts. According to Marta du Vall, the contemporary information environment is made up of the Internet (both public and hidden, i.e. the Darknet), traditional media, libraries, archives, as well as experts, officials and social networks²¹. Wiesław Babik recognises that this term encompasses (...) *the totality of information available to man through his*

²¹ M. du Vall, *Spoleczne bezpieczeństwo informacyjne w erze nowych mediów* (Eng. Social information security in the new media age), "Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka" 2017, no. 4, p. 20.

*consciousness, which he can potentially use in the pursuit of his life goals*²². According to researchers from the University of Oxford, the scope of the information environment in question encompasses all informational processes, services, and entities, thus including informational agents as well as their properties, interactions, and mutual relations²³. Terms closely related to the information environment are “information space” and “infosphere”²⁴.

A similarly broad subject matter approach can be encountered in military terminology. In US Department of Defense doctrine terms, the information environment is (...) *the aggregate of individuals, organizations, and systems that collect, process, disseminate, or act on information. This environment consists of three interrelated dimensions, which continuously interact with individuals, organizations, and systems. These dimensions are known as physical, informational, and cognitive*²⁵. NATO’s 2014 psychological operations doctrine defines the information environment slightly differently, assuming that it consists of (...) *the information itself, the individuals, organizations and systems that receive process and convey the information, and the cognitive processes that people employ, including the virtual and physical space in which this occurs*²⁶.

²² W. Babik, *Ekologia informacji* (Eng. Information ecology), https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/5684/babik_ekologia_informacji_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y:December, p. 23 [accessed: 7 III 2023].

²³ P. Röttger, B. Vedres, *The Information Environment and its Effects on Individuals and Groups. An Interdisciplinary Literature Review*, <https://royalsociety.org/-/media/policy/projects/online-information-environment/oie-the-information-environment.PDF> [accessed: 17 I 2023].

²⁴ The terms “information space” and “infosphere”, although similar in meaning, are also defined differently. According to one approach, an information space is “(...) a discontinuous and heterogeneous cluster of information sources - objects (real or virtual) that a person can use as sources of information”. Definitional approaches to the infosphere emphasise both its technical aspect (i.e. “the interconnection of communication networks, databases and information resources into a vast, diverse network of electronic exchanges”) and its social, cultural and political aspects (“the infosphere as a new place to which humanity is migrating, the specificity of which lies in the absence of a physical dimension. In this new place - the Web - people will carry out individual and collective activities, including work, because of the enormous potential of the infosphere to bring together all people and all their knowledge”). See: M. Kisilowska, *Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny* (Eng. Information space as an informatological term), “Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2011, no. 2, pp. 37, 46.

²⁵ *Information Operations. Joint Publication 3-13*, https://defenseinnovationmarketplace.dtic.mil/wp-content/uploads/2018/02/12102012_io1.pdf, pp. 7–8 [accessed: 30 I 2023].

²⁶ *Allied Joint Doctrine for Psychological Operations (AJP-3.10.1)*, 31 VII 2015, <https://www.gov.uk/government/publications/ajp-3101-allied-joint-doctrine-for-psychological-operations>, p. 18 [accessed: 17 I 2023]. Similarly, the concept in question is defined by the 2020 NATO OPSEC doctrine, according to which the information environment includes cognitive, virtual and physical spaces and the interrelationships between them. See: *Allied Joint Doctrine for Operations Security*

Notwithstanding the nuances of meaning²⁷, it can be assumed that the quoted military definitions are similar. Firstly, they take into account both the techno- and anthropocentric aspects of the information environment. Secondly, they assume its complexity due to its many components, including: individuals (persons), organisations (public institutions and other entities) and processes (e.g. information flows). Thirdly, common to these views of the information environment is also its division into three domains: physical, informational (virtual) and cognitive (psychological). It is worth discussing their meaning and scope. Zbigniew Modrzejewski explains that in the first domain, the information environment intersects with the physical world - it is in this domain that interactions between cultures, states, societies and individuals take place. It includes, among other things, the devices and communication infrastructure that support the transmission, reception and storage of information. The virtual domain also refers to the flow of information - text, images, data. Information is collected, processed, stored, distributed, displayed and protected within it. It acts as a link between the physical and cognitive dimensions. The last domain consists of the cognitive and emotional elements that influence an individual's decision-making²⁸.

Analysis of the information environment is very important from the perspective of military information operations - its assessment starts the planning process. According to US Army doctrine, defining the information environment includes the following areas: territory (including weather conditions), population, social structures, military and government information system (and communications infrastructure), civilian information system (and communications infrastructure), media and external actors. As part of the social structure diagnosis, networks, religious and political backgrounds, as well as local beliefs and narratives are identified. How (in writing and speech) the identified networks and groups express their shared beliefs is also analysed. As part of the analysis of media issues, the reach of the media, their messages and their potential to influence audiences, among

and Deception (AJP-3.10.2), 31 III 2020, <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-operations-security-and-deception-ajp-3102a>, p. 18 [accessed: 17 I 2023].

²⁷ In material published by other NATO countries, different approaches to this issue in military environments are evident. For example, the Australian Army Research Centre envisages different information spaces - political, social and military. See: C. Brooker, *The Effectiveness of Influence Activities in Information Warfare*, "Australian Army Occasional Paper" 2021, no. 8, p. 13. On definition disputes, see in more detail: *Making sense of the information environment*, "Small Wars Journal", 3 III 2020, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/making-sense-information-environment> [accessed: 30 I 2023]; Z. Modrzejewski, *Information operations from Polish point of view*, "Defence and Strategy" 2018, no. 1, pp. 115-132.

²⁸ Z. Modrzejewski, *Information operations...*, pp. 118-119.

other things, are recognised. Recognition includes private actors, NGOs, state and international institutions that may be relevant from a news operation perspective. In this case, the analysis includes their audiences, agenda and their estimated impact on the activities of the information operation²⁹.

A similarly subject- wide way of defining and analysing the information environment is encountered in civilian doctrine on information security issues. In Poland, an important document in this respect is the 2015 draft *Doctrine of information security of the Republic of Poland*, which was published but not implemented in public administration (the document was not adopted). Its definition of the concept of state information security notes that it is (...) *a trans-sectoral area of security, the content of which refers to the **information environment** (including cyberspace) of the state; a process aimed at **ensuring the secure functioning of the state in the information space by reigning in its own internal national infosphere and effectively protecting national interests in the external (foreign) infosphere***³⁰. The doctrine goes on to define the material scope of information security: *This is achieved through tasks such as: ensuring adequate protection of the information assets at one's disposal and protection against hostile disinformation and propaganda activities (defensively) while maintaining the ability to conduct offensive actions in this area against possible adversaries (states or other actors)*³¹. The document therefore clearly distinguishes between the defensive and offensive aspects of activities related to ensuring the information security of the state. Among the most serious internal threats, not only the intentional actions of external actors (e.g. propaganda of foreign states, ideological sabotage or the activities of influence agents) were listed, but also the vulnerabilities of the Polish public, including its information deficits and susceptibility to anti-state content, resulting, for example, from imperfect functioning of civil society³².

The information space is one of the pillars of the security environment detailed in the current *National Security Strategy of the Republic of Poland of 2020*. It sets the goal of building capabilities to protect it (including systemic countering of disinformation), while detailing that the information space is made up of three

²⁹ For more on characterising the information environment in the information operations planning process, see: *The Conduct of Information Operations. ATP 3-13.1*, https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/ARN13138_ATP%203-13x1%20FINAL%20Web%201.pdf, pp. 18–20 [accessed: 17 I 2023].

³⁰ The highlighting in the article is from the author (editor's note).

³¹ *Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego RP* (Eng. The information security doctrine of the Republic of Poland), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/Projekt_Doktryny_Bezpieczenstwa_Informacyjnego_RP.pdf, p. 3 [accessed: 21 I 2023].

³² For more on this type of threat, see *ibid*, p. 6.

layers: virtual (systems, software and applications), physical (infrastructure and equipment) and cognitive. Among the objectives identified in this document are also the integration and systemic undertakings of communication activities and proactively countering disinformation by building appropriate capacities and procedures aimed at cooperation with news and social media, as well as by involving citizens and NGOs in these activities³³.

In summary, defining the information environment is a priority for planning information activities. This also applies to one's own information space - characterising negative trends and phenomena associated with it is an important part of the undertakings undertaken to ensure the information security of the state. Studying the popularity of narratives embedded in foreign propaganda messages about Poland (including claims of Russophobia), identifying broadcasters introducing or propagating them, and determining the conditions affecting the resonance of these messages is part of such activities. Monitoring changes in this area provides measurable indicators that can then be used to diagnose phenomena negatively affecting the state's information security. Social media, due to the availability of data, offer many opportunities in this regard, but it should be borne in mind that the communication processes taking place in them are only a fragment of the information environment.

Social media and the information environment

In order to discuss the importance of social media from the perspective of the information environment, it is first necessary to zoom in on how their development is conditioning changes in contemporary communication processes. In the most general sense, communication is understood as a process aimed at the exchange of knowledge, information and ideas between communicating actors. It is purposeful (i.e. it is intended to have a specific effect) and uses a variety of means³⁴. Among the many models of communication, it is common to find an approach that distinguishes between situational context, process participants (senders and addressees), message (transmission), channel (media), noise (circumstances that impede communication), and feedback (sender to addressee

³³ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej...*, p. 21.

³⁴ B.A. Sypniewska, *Istota, błędy i bariery w komunikowaniu się w organizacji* (Eng. Essence, errors and barriers to communication in the organisation), "Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne" 2015, vol. 21, p. 65.

feedback message)³⁵. Many analytical models used to study communication processes (including propaganda³⁶) are based on approaches similar to the above. These include:

- Harold Lasswell’s model of the persuasive act, which captures communication from the perspective of five key questions: Who is speaking? What is it saying? Through which channel is he speaking? To whom is he speaking? With what effect does he speak?³⁷;
- Kurt Lewin’s topological model highlighting the role of information selectors (gatekeepers) in communication, who sift through the enormous amount of information flowing into the media and prepare it for the target

³⁵ Context is the conditions in which the act of communication takes place. In a transactional communication process, participants play the role of sender and receiver. Central to the process is the message transferred between sender and receiver. The content of the message (the communication message) is contained in the meanings and symbols in which the message is encoded by the sender and then decoded by the receiver. The message further consists of its form and its organisation, i.e. its structure. The message is transmitted through a channel, i.e. a route of transmission. In the case of direct communication, all sensory channels can be used, i.e. hearing, sight, touch, smell and taste, and in indirect communication mainly sight and hearing. The recipient’s reaction to the message is referred to as feedback, through which the sender learns whether his or her message has been received and understood by the recipient. The communication process can be disrupted by noises. These can be internal (e.g. human limitations due to psychological predisposition or emotional state), external (these can be physical conditions, e.g. weather conditions or disruption of the transmission channel) and semantic (e.g. wrong selection or reception of a meaning or symbol). See: B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania społecznego* (Eng. Basics of social communication), Wrocław 1999, pp. 15–19. Emanuel Kulczycki, a researcher of communication issues, points out that there are generally two approaches to communication - transmissive and constitutive. He puts the differences between the two as follows: “By a transmissive view of communication I mean those positions that assume that the communication process serves to transmit, to convey information, knowledge, ideas, feelings, and that reflection on communication is limited to analysing representational models of the communication process. Such positions assume that the two basic elements of the model, i.e. the sender and the receiver, function as two isolated entities (...). In another view, on the other hand, communication is not about the transfer of thoughts/signifiers from one subject to another, but about the continuous interaction of the interacting subjects. The receiver’s reaction does not depend on how well he or she has decoded the transmitted message, but on the one hand on its interpretation, and on the other (...) on how well the sender has been able to place himself or herself in the role of another (i.e. the receiver)”. See: E. Kulczycki, *Źródła transmisyjnego ujęcia procesu komunikacji* (Eng. Sources of the transmission view of the communication process), “Studia Humanistyczne AGH” 2012, vol. 11/1, pp. 21–36.

³⁶ See In more detail: T. Kacała, J. Lipińska, *Komunikacja strategiczna i public affairs* (Eng. Strategic communication and public affairs), Warszawa 2014, p. 155.

³⁷ B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne* (Eng. Political and public communication), Warszawa 2007, p. 32.

audience - shortening, expanding or modifying it. This function is performed by opinion leaders³⁸;

- two-stage communication model (also highlighting the role of opinion leaders), in which the first stage is between the sender and the opinion leader, and the second stage is between the opinion leader and the public³⁹.

The emergence of social media is conditioned by the wider phenomenon of the development of so-called new media⁴⁰. They are distinguished by two key features - their digital and interactive nature⁴¹. In discussing the characteristics that distinguish social media from traditional media, three key elements are highlighted: network communities, their content and their operation under Web 2.0 infrastructure. Network communities are virtual communities gathered around a variety of issues (based on age, interests, worldview, industry, location). The content of social media is various types of content (photos, texts, videos). What distinguishes social media from traditional media (press, television, radio) is that the content is created by the users themselves. The impact of Web 2.0. on social media is linked to the evolution of the Internet from its original form (Web 1.0), characterised by the expansion of the user's function from receiver to creator of information⁴². From the perspective of the changes taking place in contemporary communication processes - and consequently in the information space - the interactivity of new media appears to be of particular importance, reducing the role of gatekeepers⁴³,

³⁸ Ibid, p. 36.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Dutch media scholar Jan van Dijk uses the following division: old media - direct communication, print, radio, television, telephone; new media - computer networks, multimedia. See: J. van Dijk, *Spoleczne aspekty nowych mediów* (Eng. Social aspects of new media), Warszawa 2010, p. 28.

⁴¹ For more on the definition of new media, see: L. Manovich, *Język nowych mediów* (Eng. Language of new media), Warszawa 2006, pp. 119–120; D. McQuail, *Teoria komunikowania* (Eng. Communication theory), Warszawa 2007, p. 156; H. Jenkins, *Kultura konwergencji: zderzenie starych i nowych mediów* (Eng. Convergence culture: old and new media colliding), Warszawa 2007, pp. 9–10; M. Szpunar, *Czym są nowe media – próba konceptualizacji* (Eng. What is new media - an attempt at conceptualisation), "Studia Medioznawcze" 2008, no. 4, pp. 33–35.

⁴² M. Popiołek, *Serwisy społecznościowe w przestrzeni internetowej – (social)mediatyżacja życia codziennego* (Eng. Social networks in the online space - (social)mediatisation of everyday life), "Zeszyty Prasoznawcze" 2015, no. 1, pp. 62–63.

⁴³ Experts from the Scientific and Academic Computer Network (NASK) describe this phenomenon as follows: "The role of gatekeepers has been transformed. In traditional media, the first stage was to filter information and the second stage was to publish it. In new media, the process is reversed. First comes the publication and then only the filtering, which takes place within the individual social networks. (...) Within these networks, users take on the following tasks: functioning as relays, filters that transmit information; performing the process of verifying media content; adding comments to media content; publishing new messages". See: J. Balcewicz, *Spoleczeństwo informacyjne w czasach*

among others, and increasing the possibilities of establishing and sustaining diverse social networks⁴⁴. These factors are further reinforced by the digitisation and algorithmisation of social media⁴⁵, which are leading to information bubbles⁴⁶.

The described characteristics of social media are therefore important from the perspective of characterising a given information environment, as they affect its different domains: physical - due to the enhancement of the possibility of social networking; informational - through access to the sharing of users' information (and not just the reception of messages); cognitive - as a result of the algorithmisation of message accessibility, users falling into information bubbles and functioning by them under conditions of information overload. Thus, social media is an important determinant of the security of the information environment⁴⁷. At the same time,

cyfrowej rewolucji – o zjawisku bańki informacyjnej i jego następstwach (Eng. The information society in the digital revolution - on the phenomenon of the information bubble and its consequences), in: M. Wrzosek, *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*, Warszawa 2019, p. 27.

⁴⁴ R. Szczepaniak, „Plemiona sieci” – *Internet jako medium społeczne i kulturowe* (Eng. “Tribes of the web” - Internet as a social and cultural medium), “Zeszyty Prasoznawcze” 2015, vol. 58, p. 203; M. Maffesoli, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych* (Eng. Time of tribes. The decline of individualism in postmodern societies), Warszawa 2008, p. 208.

⁴⁵ For more on this subject, see: R. Klepka, *Bańka informacyjna i zjawisko echo chamber* (Eng. The information bubble and the echo chamber phenomenon), in: *Encyklopedia bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, S. Wasiuta (eds.), Kraków 2021, pp. 201–209.

⁴⁶ J. Nowak, *Social media jako sieci obiegu przekazów medialnych* (Eng. Social media as networks for the circulation of media messages), “Nowe Media” 2012, no. 3, p. 20.

⁴⁷ The U.S. Congressional oversight body, the U.S. Government Accountability Office, published a document summarising the results of a survey on perceptions of information environment issues in 2022. This was conducted through surveys and interviews of institutional representatives, experts and officials working on the subject, as well as document searches (the survey mainly covered United States Department of Defense (DoD) entities, as well as federal agency records). The document describes six key areas that should be considered when handling and protecting information. The areas defined in this regard are: pervasive and malicious information, the mission and functions of the Department of Defence, threat-generating adversary activities, threat-inducing activities, institutional challenges, modern technologies, past and planned activities of the Department of Defence. Social media was mentioned as an important enabler of activities in the above-mentioned areas. In doing so, attention is drawn to two of their key features, which create not only opportunities for the information environment, but also threats. These are the formation of networks of their users and the operation of content filtering algorithms. According to US experts, social media can be used to promote information, disrupt adversarial activities and operations, as well as to gather information for decision-making (especially by analysing large datasets) and to coordinate with other federal agencies. Among the main risks, the exposure of Department of Defence personnel to disinformation and manipulated content was identified as a primary concern. See: *Information Environment. Opportunities and Threats to DOD's National Security Mission*, U.S. Government Accountability Office, September 2022, <https://www.gao.gov/assets/730/722922.pdf>, p. 26 [accessed: 30 I 2023].

their different characteristics, particularly their interactivity and the decline in the role of gatekeepers, mean that the research models used in traditional media may be inadequate⁴⁸.

It seems reasonable to consider an immanent element of the information environment from the perspective of social media phenomena, namely social networks. Sociologist Manuel Castells, a researcher into the problems of network society, points out that a network is (...) *a set of interconnected nodes*, and a node is (...) *the point where the curve intersects itself*. Castells specifies that the essence of a node depends on the nature of a particular network, and that the location of a node within it is conditioned by the number and strength of its relationships with other nodes. The flow of information in one network is faster than between nodes located between different networks⁴⁹. The second important element in a network is the relationships between nodes. These can be characterised on the basis of at least three attributes:

- content - covers issues relating to what is provided, shared and exchanged within a relationship (e.g. information),
- direction - refers to which node sends content to whom,
- strength - the intensity of the relationship, which can be expressed by the number of meetings or information exchanged⁵⁰.

The characteristics of the attributes of a relationship depend - as in the case of nodes - on the type of network in question.

The basis of network analysis is therefore the study of relationships/links (edges) between nodes. They can be directional (outbound or inbound) and non-directional. In the methodological heritage of network analysis, various indicators have been developed to assess the influence of individual nodes on the network.

⁴⁸ For more on the contemporary model of the propaganda process conditioned by these characteristics, see: G.S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2012, pp. 45–46.

⁴⁹ M. Castells, *Spoleczeństwo sieci* (Eng. Network society), Warszawa 2007, p. 468. The researcher explains these issues as follows: “What a node is, precisely, depends on the type of specific networks we are talking about. (...) The typology determined by networks shows that the distance (or intensity and frequency of interaction) between two points (or social positions) is shorter (or more frequent or intense) if both points are nodes in the network than if they do not belong to the same network. At the same time, flows between nodes within a given network are not separated by any distance or are the same distance. Thus, the distance (physical, social, economic, political, cultural) for a given point or position takes the value of zero (for every node in the same network) or infinity (for every point outside the network). The on/off switching in networks and the architecture of relationships between networks, played out through information technologies operating at the speed of light, configure the processes and functions prevalent in our societies”.

⁵⁰ C. Haythornthwaite, *Social Network Analysis: An Approach and Technique for The Study of Information Exchange*, “Library & Information Science Research” 1996, no. 18, p. 323.

A relatively popular indicator is the degree of networking, which indicates the number of links of a single node. The indicator can also appear as a weight degree of networking, which takes into account additional attributes, for example the number of links between the same nodes (their recurrence). Peter Monge and Noshir Contractor, in their paper *Theories of Communication Networks* on the theory of network analysis, stated that when using network analysis to study directional communication, out-degree can be interpreted as the expansiveness of a node (the more links, the greater the expansiveness), while in-degree can be an indicator of the popularity of a node in a network, which in turn can be used as one indicator to measure the influence of a node(s) on a given network⁵¹.

The methodological assumptions of the analysis carried out on this basis will be discussed in more detail later in the article.

Discussion of research results

Methodology for the different stages of the study

The research covered posts containing the keyword Russophob*⁵² published on FB social media in 2018 and in the period from 1 January to 29 April 2022. In the first stage, a quantitative trend analysis of the occurrence of this term in the period January-April 2022 was performed. In the second stage, a network analysis was carried out of the 20 profiles that were most active in terms of publishing posts containing the aforementioned term (in the remainder of the article, this category of accounts is referred to as actors). The above was aimed at isolating the initiators of discussions about Russophobia. Two indicators used in the frame analysis were adopted: degree and weight-degree. A directional variant of the links coming out of the node was used:

- out-degree - indicating the number of profiles on which a given account has published the term Russophob*,
- weight out-degree - determining the number of Russophob* entries published by the account in question.

A frame analysis of the messages propagated by the actors was then carried out⁵³. The literature indicates that the use of framing theory makes it possible

⁵¹ P.R. Monge, N.S. Contractor, *Theories of Communication Networks*, New York 2003, p. 38.

⁵² * denotes each successive string of characters, in this case the words are e.g.: Russophobia, Russophobic, Russophobes, etc. Total number of posts: 2018 - 9032, January-April 2022 - 3381.

⁵³ The concept of frame analysis is derived from Erving Goffman's ideas discussed in his work *Frame Analysis*. The literature points out that the concepts of frame and framing have not been defined

to determine what is prioritised and how it is prioritised in the message of a given communicative text: (...) *the framing process consists in selecting certain aspects from the perceived reality and highlighting them in the communicative text, in such a way as to promote a given definition of the problem, its common interpretation, its moral evaluation, and to indicate a way of behaving*⁵⁴. Importantly, frame analysis can be applied to the study of different stages and aspects of the communication process. Karol Franczak, a sociologist and cultural studies scholar involved in discourse analysis and media studies, points out that researchers involved in frame analysis are united by the reflection on what frames meet with resonance and why they (and not others) carry weight⁵⁵. In his view, the issue of resonance is conditioned by two groups of factors: the credibility of the frame and its enhancement. The first factor depends on the following elements⁵⁶:

- consistency, i.e. the ability to build a complementary message,
- empirical credibility, which is linked to the ability to adapt to the way the recipients of a message see the world,
- credibility of the promoters of the framework, i.e. people lobbying for certain interpretations of events or issues.

The resonance of a frame (interpretive schema) is also related to its enhancement in relation to the other narratives reaching a given audience. The importance of enhancement stems from the essence of framing, which is very much about making selections, accentuating and excluding aspects of the perceived reality⁵⁷. Amplification can take place in three dimensions:

rigorously by this researcher, thus providing room for interpretation. Media scholars note that frame analysis can be successfully applied to media studies and, along with agenda-setting theory or the concept of priming, constitutes one of the most important analytical perspectives in this field. For more on Goffman's interpretation of framing theory, see: K. Wasilewski, *Framing i analiza ramowa – stan badań we współczesnym medioznawstwie. Przegląd stanowisk badawczych* (Eng. Framing and frame analysis - the state of research in contemporary media studies. A review of research positions), "Media – Kultura – Komunikacja Społeczna" 2018, no. 1, pp. 92–93. On the application of frame analysis to the study of media messages, see: K. Franczak, *Analiza ramowania* (Eng. Framing analysis), in: *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, M. Czyżewski et al. (eds.), Łódź 2017, p. 147; A. Galus, *Białoruś, czyli teatr jednego aktora? Zjawisko ramowania na przykładzie wizerunku Białorusi w wybranych tytułach prasowych* (Eng. Belarus, i.e. a theatre of one actor? The phenomenon of framing on the example of the image of Belarus in selected press titles), "Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2015, vol. 4, pp. 198–199.

⁵⁴ R.M. Entman, *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, "Journal of Communication" 1993, vol. 43, no. 4, p. 52. From: K. Wasilewski, *Framing i analiza ramowa...*, p. 94.

⁵⁵ K. Franczak, *Analiza ramowania...*, p. 149.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 157.

⁵⁷ *Ibid.*

- centrality, which refers to the values preferred by broadcasters and assumptions about what values are important to audiences and what they focus on and identify with,
- commensurability of experiences, i.e. adapting the narrative (message, meanings) to the everyday experiences of the audience of the framework,
- narrative accuracy to determine the degree to which the frame coincides with cultural narratives or myths specific to a particular group.

The author of this article adopted a hermeneutic approach⁵⁸ and analysed the interpretive framework (narratives) of the posts published in the first four months of 2022. He considered the frame analysis to be an appropriate method to achieve the research objectives, as it allows the examination of messages distributed as part of the propaganda impact in the absence of a full range of data⁵⁹. In the evaluation of the analysed messages, the author chose to include indicators of emphasis and credibility to allow for a deeper content characterisation of the messages.

In the third stage, the profiles on which the term Russophob* was most frequently published were analysed (in the remainder of the article they will be referred to as publication sites). Similarly to the second stage, a network analysis was applied for this purpose, which was carried out on the basis of the following indicators:

- weight-in-degree - indicating the number of Russophob* entries published on a given account,
- out-degree - indicating the number of profiles on which a given account has published the Russophob* term.

Data was extracted through the Unamo tool, Gephi software was used for network analysis. Narratives within the frame analysis were determined from reading the posts using MS Excel software.

In accordance with research ethics, the names of the accounts analysed have been coded, only the details of active public groups are given.

⁵⁸ The author is aware of the unreliability of this method, but agrees with opinions that its use in the analysis of a small sample of material is justified. Other approaches used in qualitative analysis include the holistic approach and the deductive approach. See: K. Wasilewski, *Framing i analiza ramowa...*, p. 102.

⁵⁹ The article assumes that claims of Polish Russophobia are part of the propaganda narratives of the Russian Federation. However, in the case of the research discussed in the article, there is no certainty as to the intentions of the propagators of the Russophobia messages - a diagnosis in this regard is beyond the author's capabilities. The analysed profiles may be both an element of the apparatus intentionally spreading these contents (i.e. from the perspective of the communication process in such a case they would be a medium at the disposal of the sender), and a resonance of these theses (in such a case they would have to be considered as the behaviour of the audience, i.e. an effect of influence).

Stage 1 - results of the quantitative trend analysis of keyword occurrence

An analysis of the frequency of posts on the social network FB containing the term Russophob* in the period January-April 2022 shows that the upward trend was already visible in the first half of February, but its dynamics increased after 24 February. A very noticeable quantitative jump in statements occurred on 21 March, which may have been linked to Dmitry Medvedev's posting on Telegram on that day. In it, the former Russian president directly referred to the policy of the Polish authorities and accused them of pathological Russophobia⁶⁰. After 21 March, there was a significant reduction, lasting several days, in the frequency of publication of content with this keyword⁶¹. The increase in the number of posts containing the term Russophob* after Russia's invasion of Ukraine was visible, but at the same time this frequency was characterised by a high lability (chart). The results obtained do not provide a basis for determining whether such irregularity is due to the nature of the public discussion (unevenly distributed interest in this topic over time), the actions of the FB administration (e.g. blocking certain content⁶²) or the nature of the functioning of profiles that introduced theses about Russophobia into the public space.

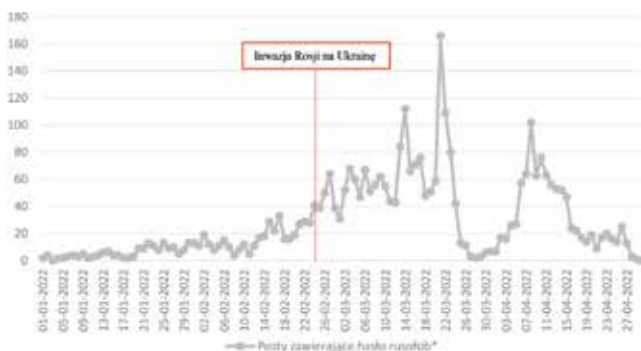

Chart. Frequency of posts containing the term Russophob* in the Polish-language section of the Facebook social network in the period January-April 2022.

Source: own elaboration.

⁶⁰ Experts from the Centre for Eastern Studies point out that this posting was part of the wider context of Kremlin policy and public communication. See: W. Rodkiewicz, *Dimitrij Miedwiediew atakuje Polskę* (Eng. Dmitry Medvedev attacks Poland), Ośrodek Studiów Wschodnich, 21 III 2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-21/dimitrij-miedwiediew-atakuje-polske> [accessed: 28 I 2023].

⁶¹ The findings do not provide a basis for explaining the source of such anomalies.

⁶² Facebook is identifying a network of accounts showing symptoms of coordinated and inauthentic activity with a view to closing them down. See in more detail: <https://about.fb.com/news/tag/coordinated-inauthentic-behavior/>.

Stage 2 - results of network and frame analysis of the most active profiles (actors)

Table 1 presents a comparison of the 20 most active profiles during the adopted research periods (i.e. the profiles that published the most content containing the term Russophob* - weight out-degree indicator) together with the number of profiles on which they published their message (out-degree indicator).

Table 1. Weight out-degree (message strength) and out-degree (networking level) ratios of the 20 most active accounts publishing the term Russophob* in 2018 and 2022 in the Polish-language section of FB (a recurring account in both sets has been highlighted in bold).

2018 year			2022 year		
Account code	<i>Weight out-degree</i> (number of entries)	<i>Out-degree</i> (number of profiles)	Account code	<i>Weight out-degree</i> (number of entries)	<i>Out-degree</i> (number of profiles)
FB 1 (2018) Unavailable	172	16	FB 1 (2022)	61	28
FB 2 (2018)	139	1	FB 2 (2022)/ FB 3 (2018)	29	18
FB 3 (2018)/ FB 2 (2022)	112	32	FB 3 (2022)	29	12
FB 4 (2018)	101	22	FB 4 (2022)	21	6
FB 5 (2018)	62	19	FB 5 (2022)	17	3
FB 6 (2018) Unavailable	58	17	FB 6 (2022)	15	7
FB 7	55	16	FB 7 (2022)	14	8
FB 8 Unavailable	45	15	FB 8 (2022)	14	12
FB 9 (2018)	43	1	FB 9 (2022) Unavailable	13	1
FB 10 (2018)	42	8	FB 10 (2022)	12	7
FB 11 (2018)	41	9	FB 11 (2022)	12	5
FB 12 (2018)	40	17	FB 12 (2022)	11	6
FB 13 (2018) Unavailable	40	14	FB 13 (2022)	11	7
FB 14 (2018)	39	3	FB 14 (2022)	11	10
FB 15 (2018)	39	6	FB 15 (2022)	10	4
FB 16 (2018)	37	11	FB 16 (2022)	10	8
FB 17 (2018)	35	8	FB 17 (2022)	9	5
FB 18 (2018)	35	11	FB 18 (2022)	9	3
FB 19 (2018) Unavailable	34	1	FB 19 (2022)	8	3

FB 20 (2018) Unavailable	33	6	FB 20 (2022)	8	1
Total	1202 (13,3% ^a)	233	Total	324 (9,5% ^b)	154
Total number of entries	9032		Total number of entries	3381	

^a Of the total number of entries published in 2018.

^b Of the total number of entries published in 2022.

Source: own elaboration.

Two observations emerge from the comparison of the 2018 and 2022 data sets:

1. Only one actor was active in both study periods⁶³.
2. The six accounts most actively promoting the term Russophob* in 2018 (30 per cent of the sample) are currently unavailable. With regard to the 2022 survey sample, this situation applies to only one account.

The data obtained shows that **in 2018 and 2022, different accounts were most involved in the discussion of Russophobia**. The exception is one debater, consistently showing high interest in the discourse on Polish Russophobia. **Some of the accounts active in 2018 are no longer able to promote claims about Russophobia on the Polish-language internet**⁶⁴.

The places where the discussion was concentrated in both research periods are discussed later in the article.

Another part of the research conducted in the second stage consisted of a frame analysis of posts published by actors. **Sixteen out of twenty of the most active accounts in 2022 affirmed the narrative that Poland is a Russophobic country**⁶⁵. These accounts highlighted a variety of theses about Polish Russophobia in their messages, including the following:

- Polish Russophobia comes from politicians⁶⁶,

⁶³ This has been coded as FB 3 (2018)/FB 2 (2022).

⁶⁴ They could have been undertaking intentional activities aimed at infecting the Polish network (e.g. with theses about Polish Russophobia) and this activity could have been suddenly interrupted for unknown reasons, e.g. due to the FB administration's decision to block these profiles. However, the research carried out does not provide grounds for verifying such a hypothesis.

⁶⁵ These were the following profiles: FB 2 (2022), FB 3 (2022), FB 4 (2022), FB 6 (2022), FB 7 (2022), FB 8 (2022), FB 10 (2022), FB 11 (2022), FB 12 (2022), FB 13 (2022), FB 14 (2022), FB 15 (2022), FB 16 (2022), FB 18 (2022), FB 19 (2022), FB 20 (2022).

⁶⁶ Examples (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- Polish Russophobia is inspired by the West, particularly the US⁶⁷,
- Polish Russophobia has no rational basis, it is a disease⁶⁸,
- Polish Russophobia meets the definition of racism, stems from hatred⁶⁹,
- Polish Russophobia leads to a distortion of historical memory with regard to World War II and the political situation in Poland between 1944 and 1991⁷⁰.

The aforementioned claims often co-occurred, which demonstrates the relatively high flexibility of the individual components of the narrative of Polish Russophobia and, from the perspective of the resonating framework, their consistency. It should also be emphasised that some of the accounts promoting the content in question adapted their message to the current situation, mainly to Russia's invasion of Ukraine, which, in turn, can be interpreted as their attempts to gain empirical credibility, i.e. the ability to adapt to the way

-
- „Nasz pisowski rząd powinien udać się na leczenie psychiatryczne. Rusofobię publicznie uprawiają od kilku lat i niestety takie są ubytki na umyśle. Nienawisć złym doradcą”;
 - „Teraz Jankesi nie mają prawa wkroczyć na Ukrainę. Ludzie dali się wciągnąć w tę zagrywkę już dawno. Od dłuższego czasu nasz rząd masowo uprawia Rusofobię”.

⁶⁷ Examples (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „Jankeskim strategom po nocach śnił się koszmar zjednoczonych gospodarek Rosji i Niemiec, na co znaleźli rozwiązanie, które obecnie obserwujemy na Ukrainie i w Polsce, a podpuszczeni rusofobiczni naiwni Polacy jak zwykle nie zawiedli jak ten głupi Jasio, co na złość babce odmraża sobie uszy”;
- „Rusofobie, zanim cò napiszesz, to zastanów się. Nasz sąsiad to Rosja, a nie USA ulokowane za oceanem. Działanie zgodnie z interesem USA nie jest naszym interesem. Oni wyręczają się naszymi głupkami w rządzie”.

⁶⁸ Examples (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „Ludzi ogarnął amok w temacie Rosji!!!!!!!”;
- „Widzę rusofob. Oj jakim trzeba być ignorantem i ćwierć inteligentem żeby taki komentarze pisać. Już o ograniczeniu nie wspomnę. Serio gdyby idiotyzm twój miał skrzydła oj poleciał by wysoko (...)”;
- „Rusofobię się leczy”.

⁶⁹ Examples (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „rusofobia polityków i mediów osiąga kosmiczne rozmiary jeszcze trochę i dojdzie do nocy długich noży w stosunku do Rosjan;
- „#rusofobia i #matolectwo, daremniaki i POdzęgacze wojenni, dramat”; „Jeszcze może Noc Kryształową urządźcie „ruskim”, rasiści”; „#WojnaWojnie”.

⁷⁰ Examples (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „drogą z Moskwy do Berlina i 8 maja 1945 prowadzi przez Polskę /Warszawa Kołobrzeg Wał Pomorski Forsowanie Odry Berlin To na tym szlaku żołnierz Polski brocząc krwią szedł przy boku Armii Radzieckiej wyzwalając Polskę. To dzisiejsze rusofoby rządowo prezydenckie wasale USA zakłamują fakty historyczne i potem tacy jak ty piszecie farmazony!!!!!!!”;
- „Cześć i chwała Armii Radzieckiej i Ludowemu Wojsku Polskiemu. To dzięki ich walce i poświęceniu przetrwaliśmy jako państwo i naród. I żadne bzdziny i pierdoły rusofobiczne tego nie zmieniają (...)”.

the message's audience sees the world. There was more of this type of activity. For, as indicated earlier, claims of Polish Russophobia were often set in the context of historical Polish-Ukrainian relations and accusations of Ukrainians holding Nazi views⁷¹. With regard to current events, it has also been argued that Poles' Russophobia manifests itself in the aggressive foreign policy of the Polish government towards its eastern neighbours, with negative economic consequences for the Polish state and society as a consequence⁷². During the analysis, it was observed, which is noteworthy, the occurrence of statements by some authors that Russophobia is another, after the sanitary-epidemiological policy related to the coronavirus pandemic, tool of "enslavement by the system"⁷³. Furthermore, in the opinion of the authors of the posts, the narratives about Russia and the war in Ukraine were manipulated by the media and politicians, which gives the interpretative frame about Polish Russophobia the features of manipulation consisting in undermining the credibility of the opponents (i.e. the creators of narratives hitting the image of the Russian Federation)⁷⁴.

⁷¹ Examples (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „Stop rusofobom stop banderowcom”;
- „(...) co do Hitlera to był faszysta myślę że Ukrainie bliżej do nich np odzisył Azova albo prawy sektor. Ale trzeba mieć choć minimum wiedzy”; „zgiubiłeś w twojej historyjce „subtelny” fakt, że to ukraińska junta wspierana przez Yankesow i pożytecznych idiomów w rusofobicznych krajach jak Polska bez kozery obnosi się z sympatia do nazizmu i to ukraińska armia pod dowództwem marionetkowej junty a nie separatysty od 8 lat bombardowała artyleria ludność miast Doniecka i Donbasu ponieważ nie rozpoznała zbrojnego puczu orkiestrowanego przez eurokolchoz i yankesow za demokratyczne władze ukraińskie”.

⁷² Example (original spelling, emphasis is from the author of the article): „Ten ‘szanowny’ beczelnie kłamie! Bardzo wysokie ceny nawozów zawdzięczamy prowadzonej zbrojną, rusofobiczną polityką tego rządu w stosunku do Białorusi i Rosji, gdzie nawozów, jak i taniego gazu potrzebnego do ich produkcji jest do oporu! - A jeśli będą dopłaty, to będą obciążały budżet, czyli nas wszystkich. ‘Czemuś biedny, boś głupi...’”.

⁷³ Example (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „Dostali rozkaz koniec srovidu czas na rusofobie trzeba trzymać niewolników na smyczy w ciągłym strachu”.

⁷⁴ Examples (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „Co wyzwała w naszym kraju owo, rzekomo pro ukraińskie szaleństwo? Wyzwała go hodowana, pielęgnowana, podsycana i celebrowana przez ponad trzy dekady, irracjonalna, zwierzęca, pozabawiona jakichkolwiek racjonalnych podstaw, rusofobia”;
- „Świat ogarnęło szaleństwo rusofobii!! Politycy doprowadzili do tego szalenstwa kosztem społeczeństwa!!!!!!!!!!!!!!!!”;
- – „jedna z setek proxy wojen Ameryki i ich militarne industrial Complex daleko od ich granic, potrzebnych im do egzystencji jak tlen. Tym razem dzięki zwyczajowej propagandzie promującej ich wojenna doktrynę okraszona rusofobia wschodnioeuropejczyków udalo im sie dla swoich geopolitycznych celow wykrwawiac slowian przeciwko slowianom. Czy ktokolwiek potrafiacy

Four of the analysed accounts promoted content not supporting the thesis that Poland is a Russophobic country⁷⁵. One of these profiles distributed a long post popularising the knowledge of the intensification of Russian information warfare in connection with Russia's invasion of Ukraine. In its content, Russophobia was identified as a narrative component of the propaganda message targeting Poland. The manipulation techniques used in this regard were described as follows:

Poles are presented using archetypal and stereotypical forms. Russian disinformation and propaganda describes the current actions of Polish society as unacceptable, barbaric, predatory and xenophobic. Polish-Ukrainian cooperation and joining international action on sanctions against Russia for its invasion of Ukraine becomes a pretext for imaging Poles as a xenophobic nation towards Russians. Added to this are notions of the Polish nation as barbaric and predatory, which pushes Poles outside the orbit of civilised nations. Stripping away seriousness, prestige and destroying the image of Poland and Poles has become a common form of propaganda. At the same time, accusations of Russophobia are attributed by Russian disinformers to Polish society as a whole at one time and only to the political elite at another time⁷⁶.

The post was probably intended to serve a popularising-preventive function in connection with the information battle going on in the Polish Internet. From

jeszcze w Polsce myslec zdaje sobie sprawe, jak odwrocenie sytuacji orkiestrowania przewrotu politycznego przez Rosje w kraju graniczacym z USA i plany zbudowania na ich terytorium wyrzutni rakietowych skierowanych na miasta USA skonczyloby sie?. nie wspominajac gdyby Rosja chciala stworzyc pakt militarny odpowiednik NATO, ktory podobnie jak NATO zmuszalby do kontrybucji w ich geopolitycznych wojnach i kupowania wylacznie od nich uzbrojenia. Warunkiem zakonczenia zimnej wojny i rozpoczecia pierestrojki bylo nie rozszerzanie sie NATO poza mor berlinski. Kto kontynuuje tutaj doktryne wojny? kto odmawia przedluzenia umowy o nie powiekszanie arsenu nuklearnego? Kto wydaje na zbrojenia wiecej niz reszta rozwinietych krajow swiata razem wzietych?”;

- „Daremne rusofobiczne oszołomstwo, które podjudzone do nienawiści fejkowymi filmikami o „wężowych hierojach” uprawia dziś durnowatą hejterską propagandę i bierze się za walkę z cmentarzami”; „Moze ktos napisze i ma odwage do czego zdolni sa tacy jak Biden ile juz wojenek wywolali ile ludzi zginelo ile krajow zaatakowali ile bogactw naturalnych ukradli co posobie zostawili co zrobili u siebie z indianami i porownajmy z tym co wedlug rusofobow zrobila Rosja i ten wasz wrog Putin prosze o obiektywna odpowiedz”.

⁷⁵ Such a situation occurred in the case of profiles: FB 1 (2022), FB 5 (2022), FB 9 (2022), FB 13 (2022).

⁷⁶ Examples of arguments that were given in Russian propaganda in the context of justifying the liquidation of Poland were (original spelling):

- „Rusofobia narodu polskiego oraz polityka władz państwa nastawiona na niszczenie wizerunku Rosji w Świecie”;
- „wyparcie się współpracy gospodarczej z Rosją na rzecz promocji rusofobii na świecie”.

the perspective of frame analysis, it reduced the credibility of the promoters of the opposing interpretative framework (according to which Poland is a Russophobic country).

The posts from the other three accounts were strongly embedded in the context of the public debate. One of them circulated a post that suggested that there was a convergence between the media narratives of Polish public television and Russian media regarding the fact that Western societies are (original spelling) *degenerate Russophobes, are <<Gay-Europe>> and <<liberalists>>*. Two of the other accounts, on the other hand, promoted narratives that the former allegations of the current parliamentary opposition regarding the Law and Justice party's Russophobia claim in the light of current events proved to be wrong⁷⁷.

The study also found that postings varied considerably in terms of form. This issue goes beyond the main problem of analysis addressed at this stage. It is only worth mentioning that there was both long content that was duplicated (i.e. sent out as duplicates) by one account on different profiles, and shorter texts constituting polemics with other FB users. One of the duplicated texts was based on 50 rhetorical questions, which should be read as a suggestion that, in fact, it is the West and the United States, and not Russia, that pose a threat to Poland's national security and are the source of limiting Poland's sovereignty. In order to show an example of the technique of creating material based on such a message, the said post will be quoted in full (original spelling)⁷⁸:

Questions for the Russophobe... A handful of tough questions for the stunned and manipulated. If you too are afraid of Russians, consider Putin a bloodthirsty beast, are convinced that it is Russia that is breaking the law in Ukraine and not the west, read the following questions and answer for yourself WHO IS DOING IT ALL:

1. Are Mr Soros and Mr Sachs, the authors of the Balcerowicz Plan, who took several hundred billion dollars out of Poland, Russians?
2. Was it perhaps at the request or instigation of other Russians that Poland carried out the political and economic transformation after 1980, the effects of which we are seeing today?
3. Was it the Russians who bought up the pearls of Polish industry for a pittance?

⁷⁷ Example of a post (original spelling, emphasis is from the author of the article):

- „Przecież całe PO wmawiało że PiS to rusofoby którzy z szabelką chcą iść na Rosjan. Już Tusk o tym zapomniał? Przecież tak ocieplał wizerunek Rosjan że ci nazwali go naszym człowiekiem w Warszawie. Przecież był największym sojusznikiem Kremla”.

⁷⁸ Example of a commentary published on 24 February 2022. See: https://www.facebook.com/5050342581654500_5050806171608141 [accessed: 11 II 2023]. During the studied period, the message was duplicated eight times by two different profiles.

4. Was it because of the Russians that we got rid of our textile, chemical, textile, pharmaceutical, construction, electronics, mining, steel, defence, transport, textile, telecommunications, shipbuilding and many other industries?
5. Was it the Russians who bought up Polish workplaces for a few percent of their actual value in order to close them down, lay people off and take equipment abroad?
6. Was it the Russians who bailed out Polish banks, and are Russian banks now sucking Poles dry of their hard-earned money in this neo-colony called the Third Republic?
7. Was it the Russians who forbade us to bail out the shipyards?
8. Was it the Russians who told us to flood the mine shafts, never to use them again?
9. Was it the Russians who told us to get rid of our sugar factories?
10. Was it the Russians who destroyed our agriculture and fisheries?
11. Was it the Russians who ordered the introduction and increase of criminal taxes, and refuse to allow them to be reduced?
12. Are the Russians the ones issuing thousands of idiotic directives that are binding on Poland and destroying the remnants of our economy?
13. Was it the Russians who introduced fifty hypermarkets into our country that do not pay a penny to the State Treasury?
14. Are the Russians the ones who have territorial claims on us and who are buying up huge swathes of Polish land (especially in Warmia and Mazury)?
15. Are the Russians the ones making us pay a hundred billion in membership fees every year?
16. Was it the Russians who destroyed, and are now trying to buy out, Poland's railways?
17. Are the Russians the ones who want to privatise our forests?
18. Was it the Russians who bought up our waterworks and power stations?
19. Are the Russians and their corporations the ones who have a concession, almost for free, to mine everything our land has in Poland?
20. Was it the Russians who destroyed the Polish Army by putting it in a state where there are only about ten thousand real, capable soldiers for every hundred thousand people?
21. Are the Russians the ones who claim the right to decide our future, often in contravention of our Constitution and the laws passed in our country?
22. Are the Russians the ones sending our soldiers to the stupid wars in Iraq and Afghanistan?
23. Is it the Russians who send our soldiers to Libya, Chad or Mali to fight for their claims to the gold and oil deposits present there?
24. Is it for the Russians that GROM was created?

25. Is it for the Russians that all Polish politicians make pilgrimages to shuckle at the walls of the Kremlin promising a strategic partnership to the heads of Russian intelligence?
26. Is it the Russians who hold the patents on GMOs and are forcing us to introduce this poison?
27. Was it the Russians who forced us to buy vaccinations for swine or bird flu?
28. Are the Russians the ones spraying chemicals over our heads and shrugging their shoulders at the fact that this is wiping out the world's bee population?
29. Are the Russians the ones who are rampaging through our country, claiming rights to everything they like in it?
30. Are the Russians the ones whose passports entitle them to reclaim tenements or arable land?
31. Is it the GRU that is wandering around our country with soldiers armed with machine guns, with excursions of young Russians who are shown the execution sites of Russians and Polish murderers?
32. Is Jan Tomasz Gross a Russian and did the Russians coined the statement about the murderers of Poles in Jedwabne or about Polish concentration camps?
33. Are the Russians the ones who set us an example of a country with unpunished security services that have the right to shoot, torture and surveil any citizen?
34. Is it the Russians who set the example of facilitating abortions for entertaining ladies, legalising and explaining perversions (including paedophilia), and living carelessly without rules and principles, which is destroying the whole of Latin civilisation?
35. Are the Russians the world's biggest producers and traffickers of drugs?
36. Is it the GRU which, in the interests of its drug wars, is leading to the degeneration and destruction of whole generations?
37. Are the Russians the ones bombing dozens of UN member states?
38. Are the Russians the ones urging us to legalise drugs or euthanasia?
39. Are the Russians the ones who are surrounding other countries with walls and cutting off their access to drinking water?
40. Is it the Russians who drive bulldozers into the residential areas of representatives of another religion?
41. Are the Russians the ones who can ignore more than seventy UN resolutions and penalties with impunity?
42. Are the Russians the ones who have not signed the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, despite possessing vast quantities of nuclear weapons?
43. Are the Russians the ones who have no constitution or borders of their own?
44. Are the Russians the ones who are pursuing a eugenics policy by sterilising women of other skin colours, forcing them to have abortions or driving them out of their country?

45. Are the Russians the ones who have continually waged wars costing their taxpayers trillions of dollars over the years?
46. Are the Russians the ones who incite non-stop revolutions in other countries and bring about the overthrow of democratic governments?
47. Are the Russians the ones making us pay sixty-five billion in reparations?
48. Are the Russians the ones dropping depleted uranium bombs on thousands of innocent civilians?
49. Are the Russians the ones organising attacks as provocations for their next wars or for more and more surveillance of their citizens?
50. Was it the Russians who led to poverty and genocide across Africa, e.g. by provoking a civil war in the Congo or a revolution in South Africa, where they only sensed deposits of something valuable?

Some of the above claims were present in other posts by the most active promoters of the term Russophob*.

Stage 3 - results of the network analysis of the publication sites

In the final stage, an analysis was conducted of the publication sites, i.e. the profiles on which the highest number of Russophob* entries were published in both research periods. Similarly to the network analysis conducted in stage 2, publication venues were examined taking into account two attributes: the strength of the message, i.e. the number of posts published on them (weight-in-degree indicator), and the degree of networking, i.e. the number of profiles that published posts on a given profile - publication venue (in-degree indicator). A comparison of the data from both periods is presented in Table 2. In the event that a given profile-publication site was also among the actors examined in stage 2 (i.e. the most active accounts), this information was included in a footnote. A visualisation of the results is presented in Diagrams 1 and 2⁷⁹.

⁷⁹ Diagrams visualise the links (edges) between accounts (single points, nodes in the graph) that published the term Russophob* on the social network FB during both research periods. The figures denote the profiles included in the comparative analysis presented in Table 1. The profiles with the highest in-degree weight index are denoted by their names, the colouring depends on the in-degree index. The following colour palette was adopted: green - low number of links, yellow/orange - medium, red - high. A group of red edges coming out of a given node therefore means that the account in question had a high out-degree rate, i.e. it published the message on a large number of profiles. Similarly, yellow/orange indicates a medium number of related profiles on which the message was published, and green a low number. The distribution of the individual nodes follows the mechanism of the Force Atlas algorithm.

Table 2. In-degree (message strength) and in-degree (degree of networking) weight indicators of the 20 profiles, the most active accounts publishing the Russophob* term in 2018 and 2022 in the Polish-language section of FB (recurring accounts in both sets have been highlighted in bold).

2018 year			2022 year		
Profile name	Weight in-degree (number of entries)	In-degree (number of profiles)	Profile name	Weight in-degree (message strength - number of entries)	In-degree (degree of networking - number of profiles)
Public group	332	125	Gazeta Wyborcza	123	109
Unavailable					
Niezależna PL	190	74	tvp.info	114	84
STOP dla Rusofobii ^a	154	14	Polsatnews.pl	67	54
Telewizja Republika	102	47	WP Wiadomości	60	43
Kresy.pl	90	49	Dziennik Rzeczpospolita	58	47
wPolityce.pl	68	32	Onet	54	34
TVN24.pl	61	41	Interia Wydarzenia	49	30
tvp.info	55	34	Natemat.pl	46	30
Public group	52	7	Tygodnik Polityka	41	33
Unavailable					
Individual profile ^b	51	16	Gazeta.pl	41	34
Unavailable					
Individual profile	51	21	Goniec.pl	39	26
Individual profile ^c	49	22	Sok z Buraka	39	24
Sok z Buraka	49	31	Newsweek Polska	37	26
Studio wschód	48	23	Nie dla Islamizacji Europy	35	25
Individual profile	48	26	PCh24.pl	32	11
Unavailable					
Public group	48	10	Money.pl	32	27
Unavailable					

Individual profile ^d	47	32	Fakt24.pl	30	25
Tygodnik Polityka	47	2	Tygodnik Do Rzeczy	29	18
TVN, GW, Polsat, TVP1- Kłamstwa i manipulacje	47	20	Kresy.pl	28	24
Gazeta Wyborcza	45	28	Zespół Myślenia Ironicznego	28	26
Total	1610	650	Total	982	730
Total number of entries	9032		Total number of entries	3381	

^a Actor coded as FB 2 (2018). ^b Actor coded as FB 1 (2018).

^c Actor coded as FB 19 (2018). ^d Actor coded as FB 4 (2018).

Source: own elaboration.

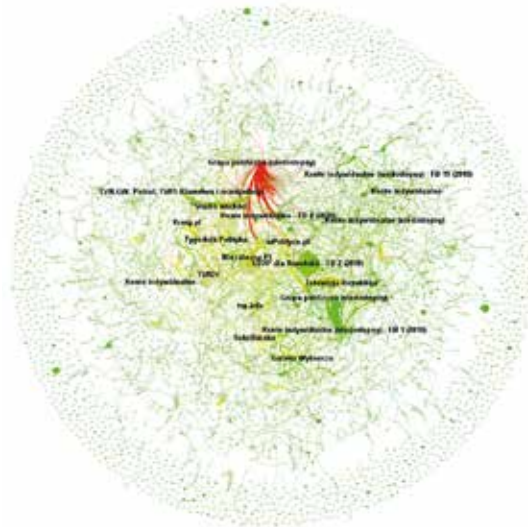

Diagram 1. Visualisation of the network of links between accounts posting the term Russo-phob* on Facebook in 2018. The diagram marks the 20 profiles that stand out in terms of concentrating discussions.

Source: own elaboration using Gephi software.

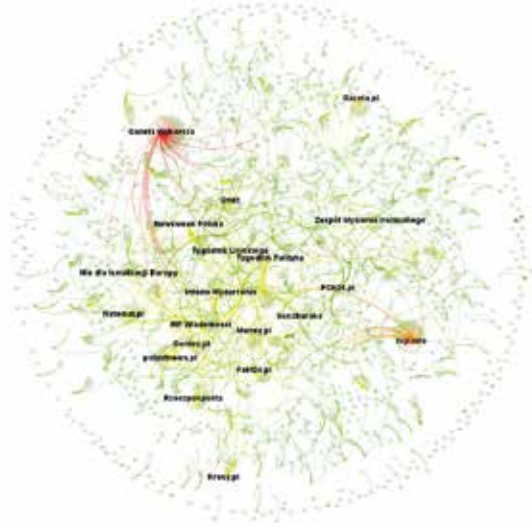

Diagram 2. Visualisation of the network of links between profiles posting the term Russophob* on Facebook in the period January-April 2022. The diagram marks the 20 profiles that stand out in terms of concentrating discussions.

Source: own elaboration using Gephi software.

Conclusions from the comparison of 2018 and 2022 data relating to the focus sites are as follows:

1. Six of the 2018 publication sites analysed (30% of the sample) are currently unavailable.
2. Four of the analysed publication sites from 2018 (20 per cent of the sample) were simultaneously among the actors analysed in stage 2, i.e. the accounts most active in promoting the term Russophob*⁸⁰.
3. In 2018, there was a noticeable high representativeness of individual profiles, and the discussion was largely concentrated in public groups or individual profiles. In 2022, on the other hand, the discourse developed to a greater extent on profiles associated with media and opinion leaders with high popularity: television, weekly newspapers, online portals with diverse political and worldview provenance. Some of these types of popular accounts were repeated in both research periods (their names have been highlighted in bold in both tables).
4. The first four months of 2022 saw a lower concentration of published

⁸⁰ Such profiles are annotated accordingly in Table 2.

content than 2018. In 2018, the 20 profiles with the most frequently published keywords accounted for 13.8 per cent of the total publication sites of the period⁸¹, while in 2022 this rate was only 4.6 per cent⁸².

Based on the results obtained, it can be concluded that in the period January-April 2022, the nature of discussion about Russophobia on FB was significantly redefined compared to 2018. This was due, among other things, to the fact that **some of the profiles that focused the discussion in 2018 were inaccessible in 2022, i.e. they were closed or blocked.** In this context, the observation that **some of the most popular publication sites of 2018 were at the same time the most active promoters of the studied term (i.e. actors) is important. This suggests that a network of several accounts developed in 2018 that both introduced claims of Polish Russophobia into the information space and focused discussion on such a phenomenon, which in turn created favourable conditions for the formation of an information bubble.** It is also significant that two such accounts are currently unavailable⁸³, and the data obtained shows that in 2022, **a group of accounts was not created in their place similarly channeling the activity of participants in the discussion of Russophobia, as was the case in 2018.** Instead, in the period January-April 2022, the discourse was mainly focused on profiles with high popularity⁸⁴, to some extent also in groups on anti-immigrant themes⁸⁵, associated with a broadly right-wing political and social orientation⁸⁶, as well as on other profiles actively participating in the debate on Polish political life⁸⁷.

⁸¹ The ratio of the number of entries published in 2018 (9032) to the total number of out-degree ratio in Table 2 for 2018.

⁸² Ratio of the number of entries published in 2022 (3381) to the total out-degree ratio in Table 2 for 2022.

⁸³ It can be assumed that they were closed by the FB administration due to their violation of the site's rules and regulations, which in turn may have been a manifestation of persistent influence on the Polish infosphere (trolling). Due to the lack of relevant sources, this statement is only an assumption.

⁸⁴ These were both profiles associated with large traditional (tvp.info, Polsatnews.pl, Tygodnik Polityka, Newsweek Polska, Fakt24.pl, Do Rzeczy) and online media (WP Wiadomości, Onet, Interia Wydarzenia, Natemat.pl, Gazeta.pl), as well as with other places that focus the attention of social media users (e.g. Gonicz, Zespół Myślenia Ironicznego).

⁸⁵ Nie dla Islamizacji Europy.

⁸⁶ PCh24.pl.

⁸⁷ Sok z Buraka.

Summary

With regard to the first research question posed, it should be noted that after Russia's invasion of Ukraine there was an increase in the discussion of Russophobia on the FB social network. Its dynamics increased and on 21 March 2022 the highest number of posts containing the term Russophob* was recorded, followed by a sharp decrease. The answer to the second research question is in the negative - the accounts that were most active in 2018 did not stand out again in such a character in 2022 (the exception was one profile that showed the highest activity in both research periods). The results of the analyses lead to the following answers to the third research question:

1. In 2018, the discussion was focused around a few profiles, and in the first months of 2022 it was more fragmented⁸⁸.
2. In 2018, accounts linked to larger media as well as individual profiles and public groups with russophobic content stood out. In 2022, the situation changed, as the dominance of accounts linked to large media outlets and world-diverse fanpages was greater.
3. In the period January-April 2022, compared to 2018, content that fit the claims of Polish Russophobia continued to dominate. They were observed to be highly flexible and tailored messages to the current situational context (messages often had anti-Ukrainian and anti-American overtones, and anti-vaccine content was also observed). It should be emphasised that in 2022, there were more messages that did not support the claim of Polish Russophobia. This was not a dominant group (only four of the 20 profiles analysed showed such a feature), but at least one profile conducted systematic communication aimed at breaking the narrative that Poland is a Russophobic country.

The responses to the research questions show that in the first four months of 2022, two positive developments from the perspective of the information security of the Republic of Poland emerged in the fragment of the information environment covering the discussion on Russophobia:

- less concentration of messages (resulting from the lack of activity of accounts that stand out in this respect in 2018), and thus less risk of creating information bubbles in which content about Polish Russophobia was promoted,

⁸⁸ Such a change may have been due to the unavailability (closure, blocking) of the profiles that focused this discussion in 2018.

- the emergence of systematic messages that break the narratives described above.

In the context of these observations, it should be concluded that activities that popularise knowledge of the mechanisms and directions of foreign propaganda in the information space reduce the credibility of the accounts promoting this message, reducing - from the perspective of frame analysis - their resonance. For this reason, the activities of fact-checking organisations, strategic communication of public administration and expert statements in the media are important. Activities aimed at informing about the phenomenon of the use of Russophobic slogans in Russian propaganda can be interpreted as raising awareness of this issue.

At the same time, the main narrative directions observed in 2022 remain essentially unchanged, as can be seen when comparing them with the claims made in 2018. Nevertheless, they are characterised by a high degree of flexibility and adaptability to the current situational context. In the author's opinion, the functioning of this type of content can be regarded as an example of the susceptibility of participants in various fragments of the Polish information environment to the resonance of foreign propaganda messages. The peculiarities of social media make this group an audience for the propaganda message of the Russian Federation and can both reinforce the distribution of these materials online and create this type of content on their own initiative.

In the author's opinion, network analysis and methods of investigating communication messages (e.g. frame analysis) may be used - subject to their methodological and substantive limitations⁸⁹ - to characterise fragments of the information environment threatened by foreign interference or exposed to dysfunctional internal processes, e.g. related to deep polarisation of public debate, hate speech or the growth of radical attitudes. As signalled at the beginning, this article is a methodological proposal; it is neither a ready-made analytical model nor an exhaustive study of the issue of exposing the Polish audience to foreign, including Russian, propaganda.

The undertaking of analyses and studies based on empirical research by representatives of security sciences, political scientists, sociologists, media experts or IT specialists contributes to broadening the state of knowledge of threats to the information environment in the Polish infosphere and may have practical implications - from the identification of threats, risks and opportunities from the perspective of the state's information security to the determination of directions

⁸⁹ Linked, for example, to the lack of data and the knowledge that it often corresponds only to virtual human activity.

and prioritisation of activities undertaken within the framework of strategic communication.

Bibliography

Aleksandrowicz T., *Podstawy walki informacyjnej* (Eng. Basics of information warfare), Warszawa 2016.

Baraniuk K., *Walka informacyjna jako środek polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Przykład trollingu w polskojęzycznym Internecie* (Eng. Information warfare as a means of foreign policy of the Russian Federation. An example of trolling on the Polish-language Internet), Wrocław 2022.

Bäcker R., *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu* (Eng. Interwar Eurasianism. From intellectual counterculture to totalitarianism), Łódź 2000.

Balcewicz J., *Społeczeństwo informacyjne w czasach cyfrowej rewolucji – o zjawisku bańki informacyjnej i jego następstwach* (Eng. The information society in the digital revolution - on the phenomenon of the information bubble and its consequences), in: M. Wrzosek, *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*, Warszawa 2019, pp. 25–28.

Biliński P., *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej* (Eng. Feliks Koneczny as a scholar of Russian and Eastern European history), "Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej" 2003, vol. 38, pp. 227–246.

Borowik I., *Odbudowanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu* (Eng. Reconstructing Memory: Transitions in Central and Eastern Europe after the fall of communism), Kraków 2000.

Brooker C., *The Effectiveness of Influence Activities in Information Warfare*, "Australian Army Occasional Paper" 2021, no. 8, pp. 1–158.

Darczewska J., Żochowski P., *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia* (Eng. Russophobia in the Kremlin's strategy. A weapon of mass destruction), "Punkt Widzenia" 2015, no. 56, pp. 5–28.

Dobek-Ostrowska B., *Komunikowanie polityczne i publiczne* (Eng. Political and public communication), Warszawa 2007.

Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego* (Eng. Basics of social communication), Wrocław 1999.

Dobieszewski J., *Wissariona Bielińskiego zmagania z rzeczywistością* (Eng. Vissarion Belinsky's struggle with reality), "Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu" 2009, no. 78, pp. 22–31.

Castells M., *Spółeczeństwo sieci* (Eng. Network society), Warszawa 2007.

Diec J., *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi* (Eng. Russian foreign policy doctrine. Near and distant partners), series: *Geostrategiczny wybór Rosji u zarańania trzeciego tysiąclecia*, vol. 1, Kraków 2015.

van Dijk J., *Spółeczne aspekty nowych mediów* (Eng. Social aspects of new media), Warszawa 2010.

Disen G., *Russophobia. Propaganda in International Politics*, Singapore 2022.

Eberhardt P., *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna* (Eng. Russian pan-Slavism as a geopolitical idea), "Przegląd Geopolityczny" 2010, vol. 2, pp. 43–64.

Entman R.M., *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, "Journal of Communication" 1993, vol. 43, no. 4, pp. 51–58.

Franczak K., *Analiza ramowania* (Eng. Framing analysis), in: *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, M. Czyżewski et al. (eds.), Łódź 2017, pp. 143–173.

Galus A., *Białoruś, czyli teatr jednego aktora? Zjawisko ramowania na przykładzie wizerunku Białorusi w wybranych tytułach prasowych* (Eng. Belarus, i.e. a theatre of one actor? The phenomenon of framing on the example of the image of Belarus in selected press titles), "Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2015, vol. 4, pp. 197–219.

Haythornthwaite C., *Social Network Analysis: An Approach and Technique for The Study of Information Exchange*, "Library & Information Science Research" 1996, no. 18, pp. 323–342.

Jenkis H., *Kultura konwergencji: zderzenie starych i nowych mediów* (Eng. Convergence culture: old and new media colliding), Warszawa 2007.

Jowett G.S., O'Donnell V., *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2012.

Kacała T., Lipińska J., *Komunikacja strategiczna i public affairs* (Eng. Strategic communication and public affairs), Warszawa 2014.

Kisilowska M., *Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny* (Eng. Information space as an informatological term), "Zagadnienia Informatologii" 2011, no. 2, pp. 35–52.

Klepka R., *Bańka informacyjna i zjawisko echo chamber* (Eng. The information bubble and the echo chamber phenomenon), in: *Encyklopedia bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, S. Wasiuta (eds.), Kraków 2021, pp. 201–209.

Kłaczyński R., *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej* (Eng. Strategic culture of the Russian Federation), "Nowa Polityka Wschodnia" 2012, no. 1, pp. 21–38.

Kowalska M., Lelonek A., *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce* (Eng. Russian disinformation war against Poland), in: K. Wóycicki, M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, Warszawa 2017, pp. 10–18.

Kulczycki E., *Źródła transmisyjnego ujęcia procesu komunikacji* (Eng. Sources of the transmission view of the communication process), "Studia Humanistyczne AGH" 2012, vol. 11/1, pp. 21–36.

Kwiecień J., *Polska widziana oczyma Eurazjatów. Rosyjskie tezy propagandowe w przestrzeni medialnej* (Eng. Poland seen through the eyes of Eurasians. Russian propaganda claims in the media space), "The Warsaw Institute Review" 2017, special edition, pp. 70–77.

Łoski M., *Historia filozofii rosyjskiej* (Eng. History of Russian philosophy), Kęty 2000.

Maffesoli M., *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych* (Eng. Time of tribes. The decline of individualism in postmodern societies), Warszawa 2008.

Manovich L., *Język nowych mediów* (Eng. Language of new media), Warszawa 2006.

Massaka I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu* (Eng. Eurasianism. From the history of Russian missionism), Warszawa 2009.

McQuail D., *Teoria komunikowania* (Eng. Communication theory), Warszawa 2007.

Modrzejewski Z., *Information operations from Polish point of view* (Eng. Operacje informacyjne z polskiego punktu widzenia), "Defence and Strategy" 2018, no. 1, pp. 115–132.

Monge P.R., Contractor N.S., *Theories of Communication Networks*, New York 2003.

Nowak J., *Social media jako sieci obiegu przekazów medialnych* (Eng. Social media as networks for the circulation of media messages), "Nowe Media" 2012, no. 3, pp. 13–31.

Popiołek M., *Serwisy społecznościowe w przestrzeni internetowej – (social)mediatyżacja życia codziennego* (Eng. Social networks in the online space - (social)mediatisation of everyday life), "Zeszyty Prasoznawcze" 2015, no. 1, pp. 60–71.

Sypniewska B.A., *Istota, błędy i bariery w komunikowaniu się w organizacji* (Eng. Essence, errors and barriers to communication in the organisation), "Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne" 2015, vol. 23, pp. 65–77.

Szczepaniak R., „*Plemiona sieci*” – *Internet jako medium społeczne i kulturowe* (Eng. "Tribes of the web" - Internet as a social and cultural medium), "Zeszyty Prasoznawcze" 2015, vol. 58, pp. 202–211.

Szpunar M., *Czym są nowe media – próba konceptualizacji* (Eng. What is new media - an attempt at conceptualisation), "Studia Medioznawcze" 2008, no. 4, pp. 31–40.

du Vall M., *Społeczne bezpieczeństwo informacyjne w erze nowych mediów* (Eng. Social information security in the new media age), "Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka" 2017, no. 4, pp. 19–30.

Wasilewski K., *Framing i analiza ramowa – stan badań we współczesnym medioznawstwie. Przegląd stanowisk badawczych* (Eng. Framing and frame analysis - the state of research in contemporary media studies. A review of research positions), "Media – Kultura – Komunikacja Społeczna" 2018, no. 1, pp. 91–109.

Wojnowski M., *Aleksandr Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem geopolityki przez cywilne i wojskowe służby specjalne we współczesnej Rosji* (Eng. Aleksandr Dugin and the power ministries of the Russian Federation. A contribution to the study of the use of geopolitics by civilian and military special services in contemporary Russia), "Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2014, no. 10, pp. 11–37.

Zamojski A., *Cywilizacja turańska Feliksa Konecznego – założenia teoretyczne oraz współczesna egzemplifikacja* (Eng. Feliks Koneczny's Turanian civilization - theoretical assumptions and contemporary exemplification), "The Peculiarity of Man" 2018, no. 27, pp. 65–80.

Żebrowski A., *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna* (Eng. Poland's information security and information warfare), "Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych" 2013, no. 29, pp. 447–463.

Internet sources

Allied Joint Doctrine for Operations Security and Deception (AJP-3.10.2), 31 III 2020, <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-operations-security-and-deception-ajp-3102a> [accessed: 17 I 2023].

Allied Joint Doctrine for Psychological Operations (AJP-3.10.1), 31 VII 2015, <https://www.gov.uk/government/publications/ajp-3101-allied-joint-doctrine-for-psychological-operations> [accessed: 17 I 2023].

Babik W., *Ekologia informacji* (Eng. Information ecology), https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/5684/babik_ekologia_informacji_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y, p. 23 [accessed: 7 III 2023].

Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego RP (Eng. The information security doctrine of the Republic of Poland), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/Projekt_Doktryny_Bezpieczenstwa_Informacyjnego_RP.pdf [accessed: 21 I 2023].

<https://sjp.pwn.pl/sjp/rusofobia;2574544> [accessed: 28 I 2023].

Information Environment. Opportunities and Threats to DOD's National Security Mission, U.S. Government Accountability Office, September 2022, <https://www.gao.gov/assets/730/722922.pdf> [accessed: 30 I 2023].

Information Operations. Joint Publication 3-13, https://defenseinnovationmarketplace.dtic.mil/wp-content/uploads/2018/02/12102012_io1.pdf [accessed: 30 I 2023].

Making sense of the information environment, "Small Wars Journal", 3 III 2020, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/making-sense-information-environment> [accessed: 30 I 2023].

Miguel R., *Russophobia and disinformation in Germany: Weaponising the victim narrative*, EU Disinfo Lab, 23 VI 2022, <https://www.disinfo.eu/publications/russophobia-and-disinformation-in-germany-weaponising-the-victim-narrative/> [accessed: 28 I 2023].

Przewodnik po social media w Polsce (Eng. Guide to social media in Poland), <https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2020/01/IAB-Przewodnik-po-Social-Media-w-Polsce-2019-2020.pdf> [accessed: 12 II 2023].

Rodkiewicz W., *Dimitrij Miedwiediew atakuje Polskę* (Eng. Dmitry Medvedev attacks Poland), Ośrodek Studiów Wschodnich, 21 III 2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-21/dimitrij-miedwiediew-atakuje-polske> [accessed: 28 I 2023].

Röttger P., Vedres B., *The Information Environment and its Effects on Individuals and Groups. An Interdisciplinary Literature Review*, <https://royalsociety.org/-/media/policy/projects/online-information-environment/oie-the-information-environment.PDF> [accessed: 17 I 2023].

Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives, U.S. Department of State, 20 I 2022, <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> [accessed: 28 I 2023].

Social Media w Polsce 2021 – raport (Eng. Social Media in Poland 2021 – report), Empemedia, <https://empemedia.pl/social-media-w-polsce-2021-nowy-raport/> [accessed: 12 II 2023].

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej 2020 (Eng. National security strategy of the Republic of Poland 2020), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf [accessed: 21 I 2023].

The Conduct of Information Operations. ATP 3-13.1, https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/ARN13138_ATP%203-13x1%20FINAL%20Web%201.pdf [accessed: 17 I 2023].

Kamil Baraniuk, PhD _____

Doctor of Political Science and Administration, graduate of the Faculty of Social Sciences, University of Wrocław.

2014 takeover of the SBU headquarters in Lugansk as an example of the operation of the Russian special services

Abstract

The author analyzes the seizure of the SBU headquarters in Lugansk in 2014 by pro-Russian demonstrators. The author presents well-documented evidence that the Luhansk SBU was selected by the Russian secret services as a “trigger” of the uprising in the Donbas, due to the accumulation of a huge amount of ammunition, weapons and explosives, thanks to which the separatists could immediately start creating military structures after the attack. In the author’s opinion, the infiltration of the Ukrainian SBU and the Ministry of the Interior was facilitated by the existence of branched clientelist networks within them, enabling politicians hostile to the new prowestern government to steer state institutions in the name of the strategic interests of the Russian Federation.

Keywords

anomie, FSB, GU, Ukraine, SBU, political technologies, rebellion in the Donbas, pro-Russian separatism.

Leaving aside the permanent geopolitical conditions of the rivalry over Ukraine, the immediate reason for the activation of the Russian Federation's policy in Ukraine in 2014 was - perceived by the Russians as a strategic weakening of their military-political potential - the threat associated with the possible loss of this country, which was for Russia part of the so-called 'near abroad', i.e. the territories of the former republics of the USSR post-imperialistically treated by the Kremlin as a Russian sphere of influence.

Military and strategic considerations

Russia, pursuing a hybrid policy¹ (which since the 1920s² has always been pursued below the threshold of a hot conflict), was faced with the task of strategically securing its interests when, as a result of the enlargement of the North Atlantic Alliance, the creation of a neutral buffer zone from the former satellite states of the USSR failed. The entry into NATO of Poland, the Czech Republic and Hungary in 1999 and the Baltic states, Romania and Slovakia in 2004 completely changed Russia's military situation, definitely worsening it from its point of view. After the collapse of the USSR, Russia based its security on the nuclear triad and significantly reduced its conventional armed forces to relieve the burden on its crisis-ridden economy. The idea of deploying a US nuclear shield (Ground-Based Midcourse Defence System) in Eastern European countries was interpreted by the Russian Federation as an attempt to deprive it of its nuclear shield³. Talks on the deployment of elements of this shield in, among others, Poland, which had been ongoing since 2002, ended in 2008 with the agreement of Poland and the other countries of the region, despite threats from the Russian Federation⁴. For Russia - convinced that the West

¹ A term used to describe all the activities of the Russian, formerly Soviet, state apparatus aimed at pursuing Russia's strategic interests in a situation of technological backwardness and difference in economic potential. This policy is a specific form of asymmetric conflict, implemented by political means, but also by means of propaganda in all its varieties, disinformation and deception directed at the centres of power of countries perceived by the Russians as hostile.

² For more on Soviet asymmetric actions see: M. Świerczek, *Jak Sowietci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka decepcja strategiczna* (Eng. How the Soviets survived by trickery. Soviet strategic deception), Warszawa 2021.

³ In the event of a hypothetical pre-emptive nuclear attack by NATO, any retaliatory response by Russia could be intercepted by anti-missile systems. This means that victory in a nuclear conflict, considered to date out of the question due to the certainty of mutual destruction of opponents, became theoretically possible.

⁴ L. Harding, *Russia threatening new cold war over missile defence*, "The Guardian", 11 IV 2007, <https://www.theguardian.com/world/2007/apr/11/usa.topstories3> [accessed: 2 IX 2022]; T. Shanker,

was aiming to weaken it⁵ – this meant that the nuclear umbrella could cease to be a security guarantor. For post-Soviet staffers and Russian power verticals, inclined to see the world in conspiracy terms, this in turn entailed the risk of a conventional conflict with NATO and, consequently, the need to return to the traditional concept of territory as a security guarantor for Russian military thought⁶. Consequently, in the view of the Kremlin elite, keeping Belarus and Ukraine in its sphere of influence at all costs was essential. This was compounded by changes in the Kremlin's perception of Ukraine and Belarus evolving towards a pan-Slavic-imperial paradigm, i.e. denying the peoples of these states the status of separate nations in the name of the conviction that they were merely regional offshoots of the great Russian nation⁷.

Until the middle of the first decade of the 21st century, Russia attempted to keep these states in its sphere of influence through agent-propaganda-diplomatic methods. Only the seizure of Crimea in 2014 marked the beginning of strictly military action, but - at least until now - without entering into direct conflict with the economically and militarily dominant Western bloc⁸. The events of late 2013 and

N. Kulish, *Russia Lashes Out on Missile Deal*, “The New York Times”, 15 VIII 2008, <https://www.nytimes.com/2008/08/15/world/europe/16poland.html?hp> [accessed: 1 IX 2022].

⁵ The propaganda of the Russian Federation, and before that of the USSR and Tsarist Russia, portrays Western policy as a series of conspiracies against Russia. First it was supposed to be efforts by the Vatican and the Jesuits to Catholicise the Orthodox Church, then intrigues by Britain fearful of Russian expansionism in Asia, and in the 1920s behind-the-scenes plans by the limitrophic and Western states to intervene in the USSR. After World War II, to this day, the role of arch-enemy planning Russia's annihilation has been assumed by the United States. Contrary to the perception, which is quite common in the West, that these theses are merely socio-technical operations designed to consolidate society around the centres of power, there are many indications that such a paradigm of perception of reality is fully accepted by the Russian elite.

⁶ Russia's vast territories exceeded the logistical capacity of both Napoleon's La Grande Armée and Nazi Germany.

⁷ According to the current Russian narrative, Russians are splitting into Greater Russians, Lesser Russians and Belorussians - historically divided, but growing out of the same linguistic, cultural and religious stem. It seems that this concept, promoted by Vladimir Putin among others, is secondary to Russia's post-imperial interests, but it must be assumed that this propaganda also influences its creators. Cf.: В. Путин, *Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [accessed: 17 V 2023].

⁸ NATO's defence spending was USD 1,189,875 million in 2022. See: *Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2022)*, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220627-def-exp-2022-en.pdf, p. 7, table 2 [accessed: 17 V 2023]. The Russian Federation spent USD 86.4 billion on its armed forces in the same year (due to warfare, it was USD 65.91 billion in 2021). See: *Military spending in Russia from 1993 to 2022*, <https://www.statista.com/statistics/1203160/military-expenditure-russia/> [accessed: 17 V 2023]. In 2022, Russian expenditure on armaments therefore represented 7.2 per cent of NATO expenditure. It follows that Russia has no real possibility of waging a conventional war against the Alliance.

early 2014 were interpreted by Russia as a putsch that was a conspiracy of Western states⁹, so from its point of view it was necessary to move to counterattack in order to diminish the geopolitical damage caused by the Ukrainian opposition's seizure of power. In this analysis, the defensive nature of NATO as emphasised by the Alliance's authorities is irrelevant. What is important is the way its actors interpret political reality. The Russians - as is evident from the statements of Vladimir Putin and his associates - are convinced that the expansion of NATO is aimed at the strategic marginalisation of Russia. Therefore, in order to understand the process described, an analytically legitimate tool is to adopt their perception of the problem.

What is significant here is that in 2014 Russia, in taking action against Ukraine, was too weak to decide on open warfare and to expose itself to the inevitable sanctions of the West. Operational logic indicated that it was only possible to step up its hybrid policy, however, in such a way as to avoid internationalising the conflict. For this reason, the Russian authorities decided to:

- a) quickly and efficiently implement a policy of accomplished facts¹⁰,
- b) pretend that the events in Ukraine are the result of internal processes taking place in that country.

This was only possible with the intensive agent infiltration of Ukrainian institutions by the Russian secret services¹¹. If there had been no agents in the Ukrainian army, SBU or administration, it would have been impossible either to take over Crimea without resistance from the Ukrainian armed forces or to initiate an insurrection in eastern Ukraine. Indeed, the actions of the Russians were initially so inept and on such a small scale that the routine actions of the Ukrainian

⁹ I. Lopatonok, O. Stone, *Ukraine on Fire*, YouTube, 20 VIII 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=pKcmNGvaDU8> [accessed: 23 VIII 2022]; the same, *Revealing Ukraine*, YouTube, 9 III 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=jhu3lfgHhCI> [accessed: 10 VIII 2022]; *Профессор из Оттавы доказал: в гибели «Небесной сотни» виновны мятежники евромайдана*, Live Journal, <https://urb-a.livejournal.com/12511220.html> [accessed: 2 IX 2022]; *Профессор Иван Качановский (Канада): Масштабное расследование бойни на майдане*, https://ruskline.ru/opp/2015/oktyabr/17/professor_ivan_kachanovskij_kanada_masshtabnoe_rassledovanie_bojni_na_majdane [accessed: 1 IX 2022]; *Освещение убийств на Майдане СМИ на Западе – грубое искажение» Интервью с Иваном Качановским*, East and West, 5 III 2019, <https://eastandwest.me/2019/03/05/interviu--ivan-kachanovski-snaiperi-maidan/> [accessed: 28 VIII 2022].

¹⁰ An example is the flash takeover of Crimea.

¹¹ See: *Генерал СБУ Александр Петрулевич. „ГОРДОН” (2017)*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=lQOxmkC5YNc> [accessed: 24 IX 2022]; *Кузьмук о министрах обороны Украины Саламатине и Лебедеве и главе СБУ Якименко*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=xxC1SPlwZg> [accessed: 25 IX 2022]; *У нас на всех уровнях управления государством огромное количество агентов ФСБ*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=OwNoS6Ay_0w [accessed: 4 IX 2022].

force structures should have neutralised the threat from separatists controlled by the Federal Security Service of the Russian Federation (Russian: Федеральная служба безопасности Розопассийской Федерации, FSB) and the Main Intelligence Directorate of the Russian Armed Forces (Russian: Главное управление Генерального штаба Вооружённых Сил Российской Федерации, GU).

As a case study to illustrate this claim, the events that occurred in eastern Ukraine will be described and their course and background will be analysed¹².

Any provocation aimed at triggering collective aggression in a community requires two necessary conditions to be met: the existence of a real conflict generating strong inter-group tensions and the absence of a decisive counter-action by the state power sector at the beginning of the process¹³.

Ukraine - as a result of historical developments dating back to the 17th century¹⁴ - is disintegrating into two distinct ethnoses¹⁵: Western Ukraine (as a result of several hundred years of influence from countries within the Western civilisation¹⁶) and Eastern Ukraine (which, for over three centuries, has been part of Russia, where Byzantine and Mongolian-Ottoman civilisations overlapped). The differences between these groups - apart from the different language, traditions, historical references necessary for national self-identification¹⁷ - also included the economic and political sphere. The East was closely integrated economically with Russia, in addition to being the political base for the Party of Regions (Ukrainian:

¹² The pro-Russian uprising in the Donbass was supposed to be part of coordinated armed uprisings covering the entire east and south of Ukraine. However, thanks to the decisive actions of non-state structures (mainly originating from the Right Sector and Igor Kolomoisky's security companies), the activity of Russian agents in the south of the country was effectively blocked.

¹³ This was also the basis of the Kielce pogrom of 4 July 1946, which was based on long-standing tensions between the Polish and Jewish populations, reinforced by national stereotypes based on folk mythology and the passivity of the Militia and Security Office, which could intervene. See: S. Wójcik, *Na 30-lecie wyborów w Polsce* (Eng. For the 30th anniversary of elections in Poland), "Zeszyty Historyczne" 1978, n. 43, pp. 16-43.

¹⁴ On 18 January 1654, the so-called Pereyaslav settlement was concluded between the Hetmanate and Bohdan Khmelnytsky and the plenipotentiary of Tsar Alexei I of Russia, whereby Ukraine was placed under the authority of the Tsar. This ended the domination of Poland in the East, initiating the russification of the Zaporozhian Cossacks.

¹⁵ Ethnos - a group of people who have a sense of common origin, a common culture and feel a group bond; also: a set of characteristics characteristic of such a group of people. From: *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/etnos;2557154> [accessed: 6 X 2022].

¹⁶ These include: Republic of Poland, Hungary, Austria-Hungary, numerous German settlers.

¹⁷ For example: in the east of Ukraine, the myth of the Patriotic War and the cult of Lenin remained important elements of identification. In the west of the country, which was hostile to the Russians and the communists, these elements were eliminated both from people's consciousness and memory and from the public space.

Партія регіонів). There was no cultural-historical community between the east and west of Ukraine, and economic-political interests and linguistic-cultural traditions closely tied the eastern oblasts to Russia.

Until the mid-2000s, however, there was no apparent hostility between the inhabitants of these regions, due to the high degree of Sovietisation of the population living in this former republic of the USSR and the lack of a strong state identity policy. Paradoxically, it was only the Orange Revolution and the institutional building of a historical-national community based on the Western Ukrainian anti-Russian tradition that caused a rift between the Russian-speaking east and the fully-Ukrainianised west¹⁸. This split was quickly reflected in political representation, as the Russian-speaking east of Ukraine became the political base of the Party of Regions¹⁹, while western Ukraine voted for parties appealing to nationalist, anti-Russian and pro-European rhetoric.

The attempt to forge a national identity in a society that was ethnically and linguistically diverse was arguably a necessity in order to preserve the unitary character of the ethnically heterogeneous young state. However, because the identity was based almost entirely on the historical mythology of western Ukraine, this was used by the Russian Federation to polarize the east and west of Ukraine. Such a conflict could have become a tool of hybrid politics in an asymmetric struggle to maintain a strategic territorial buffer. The Russians used a whole range of means in their struggle for eastern Ukraine, including a multi-source²⁰ narrative that emphasised the religious-historical-cultural unity of peoples originating from Ruthenia. Myths based on historical past were created or revived to bring Ukrainians (more broadly: Ruthenians) into conflict with the West. The West, in turn, was associated with the archetype of the quasi-colonial exploiter, with references being made both to the anti-Polish Taras Bulba from the 16th century and to the Volhynian slaughter.

¹⁸ A manifestation of this conflict sanctioned by law was the attitude towards the Russian language, which was eradicated from the public space by parties with a nationalist profile (despite the so-called Regional Languages Act of 2012) and was finally deprived of its official language status on 23 II 2014. See: S. Laack, *Mehrheit stimmt für Russisch als zweite Amtssprache* (Eng. Majority votes for Russian as second official language), Tagesschau, <http://www.tagesschau.de/ausland/ukraine344.html> [accessed: 24 IX 2022]. With 68 per cent of the population speaking Russian (Ukrainian only 57 per cent) and with 45 per cent using it at home on a daily basis, this was a politically risky move and, as it turned out, led - with the help of Russian agents - to an outbreak of public discontent. For more on Ukraine's ethno-linguistic problems, see: В.Є. Хмелько, *Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності*, http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf [accessed: 25 IX 2022].

¹⁹ *Виктор Янукович. Удар властью*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=zyMSuxjpEhE> [accessed: 3 IX 2022].

²⁰ These range from historical works to products of popular culture.

The reconstruction movement from eastern Ukraine was supported, combined with a widely publicised initiative to search for the bodies of Red Army soldiers in order to promote the idea of the 'brotherhood of arms of brotherly nations'. Above all, however, with the help of the secret services, Ukraine's state institutions were infiltrated, initially using KGB agents operating when Ukraine was still a republic of the USSR²¹. These agents' files were taken to Moscow in the autumn of 1991²². The growing socio-economic recession in Ukraine caused by the crisis and rampant corruption was conducive to recruitment activities, especially as members of the informant network inherited from the KGB occupied key positions in the state administration and actively participated in the appropriation of post-Soviet assets. In this way, an oligarchic regime was being created, masked by a sham democracy²³. The collapse of Ukrainian statehood was evident both in the economic sphere (Ukraine transformed from the tenth industrial power in the world into one of the poorest economies in Europe²⁴), and in public life, where state institutions began to have a facade character²⁵. However, the process of socio-economic regression took a different course in the agricultural western part of the country and a different one in the industrialised, collaborative east of Russia. On a macro-structural level, this was reflected in significantly higher wages²⁶ in the eastern part of the country and in the better quality of municipal services provided there. Thus, an economic

²¹ See: Гиркин (Стрелков). Донбасс, МН17, Гаага, ФСБ, полудохлый Путин, Сурков, Божий суд. "ГОРДОН" (2020), YouTube, 18 V 2020, https://www.youtube.com/watch?v=hf6K6pJK_Yw [accessed: 1 IX 2022].

²² The operation to transfer the dossier to the headquarters was led by the then deputy chairman of the Ukrainian KGB, Yevgeny Marchuk, 1st head of the SBU and fourth prime minister of Ukraine. See: В. Вятрович, *Конец советской империи. 1991-й в Украине в документах КГБ*, <https://argumentua.com/stati/konets-sovetskoj-imperii-1991-i-v-ukraine-v-dokumentakh-kgb> [accessed: 6 IX 2022].

²³ Apparent democracy consists of retaining all the formal features of the system, while informal control of all the institutions of the democratic state by oligarchic capital.

²⁴ According to the International Monetary Fund, per capita income in Ukraine was already the lowest in Europe in 2021 (i.e. before the war). See: IMF, <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/UKR> [accessed: 30 IX 2022].

²⁵ In 2022, despite the ongoing war and the authorities' tightening of the fight against corruption, Transparency International ranked Ukraine 116th out of 180 countries worldwide, deeming it the most corrupt country in Europe. See: Transparency International Ukraine (Трансперенци Інтернешнл Україна), *Corruption Perceptions Index*, <https://www.transparency.org/en/countries/ukraine> [accessed: 17 V 2023]; *Russischer Angriff auf Kiew – Patriot-System offenbar beschädigt*, Spiegel, 16 V 2023, <https://www.spiegel.de/ausland/ukraine-russland-news-kiew-meldet-alle-18-raketen-abgeschossen-a-8025e47a-db57-473b-a2a8-6c83443171e3> [accessed: 17 V 2023].

²⁶ *Ukrainian salary map*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ukrainian_salary_map.png [accessed: 24 IX 2022].

factor has been added to the cultural and linguistic differences - the reluctance of wealthy regions to contribute to economically lagging territories²⁷. This caused a steady increase in the level of the so-called counter-intelligence risk level based on the sense of linguistic, cultural and economic distinctiveness of the population living in eastern (and south-eastern) Ukraine. In a situation of growing social crisis, a so-called *trigger*, i.e. an event releasing collective emotions, strong enough to overcome fears of legal consequences and induce unlawful actions, was needed²⁸. Such a trigger was the Euromaidan in Kiev²⁹, which resulted in President Yanukovich fleeing the country. The population of eastern Ukraine felt that groups hostile to Russia and building their electorate on anti-Russian rhetoric, had seized power. Thus, to the already existing separatist motivation was added the feeling that political representation capable of protecting the group interests of this population had been lost³⁰. They were reinforced by the belief that the creation of a new power was the result of a forcible putsch with no social legitimacy. **From the Russian point of view, this was the most convenient moment to turn differences of interest between eastern and western Ukraine into open conflict.**

The first stage was to create an atmosphere of uncertainty and tension. Rumours were spread about buses from Kiev bringing activists of the Right Sector (Ukrainian: Правий сектор), who were to pacify by force the east of the country favouring Yanukovich³¹. In doing so, they used rhetoric created for the earlier electoral struggle, according to which parties in western Ukraine referring to nationalism were labelled fascist³². This allowed for the reactivation of the myth of the Patriotic

²⁷ An identical motivation, economic, underpins most of the well-known separatist movements, including in Catalonia, Scotland or the Afrikaner movement in South Africa. Cf. Y. Ryabinin, *The Basic Causes of the Contemporary Separatism*, "Journal of Geography, Politics and Society" 2017, no. 7(1), pp. 5–9.

²⁸ See in more detail: R. Borum, *Psychology of Terrorism*, University of South Florida 2004.

²⁹ The Maidan speeches are increasingly interpreted not as a grassroots action, but as an initiative of the main funder, i.e. oligarch Dmytro Firtash, who later promoted Petro Poroshenko to the presidency. See: *Новая Украина. Фильм 1. Дикие деньги*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=h4_u2LOzqIg [accessed: 10 IX 2022].

³⁰ Previously, the guarantor of the interests of the Russian-speaking population living in the east of the country was Yanukovich, who came from the Party of Regions. Cf.: *Виктор Янукович. Удар...*

³¹ *Донбасс: война, изоляция, безысходность. Новости никому не нужного региона*, YouTube, 23 XII 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=Yk7ilJMdo14> [accessed: 17 IX 2022].

³² Later, this term was replaced by the name 'Nazis' (Russian: нацисты) to further emphasise the connotations with World War II groups collaborating with Germany. On the characteristics of nationalist parties and their ideological links to Nazism in Russia's optics, see Igor Lopatonok's 2016 documentary *Ukraine on Fire*.

War³³ and the fear of the Bandera³⁴. The state-run Russian TV channels (widely received in eastern Ukraine) showered viewers with footage of the events in Maidan. The focus was primarily on attacks on the militia by Right Sector activists (especially when wearing symbols that might have been associated by commentators with fascism). Shots of the riots were edited to increase the dynamics of the depicted events and appropriate background music was added. Parallels were drawn between the Ukrainian nationalist movement³⁵ and present-day behaviour, e.g. by equating torchlight marches by members of the NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) with those organised by the Right Sector or by emphasising the symbolism common to members of Ukrainian nationalist groups (*Wolfsangel*³⁶). This was fostered by mistakes made, including the cancellation of the so-called Regional Languages Act, de facto removing the right to the native language from more than half of the Ukrainian population, and by the decommunization of public spaces striking at the historical identity of eastern Ukraine (especially the heavily sovietised Donbas, inhabited in large part by an indigenous Russian population³⁷). Thus, there was an overlap of several important reasons that could lead to an intensification of separatist activities in the east of the country. These were: ethno-linguistic and cultural-historical differences, a higher standard of living in the eastern part of the country (reflecting the dividing line between the eastern and western parts of Ukraine) and the forcible deprivation of the economically privileged, Russian-linked eastern region of its previous political representation.

From the point of view of Russian planners, the conditions for the separation of the south-eastern part of Ukraine from Ukraine had been met, which was

³³ See: the unofficial anthem of the Donbass, the video for which was produced by the Donetsk State Music Theatre. The accumulation of symbolism linking the Patriotic War to the civil war that has been ongoing since 2014, and combining it with dynamic editing and music, is clear evidence of the way in which the perception of political reality is shaped by the people of the Donetsk People's Republic and the Luhansk People's Republic. See: «Донбасс за нами». *Официальный клип премьеры*, YouTube, 11 V 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=JQUiYm6iK7c> [accessed: 1 VIII 2022].

³⁴ Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ. Офицер спецслужб – о «русской весне» и о том, почему в СБУ до сих пор работают сепаратисты*, Аргумент, 16 XII 2015, <https://argumentua.com/stati/kak-zakhvatyvali-luganskuyu-sbu> [accessed: 5 VIII 2022]; *Что происходит в Луганске: захват СБУ и торги с властями*, Odessa Daily, 17 IV 2014, <http://odessa-daily.com.ua/news/chto-proishodit-v-luganske-zahvat-sbu-i-torgi-s-vlastyami-id64412.html> [accessed: 5 VIII 2022].

³⁵ Battalions “Nachtigall” and “Roland”, 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (SS-Galizien).

³⁶ A modification of the Eihwaz rune used by the Nazis. In Ukrainian nationalism it symbolises the letters of the slogan ‘the idea of a nation’.

³⁷ During the USSR era, ex-prisoners were sent to the Donbass mines and steel mills from the RFSSR with work orders. Most of these people - after receiving housing and social bonuses intended for miners - settled permanently in the Donbass.

necessary to maintain at least part of the previous territorial buffer zone. However, due to the aforementioned huge potential difference between the Russian Federation and the West, this operation had to be presented as the result of internal processes taking place in Ukraine. Its course had to be planned in such a way as to avoid a war that could turn into a proxy war, weakening Russia militarily, politically and economically³⁸. The main objective of Russia's hybrid actions at the time was to reduce the geopolitical damage caused by removing the pro-Russian Yanukovich from power, but without provoking an open war with Ukraine, which could lead to a strategic loss for the Russian Federation as a result of Western involvement. After their experience in Afghanistan, the Russians knew how difficult it is to end a conflict when the opposing side receives financial support and modern weapons and their country is subjected to economic sanctions³⁹. For this reason, operational camouflage (from the Russian maskirovka) was necessary, consisting of a simulated separatist uprising by a section of Ukrainian society.

One of the factors contributing to rioting is the occurrence of a fight-or-flight syndrome response in people⁴⁰. The catalyst for this physiological response may be psychosocial factors, especially in the case of crowd action. The sheer drastic reduction of the participants' personal area⁴¹ causes the secretion of stress hormones, and the hormonal response may be a preparation for either an act of fight or flight. The interpretation of the degree of threat by the participants in a crowd at the time of such a reaction can therefore lead to either an act of collective aggression or to mass panic, which often engulfs a crowd in situations that are not necessarily

³⁸ Such a situation emerged after 24 II 2022 Ukraine in conflict with Russia received and is receiving support in many areas from the West. Russia, on the other hand - as a result of the sanctions imposed on it and the use of modern weapons on the frontline - is slowly depleting its resources. Although Russia's strategic goals in this conflict remain unknown (only Putin's public declarations are known), the internationalisation of the conflict could threaten the stability of his regime.

³⁹ Eight years after the end of these operations, Russia chose to engage in open conflict and knowingly exposed itself to the consequences of such a decision. At present, there is a lack of information as to whether this was due to making a huge error of judgement or whether the Russians decided to incur these costs in the name of expected strategic gains.

⁴⁰ The reaction of the sympathetic nervous system to a threatening situation to prepare the body for fight or flight. In the first moments after a stressor has been triggered, it stimulates the adrenal glands to secrete adrenaline and noradrenaline. This phenomenon was described as early as the 1930s in the work of Walter B. Cannon's *The Wisdom of the Body* (London 1932).

⁴¹ The intimate zone, personal zone, social zone and public zone are the types of distances that a person conventionally maintains when interacting with others, depending on the situation in which they find themselves. See in more detail: E. Hall, *The Hidden Dimension*, Published by Anchor, 1990.

On 5 April 2014, the Luhansk SBU, with the assistance of the Kiev 'Alpha' assault subdivision⁴⁶, conducted 40 searches in seven locations⁴⁷. 13 persons were arrested⁴⁸ on suspicion of belonging to a diversionary network led by Russian military intelligence⁴⁹. The action was prompted by the appearance on the internet of recordings in which masked people were calling for a fight for Novorossiia⁵⁰ and the earlier discovery of several secret arms depots⁵¹. To spread these messages, Party of Regions activists⁵² organised meetings between separatists and journalists working for the FSB. The Ukrainian internal service obtained information that this

⁴⁶ On 5 IV 2014, 150 officers of the "Alpha" assault subdivision arrived in Luhansk. However, the very next day - for unknown reasons - the SBU leadership was unable to send these men to defend the seat of the Luhansk SBU. See: *Как начиналась война на Луганщине...* It was not possible to organise help either from the SBU headquarters or from neighbouring regions, despite the fact that - allegedly - General Aleksandr Petrulevich was in constant telephone contact with SBU head Valentin Naliwajchenko and, through him, with Interior Minister Arsen Avakov. From: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁴⁷ *Захват СБУ в Луганске – версия экс-главы СБУ в области*, Гордон, <https://gordonua.com/publications/petrulevich-terroristicheskie-gruppy-gru-rossii-uzhe-v-kieve-i-zhdut-signala-29825.html> [accessed: 1 IX 2022].

⁴⁸ Among those detained were later leaders of the separatist movement: Alexei Kariakin (owner of a gun shop) and Alexei Relke. The SBU failed to arrest Valery Bolotov (the first leader of the Luhansk People's Republic), Leonid Ruban (ataman of the Donskoy Cossacks of the Luhansk region) and Alexei Mozgovoy (later commander of the 'Prizrak' battalion). See: *Захват СБУ в Луганске – версия...* They were supposed to have been warned of the arrest by the former head of the Luhansk SBU, Aleksandr Tretiak, who (after fleeing to Russia) had received this information from the still active Luhansk SBU officers. From: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁴⁹ В. Торба, *Захват Луганской СБУ. Год безнаказности*, "День" 2015, no. 60. Underground, separatist structures have been developed by the GU of the Russian Federation in eastern Ukraine since at least 2004. Reconstructionist clubs and military veterans' associations, among others, have been used. See Tatiana Oriel's interview with General Petrulevich. Т. Орел, "Бульвар Гордона" 2017, no. 15, also: <https://www.openforest.org.ua/33282/> [accessed: 5 VIII 2022]; *Генерал СБУ Александр Петрулевич...*

⁵⁰ In Tsarist Russia, Novorossiia was the name given to the areas conquered by Russia in its wars with Turkey in the 18th century, including the east and south of present-day Ukraine, part of Moldova and Transnistria. The area underwent intensive industrialisation in the 19th and 20th centuries and became the industrial basin of first Russia and then the USSR. From: *Институт истории РАН возрождает понятие "Новороссия"*, interview with Yuri Petrov, Director of the Institute of History, Russian Academy of Sciences, BBC News Russian, 16 VII 2014, https://www.bbc.com/russian/russia/2014/07/140716_russia_ukraine_history_paper [accessed: 15 IX 2022].

⁵¹ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ: воспоминания очевидцев*, Radio Svoboda, 6 IV 2017, <https://www.radiosvoboda.org/a/28414815.html> [accessed: 5 VIII 2022].

⁵² The deputy chairman of the Luhansk organisation of the Party of Regions, Rodion Mironshchik, was responsible for organising the interviews conducted by journalists from the Russian Federation. From: *Как начиналась война на Луганщине...*

particular group of separatists was planning coordinated speeches for 10 April 2014 calling for secession throughout eastern and south-eastern Ukraine⁵³. Lugansk was to be a central element of this process⁵⁴. During searches at the detainees, a large amount of weapons were found⁵⁵, which were taken to the SBU headquarters in Lugansk. The detainees were taken to the detention centre of the Luhansk Interior Ministry. Among them was a staff officer of the Russian military intelligence service, Major Bannyh, who testified during interrogation that of all the separatist groups supported by Russia⁵⁶, only the groupings in Donetsk and Lugansk were ready for action⁵⁷. He allegedly said that the plan of the General Staff of the Russian Armed Forces was to occupy Ukraine in three stages: from the south-east through the centre to western Ukraine⁵⁸. However, this is General Aleksandr Petrulevich's version. Some observers, on the other hand, believed that the arrests were deliberately carried out in such a theatrical manner⁵⁹ and so ineptly⁶⁰, as to provoke

⁵³ See Tatiana Orieli's interview with General Petrulevich...; Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁵⁴ *Как начиналась война на Луганщине...*

⁵⁵ This included 300 machine guns, anti-tank weapons, five pistols, smoothbore weapons, grenades, Molotov cocktails, explosives. From: В. Топба, *Захват Луганской СБУ...*; *СБУ разоблачила диверсионную группу, планировавшую захват власти в Луганской области*, Tass, 5 IV 2014, https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1099728?utm_source=ru.wikipedia.org&utm_medium=referral&utm_campaign=ru.wikipedia.org&utm_referrer=ru.wikipedia.org [accessed: 28 IX 2022]. However, it is unclear whether this information corresponds to the truth, or whether the authorities merely seized weapons confiscated from Kariakin's legitimate shop and provided the information to diminish the number of SBU-owned weapons seized by the rebels. Kariakin maintained that the weapons presented in the recordings and seized by the SBU were dummies.

⁵⁶ Such structures were to be created in Kharkiv, Dnipropetrovsk, Kherson, Odessa, among others.

⁵⁷ See Tatiana Orieli's interview with General Petrulevich... During the interview, Petrulevich recalled, among other things, the testimony of Major Bannyh; *Генерал СБУ Александр Петрулевич...* In Luhansk, Bannyh contacted Bolotov, whose unit was inspected. See: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁵⁸ Information from: Tatiana Orieli's interview with General Petrulevich... and *Генерал СБУ Александр Петрулевич...* Interestingly, despite giving such sensational testimony proving the Russian Federation's aggressive plans, Bannyh was already handed over to Russia by Ukraine in September 2014. In turn, the officers in charge of his case lost their positions and were subsequently removed from the SBU. Identically, the Ukrainian authorities dealt with two more GU officers, captured in May 2015 and handed over to Russia. From: *Военный конфликт в Донбассе...*

⁵⁹ Most of the searches were unsuccessful, which convinced people that these were blind actions of the repressive authorities and not deliberate undertakings of the state apparatus. It is noteworthy that the decision to carry out such a wide-ranging action was taken by General Petrulevich, allegedly against the opinion of Luhansk operational officers. See: *Как начиналась война на Луганщине...*

⁶⁰ Despite the tense situation in the region, those arrested were not transported to Kiev, but remained in federalist-controlled Luhansk. The same applied to the seized weapons. That this was the result

local anti-Maidan activists into open revolt⁶¹. The fact that the operation may have been coordinated by the Russian special services is suggested by the fact that six hours later a video appeared on the internet in which a masked activist took off his balaclava and declared: *My name is [Dmitry] Bolotov⁶², I am the so-called People's Governor of the Lugansk region and I call on everyone to oppose⁶³*. Presumably this was a provocation, as it turned out that one of the detained activists was a registered militia agent⁶⁴, and in the crowd attacking the SBU building, officers of this service recognised their own agents. It is worth adding that the file with the data of the agents was taken to Russia by the previous head of the Luhansk SBU, Alexander Tretiak⁶⁵.

On 6 April 2014, from early morning, a crowd of thousands gathered in front of the SBU headquarters⁶⁶, making demands for the release of 'political prisoners' (i.e. members of the GU-led armed group detained during the night⁶⁷). Earlier, the gathering had dispersed Euromaidan supporters in the centre of Luhansk and entered the administration headquarters. Governor Mikhail Bolotsky was forced to write his resignation from office. A tricolour flag was flown in front of the Ukrainian government headquarters and Valery Bolotsov was appointed as the 'people's governor'⁶⁸. This may indicate either information chaos among the protesters or the at least partly grassroots nature of the uprising, as - according to the SBU's findings - Bolotsky was so pro-Russian that he was in regular contact

of intrigue may also be evidenced by the accumulation of a surprisingly large number of combat weapons at the SBU headquarters and the attribution to the Luhansk region of its importance for future secession. See *ibid*.

⁶¹ *Ibid*.

⁶² Dmitry Bolotov, through Ivan Sherdec, head of the local association of Afghanistan veterans, was linked to Aleksandr Yefremov, who headed the local organisation of the Party of Regions. This clearly indicates that he was pursuing a specific political-military plan, rather than a spontaneous speech by people agitated by the upheaval in Kiev.

⁶³ *Как начиналась война на Луганщине...*

⁶⁴ *Ibid*.

⁶⁵ Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁶⁶ In the initial phase of the rally, the number of participants was estimated at a thousand people. From: *СБУ по требованию митингующих освободила арестованных активистов в Луганской области*, Tass, 6 IV 2014, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1101119/amp> [accessed: 23 IX 2022]. Later, however, their number was to increase to a minimum of 5,000. From: *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁶⁷ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

⁶⁸ *В Луганске появился «народный губернатор»*, Интерфакс, 21 IV 2014, <https://www.interfax.ru/world/372935> [accessed: 5 VIII 2022]. Bolotov was Yefremov's man who controlled Luhansk on behalf of the Party of Regions. See also: Tatiana Oriel's interview with General Petrulevich...

with Russian Defence Minister Sergei Shoigu⁶⁹. At the same time, the seizure of state administration buildings in Donetsk and Kharkiv took place⁷⁰.

In addition to miners⁷¹ and workers transported in buses from factories owned by Russian oligarchs⁷² the protests were attended by many participants from outside Lugansk (probably so-called polit-tourists from the Russian Federation⁷³, including people from conspiracy theories and not from political groups⁷⁴). It is known that 3,500 Russian students were among them⁷⁵ and that people from the local social margins, who were paid⁷⁶, were given alcohol⁷⁷. Among the civilians were men in field uniforms and balaclavas on their heads⁷⁸. Interestingly, the traffic militia (GAI⁷⁹) did not block the entry of buses carrying protesters, even though they had been consistently turned back in previous days⁸⁰.

⁶⁹ В захвате админзданий Луганска участвовали 3,5 тысячи студентов из России, “Телеканал Прямий”, 15 XI 2017, <https://prn.ua/ru/v-zahvate-adminzdaniy-luganska-uchastvovali-3-5-tyisyas-hi-studentov-iz-rossii-eks-sotrudnik-sbu/> [accessed: 5 VIII 2022].

⁷⁰ *Военный конфликт в Донбассе...*

⁷¹ *Как начиналась война на Луганщине...* The miners were angered by the Ukrainian government's withdrawal of funding for the mines. See: *Донбасс: война, изоляция, безысходность...*

⁷² Tatiana Oriel's interview with General Petrulevich... It is noteworthy that the Donbass industrial workers are most often descended from the families of Russian prisoners who were forcibly sent to work in the Donbas mines under the USSR. See: *Виктор Янукович...*

⁷³ В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*; «ЛНР». *История одной авантюры*, YouTube, 28 III 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=cu97AEWt8HY> [accessed: 1 X 2022].

⁷⁴ Speakers at the rally included Lyubov Bondarenko, who warned of a plot. It was to be linked to the action of sending children on holiday. See: *В Луганске штурмовали здание СБУ*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=6rpgpZvmW4k> [accessed: 18 IX 2022]. Separatist movements were assumed to intermingle with groups of anti-Western conspiracy theorists. See: «ЛНР». *История одной...*

⁷⁵ *В захвате админзданий Луганска...*

⁷⁶ *Как начиналась война на Луганщине...; Что требуют «федералисты» с автоматами от луганского СБУ?*, YouTube, 7 IV 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=sWnmaI-2cvI> [accessed: 17 IX 2022].

⁷⁷ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁷⁸ *Ibid.* The majority of these were Cossacks from the Dons and members of army veterans' associations, as well as the Luhansk Guard and Luhansk Self-Defence formed after the forcible seizure of power in Kiev.

⁷⁹ Colloquial abbreviation for the Russian name: Государственная автомобильная инспекция Министерства внутренних дел Украины, ГАИ (Ukrainian: Державна автомобільна інспекція Міністерства внутрішніх справ України, ДАІ/ДДАІ).

⁸⁰ *Как начиналась война на Луганщине...*

Access to the building was defended by a line of 70 unarmed militiamen, who had not been ordered to strongly resist the crowd⁸¹. It is unclear why the militiamen were positioned in front of the building instead of being deployed on the ground and first floors to defend access to the doors and windows. The five-storey SBU headquarters in Luhansk has about 25-30 windows on the street side, but there are only a few windows on the ground floor⁸². It is impossible to get to the windows on the first floor without using a ladder. It would therefore have been sufficient for militiamen with shields and batons and SBU officers to guard them from the inside of the building and stand at the entrance door, which would have effectively prevented the intrusion of the crowd⁸³. It is clear from the recordings that only a dozen or so people⁸⁴ from the former airborne troops were active during the assault (in its initial stages)⁸⁵. The role of the militia seems even more ambiguous when one considers that General Vladimir Guslavski, who heads the Lugansk Interior Ministry, played the role of intermediary between the SBU and the protesters. At the demand of the crowd - after consultation with General Petrulevich and the prosecutor's office - he released the detainees who had been arrested the day before⁸⁶, who immediately joined the crowd and led a further assault⁸⁷. This happened despite Guslavski's guarantee that he would personally lead them to court on 7 April⁸⁸. Some witnesses later claimed that Guslavski demanded that the SBU agree to release the arrested, threatening the impossibility of stopping the crowd otherwise⁸⁹. Interestingly, the protesters let him through

⁸¹ Ibid.

⁸² МВД Украины: сепаратисты в Луганске не брали заложников и не минировали здание СБУ, Деловой Петербург, 9 IV 2014, https://www.dp.ru/a/2014/04/09/MVD_Ukraini_separatisti [accessed: 16 IX 2022].

⁸³ This was clear to most observers of the events there. See: О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

⁸⁴ The attackers attempted to break down doors, climbed onto the roof above the entrance and also tried to enter through windows smashed with stones. See: *В Луганске штурмовали...*; *У Луганську захоплено будівлю СБУ*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=UvtjtTA_5z8 [accessed: 16 IX 2022]; *Все оружие СБУ под контролем сепаратистов в Луганске*, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=Ruk63o8IQ_Q [accessed: 25 IX 2022].

⁸⁵ One of the attackers climbed onto the roof above the SBU's duty station and unrolled a flag with the symbol of landing troops, while some of his colleagues wore landing craft caps. See: *В Луганске штурмовали...*

⁸⁶ *СБУ по требованию митингующих освободила...*

⁸⁷ Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁸⁸ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁸⁹ *Захват Луганского СБУ: появились признания свидетелей*, Апостроф, 16 XI 2016, <https://apostrophe.ua/news/society/accidents/2016-11-16/zahvat-luganskogo-sbu-poyavilis-priznaniya>

without any problem into the SBU building, accompanied by shouts of “Militia with the people!”⁹⁰. This was due to the protesters’ belief that the Luhansk militia (threatened with criminal cases due to their participation in the Kiev incidents) were reluctant towards the new government⁹¹. In the opinion of former SBU head Valentin Naliyavchenko, Guslavski most likely directed the incidents, or at least did not try to counteract them in any way⁹². This may have been due to the fact that the militia in the Russian-speaking east was staffed by people from the Party of Regions⁹³, who pursued party interests rather than state interests⁹⁴. The same applied to the political elite drawn from the Party’s circles and to the communists⁹⁵. They were hostile to the new government and convinced that it had been created by a violent coup. Hence, they showed a desire to federalise this region of the country under the protection of the Russian Federation as a safeguard against the ‘dictate of western Ukraine’⁹⁶.

svideteley-/77260 [accessed: 5 VIII 2022]; *Что происходит в Луганске...*

⁹⁰ *Захват Луганского СБУ: появились...*

⁹¹ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

⁹² Ibid; «Двери войны в Луганской области открыл – генерал Гуславский», – заявил на суде Ефремов, YouTube, 4 III 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=f5a7-UEI9f0> [accessed: 11 IX 2022].

⁹³ This version is hardly consistent, as prior to secession Luhansk was jointly controlled by the Party of Regions and Batkivshchyna (Ukrainian: Всеукраїнське об’єднання „Батьківщина”, Polish: Wszzechukraińska Koalicja „Ojczyzna”). See: *Генерал СБУ Александр Петрулевич... Batkivshchyna took full control of the Interior Ministry after Yanukovich’s escape. The Udar and Svoboda parties were given the SBU and the Prosecutor General’s Office and the Ministry of Defence, respectively. General Vladimir Zamana, who heads the Ministry of Defence on behalf of Svoboda, was ostracised for treason in 2019. See: Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили, что мы выстоим». Александр Турчинов рассказывает как весной-летом 2014 года занял все высшие посты в Украине, заново строил власть и начал АТО, Бабель, 23 VIII 2021, <https://babel.ua/ru/texts/68499-zapadnye-diplomaty-ne-verili-chto-my-vystoim-aleksandr-turchinov-rasskazyvaet-kak-vesnoy-letom-2014-goda-zanyal-vse-vysshie-posty-v-ukraine-zanovo-stroil-vlast-i-nachal-ato> [accessed: 5 VIII 2022].*

⁹⁴ *Как начиналась война на Луганищине...*

⁹⁵ Activist of the Communist Party of Ukraine (Ukrainian: Комуністична партія України) Spiridon Kilinkarov was said to have received USD 500,000 from the party’s leader Peter Simonenko to expand the separatist movement in the south and east. See: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

⁹⁶ The preparation for the political act of separatism was the creation, shortly after Yanukovich’s escape, of local quasi-forces structures such as the ‘Anti-Maidan’, the Luhansk Guards, the People’s Popular Movement (Russian: *ополчение*). As early as March 2014, there was a seizure of the administration of the Luhansk region as a result of the same tactics used by Maidan activists. See: *Как начиналась война на Луганищине...*

However, there is no verified information on how many SBU officers were in the building, although an alarm was sounded and all officers were ordered to report for duty⁹⁷. According to the staffing levels of the Luhansk SBU, there were 600 employees⁹⁸, but witnesses claimed that only 40⁹⁹ or 70 officers¹⁰⁰ turned up at the place of duty, according to various sources. However, it is known that General Petrulevich, who was in charge of this facility, instead of distributing long weapons to the staff and setting up machine guns in the most important parts of the building, ordered officers (including those from the 'Alpha' assault subdivision and those on duty¹⁰¹) to give up even their service pistols¹⁰². He later maintained that under Ukrainian law it was not allowed to use weapons against unarmed civilians¹⁰³, so he had to negotiate with the crowd and renounced the use of force¹⁰⁴. In doing so, he added that in the event of opening fire on the crowd, the armed forces of the Russian

⁹⁷ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

⁹⁸ Even assuming that half of them were women or civilian workers, together with the militiamen, the authorities theoretically had more than 300 officers at their disposal. Given the aforementioned number of windows available to the crowd, it would have been sufficient for each to be defended by ten people.

⁹⁹ *Захват СБУ в Луганске – версия...* In contrast, General Petrulevich claimed that there were 120 armed officers in the building..

¹⁰⁰ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...* Information of symbolic importance is that 70 officers wanted to actively defend their headquarters. After it was seized, 60 officers joined the separatists, but it is unclear whether they were the same ones who turned up at the SBU headquarters after the alert was issued on 6 IV 2014. See: Tatiana Oriël's interview with General Petrulevich...; *Генерал СБУ Александр Петрулевич...* The situation seems even more complicated in the light of reports that a few weeks before the assault, General Petrulevich dismissed the head of the internal department (i.e. the SBU's internal police), which meant that there was no control over the officers' actions. This decision was taken despite warnings from operational officers that the situation was escalating and an attack on the SBU was to be expected. The change in the position of head was one of many personnel changes initiated by General Petrulevich and clearly paralysed the unit's activities. See also: *Как начиналась война на Луганщине...*

¹⁰¹ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹⁰² О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...* General Petrulevich later explained that Ukrainian law prohibits the use of weapons against civilians. In doing so, he stressed that the protesters used Chechen tactics from the time of the anti-Russian uprising - women with children, teenagers and old people walked in front of the militants, causing Russian soldiers to refuse to shoot at the crowd. See Tatiana Oriël's interview with General Petrulevich...

¹⁰³ *Захват Луганского СБУ: появились...* Apparently, the use of weapons against civilians was only legally authorised after the declaration of the АТО.

¹⁰⁴ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

Federation, which were assembled at the border, would certainly have entered the region¹⁰⁵.

Despite the fact that the SBU had already been trained on how to deal with crowds attacking the headquarters of the service and occupying the buildings of the local administrations¹⁰⁶, there were no bars installed in the windows¹⁰⁷, no metal barriers, sandbag embankments, etc.¹⁰⁸ Lugansk officers had a holiday schedule spread out for the period, despite the fact that pro-Russian separatists had been picketing in front of their service headquarters for three weeks¹⁰⁹. In addition, the SBU armoury was secured only with dummy mines¹¹⁰, as General Petrulevich feared that the protesters might cause the entire arsenal to explode due to carelessness¹¹¹.

Despite repeated requests from the SBU to the Interior Ministry for support¹¹² the militia not only failed to send reinforcements there (and the Luhansk garrison of the Interior Ministry numbered 12,000 officers¹¹³), but even let the protesters pass close to the building¹¹⁴. A group of aggressive men immediately emerged from the crowd and began throwing stones and smoke crackers, and also tried to force the doors and windows above the rain shelter above the main entrance. From the videos filmed by the participants, it appears that neither the militiamen nor

¹⁰⁵ Ibid. It is true that the Russian Federation has amassed armed forces on the border with Ukraine. See also: Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили...

¹⁰⁶ Prior to the Luhansk attacks, a mob attacked SBU buildings in 1994 in Sevastopol and in 2014 in Khmelnytsky. See: В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*; О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*

¹⁰⁷ The bars were removed in the mid-1990s as part of the so-called 'Euro-reconstruction' campaign, i.e. building a better relationship between the power structures and society. See: *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹⁰⁸ This was later used to accuse General Petrulevich by General Guslavski of provoking the riots and of facilitating the protesters' occupation of the building. See: *Захват Луганского СБУ: появились...*

¹⁰⁹ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹¹⁰ *Захват Луганского СБУ: появились...*

¹¹¹ It is hard to believe, but there were, among other things, large quantities of explosives in the SBU armoury.

¹¹² Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

¹¹³ *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹¹⁴ The sabotage of the force sector's actions and the militia's support of the crowd's actions was a prelude to the mass conversion of officers to the separatists' side. See: *Наливайченко объяснил, почему террористам позволили захватить СБУ в Луганске*, *Obozrevatel*, 30 IX 2015, <https://incident.obozrevatel.com/crime/93216-nalivajchenko-obyasnil-pochemu-terroristam-dali-zahvatit-luganskoe-upravlenie-sbu.htm> [accessed: 5 VIII 2022].

the SBU officers attempted to intervene in any way¹¹⁵. SBU officers later said that although they had not received any orders from the leadership¹¹⁶ and had not even been issued with pepper gas and batons¹¹⁷, they defended themselves using water, fire hoses and smoke candles¹¹⁸. However, there is no indication that there was much resistance, as only eight people were lightly injured during the assault¹¹⁹. Later, after the seizure of the SBU headquarters, SBU officers claimed that the fighters posing as Ukrainian Airborne Army Reserves were in fact mercenaries from Russia (or FSB¹²⁰ and GU officers). This could be evidenced by the fact that they wore watches set to Moscow time¹²¹, as well as using Chechen tactics of hiding behind women, old people and teenagers.

The protesters got their hands on all the hard disks of the official computers, most of the operational documentation, and even official ID cards, eavesdropping equipment¹²² and encryption machines¹²³, although General Petrulevich claimed that he had given the order to destroy the documents¹²⁴. They also seized the untouched contents of the armoury, the keys to which they had received from General Petrulevich himself¹²⁵. In addition to the information from witnesses that

¹¹⁵ Amongst the crowd, individual militia officers could be seen idly watching the events, unperturbed by the demonstrators. On the side of the building, a column of militiamen in anti-riot protectors stood in the street, calmly smoking cigarettes. See: *В захвате админзданий Луганска...*; Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

¹¹⁶ *Как начиналась война на Луганицине...*; Генерал СБУ Александр Петрулевич...

¹¹⁷ *Как начиналась война на Луганицине...*

¹¹⁸ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*; Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

¹¹⁹ *Что происходит в Луганске...*

¹²⁰ General Petrulevich claimed that the SBU officers who directed the action even showed him their identity cards. See: *Захват СБУ в Луганске – версия...*

¹²¹ В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*

¹²² The Luhansk SBU received new Western equipment from Kiev shortly before the incidents. From: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...*

¹²³ *Как начиналась война на Луганицине...*

¹²⁴ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...* In doing so, he forgot the version of General Petrulevich, who claimed that there were no operational documents in the Luhansk SBU, which he had taken over just before the incidents, as they had been taken to Russia by the former head of this structure, Tretiak. See also: Б. Буткевич, *Как захватывали луганскую СБУ...* In turn, an SBU officer who witnessed the events declared that the officers tried to rescue the documents without orders from the management. See. *Как начиналась война на Луганицине...*

¹²⁵ Ibid. General Petrulevich later denied this and maintained that the doors had been opened with a blowtorch. In doing so, he did not mention that the attacking mob - in order to set about removing the door locks in this way - would have had to know that the mines attached to them were

General Petrulevich did not give the order to destroy documents and equipment, it is also known that his deputy allegedly threatened officers who burned documents on their own with prosecution¹²⁶. Later, one of the detained SBU officers heard a Russian militant say of General Petrulevich: *Attaboy general! How brilliantly and courageously he behaved and planned everything perfectly!*¹²⁷. The decision-making chaos was further reinforced by the behaviour of the middle management, who were mainly busy taking private cars out of the area to protect them from damage¹²⁸.

The separatists were well aware of the layout of the corridors, they knew where the weapons were being brought in (and even that the rifles seized the day before were there¹²⁹). The reinforced entrance door was opened almost as soon as the assault began¹³⁰, presumably from the inside. It turned out that the SBU armoury contained several thousand submachine guns¹³¹ (of the military type, not the militia type, i.e. with a fixed butt), machine guns, grenades and even explosives. All this indicated that someone had deliberately carted off army supplies to the Luhansk SBU¹³². Despite the capture of the armoury (which was an obvious threat to Ukraine's internal security), neither the militia nor the army surrounded the seized building. The separatists themselves erected makeshift barricades in front

dummies, which in turn would not have been surprising in light of the information that the 'storm troopers' came from the landing force reserve. See: *Экс-начальник Луганской СБУ Петрулевич: Террористические группы ГРУ России уже в Киеве и ждут сигнала*, Гордон, 2 VII 2014, <https://gordonua.com/publications/Petrulevich-Terroristicheskie-gruppy-GRU-Rossii-uzhe-v-Kieve-i-zhdut-signala-29825.html> [accessed: 22 IX 2022].

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*

¹²⁸ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹²⁹ О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ:...*

¹³⁰ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹³¹ There were some 300 Kalashnikovs seized during searches conducted on 5 IV 2014, which were deposited in the armoury instead of being transported to Kiev. See: *Военные действия в Луганске: Захват базы СБУ террористами, а люди покидают опасный регион*, YouTube, 6 VI 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=YbwOdOIM3Ns> [accessed: 17 IX 2022].

¹³² As mentioned earlier, the full-time staff of the Luhansk SBU (including cleaners, maintenance workers, etc.) numbered 600. Several thousand machine guns and explosives were completely unnecessary for the SBU's militia-investigative work. See: О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ:...* Turchinov tried to explain this by saying that in the Ukrainian army's plans Luhansk was the most important city for the defence of the entire region. However, it was forgotten to explain why the weapons for mobilisation were stored in the SBU and not in military units. See: Г. Гусев, *«Западные дипломаты не верили...»; Внутри Луганской СБУ: взрывчатка, патроны, арсенал автоматов*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=qRFU7OChuXs> [accessed: 15 X 2022]; *Все оружие СБУ под контролем...*

of the building¹³³ with bottles of petrol spread on them¹³⁴ and a tent city with a TV screen displaying the content of the Russian TV channel Rossiya 24 (Russian: Россия 24). They also formed the United Staff of the South-Eastern Opposition (Russian: Объединённый штаб Юго-Восточного сопротивления)¹³⁵ and began recruiting volunteers to continue the fight¹³⁶.

On 7 April, Valery Bolotov and Alexei Relke, who remained in the building and led the rebellion from there, gave a television interview. In it they stated, among other things: *We were allowed by the general himself, that is, the head of the SBU, to take these weapons, issued bulletproof vests and the rest. He turned out to be a real man, he behaved honestly!*¹³⁷ In return for his help, General Petrulevich was to be released from captivity that very evening¹³⁸ (he himself later recounted that he had broken out of captivity with the help of an SBU agent, who, after putting a balaclava over his face, led him out, telling the guards that they were going to buy cigarettes¹³⁹).

The 300 separatists were supposed to remain in the building after the assault¹⁴⁰ and were preparing to defend it¹⁴¹. This turned out to be unnecessary, as the 'Alpha'

¹³³ В. Торба, *Захват Луганской СБУ...*; О. Стрижова, *Годовщина захвата луганского СБУ...*; *Что требуют «федералисты»...*; *Луганская СБУ в плену вооруженных сепаратистов: что творится внутри*, YouTube, 9 IV 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=bqyvtrWBbxs> [accessed: 24 IX 2022].

¹³⁴ *Что происходит в Луганске...*

¹³⁵ *Возле СБУ в Луганске готовятся к штурму и продолжают укреплять баррикады*, Схід.info, https://cxid.info/113524_vozle-sbu-v-luganske-gotovyatsya-k-shturmu-i-prodolzhayut-ukrepyat-barrikady-foto.html [accessed: 22 IX 2022].

¹³⁶ *Что происходит в Луганске...*; *Оружие. СБУ Луганск 24.04.2014*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=EU1SfQwIVRg> [accessed: 1 X 2022]; *Русская весна. Начало*, YouTube, 15 I 2020, https://www.youtube.com/watch?v=bkIAOnth3_U [accessed: 3 IX 2022].

¹³⁷ See: *Что происходит в Луганске...* General Petrulevich later claimed that the militants wanted to deliberately discredit him in this way, as they knew that he was in charge of the ATO in the Luhansk region.

¹³⁸ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹³⁹ He did not explain how they wanted to buy cigarettes in the middle of the night in a riot-ridden city or why any separatist inside the already occupied SBU headquarters would walk around wearing a balaclava on his head. See: *Генерал СБУ Александр Петрулевич...*

¹⁴⁰ *Захват управления СБУ в луганской области: день восьмой*, "Укринформ", 13 IV 2014, https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/1647726-zahvat_upravleniya_sbu_v_luganskoj_oblasti_den_vosmoy_1623586.html [accessed: 5 VIII 2022].

¹⁴¹ And this despite Maidan Self-Defence Commander Andriy Parubiy offering them amnesty and USD 100,000 to leave the building. See: *Как начиналась война на Луганщине...* According to another version, the proposal came from Yulia Tymoshenko. See: *Русская весна...* At the same time, the SBU found that a Russian bank had paid 45 million hryvnias to the separatists occupying the SBU headquarters. From: *Что происходит в Луганске...*

special unit drawn from Kiev¹⁴² was unable to launch an attack on the building due to the sabotage of preparations by the Lugansk militia and administration¹⁴³. Shortly afterwards, Acting President Alexander Turchinov decided to (...) *seek a political solution to the conflict*¹⁴⁴. This attitude could be explained by the diversion undertaken not only by the local power structures¹⁴⁵, but also by the central levels¹⁴⁶. It was also most likely due to the total chaos in the structures of the new government, which was so devoid of tools of control that acting President Turchinov learned of the Russian occupation of Crimea from television¹⁴⁷. To his questions about the army's actions in the face of the invasion, Chief of the General Staff General Yuri Ilin replied calmly that (...) *they were going to figure out the situation*¹⁴⁸. Shortly afterwards, General Ilin left for the Crimea occupied by the Russians and issued a proclamation to Ukrainian soldiers not to shoot at their Russian brethren¹⁴⁹. Despite the unsuccessful seizure of the building in a violent action

¹⁴² *Что происходит в Луганске...*

¹⁴³ Tatiana Oriel's interview with General Petrulevich...; *Генерал СБУ Александр Петрулевич...*

¹⁴⁴ *Наливайченко объяснил...* An analysis of the subsequent course of the ATO shows that this was a decision forced by the weakness of government forces in Luhansk, rather than a genuine attempt to find a consensus. This was demonstrated by the subsequent course of the ATO, during which combat aircraft were used against the separatists at the request of Acting President Turchinov (despite resistance from the General Staff of the Ukrainian Armed Forces). See: Г. Гусев, «*Западные дипломаты не верили...*»; *Военные действия в Луганске...*; «ЛНР». *История одной...*

¹⁴⁵ The extent of the collaboration with the Russians is evidenced by the fact that after the occupation of Crimea, 70 per cent of soldiers from the Ukrainian army units there, 90 per cent of SBU officers and 99 per cent of militia officers went into the service of the Russian Federation. There were also commanders appointed by the new Ukrainian government, such as Rear Admiral Denis Valentinovich Berezovsky, who was appointed as the new commander of the Black Sea Fleet before surrendering it to the Russians and becoming commander of the Russian Pacific Fleet. In contrast, the 25th Brigade, deployed at the beginning of the ATO to Slavyansk in Kramatorsk, laid down its arms and went over to the side of the separatists. See: Г. Гусев, «*Западные дипломаты не верили...*»; *Державна зрада! Капітан здав росіянам єдиний український підводний човен – ТСН*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=4wlWVAuAV4U> [accessed: 29 IX 2022]; *ЗРАДА в КРЫМУ. Главные предатели Украины РЕШИЛИСЬ на НЕПОПРАВИМОЕ – Гражданская оборона*, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=vZa6k6EВYX8> [accessed: 28 IX 2022]. Igor Girkin, in an interview with Ukrainian journalist Dmytro Gordon, explained this by the moral readiness of both the army and services of Crimea and Donbas to reject Ukrainian statehood. It was underpinned by poverty, corruption, poor equipment. See also: *Гиркин (Стрелков). Донбасс...*; *Русская весна...*

¹⁴⁶ Ministers and heads of the Interior Ministry, secret services and other state services also fled to Russia with Yanukovich. They all left behind structures staffed by trusted people. See: Г. Гусев, «*Западные дипломаты не верили...*

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ It must be stressed that General Ilin, even if he had not been a traitor, would not have been able to do anything, as the Ukrainian Armed Forces at that time had 5,000 soldiers capable of action

and the failure of attempts to bribe the federalists, the SBU building was not cut off from water, electricity, gas and external supplies, nor was the area cordoned off tightly. This, in turn, allowed the permanent presence of civilians and journalists on the premises¹⁵⁰, while the occupiers could peacefully dictate their conditions to the authorities.

The rebels demanded the release of “political prisoners”¹⁵¹, amnesty for militiamen and Berkut (Ukrainian: Беркут) officers accused of exceeding their powers during the protests in Kiev’s Maidan¹⁵², and the holding of a referendum in the Lugansk region to decide on the region’s self-government¹⁵³. At this stage there was no secession slogan, although the implicit threat of secession came in the form of the establishment of a Parliament of the Lugansk Republic if the authorities did not comply with their demands. However, even after a few days, there were still no political demands put forward and no ideological basis formulated¹⁵⁴, other than the demand for the restoration of Russian as an official language and an increase in the pool of funds remaining in the region¹⁵⁵. Sergei Dunayev, a deputy of the Verkhovna Rada (i.e. the Ukrainian parliament) on behalf of the Party

(unfortunately, there were only 4,500 sets of boots in the army). The Ukrainian government sent the 79th Brigade from Nikolaev to Perekop, but only two armoured personnel carriers managed to cover the 186 km route. For this reason, Yulia Tymoshenko effectively put the administration of the eastern oblasts in the hands of the oligarchs, as they had huge private armies at their disposal. See: Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили...; Новая Украина. Фильм 1... In Luhansk, the Ukrainian government paid only 1/4 of the funds for the army, state services and social obligations. The remaining funds came from private donors. See: *Военные действия в Луганске...*

¹⁵⁰ *Как начиналась война на Луганщине...*

¹⁵¹ They were mainly concerned with Luhansk Guards leader Alexander Kharitonov and pro-Russian regional council member Arsen Klitchayev.

¹⁵² A large proportion of the militia formations involved in the Maydan fighting were brought in from the eastern regions of the country.

¹⁵³ *Захватчики здания СБУ в Луганске выдвинули требования*, http://fraza.ua/news/08.04.14/192963/zahvatchiki_zdaniya_sbu_v_luganske_vydvinuli_trebovaniya.html [accessed: 21 IX 2022]; *Что требуют “федералисты”...*

¹⁵⁴ Instead, there was a combination of political ideas and conspiracy theories mixed with religious sentiment. See: *Военные действия в Луганске...*

¹⁵⁵ *Захват управления СБУ...* This can be explained by the fact that the forcible seizure of the SBU building was the responsibility of people with a low level of political culture, who did not identify with the Ukrainian language and were paid only to carry out kinetic actions. See: *Военные действия в Луганске...* Demands for federalisation had been raised in the eastern and south-eastern regions of Ukraine since 2004. On 22 II 2014, a congress of deputies from the south-eastern regions was held in Kharkiv, during which the decision to disobey the ‘Kiev junta’ was taken. Thus, it can be concluded that the separatist concepts of a federal state were well known to both the political elites of the eastern regions and the authorities in Kiev. See: Tatiana Oriël’s interview with General Petrulevich...; Г. Гусев, «Западные дипломаты не верили...; Виктор Янукович. Удар...

of Regions, helped the rebels to develop some kind of political position¹⁵⁶. Already at this stage, the separatists were repeating slogans in line with Russian propaganda about a ‘fascist coup in Kiev’¹⁵⁷ and the need for Lugansk’s self-defence against the Nats (a diminutive name for nationalists - editor’s note). At the same time, a number of local initiatives by pro-Russian-separatist circles aimed at blocking the advance of the Ukrainian National Guard and Right Sector¹⁵⁸ towards Lugansk have been reported throughout the region¹⁵⁹. Interestingly, the emerging checkpoints and barricades on the routes leading in this direction were manned not only by pro-Russian activists, but also by road militia¹⁶⁰.

On 8-9 April 2014, crowds of demonstrators gathered around a Luhansk military unit, demanding that the army remain neutral¹⁶¹. The unit’s command declared that the soldiers would not leave the barracks and would not intervene in the political processes, so the crowds dispersed and only observers remained on site to report on possible movements of the armed forces and to block the army’s exit from the barracks¹⁶².

During this time, the nucleus of a separatist armed formation was being established. The separatists were recruiting and training volunteers, using seized supplies of weapons. At the same time, they used terror against political opponents and pro-Ukrainian media, including the introduction of ‘people’s courts’, which allowed the audience gathered in the courtroom to vote on sentences (including the death penalty)¹⁶³. The launch of the Anti-Terrorist Operation in eastern

¹⁵⁶ *Что происходит в Луганске...*

¹⁵⁷ Posters bearing the likenesses of ‘fascists’ appeared in front of the occupied SBU headquarters: Petro Poroshenko, Alexander Turchinov, Vitali Klitschko, Arseniy Yatsenyuk and Oleg Tiagnibok. They were accompanied by a gallery of traitors, opened by Viktor Yanukovich, Alexander Yefremov and Mykola Azarov. This shows that the separatists were not controlled by the previous authorities. See: *Захват управления СБУ...* In the east of Ukraine, Yanukovich was considered a coward who could not decisively solve the problem of the Maidan. See also: *Виктор Янукович. Удар...*

¹⁵⁸ In addition, rumours were spread about a huge number of buses with Right Sector activists allegedly travelling from Kiev and western Ukraine to violently pacify separatist protests in the east.

¹⁵⁹ So-called block-posts (improvised checkpoints for entry into the territory) were set up in Krasnaya Lucha, Rubezhny, Anthracite, Rovnki, among others.

¹⁶⁰ *Красный Луч. Перекресток. 07.04.2014 год*, <http://redrey.com.ua/news/city/4158--07042014-> [accessed: 22 IX 2022]. The road militia worked closely with the pro-Russian Luhansk Guards, which already numbered 8-10,000 members. See: Tatiana Oriël’s interview with General Petrulevich...

¹⁶¹ Attacks on administration buildings, military and Border Guard units began on 5 IV 2014 across the region. Most military units went outside the Luhansk borders without orders. See: *Военные действия в Луганске...*

¹⁶² *Что происходит в Луганске...*

¹⁶³ *Военные действия в Луганске...*

Ukraine by the Ukrainian authorities and the deteriorating situation in the region triggered a mass exodus of the population - almost half of the population left the 500,000-strong city of Luhansk¹⁶⁴.

This was the beginning of an armed insurrection that quickly transitioned into a covert intervention by the Russian army in Ukraine. Without the seizure of the arms depot in Lugansk, the creation of armed insurrectionary structures would have been much more difficult.

Conclusions

The events described in the article cannot be explained by phenomena characteristic of post-Soviet state structures, such as, inter alia, immanent corruption and incompetence resulting both from the inability of officials to perform tasks other than routine and from learned passivity as a means of defending themselves from having to make dangerous decisions. Even the most corrupt Third World regimes usually retain the capacity to act violently when the system is threatened¹⁶⁵. The behaviour of high-ranking SBU and militia officers during the storming of the SBU headquarters was unbelievable from the point of view of the pragmatics of the actions of any force structures in a situation of threat to (internal and external) state security. The lack of any prevention, attempts to prevent the gathering of crowds, the stopping of buses with participants at the city corners, the arrest of aggressive and drunken people¹⁶⁶, and finally the use of between 6 and 20 per cent of the SBU's personnel and less than one per cent (0.58 per cent) of the garrison of the Interior Ministry to protect one of the most important places for state security cannot be explained in simple way. **The only explanation for carrying out such a large number of activities contrary to elementary security principles could be the conscious tactics of the leadership of the state services.** And although on the surface this may sound like a conspiracy theory, the mechanism of these events is easy to understand. Throughout the post-Soviet space, a specific socio-political situation was created, consisting

¹⁶⁴ Ibid. Already in 2015, more than one million Donbas residents fled the ATO zone. It is noteworthy that the Russian army, operating clandestinely, tried to control the anarchy flooding eastern Ukraine. The liquidation of warlords increasingly difficult to control, including Giwi, Betman, Motorola, Batia and Alexei Mozgovoï, probably served this purpose. See: «ЛНР». *История одной...*

¹⁶⁵ This can be seen in historical examples, e.g. in the bloody suppression of social protests in the People's Republic of Poland or now, when the heavily corrupt Iranian regime is still able to respond with brutal aggression to group speeches by the public.

¹⁶⁶ As is known from witness accounts, these activities overlapped, and this in turn gave the police legal grounds to intervene.

in the desire of the ruling (or aspiring to power) political groups to fill the most important positions in the secret services, police formations, judiciary, prosecution, administration and army. This was driven, on the one hand, by a desire to control state institutions which, due to their high level of corruption, could potentially put politicians involved in illegal activities at risk, while, on the other hand, state positions (especially in better-paid managerial positions) were a way of securing the families, friends and acquaintances of politicians interested in building their own clientelistic networks at the taxpayer's expense.

It follows that the Russians did not need to corrupt and recruit individual officers or officials if they had access to influential central and local politicians. Each of them, as a result of their extensive clientelistic networks, was a sociometric star¹⁶⁷ in the sense that from each of them extended wide networks of influence over all state institutions. Each of the lower-level politicians was linked to the protector by a clientelistic-type bond, i.e. he owed his position, his accolades and his promotions to the support of the protector. Therefore, not only did he or she have obligations to the protector, but also realised that his or her livelihood was dependent on them¹⁶⁸. Those with links to local politicians were mainly employed in the decision-making centres of hierarchical state institutions, where submission to orders was mandatory. Individuals so placed obeyed the orders of the protectors, who in turn carried out the orders of curators from the Russian secret services. In this way, these institutions could be used for purposes contrary to the interests of their state.

The east and south-east of Ukraine were the electoral home of the Party of Regions¹⁶⁹, so for the leadership of the Party of Regions, Yanukovich's loss of power and subsequent takeover by the 'Maidan' parties was equivalent to being deprived of the benefits of corruption (including the opportunity to build a political base using state positions). In turn, for the entire Russian-speaking community

¹⁶⁷ In the social sciences, a 'sociometric star' is understood to be the person "who received the most positive choices during sociometric research. This is the person who is most frequently chosen as a potential interaction partner, towards whom many people have positive feelings of affection, friendship, etc., or who is chosen as a competent person."

¹⁶⁸ This situation became more complicated in later years, related to the fact that a number of competing centres of influence emerged in Ukraine. Those outside Ukraine, uninterested in taking into account the existing networks of arrangements, pursuing foreign interests, also played an important role.

¹⁶⁹ For a map illustrating Yanukovich's support (as leader of the Party of Regions) in the elections, see: *Карта распределения голосов по областям между лидерами на выборах Президента Украины впервомтуре*, [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_\(2010\)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_(2010)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg) [accessed: 7 X 2022].

living in the east and south, it was synonymous with the loss of any party representation, which in turn resulted, among other things, in the questioning of both basic rights and the use of the native language. Thus, the central and local structures of the Party of Regions had a private and political interest in initiating a separatist movement. In doing so, they wanted to force political concessions on the new government, with which its activists could return to power, if only in their electoral strongholds. This overlapped with the genuine agitation of a large part of the population caused by the curtailment of their rights to their own culture and language, which eventually took the form of a demand for the federalisation of this part of Ukraine¹⁷⁰. **The Russian services were thus able to take advantage of the situation and reach officers and officials dependent on their patrons, they were able to create and at the same time heat up public opposition, which, due to the actions of provocateurs from the FSB and GU, exceeded the limit set by the law, resulting in further radicalisation of the participants' attitudes¹⁷¹.**

Such actions by the Russian services made it possible to simulate the intra-Ukrainian nature of events and, above all, to avoid Western intervention. It also succeeded in hiding the real (geopolitical and aggressive) nature of the actions from citizens, both their own and from eastern Ukraine, by describing Moscow's next steps as 'defence of the Russian minority against Western Ukrainian nazism'.

The close clientelistic link between state services and politicians has been used by the Russian services as a tool to paralyse the Ukrainian power apparatus, necessary to escalate an internal conflict serving exclusively the geopolitical interests of the Russian Federation.

Bibliography

Borum R., *Psychology of Terrorism*, University of South Florida 2004.

Brzeziński Z., *Wielka szachownica* (Eng. Grand chessboard), Warszawa 1999.

¹⁷⁰ Although the term 'pro-Russian groups' is commonly used, they did not, at least initially, promote slogans of joining the Russian Federation. Both the Party of Regions and the Russian-speaking population wanted autonomy, whereby linguistic and cultural rights would be preserved, as well as the corrupt-clientelist structures of the existing government. Only further escalation led to the russification of the movement and ultimately to the incorporation of the two republics into the Russian Federation.

¹⁷¹ Participants in the events in Luhansk were automatically faced with a choice: to answer to the Ukrainian prosecutor or to escalate tensions to a level where the structures of the Ukrainian state would become powerless against the criminals.

Cannon W.B., *The Wisdom of the Body*, London 1932.

Hall E., *The Hidden Dimension*, Published by Anchor, 1990.

Ryabinin Y., *The Basic Causes of the Contemporary Separatism*, “Journal of Geography, Politics and Society” 2017, no. 7, s. 5–9.

Sayers M., Kahn A.E., *The Great Conspiracy against Russia*, New York 1946.

Świerczek M., *Czynnik polski w rosyjskiej grze propagandowej o Ukrainę* (Eng. The Polish factor in the Russian propaganda game over Ukraine), “Bezpieczeństwo Międzynarodowe” 2013, no. 0.

Świerczek M., *Jak Sowieci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka decepcja strategiczna* (Eng. How the Soviets survived by trickery. Soviet strategic deception), Warszawa 2021.

Świerczek M., *Krucjata 1935* (Eng. Crusade 1935), Warszawa 2022.

Świerczek M., *Wojna hybrydowa jako strategia polityczna. Próba analizy historycznej na przykładzie działań ZSRS wobec II RP* (Eng. Hybrid warfare as a political strategy. An attempt at a historical analysis on the example of the USSR's actions towards the Second Republic of Poland), “Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, no. 16, pp. 81–97.

Wójcik S., *Na 30-lecie wyborów w Polsce* (Eng. For the 30th anniversary of elections in Poland), “Zeszyty Historyczne” 1978, no. 43, pp. 16–43.

Russian and Ukrainian literature

Атраментова Л.А. et al., *Этническая консолидация на Украине и её роль в популяционных, медико-генетических и фармакогенетических исследованиях*, in: *Генетика человека и патология. Проблемы эволюционной медицины. Сборник научных трудов*, В.А. Степанов (ed.), Томск 2014.

Гуськова Е.Ю., *Сербы в необъявленной войне конца XX века. «Сохраняйте улыбку – это стиль Белграда»*, “Славянский мир в третьем тысячелетии” 2015, vol. 10.

Торба В., *Захват Луганской СБУ. Год безнаказанности*, “День” 2015, no. 60.

Internet sources

Archivfund bestätigt Sicht der Russen bei Nato-Osterweiterung, Welt, 18 II 2022, <https://www.welt.de/politik/ausland/article236986765/Nato-Osterweiterung-Archivfund-bestaetigt-Sicht-der-Russen.html> [accessed: 18 II 2022].

Cohen A., *Putin's Valdai folly. Attacking the U.S. while standing on a shaky economy is unwise*, "The Washington Times", 30 X 2014, <https://www.washingtontimes.com/news/2014/oct/30/cohen-putins-valdai-folly/> [accessed: 17 VIII 2022].

Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2022), https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220627-def-exp-2022-en.pdf, p. 7, table 2 [accessed: 17 V 2023].

Fata D., *Putin Announced His Manifesto Against the West Fifteen Years Ago. His Story Hasn't Changed*, The Bulwark, 7 II 2022, <https://www.thebulwark.com/putin-announced-his-manifesto-against-the-west-fifteen-years-ago-his-story-hasnt-changed/> [accessed: 30 VIII 2022].

Fried D., Volker K., *The Speech In Which Putin Told Us Who He Was*, Politico, 18 II 2022, <https://www.politico.com/news/magazine/2022/02/18/putin-speech-wake-up-call-post-cold-war-order-liberal-2007-00009918> [accessed: 30 VIII 2022].

Friedman G., *The Real World Order*, Stratfor, 18 VIII 2008, <https://worldview.stratfor.com/article/real-world-order> [accessed: 19 VIII 2008].

Gradirovski S., Esipova N., *Russian Language Enjoying a Boost in Post-Soviet States*, Gallup, 1 VIII 2008, <https://news.gallup.com/poll/109228/Russian-Language-Enjoying-Boost-Post-Soviet-States.aspx> [accessed: 9 III 2023].

Harding L., *Russia threatening new cold war over missile defence*, "The Guardian", 11 IV 2007, <https://www.theguardian.com/world/2007/apr/11/usa.topstories3> [accessed: 2 IX 2022].

Laack S., *Mehrheit stimmt für Russisch als zweite Amtssprache*, Tagesschau, <http://www.tagesschau.de/ausland/ukraine344.html> [accessed: 24 IX 2022].

Lopatonok I., Stone O., *Revealing Ukraine*, YouTube, 9 III 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=jhu3lfgHhCI> [accessed: 10 VIII 2022].

Lopatonok I., Stone O., *Ukraine on Fire*, YouTube, 20 VIII 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=pKcmNGvaDUu> [accessed: 23 VIII 2022].

Military spending in Russia from 1993 to 2022, <https://www.statista.com/statistics/1203160/military-expenditure-russia/> [accessed: 17 V 2023].

Russia: After Ukraine, Stratfor, 11 XII 2004, <https://worldview.stratfor.com/article/russia-after-ukraine-free-access> [accessed: 19 VIII 2008].

Schwarz P., *Walka o władzę na Ukrainie a strategia hegemonii Ameryki* (Eng. The power struggle in Ukraine and America's hegemony strategy), <http://www.wsws.org/de/pl/2004/dez2004/ukr1-d28.shtml> [accessed: 11 VI 2013].

Shanker T., Kulish N., *Russia Lashes Out on Missile Deal*, “The New York Times”, 15 VIII 2008, <https://www.nytimes.com/2008/08/15/world/europe/16poland.html?hp> [accessed: 1 IX 2022].

Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/etnos;2557154> [accessed: 6 X 2022].

Ukrainian salary map, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ukrainian_salary_map.png [accessed: 24 IX 2022].

Transparency International Ukraine (Трансперенсі Інтернешнл Україна), *Corruption Perceptions Index*, <https://www.transparency.org/en/countries/ukraine> [accessed: 17 V 2023].

Watson R., *Putin's speech: Back to cold war?*, BBC, 10 II 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6350847.stm> [accessed: 17 VIII 2022].

Wiegrefe K., *Neuer Aktenfund von 1991 stützt russischen Vorwurf* (Eng. New file discovery from 1991 supports Russian accusation), “Der Spiegel”, 18 II 2022, <https://www.spiegel.de/ausland/nato-osterweiterung-aktenfund-stuetzt-russische-version-a-1613d467-bd72-4f02-8e16-2cd6d3285295> [accessed: 21 II 2022].

www.state.gov/p/eur/rls/rm/2003/16844.htm

Russian and Ukrainian Internet sources

Буткевич Б., *Как захватывали луганскую СБУ. Офицер спецслужб – о «русской весне» и о том, почему в СБУ до сих пор работают сепаратисты*, Аргумент, 16 XII 2015, <https://argumentua.com/stati/kak-zakhvatyvali-luganskuyu-sbu> [accessed: 5 VIII 2022].

Вятрович В., *Конец советской империи. 1991-й в Украине в документах КГБ*, Аргумент, 19 I 2012, <https://argumentua.com/stati/konets-sovetskoj-imperii-1991-i-v-ukraine-v-dokumentakh-kgb> [accessed: 6 IX 2022].

В захвате админзданий Луганска участвовали 3,5 тысячи студентов из России, „Телеканал Прямий”, 15 XI 2017, <https://prm.ua/ru/v-zahvate-adminzdanij-luganska-uchastvovali-3-5-tyisyachi-studentov-iz-rossii-eks-sotrudnik-sbu/> [accessed: 5 VIII 2022].

Виктор Янукович. *Удар властью*, YouTube, 7 VII 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=zyMSuxjpEhE> [accessed: 3 IX 2022].

В Луганске штурмовали здание СБУ, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=6rpg-pZvmW4k> [accessed: 18 IX 2022].

В Луганске появился «народный губернатор», Интерфакс, 21 IV 2014, <https://www.interfax.ru/world/372935> [accessed: 5 VIII 2022].

Внутри Луганской СБУ: взрывчатка, патроны, арсенал автоматов, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=qRFU7OChuXs> [accessed: 15 X 2022].

Военные действия в Луганске: Захват базы СБУ террористами, а люди покидают опасный регион, YouTube, 6 VI 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=YbwOdOIM3Ns> [accessed: 17 IX 2022].

Военный конфликт в Донбассе: ключевые даты и факты, BBC News Russian, 14 IV 2017, <https://www.bbc.com/russian/features-39598555> [accessed: 5 VIII 2022].

Возле СБУ в Луганске готовятся к штурму и продолжают укреплять баррикады, Схід.info, https://cxid.info/113524_vozle-sbu-v-luganske-gotoviyatsya-k-shturmu-i-prodolzhayut-ukreplyat-barrikady-foto.html [accessed: 22 IX 2022].

Все оружие СБУ под контролем сепаратистов в Луганске, YouTube, 24 IV 2014, https://www.youtube.com/watch?v=Ruk63o8IQ_Q [accessed: 25 IX 2022].

Генерал СБУ Александр Петрулевич. "ГОРДОН" YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=lQOxmKc5Ync> [accessed: 24 IX 2022]

Гиркин (Стрелков). Донбасс, МН17, Гаага, ФСБ, полудохлый Путин, Сурков, Божий суд. "ГОРДОН" (2020), https://www.youtube.com/watch?v=hf6K6pjK_Yw [accessed: 1 IX 2022].

Гусев Г., «Западные дипломаты не верили, что мы выстоим». Александр Турчинов рассказывает как весной-летом 2014 года занял все высшие посты в Украине, заново строил власть и начал АТО, Бабель, 23 VIII 2021, <https://babel.ua/ru/texts/68499-zapadnye-diplomaty-ne-verili-chno-my-vystoim-aleksandr-turchinov-rasskazyvaet-kak-vesnoy-letom-2014-goda-zanyal-vse-vyshhie-posty-v-ukraine-zanovo-stroil-vlast-i-nachal-ato> [accessed: 5 VIII 2022].

Державна зрада! Капітан здав росіянам єдиний український підводний човен – ТСН, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=4wIWVAuAV4U> [accessed: 29 IX 2022].

«Двери войны в Луганской области открыл - генерал Гуславский», – заявил на суде Ефремов, YouTube, 4 III 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=f5a7-UEI9f0> [accessed: 11 IX 2022].

Донбасс: война, изоляция, безысходность. Новости никому не нужного региона, YouTube, 23 XII 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=Yk7ilJmDo14> [accessed: 17 IX 2022].

«Донбасс за нами». Официальный клип премьера, YouTube, 11 V 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=JQUiYm6iK7c> [accessed: 1 VIII 2022].

Захват Луганского СБУ: появились признания свидетелей, Апостроф, 16 XI 2016, <https://apostrophe.ua/news/society/accidents/2016-11-16/zahvat-luganskogo-sbu-poyavilis-priznaniya-svideteley-/77260> [accessed: 5 VIII 2022].

Захват СБУ в Луганске – версия экс-главы СБУ в области, <https://gordonua.com/publications/petrulevich-terroristicheskie-gruppy-gru-rossii-uzhe-v-kieve-i-zhdut-signala-29825.html> [accessed: 1 IX 2022].

Захват управления СБУ в луганской области: день восьмой, „Укринформ”, 13 IV 2014, https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/1647726-zahvat_upravleniya_sbu_v_luganskoj_oblasti_den_vosmoy_1623586.html [accessed: 5 VIII 2022].

Захватчики здания СБУ в Луганске выдвинули требования, http://fraza.ua/news/08.04.14/192963/zahvatchiki_zdanija_sbu_v_luganske_vydvinuli_trebovanija.html [accessed: 21 IX 2022].

ЗРАДА в КРЫМУ. Главные предатели Украины РЕШИЛИСЬ на НЕПОПРАВИМОЕ – Гражданская оборона, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=vZa6k6EBYX8> [accessed: 28 IX 2022].

Институт истории РАН возрождает понятие “Новороссия”, interview with Yuri Petrov, Director of the Institute of History, Russian Academy of Sciences, BBC News Russian, 16 VII 2014, https://www.bbc.com/russian/russia/2014/07/140716_russia_ukraine_history_paper [accessed: 15 IX 2022].

Как начиналась война на Луганщине. Рассказ офицера СБУ, „Корупція Інфо”, 22 XII 2014, <https://korupciya.com/dhsdhdh-dhdhndhdhdhdhndhnfnoe-dhdhdhdhdh-dhdh-dhndfdhdhdhdhdhdhu-dhdhfnfdhdhdh-dhdhndhdhdhdh-dhcdhdh/> [accessed: 5 VIII 2022].

Карта распределения голосов по областям между лидерами на выборах Президента Украины в первом туре, [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_\(2010\)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_(2010)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ukraine_ElectionsMap_2010-1_ru.svg) [accessed: 7 X 2022].

Красный Луч. Перекресток. 07.04.2014 год, <http://redrey.com.ua/news/city/4158--07042014-> [accessed: 22 IX 2022].

Кузьмук о министрах обороны Украины Саламатине и Лебедеве и главе СБУ Якименко, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=xxC1SPlwzZg> [accessed: 25 IX 2022].

«ЛНР». История одной авантюры, YouTube, 28 III 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=cu97AEWt8HY> [accessed: 1 X 2022].

Луганская СБУ в плену вооруженных сепаратистов: что творится внутри, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=bqyvtrWBbxs> [accessed: 24 IX 2022].

МВД Украины: сепаратисты в Луганске не брали заложников и не минировали здание СБУ, Деловой Петербург, 9 IV 2014, https://www.dp.ru/a/2014/04/09/MVD_Ukraini_separatisti [accessed: 16 IX 2022].

Наливайченко объяснил, почему террористам позволили захватить СБУ в Луганске, Obozrevatel, 30 IX 2015, <https://incident.obozrevatel.com/crime/93216-nalivajchenko-obyasnil-pochemu-terroristam-dali-zahvatit-luganskoe-upravlenie-sbu.htm> [accessed: 5 VIII 2022].

Новая Украина. Фильм 1. Дикие деньги, YouTube, 25 IV 2019, https://www.youtube.com/watch?v=h4_u2LOzqIg [accessed: 10 IX 2022].

Орел Т., interview with General Aleksander Petrulovich, “Бульвар Гордона” 2017, no. 15 (623), <https://www.openforest.org.ua/33282/> [accessed: 5 VIII 2022].

Оружие. СБУ Луганск 24.04.2014, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=EU1S-fQwIVRg> [accessed: 1 X 2022].

Освещение убийств на Майдане СМИ на Западе – грубое искажение» Интервью с Иваном Качановским, East and West, 5 III 2019, <https://eastandwest.me/2019/03/05/interviyu-ivan-kachanovskij-snaiperi-maidan/> [accessed: 28 VIII 2022].

Профессор Иван Качановский (Канада): Масштабное расследование бойни на майдане, https://ruskline.ru/opp/2015/oktyabr/17/professor_ivan_kachanovskij_kanada_masshtabnoe_rassledovanie_bojni_na_majdane [accessed: 1 IX 2022].

Профессор из Оттавы доказал: в гибели «Небесной сотни» виновны мятежники евромайдана, Live Journal, <https://urb-a.livejournal.com/12511220.html> [accessed: 2 IX 2022].

Путин В., *Об историческом единстве русских и украинцев*, 12 VII 2021, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [accessed: 30 III 2022].

Путин В., *Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [accessed: 17 V 2023].

Путин В., *Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности*, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> [accessed: 30 III 2022].

Русская весна. Начало, YouTube, 15 I 2020, https://www.youtube.com/watch?v=bkIA-Onth3_U [accessed: 3 IX 2022].

СБУ по требованию митингующих освободила арестованных активистов в Луганской области, Tass, 6 IV 2014, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1101119/amp> [accessed: 23 IX 2022].

СБУ разоблачила диверсионную группу, планировавшую захват власти в Луганской области, Tass, 5 IV 2014, https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1099728?utm_source=ru.wikipedia.org&utm_medium=referral&utm_campaign=ru.wikipedia.org&utm_referrer=ru.wikipedia.org [accessed: 28 IX 2022].

Стрижова О., *Годовщина захвата луганского СБУ: воспоминания очевидцев*, Radio Svo-boda, 6 IV 2017, <https://www.radiosvoboda.org/a/28414815.html> [accessed: 5 VIII 2022].

Судя по данным опроса, 40% украинцев хотят, чтобы русский язык стал официальным, <https://www.newsru.com/arch/world/14sep2004/lang.html> [accessed: 9 III 2023].

У Луганську захоплено будівлю СБУ, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=Uvtjt-TA_5z8 [accessed: 16 IX 2022].

У нас на всех уровнях управления государством огромное количество агентов ФСБ, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=OwNoS6Ay_0w [accessed: 4 IX 2022].

Хмелько В.Є., *Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності*, http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaeth-nical.pdf [accessed: 25 IX 2022].

Что происходит в Луганске: захват СБУ и торги с властями, Odessa Daily, 17 IV 2014, <http://odessa-daily.com.ua/news/что-proishodit-v-luganske-zahvat-sbu-i-torgi-s-vlastya-mi-id64412.html> [accessed: 5 VIII 2022].

Что требуют «федералисты» с автоматами от луганского СБУ?, YouTube, 7 IV 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=sWnmaI-2cvI> [accessed: 17 IX 2022].

Экс-начальник Луганской СБУ Петрулевич: Террористические группы ГРУ России уже в Киеве и ждут сигнала, Гордон, 2 VII 2014, <https://gordonua.com/publications/Petru-levich-Terroristicheskie-gruppy-GRU-Rossii-uzhe-v-Kieve-i-zhdut-signala-29825.html> [accessed: 22 IX 2022].

Marek Świerczek, PhD

Officer of the Internal Security Agency.

Specific legal solutions in the field of energy security in the natural gas sector addressed to protected customers of gaseous fuels. Selected issues

Abstract

The state's dependence on the supply of natural gas from external sources requires legislative measures to be taken to protect customers from the negative effects of political and economic events affecting the state's internal security. In the natural gas sector, ensuring energy security and preventing emerging threats is particularly important. The purpose of this article is to present the legal solutions to protect certain groups of customers in the natural gas market and minimise the negative socio-economic effects in the event of an interruption to gas supply or a sudden increase in gas prices. The introduced legal regulations emphasise the unique specificity of the natural gas market, the essential feature of which is its relationship with imports.

Keywords

protected customer of gaseous fuels, energy security, regulation.

Energy security in the *sensu largo* encompasses the interests of all those involved in the trade in energy commodities. On the subjective side, the energy law is the right of anyone who is a participant in the market, which is a platform for the exchange of energy commodities. Participants in the energy market are identified in the *Act of 10 April 1997 - Energy Law* (hereinafter: A.E.L.), which is the most important legal act within the field of the energy law. By correctly defining the participants in the natural gas market, it is possible to determine their role and position in this market.

At the outset, it should be pointed out that the guarantor of energy security is the state, which, through energy companies and public administration bodies, is responsible for shaping and implementing the state's energy policy. Their tasks are directed at ensuring an uninterrupted supply of natural gas to consumers. In the energy company-consumer relationship, the latter is the weaker link, with little decision-making power in its dealings with the professional public utility. In order to safeguard the interests of the natural gas consumer, the state obliges energy companies to act to protect the consumer, which in essence is to ensure an uninterrupted supply to them.

The purpose of this article is to indicate, in the light of the current legal regulations¹, the instruments for the protection of selected groups of gas fuel consumers. This was dictated by the situation on the domestic natural gas market and related international policy.

Recipient of gaseous fuels - characteristics of terms

The legislator seeks to create a competitive natural gas market in such a way that it benefits all its consumers, not forgetting that the primary function of the gas system is to supply small and medium-sized consumers (which make up the transport sector, agriculture, crafts, trade, public utility institutions) and large industrial consumers. The A.E.L. contains definitions of: consumer (Article 3(13) of the A.E.L.), final consumer (Article 3(13a) of the A.E.L.), consumer of gaseous fuel, electricity or heat in a household (Article 3(13b) of the A.E.L.) and sensitive consumer of gaseous fuel (Article 3(13d) of the A.E.L.). The creation of the aforementioned legal definitions is of a cascade nature, they are sub-definitions of the one in Article 3(13) of the A.E.L. The evolution of the notions concerning the institution of the recipient and their adjustment to the changing market reality is directly connected with the ongoing

¹ The article describes the legal status as of 13 August 2022 (editor's note).

transformation of the natural gas market, not only in Poland, but also in the entire European Union (EU).

Pursuant to Article 3(13) of the A.E.L., a consumer is anyone who receives or consumes fuel or energy on the basis of a contract with an energy company. Thus, in order to become a natural gas consumer, it is necessary to conclude a contract with the energy company (a contract for the sale of natural gas and a contract for the provision of transmission or distribution services or a comprehensive contract). It also appears that in the absence of a written form of such a contract, the entity collecting natural gas and paying for it should be deemed to be a customer. The Act does not prejudge at what point an entity becomes a customer. Consumers will not only be the final users of natural gas, but also all users of the gas system and distribution and transmission undertakings. Consumers should exclude those who take natural gas without concluding a contract, e.g. tenants, lessees, tenants of dwellings in multi-apartment buildings whose owner or manager has concluded a contract with the energy company².

Subsequently, the legislator established a definition of a final consumer, i.e. a consumer who purchases fuels or energy for his or her own use, but with regard to natural gas, own use does not include gaseous fuels purchased for consumption for the purposes of transmission, distribution, storage of gaseous fuels, liquefaction of natural gas or its regasification.

In Article 3(13b) of the A.E.L., the legislator defines a household consumer of gaseous fuels, electricity and heat. Separating this group of recipients, which falls into the group of final recipients, is due to granting them certain privileges, such as the right to terminate the contract for the supply of gaseous fuels or energy in a simplified procedure (Article 4j, paragraph 4 of the A.E.L.) and rights related to the establishment of an ex officio seller (Article 5a of the A.E.L.). An element of defining a household consumer of gaseous fuels is the acquisition of household status, which involves the consumption of gaseous fuels exclusively within the framework of the household, excluding the possibility of their further resale. In this sense, the consumption of gaseous fuel by a household occurs by all related or unrelated persons residing in the dwelling, whether living together or not, and not by any other final consumer. Pursuant to Article 4 of the *Act of 21 June 2001 on housing allowances*, a household is understood to be a household run by the person applying for housing allowance who occupies the dwelling independently or

² M. Kraśniewski, B. Pikiiewicz, M. Ziarkowski, *Komentarz do art. 3 ustawy – Prawo energetyczne* (Eng. Commentary on Article 3 of the Act - Energy Law), in: *Prawo energetyczne. Ustawa o odnawialnych źródłach energii. Ustawa o rynku mocy. Ustawa o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych. Komentarz*, M. Czarnecka, T. Oglódek (eds.), Warszawa 2020, p. 40.

a household run by that person jointly with his or her spouse and other persons permanently residing and managing with him or her, who derive their right to reside in the dwelling from the right of that person.

In Article 3(13d) of the A.E.L., the legislator defined the concept of a sensitive customer of gaseous fuels. This was dictated by the need to protect vulnerable consumers, as expressed in EU directives liberalising the energy market. In relation to this group of recipients, the Act provides for the possibility of their submitting an appropriate application to the energy company distributing gaseous fuels for the installation of a prepayment metering and billing system (Article 6f of the A.E.L.). In addition, only in the case of a sensitive consumer of gaseous fuels, the possibility of granting a lump sum for the purchase of fuel, forming part of the housing allowance, is provided for. It is worth noting that the possibility for vulnerable consumers to benefit from the right to a lump sum for the purchase of fuel is a form of financial support and constitutes an attempt to minimise the negative socio-economic phenomenon of energy poverty³.

It should be noted at this point that the concepts currently in force do not necessarily determine the future personal scope of the energy law, but provide an important point of reference for their distinction. This serves to systematise the rights and obligations of consumers of gaseous fuels⁴. Even such a brief citation of the rights to which a natural gas consumer is entitled leads to the conclusion that it is an entity subject to special protection by the legislator due to its position in the hierarchy of natural gas market participants and, consequently, it is a fundamental subject of energy security in the country. As the most vulnerable participants in the natural gas market, these consumers require special treatment by the state. To this end, new legal regulations are constantly being created to secure their position on the market in relation to specialised entities providing them, as consumers, with a range of services related to the supply of natural gas. The international developments shaping the energy market, especially those determining uninterrupted access to natural gas, and the role that consumers play in this arrangement cannot be overlooked either.

³ See: K. Grzebiela, *Dodatek energetyczny jako środek zapobiegający wykluczeniu energetycznemu - próba oceny polskich rozwiązań prawnych w świetle dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2009/72/WE oraz 2009/73/WE* (Eng. Energy supplement as a measure to prevent energy exclusion - attempt to assess Polish legal solutions in the light of Directives 2009/72/EC and 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council), in: *Energetyka w odślonach*, D. Ćwik, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (eds.), Poznań 2016, p. 427.

⁴ Cf. A. Szafranski, *Prawo energetyczne. Wartości i instrumenty ich realizacji* (Eng. Energy Law. Values and instruments for their implementation), Warszawa 2014, p. 36.

Protected customer and protected customer in the framework of solidarity support

An example of legislative work to ensure that all necessary measures are in place to guarantee an uninterrupted gas supply across the EU, in particular to protected customers, in the event of severe climatic conditions or supply disruptions is the *Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard security of natural gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010* (hereinafter: Regulation 2017/1938). Moreover, the EU Regulation introduced a harmonised legal definition of a protected customer. The above measures represent a protection of individual recipients, the most vulnerable to problems resulting from supply disruptions.

The first recital of the aforementioned regulation highlights the importance of natural gas, an element of the EU's energy supply, which is imported from third countries. The EU legislator notes that major disruptions to its supply could have adverse effects on all Member States and the EU as a whole and could severely damage the EU economy and have serious social consequences, especially for vulnerable groups of consumers. The objective of putting measures in place to guarantee an uninterrupted gas supplies in the EU should be achieved through the most cost-effective means and in a way that avoids disrupting natural gas markets. In order to protect vulnerable gas customers who are particularly exposed to the consequences of a gas supply shortage, appropriate provisions have been introduced to safeguard protected customers and those protected under solidarity support.

As defined in Article 2(5) of Regulation 2017/1938, the term protected customer means:

(...) a household customer who is connected to a gas distribution network and, in addition, where the Member State concerned so decides, may also mean one or more of the following, provided that enterprises or services as referred to in points (a) and (b) do not, jointly, represent more than 20% of the total annual final gas consumption in that Member State:

- a) a small or medium-sized enterprise, provided that it is connected to a gas distribution network;
- b) an essential social service, provided that it is connected to a gas distribution or transmission network;
- c) a district heating installation to the extent that it delivers heating to household customers, small or medium-sized enterprises, or essential social services, provided that such installation is not able to switch to other fuels than gas.

Furthermore, Article 2(6) of Regulation 2017/1938 provides a definition of a solidarity protected customer, which is understood to mean:

(...) a household customer who is connected to a gas distribution network, and, in addition, may include one or both of the following:

- a) a district heating installation if it is a protected customer in the relevant Member State and only in so far as it delivers heating to households or essential social services other than educational and public administration services;
- b) an essential social service if it is a protected customer in the relevant Member State, other than educational and public administration services.

The regulation in question is also intended to increase solidarity and trust between EU Member States and to put in place the measures necessary to achieve these objectives, which is closely linked to safeguarding supplies to protected customers. Emphasis should be placed on the inclusion of the principle of obligatory solidarity in the event of a natural gas supply crisis in neighbouring countries. The new regulations go beyond the solutions provided in the earlier *Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on measures to safeguard security of natural gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC*, which was replaced by Regulation 2017/1938. The new legislation is based on four main pillars:

- 1) solidarity (solidarity between EU countries in crisis situations when all other methods have failed);
- 2) regional cooperation (jointly addressing disruptions and crises in the EU's natural gas supply);
- 3) energy community (EU cooperation with its neighbours to strengthen security of gas supply);
- 4) transparency (verification of the compliance of gas contracts with EU energy law).

The first refers to the introduction of an effective energy solidarity mechanism triggered at the time of energy supply disruptions and directly threatening the security of states. This means that a Member State that has declared an emergency should implement all emergency measures provided for in the Emergency Plan to ensure the supply of natural gas to its solidarity-protected customers.

In order to understand the construct of solidarity, it is necessary to refer to the general Treaty basis for energy, which is Article 194 of the *Treaty on the Functioning of the European Union* (hereinafter: TFEU). Pursuant to Article 194(1)(b) TFEU, in the framework of the establishment or functioning of the internal market and with regard to the need to preserve and improve the environment,

EU policy on energy shall aim, in a spirit of solidarity between Member States, to ensure the security of energy supply in the EU. According to Cezary Mik, the notion of solidarity indicates that Member States are responsible for maintaining a community of interests, objectives and values and, in an environment of economic integration, are increasingly interdependent with each other. As a result of the interconnection of their markets, and in view of the preparation of regulations aimed at creating a common gas market, cooperation between Member States, including the cooperation of neighbouring areas in Member States within the framework of regional cooperation, can enhance individual and collective security of gas supply⁵. The importance of the energy security of natural gas consumers shines through in this arrangement.

The increasing interdependence between Member States should condition the energy security policy of the EU as a whole, in which, as Article 122 TFEU indicates, the Council, on a proposal from the European Commission (EC), may decide, in a spirit of solidarity between Member States, on measures appropriate to the economic situation. This applies in particular to situations of serious difficulties in the supply of certain products, especially in the field of energy. The principle of solidarity proposed by the EC should apply in the event of an energy crisis affecting one or more EU Member States, a crisis caused by a physical threat to energy infrastructure and in the event of a political interruption of supply from third countries. In the EC's view, this includes mutual information on risks and the state of fuel stocks, technical assistance, and the creation of infrastructure to facilitate the flow of gas between Member States. This notion of energy solidarity, together with the anti-crisis mechanism, is identical to the notion of energy solidarity expressed in Regulation 2017/1938. According to Bartłomiej Nowak, it should be recognised that in order for the above-mentioned demands to become a reality, it is necessary to create both a fully functional common gas market and effective competition. For the most part, market mechanisms with the support of independent energy market regulators have the potential to provide the EU with a high level of security of supply to all Member States. Concerted action on security of supply is therefore needed, involving first and foremost transparency, solidarity and non-discriminatory policies in line with the principles of the common market⁶.

⁵ C. Mik, *Solidarność w prawie Unii Europejskiej. Podstawowe problemy teoretyczne* (Eng. Solidarity in European Union law. Basic theoretical issues), in: *Solidarność jako zasada działania Unii Europejskiej*, C. Mik (ed.), Toruń 2009, p. 46.

⁶ B. Nowak, *Solidarność i bezpieczeństwo energetyczne jako elementy polityki energetycznej UE. Wybrane prawne formy realizacji na rynku gazu* (Eng. Solidarity and energy security as elements of EU energy policy. Selected legal forms of implementation in the gas market), "Studia Europejskie" 2014, no. 2, pp. 81–82.

Where an EU Member State has requested a solidarity measure on the basis of Article 13(1) of Regulation 2017/1938, the Member State that is directly connected to the Member State requesting support or, if the Member State so decides, its competent authority or its transmission system operator or distribution system operator shall, as far as possible without creating dangerous situations, take the necessary measures. Their aim shall be to ensure that the supply of gas within its territory to customers other than those protected by solidarity support is reduced or not continued to the extent and for the duration necessary to safeguard the gas supply of the customers protected by solidarity support in the Member State requesting support. The Member State requesting support shall, in turn, ensure the effective supply of an adequate amount of gas on its territory to protected customers under solidarity support.

In contrast, under Article 13(2) of Regulation 2017/1938, a Member State shall provide a solidarity measure to another Member State with which it is connected via a third country, unless flows through the territory of that third country are restricted. At the same time, it is stipulated that the solidarity mechanism is to be used as a last resort and only applicable when the requesting Member State has:

- c) has not been able to cover the deficit in gas supply to its solidarity protected customers despite the application of the measure and despite the lowering of the standards for the supply of the commodity or the additional obligations imposed on the natural gas undertakings,
- d) exhausted all market-based measures and all measures provided in its emergency plan,
- e) notified an explicit request to the Commission and to the competent authorities of all Member States with which it is connected either directly or via a third country, accompanied by a description of the implemented measures,
- f) undertaken to pay fair and prompt compensation to the Member State providing solidarity.

The Member State requesting support shall, after consulting all Member States committed to provide solidarity support, select the most advantageous offer on the basis of cost, speed of delivery, reliability and diversification of gas supply. The Member States concerned shall make such offers on the basis of voluntary demand-side measures to the extent and for as long as possible before resorting to non-market measures. Solidarity ensures cooperation with more vulnerable Member States. Solidarity support under Regulation 2017/1938 is provided on a compensatory basis. The Member State requesting solidarity support shall promptly pay fair compensation to the Member State providing solidarity support or shall ensure its prompt payment.

Regulation 2017/1938 also provides for regional cooperation, which is to include the concept of gas emergency supply corridors in the framework of simulations made by ENTSO-G (European Network of Transmission System Operators for Gas)⁷. Regional cooperation and coordination between groups of Member States sharing a common risk is also strengthened, and mandatory regional preventive action plans and emergency plans are introduced, as well as regional risk assessments to be developed jointly by each Member State within the same risk group. In line with Annex 1 to Regulation 2017/1938, Poland has been assigned to two risk groups due to natural gas supplies from the East, i.e. Belarus and Ukraine.

In summary, the solidarity mechanism is designed to protect protected customers from the suspension of natural gas supplies on Polish territory. This is all the more important when the group of protected customers includes household customers, small and medium-sized entrepreneurs, entities providing basic social services and heat suppliers to households. If market-based measures prove insufficient to address the shortfall in gas supply required, and in view of the importance of solidarity measures of last resort, the Member State providing solidarity support should be able to use non-market-based measures, including a reduction in supply to certain groups of customers, as a second resort in order to be able to meet its solidarity obligations.

A response to the above is the *Act of 16 February 2007 on stocks of crude oil, petroleum products and natural gas and the principles of proceeding in situations of threat to the state's fuel security and disturbances on the oil market* (hereinafter: the Act on stocks), the provisions of which explicitly state that it is from consumers with a high consumption of natural gas that reductions in its demand are expected. The introduction of the instrument of limitations in the off-take of natural gas consists in temporary limitation of the maximum hourly and daily off-take of natural gas on the territory of Poland or its part. In fact, pursuant to Article 58(4) of the Act on stocks: *restrictions resulting from plans to introduce restrictions do not apply to natural gas customers in households*. The status of protected customers does not allow energy companies to apply natural gas off-take restrictions to them.

Significantly, in 2019, work began on the government's draft of a new regulation on the manner and procedure for introducing restrictions on natural

⁷ European Network of Transmission System Operators for Gas - an EU organisation established in 2009 by the operators of European transmission systems. EU TSOs work together to promote the completion of the internal market in natural gas and cross-border trade in natural gas, as well as to ensure optimal management and operation of the natural gas transmission network, including its appropriate technical development. After: Ministerstwo Klimatu i Środowiska, <https://www.gov.pl/web/klimat/europejska-siec-operatorow-systemow-przesylowych-gazu-entso-gazu-> [accessed: 20 III 2022] – editor's note.

gas off-take. The primary objective of this work was to increase the effectiveness of the mechanism for introducing restrictions on natural gas off-take, which is one of the two main measures against supply disruptions. The above was to be achieved by extending restrictions on natural gas off-take to a larger group of customers not classified as protected customers. Carrying out such a classification required the establishment of a definition of the concept of protected customer.

On 10 April 2021, the *Ordinance of the Council of Ministers of 17 February 2021 on the manner and procedure for introducing restrictions on natural gas off-take* entered into force. It regulates the matter of restrictions on natural gas off-take in line with regulatory requirements and changed market conditions resulting from the government's supply diversification policy. It also aims to tidy up and streamline the mechanism for the introduction of restrictions on natural gas off-take, which is a non-market measure that can be applied in the event of an emergency, and to facilitate the application of the regulation's provisions by operators and natural gas consumers. The relevant restrictions are intended to ensure a secure supply of natural gas to protected customers.

In § 4(1), this regulation introduces the definition of a group of protected customers who are not subject to restrictions. In order to ensure the readability and clarity of the new regulations, it was decided to define this catalogue from the negative side. Given the large number of entities covered by the definition of protected customer, it is unjustified to refer to each of them individually here, but it is nevertheless worth listing them enumeratively. The entities recognised as protected customers are:

- 1) natural gas customers in households,
- 2) entrepreneurs whose contracted capacity does not exceed 710 kWh/h, connected to the gas distribution network,
- 3) entities connected to the gas distribution or transmission network:
 - a) healthcare providers,
 - b) organisational units of social welfare,
 - c) night and heating shelters,
 - d) organisational units of family support and foster care system,
 - e) units of the National Medical Rescue System and units cooperating with that system,
 - f) entities constituting an element of the educational system, including among others kindergartens and schools,
 - g) public administration bodies and offices servicing them,
 - h) entities operating crèches and children's clubs,
 - i) water and sewage companies,
 - j) entities responsible for waste management,

- 4) natural gas consumers, insofar as they are engaged in the production of heat for a consumer taking heat in the period from 1 September to 31 May, for central heating, domestic hot water, ventilation and technology in the form of steam and hot water, or in the supply of heat to that consumer, provided that the installations of those natural gas consumers cannot be supplied with fuel other than natural gas.

It should be signalled that the guarantee of the supply of natural gas to protected customers in the contracted quantities, despite the restrictions on its consumption, will be ensured by the supplier of natural gas to protected customers communicating to the relevant operator or energy company information on the quantity of natural gas that is necessary for the supply of its protected customers⁸.

In addition, the ordinance includes the adjustment and differentiation of supply degrees (from the first to the twelfth) and the establishment of rules for informing customers of the possible application of consumption restrictions. The introduced eleventh and twelfth supply degrees correspond to the zero hourly and daily amount of natural gas taken at a given exit point from the gas system by a customer, including a protected customer. The applicable supply degrees shall be compulsorily announced to the public 10 hours in advance. This information is announced in the radio energy announcements on the Polish Radio 1 programme and on the websites of these operators.

Limitations shall be implemented in a manner that ensures the safe operation of the gas system, as well as guaranteeing the safety of persons and avoiding the risk of damage or destruction of technological facilities by enabling customers to adapt the operation of their gas installations to the reduced consumption of natural gas. Their introduction shall take place in accordance with limitation plans. The obligation to develop such plans, which stems from Article 58 of the Act on stocks, is vested in the operators of the following systems: transmission, distribution and interconnected gas systems or energy enterprises acting as operators. These plans specify the maximum hourly and daily volumes of natural gas consumption by individual customers connected to their network, for individual supply degrees. These volumes become an integral part of sales contracts, contracts for the provision of natural gas transmission or distribution services and comprehensive contracts.

⁸ *Draft ordinance of the Council of Ministers on the manner and procedure for introducing restrictions in the off-take of natural gas*, Service of the Republic of Poland, <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-rozporzadzenia-rady-ministrow-w-sprawie-sposobu-i-trybu-wprowadzania-ograniczen-w-poborze-gazu-ziemnego2> [accessed: 4 VIII 2022].

Entities covered by tariff protection

Attention should be drawn to the regulations of the *Act of 26 January 2022 on special solutions for the protection of gas fuel consumers in connection with the gas market situation*. The explanatory memorandum to the draft of this Act shows that it is intended to allow (...) *the activation of extraordinary instruments to enhance Poland's energy security and, in the short term, to support households, residents of multi-apartment buildings, as well as certain sensitive consumers*⁹. At the same time, the need to minimise price increases of gaseous fuel for the most vulnerable consumers was noted, as well as to increase the energy security of the state by guaranteeing the continuity of natural gas supplies to consumers and ensuring an appropriate level of liquidity to gas companies in order to timely settle obligations related to ensuring liquidity on the exchange market, continuity of energy supplies or remaining in readiness to provide services of an ex-officio supplier of gaseous fuel. As part of the implementation of the above demands, there is a need for specific solutions to take measures to minimise the negative socio-economic effects associated with a sudden, sharp increase in natural gas prices on the market.

The legislator, in order to protect household consumers from a surge in natural gas prices, decided to introduce into the A.E.L. a mechanism for spreading the increase in natural gas tariff prices over time (Article 62f of the A.E.L.). In addition, further measures have been taken to protect natural gas consumers who are particularly vulnerable to the effects of natural gas price increases and to take into account the fact that these entities are protected in the economic situation of energy companies trading in gaseous fuels. The mechanisms introduced are aimed at protecting customers in households, customers of natural gas in multi-apartment buildings who have not concluded individual comprehensive contracts or natural gas purchase contracts with energy companies, as well as customers carrying out public utility tasks, while at the same time introducing compensation for gas sellers selling to tariff customers.

In line with the above provisions, by the Act of 26 January 2022 on special solutions for the protection of gas fuel consumers, the catalogue of entities covered by tariff protection was expanded. To the list of household gas fuel consumers were added:

- 1) housing communities referred to in the Act of 24 June 1994 on the ownership of premises, or housing cooperatives referred to in the Act of 15 December 2000 on housing cooperatives;

⁹ *Government draft act on special solutions for the protection of gas fuel consumers in connection with the gas market situation*, Print no. 1902 of 2022.

- 2) customers other than those indicated above who, by virtue of a law, contract or other legal title, are entitled or obliged to provide gas fuel in residential premises for household consumption, in the premises of the entities referred to below (see point 3), to the extent that they consume gaseous fuel for the purposes specified in the Act or for the local production of heat consumed by households located in multi-family buildings or on the premises of the entities referred to below (see point 3), subject to the submission of the declaration referred to in Article 62 ba u.p.e;
- 3) other entities carrying out public utility tasks¹⁰, provided that they submit the declaration referred to in Article 62 bb A.E.L.

In order to obtain tariff protection, it will be necessary for these entities to submit the declaration referred to in Article 62 ba of the A.E.L. and Article 62 bb of the A.E.L., respectively, concerning the determination of the estimated proportion of gaseous fuel consumed for purposes covered by tariff protection and exempted from administrative price control. These declarations should be made prior to the conclusion of the contract for the sale of gaseous fuel or the comprehensive contract with the seller. For contracts in force on the date of entry into force of the Act, i.e. 29 January 2022, a 45-day period is provided for the submission of a declaration in order to obtain a price corresponding to the tariff with effect from 1 January 2022. The content of the declaration referred to in Article 62 ba A.E.L. and Article 62 bb A.E.L., respectively, is to consist of:

- a declaration of fulfilment of the conditions for qualification as a consumer group,
- indication of data used to determine the estimated fraction of gaseous fuel that will be consumed for the customer's needs specified in the content of the act,
- determine the estimated fraction of gaseous fuel that will be consumed for the needs described above.

The declarations submitted make it possible not only to identify the customers subject to tariff settlements, but also to determine the proportion of gaseous fuel consumed for purposes covered by tariff protection and exempted from administrative price control. Determination of the estimated part of the gaseous fuel is to be made by the consumer, in accordance with the principles indicated in Article 45a of the A.E.L. or taking into account the area of residential and

¹⁰ These include, among others, entities providing publicly funded healthcare services, organisational units of social welfare, night and heating shelters, organisational units of family support and foster care system, entities of the educational system, churches and other religious associations, entities conducting cultural activities.

commercial premises, the nature of the business conducted therein and the historical data available. Specifying in the declaration the consumption of gaseous fuel for unprotected needs in a manner that blatantly contradicts these guidelines entails liability towards the seller of gaseous fuels.

It is important to emphasise that the legislator should extend tariff protection to household consumers of gaseous fuel, housing communities and cooperatives, regardless of whether they submit a declaration concerning the part of gaseous fuel consumed for the needs of consumers entitled to such protection. These entities will therefore be subject to a special legal regime designed to counteract the effects of omissions on the part of the managers of the communities or cooperatives to which the dwellings belong. In order to ensure that the gas seller is properly informed about the part of the gaseous fuel that should be covered by the tariff, the managers of housing communities and cooperatives will at the same time be obliged to make such a declaration. However, failure to do so will not have negative consequences for residents, but only for those responsible for failing to comply with the obligation. In the event of negligence, managers will be held civilly and criminally liable. With regard to other customers, failure to submit the declaration will result in non-application of tariff protection to them.

In addition to extending the catalogue of entities covered by tariff protection until 31 December 2023 to include certain categories of customers who are entities performing public utility tasks (including hospitals, schools, crèches, kindergartens, night shelters), the Act of 26 January 2022 introduced a compensation mechanism for natural gas sellers to tariff customers, which would serve to compensate for the effects of the price freeze on the extended catalogue of tariff customers. The act also introduced the so-called price freeze mechanism for gaseous fuels at the level of prices contained in the tariff of the ex-officio seller, i.e. PGNiG Obrót Detaliczny (Article 62c(1) A.E.L.), established pursuant to Article 62f A.E.L. for the period from 1 January 2022 to 31 December 2022. This price is at the same time a maximum price, which means that customers who have previously concluded a contract with a supplier providing for a lower price shall be subject to this lower price until the expiry of the contract. Even if price reductions were to occur in 2022 and traders started to offer prices lower than the ex-officio supplier's tariff, the lower prices would apply. The adopted solutions do not allow the possibility to increase the prices and tariff rates of gaseous fuel in 2022. Gas sellers who fail to comply with the obligation to apply the frozen prices and rates will be subject to a fine of no less than PLN 1 million and no more than 15 per cent of the fined company's revenue.

In doing so, the legislator recognised that the extension of tariff protection must be combined with the previously mentioned compensation scheme for natural gas sellers. Gas sellers to tariff customers will be entitled to compensation,

i.e. the difference between the actual purchase price and the selling price according to the tariff, paid from the Price Difference Payment Fund. The compensation mechanism has been shaped as a measure to protect household and essential utility customers without providing a financial benefit to gas sellers at the same time. As this publication has been dedicated to certain groups of gas fuel consumers, this issue will not be considered further.

Summary

Energy regulation, with particular reference to the natural gas sector, is strongly focused on safeguarding the interests of the human individual, hidden under the legal definition of household natural gas consumer, vulnerable consumer or protected customer. The above is reflected in the regulations protecting customers from possible interruptions in natural gas supply and engaging energy companies in measures to ensure their uninterrupted supply. Due to the specific nature of the natural gas market, including the need to import natural gas to Poland, the continuity of supply depends on political relations between countries. It can therefore be pointed out that the dynamics of the EU's energy security policy are largely determined by the international situation. Thus, Member States should be guided by the principle of energy solidarity, provided for in Regulation 2017/1938, obliging them to act in solidarity when crises arise in the form of insufficient gas supply. The EU regulation obliged Member States to define a protected customer. Under national law, this is regulated in the Regulation of the Council of Ministers of 17 February 2021 on the manner and procedure for the introduction of restrictions on the off-take of natural gas, which is one of the two main measures to counteract supply disruptions set out in the Act on stocks. The mechanism for introducing restrictions is intended to ensure a secure supply of natural gas to protected customers.

Significant in this regard are the provisions of the Act of 26 January 2022 on special solutions for the protection of consumers of gaseous fuels in connection with the situation on the gas market, which provides for the need to introduce special shielding solutions enabling measures to be taken to minimise the negative socio-economic effects associated with the sharp increase in natural gas prices on the market. These are intended to provide support for households, residents of multi-apartment buildings and certain vulnerable consumers. The law significantly expands the group of entities entitled to benefit from tariff protection.

Against this background, it can be concluded that the regulations presented do not only serve to steer economic processes, but also safeguard social interests. This underlines the importance of the subjective dimension of energy security, which

relates to the participants in the natural gas market. In doing so, special attention has been paid to the natural gas consumer who is a basic good to be supplied with natural gas by the state. Interestingly, there is now a move away from a focus on the state as the main object of security to the individual being the most important good. Human security in particular is the most comprehensive and advanced conceptualisation of human security as a subject today¹¹.

Bibliography

Grzebiela K., *Dodatek energetyczny jako środek zapobiegający wykluczeniu energetycznemu – próba oceny polskich rozwiązań prawnych w świetle dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2009/72/WE oraz 2009/73/WE* (Eng. Energy supplement as a measure to prevent energy exclusion - attempt to assess Polish legal solutions in the light of Directives 2009/72/EC and 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council), in: *Energetyka w odśłonach*, D. Ćwik, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (eds.), Poznań 2016.

Kraśniewski M., Pikiewicz B., Ziarkowski M., *Komentarz do art. 3 ustawy – Prawo energetyczne* (Eng. Commentary on Article 3 of the Act - Energy Law), in: *Prawo energetyczne. Ustawa o odnawialnych źródłach energii. Ustawa o rynku mocy. Ustawa o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych. Komentarz*, M. Czarnecka, T. Ogłódek (eds.), Warszawa 2020.

Mik C., *Solidarność w prawie Unii Europejskiej. Podstawowe problemy teoretyczne* (Eng. Solidarity in European Union law. Basic theoretical issues), in: *Solidarność jako zasada działania Unii Europejskiej*, C. Mik (ed.), Toruń 2009.

Nowak B., *Solidarność i bezpieczeństwo energetyczne jako elementy polityki energetycznej UE. Wybrane prawne formy realizacji na rynku gazu* (Eng. Solidarity and energy security as elements of EU energy policy. Selected legal forms of implementation in the gas market), "Studia Europejskie" 2014, no. 2, pp. 75–89.

Stańczyk J., *Formułowanie kategorii pojęciowej bezpieczeństwa* (Eng. Formulation of the conceptual category of security), Poznań 2017.

Szafrański A., *Prawo energetyczne. Wartości i instrumenty ich realizacji* (Eng. Energy Law. Values and instruments for their implementation), Warszawa 2014.

¹¹ Cf. J. Stańczyk, *Formułowanie kategorii pojęciowej bezpieczeństwa* (Eng. Formulation of the conceptual category of security), Poznań 2017, p. 159.

Legal acts

Treaty on the Functioning of the European Union (Official Journal of the EU C 202/47 of 7 VI 2016).

Regulation (EU) No 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard security of natural gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010 (Official Journal of the EU L 280/1 of 28 X 2017).

Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of natural gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC (Official Journal of the EU L 295/1 of 12 XI 2010).

Act of 26 January 2022 on special solutions for the protection of customers of gaseous fuels in relation to the situation on the gas market (Journal of Laws of 2022, item 202, as amended).

Act of 16 February 2007 on stocks of crude oil, petroleum products and natural gas and the principles of proceeding in situations of threat to the state's fuel security and disturbances on the oil market (i.e. Journal of Laws of 2022, item 1537, as amended).

Act of 21 June 2001 on housing allowances (i.e. Journal of Laws of 2021, item 2021, as amended).

Act of 10 April 97 - Energy Law (i.e. Journal of Laws of 2022, item 1385, as amended).

Ordinance of the Council of Ministers of 17 February 2021 on the manner and procedure for introducing restrictions on the off-take of natural gas (Journal of Laws of 2021, item 549).

Other documents

Draft ordinance of the Council of Ministers on the manner and procedure for introducing restrictions in the off-take of natural gas, Service of the Republic of Poland, <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-rozporzadzenia-rady-ministrow-w-sprawie-sposobu-i-trybu-wprowadzania-ograniczen-w-poborze-gazu-ziemnego2> [accessed: 4 VIII 2022].

Government draft act on special solutions for the protection of gas fuel consumers in connection with the gas market situation, print no. 1902 of 2022.

Klaudia Grzebiela, PhD

Doctor of law, officer of the Internal Security Agency. Author of several scientific articles in the field of energy law, commercial law, European Union law and tax law. Graduate of doctoral studies at the University of Silesia in Katowice. During her studies, she was a member of the European Law Students Association ELSA Poland. Finalist of national legal competitions. Trainee at the European Parliament in Brussels.

The issue of multiple testing in polygraph screening – implications for internal security

Abstract Screening polygraph tests are most often conducted before a candidate is hired. Bayesian statistics help to better understand the real meaning of the test results obtained. Retesting also happens - usually when a candidate fails on the first attempt. In the article, the author considers various scenarios related to retesting and their consequences, including for the internal security of individual institutions and countries. He seeks optimal solutions so that testing procedures promote tightness in systems while remaining efficient and useful.

Keywords polygraph, testing, screening, retesting, results, interpretation, security.

Screening in various areas of life is carried out on people in whom no specific signs of abnormality or specified problems, doubts for verification have been revealed. Such examinations make it possible to determine the risk of occurrence or detection of a specific disease, disorder or undesirable behaviour. They involve the preliminary identification of a problem before the appearance of its visible symptoms. They are part of prevention, early detection and prognosis of risks.

The essence and importance of polygraph screening in personnel procedures

Among other things, psychophysiological polygraph examinations are conducted as part of recruitment procedures for work or service, in counterintelligence and anti-sabotage checks on high-risk groups (e.g., among agents, informants, persons scheduled for special assignments). Although originally polygraph examination methods were designed for investigative purposes, in the modern world (including the USA, China, Israel, the Russian Federation, many European countries, including Poland) most examinations are carried out as part of personnel procedures - both in state institutions and in the private sector. Above all, they are performed in government security agencies, law enforcement agencies and other entities whose activities are relevant to security and public order.

Polygraph screening conducted for personnel purposes simultaneously serves several functions: a) selection - starting with self-selection, i.e. deterring unsuitable candidates, who know or anticipate what the recruitment criteria may be and are aware that they do not meet them; b) preventive - by preventing and discouraging inappropriate activities - this applies both to those who seek engagement and those already employed; c) informational, detection - expanding information about the person being screened (including information that is not available by other methods), pointing to potential problems for further verification.

The literature indicates that among the most appropriate topics that candidates, for example, for officers in the uniformed services, are asked about during polygraph examinations are: issues related to intolerance (use of domestic violence, ethnic and racial slurs), involvement in criminal activities in adult life, drug use in the last few years, disciplinary actions in previous jobs¹. The selection of issues depends on the specifics of the institution and its internal policies. It may take into account, among other things, concealment of contacts with high-risk groups, materials of possible pressure or handling of classified information (if access to such information was previously granted).

In Poland, polygraph examinations are one of the stages of qualification proceedings for all special services (the Internal Security Agency (ABW), the Foreign Intelligence Agency, the Military Counterintelligence Service, the Military Intelligence Service, the Central Anti-Corruption Bureau), the State Protection Service (SOP), the Border Guard, as well as in selected cells of the National Revenue Administration (KAS), where the activities specified in the Act on the KAS are

¹ M. Handler et al., *Integration of Pre-Employment Polygraph Screening into the Police Selection Process*, "Journal of Police and Criminal Psychology" 2009, vol. 24, no. 2, pp. 69-86.

performed. As for normative acts at the level of a law or regulation, only in the case of the SOP, Border Guard, KAS and ABW is there an indication of the obligatory nature of this stage (see Article 72(1)(2) of the *Act of 8 December 2017 on the State Protection Service*; Article 31(1a)(5) of the *Act of 12 October 1990 on the Border Guard*; Article 153(2) of the *Act of 16 November 2016 on the National Revenue Administration*; § 5(1)(6)(d) of the *Ordinance of the Prime Minister of 29 November 2002 on the template of the personal questionnaire and the detailed principles and procedure for conducting the qualification procedure for candidates for service in the Internal Security Agency*). In the Military Police, polygraph examinations are subjected to persons considered for “positions requiring special aptitude” (see Article 8a(8)(1)(d) of the *Act of 24 August 2001 on the Military Police and Military Ordnance Authorities*). Similar provisions, theoretically limiting the number of candidates subject to such examinations, can be found in the legal acts regulating the functioning of the listed special services. In reality, however, the list of positions requiring special predispositions or skills covers all posts of officers, i.e. the so-called uniformed posts (as a rule, it does not apply to civilian employees). At the same time, the legislation contains certain ‘loopholes’ allowing the polygraph examination to be omitted, e.g. with regard to officers transferring between services (this is the case, for example, in the SOP - see Article 72(1)(1)(b) of the aforementioned Act on the SOP; see also Article 50(3) of the *Act of 9 June 2006 on the Central Anti-Corruption Bureau*).

The optional pre-employment polygraph examination is also allowed in the police force. However, experience to date does not indicate that this instrument is routinely used, except for internal recruitment in the Bureau of Internal Affairs.

Each of the aforementioned institutions also has a legal basis for subjecting not only candidates but also officers to polygraph tests. Although the nature of these examinations implies that they are voluntary (or at least non-coercive), in practice, an unjustified refusal to undergo polygraph tests will be treated as a disciplinary offence, since the referral to the examination (usually within the competence of the head of the service concerned) is a form of service order. In the case of applicants, the examination is voluntary in the sense that the application to the service itself is the result of free will. On the other hand, the qualification procedure of an applicant who refuses to participate in the examination will result in a decision to refuse admission to the service.

A separate issue is the need for cooperation between the expert conducting the polygraph test and the person being tested. Obtaining reliable test results requires following the instructions of the examiner. Revealing symptoms of deliberate non-cooperation on the part of the examinee (including through the use of so-called distractions) leads to an opinion equivalent in effect to test

results indicating deception. In these circumstances, it is usual to stop at one test, without the possibility of retesting. Furthermore, if the rejection of a candidate for service is a consequence of the result of a polygraph examination, it is either because of disqualifying statements he or she has made during the examination or because of unremovable doubts about the reliability of the answers given during the tests that ended with unfavourable results.

The polygraph examination as a stage of the uniformed service qualification procedure is intended to help assess a candidate's aptitude, but above all it provides recruiters and security division officers with a valuable tool in managing risk in the institution. It is not the only and sufficient tool for making specific personnel decisions, and is used in parallel with other procedures. Nevertheless, due to its effectiveness in eliciting hitherto unknown information from the candidate, as well as the high diagnostic value of the tests themselves, it is an extremely important stage, and any doubts that remain afterwards can hardly be simply ignored.

There is probably no test in any part of life that has perfect sensitivity and specificity and thus gives one hundred per cent accurate indications and is perfectly usable (never produces inconclusive results). The tests used in polygraph examinations also have their limitations. The idea, however, is to accept a level of probability that minimises the percentage of false identifications, both incriminating innocent, honest persons (type one error) and relieving guilty, lying persons (type two error)².

Policy-makers at an institution are unlikely to be aware (or rarely are) that they can work out rules with polygraphers that define testing priorities, the limits of error tolerance, i.e. how thick the mesh of the sieve can be to make it effective on the one hand and to make the whole process run smoothly on the other. These could be policies that apply to all testing, or could be specific to particular subject areas covered in testing. A more restrictive policy would need to be considered for counter-intelligence issues, for example. Polygraphers would continue to look for the same diagnostic features of polygraph records, the only change would be in the decision rules (numerical grade thresholds) that translate into final test results. This is a problem that requires answering two questions that go hand in hand: 1) what percentage of insincere people (and in what subjects) can be accepted to pass imperceptibly with more liberal criteria, and in return not deprive a larger group of the sincere ones of the chance they deserve, and increase the number of people who make it to the next stage of recruitment?; 2) how much can the procedure be sealed so as to more effectively reject undesirable, insincere

² Cf. R. Eggleston, *Sixth Wilfred Fullagar Memorial Lecture: Beyond reasonable doubt*, "Monash University Law Review" 1977, vol. 4, no. 1, pp. 1-2.

individuals and consequently misjudge a proportionally larger number of blameless candidates who would be unlucky enough to have a false alarm, and somewhat block the admission; 2) how much can the procedure be sealed so as to more effectively reject undesirable, insincere individuals and consequently misjudge a proportionally larger number of blameless candidates who would be unlucky enough to have a false alarm, and somewhat block the permeability of the whole procedure? Statistics point to a golden rule in this respect, but does it correspond to the real interests of the institution and, more broadly, to the interests of the state?

When all scientifically validated tests - both screening and diagnostic (single-strand) - are considered, their average accuracy was estimated at 87.1% (screening tests are 85% accurate and single-strand tests 92.1%, with inconclusive result percentages of respectively: 12,5% i 8,8%). A meta-analysis published by the American Polygraph Association in 2011 provides detailed data on the parameters of individual tests meeting the criteria for scientific validation³. No similar analyses have been carried out since then, and the results of the few new empirical studies have been published either separately or as a supplement to the aforementioned 2011 report⁴.

In turn, the statistical reference data collated within the available material on recognised test data analysis systems allows for a mathematical representation of the meaning of specific test results - determining how strong a result we are dealing with and expressing the degree of confidence of the investigator⁵. In this way, *p*-values are determined, i.e. the probability of a particular outcome or an even more extreme outcome than the null hypothesis, which would assume that for this outcome there is no difference between people answering critical questions honestly and dishonestly. Alternatively, one can use a chance category that describes how many times more likely a given hypothesis is to be true than false. But beware - even if such data are available and, for example, indicate misleading questions about the commission of an act, they are not equivalent to the actual probability of such

³ American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Techniques*, "Polygraph" 2011, vol. 40, no. 4.

⁴ See eg.: *Addendum to the 2011 Meta-analytic Survey – the Utah Four-Question Test ("Raskin Technique") / ESS*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2020, vol. 49, no. 2, pp. 73–81.

⁵ Cf. R. Nelson et al., *Using the Empirical Scoring System*, "Polygraph" 2011, vol. 40, no. 2, pp. 67–78; R. Nelson, *Multinomial Reference Distributions for the Empirical Scoring System*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2017, vol. 46, no. 2, p. 115; the same, *Multinomial Cutscores for Bayesian Analysis with ESS and Three-Position Scores of Comparison Question Polygraph Tests*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2020, vol. 49, no. 1, pp. 61–72.

an event occurring. We learn only and up to how often a test result obtained occurs in a specific population (e.g. misleaders). Alternatively, how the odds - the ratio of the probability of a given hypothesis to the opposing hypothesis - change after a given test result.

It is impossible to ignore the so-called baseline indicator, which tells us what initial chances can be assigned to the occurrence of a given event or trait in the population under study. The likelihood of a psychologist accurately diagnosing a personality disorder when examining a group of service candidates will be different from that in a population of psychiatric hospital patients. More virus infections are to be expected in the symptomatic patient group than among the asymptomatic patients. The chance of a spy in the population of anglers is presumably lower than in the population of people applying for employment in places involving access to classified information. It is worth bearing in mind that even the most accurate test that purports to detect something that is scarce in a given sample group will yield a higher number of false positives than the same test (or even a less accurate test) performed in an analogous group of people, many of whom have the trait sought.

It is not possible to perfectly translate into numbers all the circumstances that support a given hypothesis. Therefore, even if such an attempt is made, it will only be a rough estimate. For example, let us imagine that three castaways arrive on a deserted island in a raft, one of whom is murdered by a stabbing. None of the other arrivals admits guilt. Assuming that no circumstances are revealed that would support a particular personal version, there is an equal chance of guilt (1:1) for both subjects prior to the examination - the base ratio is therefore 0.5. Generally in polygraph examinations, this is the ratio assumed at the start of the reliability diagnosis. This is the only assumption that can be fairly applied in everyday practice, but it is also purely theoretical, even utopian. In real life, there are many different circumstances that will affect how likely a hypothesis is. In the example under discussion, these would include, for example, possible traces of the crime (other than memory traces).

If a person subjected to polygraph testing responds to critical questions in a significant way, as people who lie or conceal usually do, and other reasons are unlikely - then by reductive inference he or she is indeed deemed to be lying. Once it is accepted that one of the castaways is lying, and other evidence does not provide a compelling case for his innocence and does not incriminate the other, the former is most likely to be found guilty. This can be an unreliable approach - a true corollary sometimes leads to a false rationale (the opposite of deduction, where a prior set of true premises always leads to an unquestionable conclusion). In everyday life, however, much of our reasoning looks similar, subjectively, although we may not literally be recalculating the strength of arguments every time. We need resolutions,

decisions, even when we rely on information that is to some extent uncertain. A court that determines a particular state of facts is giving expression to its sufficient conviction that other versions are improbable in relation to the one it has finally accepted. If absolute certainty were required, it is true that no innocent would ever be harmed (the actual number of miscarriages of justice remains unknowable and unknowable anyway), but neither would any criminal be punished.

Limitations of multiple testing

The legislation for the various institutions approaches the issue of repetition in the qualification procedure in different ways. For some entities, there are no specific provisions that refer to polygraph examinations in this aspect. In turn, for example, in § 14 of the *Ordinance of the Minister of Finance of 28 March 2018 on conducting a psychophysiological examination, physical fitness test and psychological examination of officers of the Customs and Fiscal Service*, it can be read that (...) *if the result of the conducted psychophysiological examination is inconclusive and it is not possible to draw up a report on its basis, (...) the examination may be repeated once, on the basis of the same application, within a period not exceeding 30 days from the date of obtaining this result.* There also appears to be no formal impediment to ordering a further examination with a separate request.

Based on the exchange of experience between polygraphers at national and international seminars, it can be concluded that in some institutions, only tests completed with inconclusive results are repeated and when new circumstances arise about the candidate that require verification by polygraph examination. In others, it is the practice to repeat the examination as a 'second chance', i.e. it is also performed if the first one yielded unfavourable indications in the tests, while at the same time it did not elicit statements from the person examined that the examining body would consider disqualifying after reading the report. It would appear that such repetition is not permitted everywhere. For example, in the provision contained in § 5(5) of the Ordinance on qualification proceedings for service in the ABW introduced in the amendment of 31 January 2022 (*Ordinance of the Prime Minister of 31 January 2022 amending the Ordinance on the template of the personal questionnaire and the detailed principles and procedure for conducting the qualification procedure for candidates for service in the Internal Security Agency*) indicates that the repetition of one of the stages of the procedure (including the psychophysiological examination) is possible (...) *in the event of the emergence of new circumstances concerning the candidate that may affect the outcome (...), in order to clarify the doubts that have arisen.* Without an indication of new circumstances (which could include any

additional statements made by the candidate or information learned about him/her from other sources), a repeat examination should therefore be considered pointless. To ignore this requirement would not only be contrary to the law, but also questionable on methodological grounds, as discussed later in this article.

Undoubtedly, each case requires an individual approach and is also subject to multidimensional analysis at several levels of the hierarchical structure at the top of which is the head of the office or institution concerned. It is not possible to apply a single measure to all, as each person is inherently different. It is understandable and justifiable, and even in some situations worthy of support, that there is an unequal approach to candidates for service and to officers and staff who are already in service (and often have a lot of seniority). This can be explained with an example. In both cases, polygraph screening was carried out (in the candidate's case, it was a typical test performed before admission, and in the officer's case, it was a follow-up test). Both provided doubts related to some issue (even an identical one, e.g. regarding the use of illegal psychoactive substances). Decision-makers considering next steps have the hypothetical candidate on one side and the officer on the other. In the case of the former, a possible rejection of the application means not taking a risk that need not materialise, but also the consequences, the losses are small. The only labour and financial resources invested are related to carrying out the earlier stages of the selection procedure. The candidate himself, apart from his own time for holding a few meetings and travelling, has also not managed to invest much. The situation is different for an officer for whom a specific investment has been made for training. This is a person who already has specific knowledge, knows the secrets and has probably contributed more or less to the development of the institution. In the case of a candidate, it is necessary to assess whether a given circumstance signalled after a polygraph examination may translate negatively into his or her functioning in the workplace or service. In the case of an employee, whether a similar circumstance is also likely to cause serious problems, but more importantly, whether it has so far caused them. If not, is the employee promising improvement and is it possible to apply supportive or sanctioning measures. To better illustrate these differences, one can refer to a partnership relationship. When, at the first meeting, one person does not like the behaviour of the other, it is very likely that this will also be the last meeting. On the other hand, in a longer-lasting relationship, with closer formal ties and shared experiences, an attempt is usually made to draw attention to a problem or to force a change before saying goodbye. If this is successful, there is a strengthening of the relationship. However, the repetition of undesirable behaviour means that the motivation to seek agreement decreases and there is room for more radical solutions.

This differentiated approach can be seen in the assessment criteria set for the medical panels. They probably take into account the fact that diseases can be acquired in the course of service, including in connection with service. The *Ordinance of the Prime Minister of 15 April 2003 on the assessment of physical and mental capacity for service in the Internal Security Agency* states that “unilateral hearing loss in the low and medium frequency band” disqualifies a candidate, but does not disqualify an officer scheduled for further service. The same is true for, inter alia, “neurotic disorders under treatment, promising improvement” or “harmful use of alcohol and drugs”.

Different institutions, both in Poland and internationally, have different approaches to polygraph retesting with the substantive scope of the examination unchanged. The related decisions are either routine, procedural (regardless of the result of the first examination) or ad hoc (depending on the result - indicating the candidate’s sincerity or insincerity, or possibly the lack of a clear conclusion). In the first case, the polygraph examination initiates and crowns the recruitment process. In the second, inconclusive examinations are generally repeated - without much controversy. In some subjects, tests with a result of “NDI” (no deception indicated) are repeated - as if to be sure - and the opposite results end the procedure. In others, on the contrary, a repeat is ordered in the event of a “DI” (deception indicated) result, and a result favourable to the subject allows the procedure to continue. What are the implications of the above solutions? Each has its advantages and disadvantages. Depending on the specifics of the institution, some may be more optimal, others less so.

The average polygraph screening carried out as part of recruitment procedures consists (omitting other stages of the examination, such as the pre-test interview) of a multi-problem test (containing questions related to a list of key issues when assessing a candidate’s suitability for a job or service). Once significant changes in physiological responses have been identified, the polygrapher usually decides on a second test (in which case a de facto retesting is already carried out during the first examination). This second test is usually chosen from the group of diagnostic (single-threaded) tests, with higher accuracy, specificity (however, still - due to the broad scope of the critical issue, e.g. the commission of a crime, without indicating the category, even more so without referring to the act at a specific time and place - the test maintains its screening character).

It is recommended that the repeat test should be different from the first (in an ideal world, not only the test, but also the instrument, the analytical method and the investigator himself should be different). This is to prevent the same non-random cause that may have previously been responsible for the error from

occurring again under unchanged conditions⁶. The desire to ensure objectivity and immunity from the influence of previous information should also prompt the next polygrapher not to be familiar with the results of previous tests. There remains the practical problem of adequate preparation for such testing. Sometimes it is not possible to replace the person who conducted the previous examination. In such cases, it is best for the examiner to strictly follow a structured interview procedure, to use techniques that are less dependent on the personal characteristics of the polygrapher, e.g. "DLC" (directed lie comparisons) control questions, to be assisted by computer-assisted algorithmic analysis of the recorded records, to undergo quality control with blind interpretation of the charts.

After a test result indicating insincerity is obtained, sometimes further auxiliary tests are carried out, guiding on more specific aspects of the revealed problem. It should be noted that in many institutions, particularly in the United States, the examination is limited to one screening test only, and a second test is performed exceptionally. This may happen if, in the course of this examination, the candidate makes a new statement justifying a follow-up verification (on the principle of - is this really all that should have been added, or does the problem remain and lie in yet another memory or memories that the examinee has not provided).

During screening, it is not known what the initial probability of a given trait of the population being tested is. For this reason, in polygraph examinations a 1:1 chance is assumed as standard (it is equally likely that the respondent will be sincere and will be insincere). We do not know in advance (however, we are not completely powerless when making estimates⁷), During screening, it is not known what the initial probability of a given trait of the population being tested is. For this reason, in polygraph examinations a 1:1 chance is assumed as standard (it is equally likely that the respondent will be sincere and will be insincere). It is impossible to know in advance (however, we are not completely powerless when making estimates) what proportion of the recruitment population is concealing, for example, drug use or contacts with high-risk groups. Intuitively, however, one can assume that the former will be more numerous than the latter. Consequently - if positive (i.e. these bad) test indications are obtained, the probability that the indication is true will be higher with regard to drugs than, for example, espionage. This can

⁶ Cf. R. Nelson, F. Turner, *Bayesian Probabilities of Deception and Truth-telling for Single and Repeated Polygraph Examinations*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2017, vol. 46, no. 1, p. 62.

⁷ Approximate numbers can sometimes be drawn from various sources of information - historical data, scientific studies, surveys, police statistics, court statistics and others. For comparison - an interesting method is to study the concentration of viruses in wastewater as an attempt to monitor the actual epidemiological situation.

be shown in numbers. The probability of a respondent having a trait signalled by a test (e.g. hiding something about drugs) can be calculated as follows (making the hypothetical assumption that 20% of the population had personal experience with drugs):

$$\begin{aligned} & \text{A posteriori probability after a positive test ("SR"/"DI")}: \\ & = \frac{\text{initial probability of a lie} \times \text{index of test sensitivity}}{(\text{initial probability} \times \text{test sensitivity}) \\ & \quad + [(1 - \text{initial probability}) \times \text{false positive rate}]} \end{aligned}$$

If the screening test was conducted in a standardised “DLST” (Directed Lie Screening Test) format and an “ESS” (Empirical Scoring System) was used to analyse the data, it is known to have a sensitivity of 0.809 and a false positive (FP) rate of 0.146⁸. The analysis of the polygraph records concludes with the opinion: “SR” (significant responses) as a consequence of the respondent’s way of responding to a question about hiding drug-related information. When the available figures are substituted under the above formula, one obtains:

$$\text{a posteriori probability} = \frac{0,20 \times 0,809}{(0,20 \times 0,809) + [(1 - 0,20) \times 0,146]} = 0,58$$

In the situation described in the example, after one screening test it was estimated that the probability of the hypothetical respondent hiding a drug problem was 58%. Is this low? Seemingly. Although, if only the average accuracy of the “DLST” test of 85.8% has been taken into account so far in drawing conclusions, the difference is apparent.

We will be faced with even less certainty if the ‘alert’ from the screening test occurs at an incident whose real-life occurrence in the sample population is even rarer than for the drugs used in the example. Let it be contacts with foreign special services. It can be subjectively assumed that 1% of the candidate population was involved in such and the same test (“DLST”) was performed, ending with a positive indication. When the data are substituted into the formula, it can be concluded that after the test, the probability that the respondent is a spy is only 5.3%. Stopping at this stage would result in the majority of such indications being realistically false.

⁸ American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey...*, p. 244.

This is why, among other things, during the COVID-19 pandemic, those who believed that widespread testing of the entire population did not make sense, as many people would have ended up in isolation for no reason, especially at a time when the assumed incidence rate among the general population was already relatively low. Testing everyone would have been a rational action at most during the peak of the pandemic. The correct approach was to refer people for additional diagnostic, genetic PCR-type tests after a positive indication of a rapid, antigenic screening test. A similar course of action applies to polygraph tests.

Indications of screening tests are rightly treated as a reason for further testing. It makes sense to carry out another, preferably more accurate, test from the range of diagnostic tests after such an initial test. Using the hypothetical study described in the article as an example, it is possible to observe how the drug situation will change after a further test. Before the test, it was estimated that the probability of the subject coming into contact with drugs was 20%. After the screening test, this probability increased to 58%. An additional test - a diagnostic test, e.g. in the standardised "You-Phase" format ("Backster Bi-Zone"), with an average accuracy of 90.4%, is administered. The "ESS" system will again be used to analyse the test data. The test is then characterised by a sensitivity of 0.845 and a false positive rate of 0.138⁹. The analysis concludes with a "DI" resolution. The data must be substituted into the formula for the a posteriori probability (the a priori probability after the first test and before the second test is 0.58).

$$\text{probability after test 2} = \frac{0,58 \times 0,845}{(0,58 \times 0,845) + [(1 - 0,58) \times 0,138]} = 0,89$$

At this stage, the degree of certainty that the problem exposed after the first screening test is indeed present is already much higher. After test two, the probability has increased to 89%.

The statistical properties of a given test (e.g. sensitivity, specificity, decision error rate) do not always directly translate into conclusions about the actual strength of the relationship between two variables in a statistical population. As Raymond Nelson and Finley Turner note, Bayes' theorem helps to describe real-world relationships more effectively and accurately, given the initial assumptions that have been made about a research problem¹⁰.

⁹ Ibid, p. 240.

¹⁰ See: R. Nelson, F. Turner, *Bayesian Probabilities of Deception...*, pp. 53–80.

For the sake of tidiness, a variant of the screening test, in which no significant changes in physiological responses are recorded, e.g. with questions about crime and the existence of pressure materials on the respondent, should still be presented. Let us assume that only one test in the standardised format “USAF MGQT” will be used throughout the research process and the data analysis will be carried out according to the rules of the “federal system”, on a 7-item scale. Under these conditions, the specificity of the test is 0.538. In turn, the percentage of false negative (FN) results is 0.079¹¹. The result obtained is “NSR” (no significant responses). No data are known to adequately adjust the initial (a priori) probability, so the standard (0.5) will be adopted. The formula should be modified accordingly:

$$\begin{aligned} & \text{A posteriori probability after a negative test ("NSR"/"NDI")}: \\ & = \frac{\text{initial probability of sincerity} \times \text{test specificity index}}{(\text{initial probability} \times \text{test specificity})} \\ & \quad + [(1 - \text{initial probability}) \times \text{false negative rate}] \end{aligned}$$

Then substitute the data:

$$\text{a posteriori probability} = \frac{0,5 \times 0,538}{(0,5 \times 0,538) + [(1-0,5) \times 0,079]} = 0,87$$

After this test, the realistic probability that the respondent was not lying when claiming not to have committed crimes and not hiding circumstances that constitute potential pressure material was 87%. Before the test, the hypothesis of truthfulness was assumed to be 50% likely, and after the test, this probability increased by 37 percentage points.

The encouraging results of the two-stage testing model described above in a hypothetical study with a drug problem disclosure might make one wonder whether doing more tests on the same topic might not be the right thing to do, since the probability of an accurate diagnosis increased so much after the second test. Well, the matter is not so simple, the benefits are only apparent and the risk of incorrect conclusions dangerously increases. Moreover, so far only indications that are consistent with each other (in the direction of indicating insincerity) have been considered. Meanwhile, a situation may arise where the results of two consecutive tests (no matter whether performed as part of one study or during two separate encounters) diverge (usually a “DI”/“NDI” discrepancy). If the subject does

¹¹ American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey...*, p. 244.

not make significant follow-up statements between these tests (e.g. by admitting to an incident), this will not be a common case. Nevertheless, it is possible for various reasons (these reasons will not be discussed further here, as this is a topic for a separate study; for the purposes of this analysis, only the properties of the tests themselves have been considered).

When the polygraph examination is the last or one of the last stages of the recruitment process, the candidate will usually have had an initial interview, a psychological examination and other tests - e.g. knowledge, fitness tests, may have already received the opinion of the relevant medical panel, and may have been subject to checks (including criminal records or environmental interviews). HR cells (especially in the face of increased staffing needs) will therefore be reluctant to stop at one unfavourable polygraph test result, which would in a way nullify the efforts made so far. This increases the motivation to have a 'second chance' examination. Sometimes, in such a situation, the candidate will complete information about himself/herself that he/she did not provide during the first examination, and this will make it possible to successfully complete the recruitment process. It also happens that the new statements do not appear and the subsequent test results in a particular outcome - more often consistent with the outcome of the basic test, but sometimes the opposite. Which result is then more reliable? Perhaps a third test should be considered necessary in a discrepancy situation? All the scenarios described are controversial - including the first one (which assumes supplementary information), which is theoretically the clearest. In the case of a candidate who has corrected his or her position (i.e. finally admitted something that was hidden at the beginning), there may be a conviction that it is worth taking the risk of lying the first time, keeping quiet about something, because the institution will tolerate it and there will be the possibility of a possible correction, and with a stroke of luck - it will work the first time. The other scenarios, on the other hand, give rise to certain consequences related to the nature of screening tests and the inevitability of a certain number of false results - both positive and negative.

The study by William Yankee and Douglas Grimsley shows that, on the one hand, although no statistically significant differences were found between the accuracy of the test performed during the first test and the repeat test on the same issue (which is a good indication of the reliability of the test), on the other hand, an increase in the number of false negatives was observed in the case of subjects acting as misleaders, and the overall accuracy (after excluding inconclusive results) dropped from 87% to 76% (perhaps a consequence of the phenomenon of habituation, i.e. gradual habituation to repeated test stimuli, perhaps the use of some psychological defence mechanisms) - there is no certain answer in this regard). In contrast, the situation hardly changed at all in the sincere group (100% and 96% correct

indications respectively)¹². One searches in vain for empirical studies showing the opposite trend. This therefore gives food for thought on which result to consider more reliable in a situation of divergence and transformation from “DI” to “NDI” (leaving aside whether there was a change in the research context between the first and second surveys through new statements made by the candidate).

Let's see how a recruitment procedure to an institution might look statistically for, say, the total number of applicants per year. A hypothetical scenario is that 750 candidates take part in the selection procedure. According to the subjective, a priori calculations of the recruiters, 20% of this population has undesirable characteristics. Not counting the demonstration test, with which the essential stage of any polygraph examination begins, everyone was screened in the aforementioned “DLST” format and using the “ESS” analysis system, with the following parameters: sensitivity - 0.809; FP - 0.146; specificity - 0.751; FN - 0.112. What numbers should be expected? In the context of retesting, inconclusives (INC) and indications of insincerity (more precisely, SR - significant reactions) are mainly in the field of attention. After taking into account the mentioned parameters, the following measures will be obtained:

- test sensitivity (0.809) x initial probability of insincerity (0.2) x number of subjects tested (750) = 121 true positives;
- test specificity (0.751) x initial probability of honesty (0.8) x number of subjects tested (750) = 451 true negatives;
- FN (0.112) x initial probability of insincerity (0.2) x number of subjects tested (750) = 17 false negatives;
- FP (0.146) x initial probability of honesty (0.8) x number of subjects tested (750) = 88 false positives;
- the remaining tests qualify as inconclusive (750 - 677 = 73).

If the interview process had been completed at this stage, the employer would have thanked 88 (11.7%) candidates to whom it might have given a chance. At the same time, he would have accepted 17 (2.3%) of those he would have preferred not to employ. 73 (9.7%) would have had to be invited for another test because of an inconclusive result. The rest of the staffing decisions - concerning 572 out of 662 people (86.4%) - would have been correct.

Polygraph screening typically uses a ‘successive hurdles’ approach. Negative test results (i.e. those that indicate no problem - “NSR”, “NDI”) close the case and provide a pass for the candidate to proceed. Positive results, on the other hand, require additional testing or other verification activities before they are considered

¹² W. Yankee, D. Grimsley, *Test and Retest Accuracy of Psychophysiological Detection of Deception Test*, “Polygraph” 2000, vol. 29, no. 4, pp. 289–298.

the basis for any action or decision. There is also, of course, repetition of inconclusive tests.

Tests (both first and subsequent) can produce results that are accurate or inaccurate, consistent with each other and divergent. If it is assumed approximately that the average accuracy of a screening test is 85%, the following variants of results are obtained:

- two independent tests with correct and concordant results: $0.85 \times 0.85 = 0.72$;
- two independent tests with inconsistent and consistent results: $0.15 \times 0.15 = 0.02$;
- the sum of the expected concordance of the two independent tests will be: $0.72 + 0.02 = 0.74$ and vice versa - in 26% of cases a potential discrepancy in the results has to be accounted for;
- combined accuracy of two independent, consistent tests: $0.72 / 0.74 = 0.97$.

Let us further extend the variants described with a case study involving two tests during the first examination (screening and diagnostic, accurate at 85% and 90% respectively)¹³, followed by a repeat examination expected by the client, with a different polygrapher performing a third test (diagnostic, accurate at 90%):

- three tests with correct and consistent results: $0.85 \times 0.90 \times 0.90 = 0.69$;
- three tests with incorrect and consistent results: $0.15 \times 0.10 \times 0.10 = 0.0015$;
- the sum of the expected concordance of the three tests will be: $0.69 + 0.0015 = 0.6915$; on the other hand, in approximately 31% of cases, there may be divergent results. As can be seen, with each successive test, the probability of a different result from the previous one increases, and consequently the risk of error also increases, if only the last test with a change is taken as the basis for the conclusion;
- the combined accuracy of the three consistent tests will be: $0.69 / 0.6915 = 0.998$.

Let's go back to the sample selection procedure described, in which 750 candidates took part. After the first test, 209 people scored positive and were referred for a retest. The PPV (positive predictive value), i.e. how many of the positive results are true, is now 0.727. This means that the initial probability of misrepresentation assumed by the recruiters increased from 20% to 72.7% after

¹³ A caveat is that tests performed by the same investigator in the same activity - even if the type of test is changed - are not fully independent of each other. Some of the variables that do not affect the results co-occur. The example presented represents a certain simplification - as if we were dealing with independent tests every time. More on this topic: R. Nelson, J. Kircher, M. Handler, *How to Calculate the Expected Agreement and the Combined Accuracy of Two Test Results*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2018, vol. 47, no. 1, pp. 18-25.

the first test in the group with positive results. The NPV (negative predictive value), which indicates the percentage of true negatives, was instead estimated at 0.273. After applying the “You-Phase” / “ESS” test, the result is then:

- 128 true positives = test sensitivity (0.845) x PPV (0.727) x number of subjects tested (209);
- 43 true negative results = test specificity (0.757) x NPV (0.273) x number of subjects tested (209).

The following false results will not be avoided:

- 20 false negatives = FN (0.134) x PPV (0.727) x number of subjects tested (209);
- 8 false positives = FP (0.138) x NPV (0.273) x number of subjects tested (209);
- the remaining results will qualify for the inconclusive set (209 - 199 = 10).

The figures show inexorably that a second round of tests would make it possible to correct falsely incriminating results in 43 people (21% of retests, so quite good), but the side effect would be 20 more false negatives. This unfortunately means that, under the conditions presented, almost one in three tests with a negative result turns out to be false (32%) and, in absolute numbers, even more undesirables will thus be admitted to the institution than during the first tests, but then more than 3.5 times as many candidates took part. In such a situation, it remains to be hoped that the other ‘fuses’ will not fail. However, if the polygraph test is positioned almost at the end of the proceedings, there may not be many left.

Conclusions and recommendations

The above considerations are intended to encourage not the numerical estimation of everything, but the correct interpretation of the meaning of the results of the various tests (including polygraphs), the attribution of appropriate weight to them, the adjustment of decision-making processes to this, and an awareness of the potential consequences of various actions, e.g. the profit and loss balance of retesting.

The accuracy of testing only increases when successive trials produce consistent results. Repeated testing of unsuccessful candidates only corrects downwards the number of false positives, but - to the disappointment of many or wilful ignorance - does not generally increase testing accuracy with results different from the first time. A similar phenomenon would occur if only those candidates who managed to pass test 1 unchallenged were repeatedly tested. This would

succeed in eliminating from recruitment some of the unreliable people who passed the first sieve, but overall it would not look any better either.

The inevitable increase in the number of false negative indications during repeat examinations creates a pressing need to find a solution to this problem. Certainly, the situation is not acceptable in institutions sensitive to national security. So either these ways will be found, or it would be advisable to put an end once and for all to the 'corrective' tests and try to verify doubts with other tools (if they exist and are effective enough). One solution is to question the candidate thoroughly about critical issues, even though he or she has successfully passed the test, or - alternatively - to rely on the examiner's intuition in taking the direction of further conversation. Nelson and Turner conclude that such an approach would, however, reduce polygraph tests to a pseudoscience¹⁴. Neither researchers nor practitioners therefore have perfect answers.

One can refer once again to the experience of the COVID-19 pandemic and recall periods when exit from isolation had to be preceded by two consecutive negative test results. The pattern was: positive test result 1 (isolation), negative test result 2 (hope for end of isolation), negative test result 3 (recovery status). This analogy is very pertinent to polygraph examinations, when one starts with a positive result of the first test and thinks about the next or subsequent tests, which may give a negative result. Moreover - the accuracy of the testing is also similar, as is the division between screening and diagnostic tests. Thus, if an "SR"/"DI" result is followed by an "NDI", one should consider one more confirmation, one more test.

New statements made by the candidate in relation to a critical issue that threatens them after the first test create different research circumstances. They may be a viable cause, an explanation for the recorded bodily reactions, but they still do not provide assurance that the candidate is still not hiding something. Without the emergence of new circumstances, logical arguments for retesting are not properly seen.

In summary, an additional test is highly recommended after a positive (unfavourable) result of the first screening test. However, if a second test has already been performed at the first screening (and this is most often the case), a further test (meaning a third test and possibly more) is not recommended. The risk of false negative results outweighs the benefit of reducing the indication of false positives.

Since there is no phenomenon in the form of a perfect test, it is impossible to ensure that the interests of the applicant and the host institution are equally protected (especially with regard to ensuring internal security and the protection of classified information). Therefore, something has to be decided.

¹⁴ R. Nelson, F. Turner, *Bayesian Probabilities of Deception...*, p. 71.

In different decision-making procedures, priorities are shaped somewhat differently. In a criminal trial, the principle of *in dubio pro reo* applies (Article 5 § 2 of the Code of Criminal Procedure). The protection of classified information is given priority over other legally protected interests in clearance proceedings (Article 24(4) of the *Act of 5 August 2010 on the Protection of classified information*).

The internal security of the institution undoubtedly takes precedence over the interests of the candidate in selection proceedings for employment or service. In other personnel proceedings - investigations, disciplinary proceedings - the priority is to ensure that an innocent person is not held accountable, and in the case of those who have made a mistake, it is important to assess whether they are likely to improve. By contrast, when recruiting for a job or service, it seems more important that an undesirable person (especially in terms of some relatively riskier aspect than others - e.g. counter-intelligence) is not taken on, even at the cost of some (small) percentage of misjudged people, but still without incurring more expense and mutual obligations on the employer-employee line. The imprudent 'pushing' of such candidates through the commissioning of successive tests until one favourable test result (with an increasing probability of a false negative result) would result in the entry into the structures of the institution concerned of persons who, in extreme circumstances, could pose a threat to state security.

Bibliography

Addendum to the 2011 Meta-analytic Survey – the Utah Four-Question Test (“Raskin Technique”) / ESS, “Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2020, vol. 49, no. 2, pp. 73–81.

American Polygraph Association, *Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Techniques*, “Polygraph” 2011, vol. 40, no. 4.

Eggleston R., *Sixth Wilfred Fullagar Memorial Lecture: Beyond reasonable doubt*, “Monash University Law Review” 1977, vol. 4, no. 1, pp. 1–2.

Handler M. et al., *Integration of Pre-Employment Polygraph Screening into the Police Selection Process*, “Journal of Police and Criminal Psychology” 2009, vol. 24, no. 2, pp. 69–86.

Nelson R., *Multinomial Cutscores for Bayesian Analysis with ESS and Three-Position Scores of Comparison Question Polygraph Tests*, “Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice” 2020, vol. 49, no. 1, pp. 61–72.

Nelson R., *Multinomial Reference Distributions for the Empirical Scoring System*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2017, vol. 46, no. 2, pp. 81–115.

Nelson R. et al., *Using the Empirical Scoring System*, "Polygraph" 2011, vol. 40, no. 2, pp. 67–78.

Nelson R., Kircher J., Handler M., *How to Calculate the Expected Agreement and the Combined Accuracy of Two Test Results*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2018, vol. 47, no. 1, pp. 18–25.

Nelson R., Turner F., *Bayesian Probabilities of Deception and Truth-telling for Single and Repeated Polygraph Examinations*, "Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice" 2017, vol. 46, no. 1, pp. 53–80.

Yankee W., Grimsley D., *Test and Retest Accuracy of Psychophysiological Detection of Deception Test*, "Polygraph" 2000, vol. 29, no. 4, pp. 289–298.

Legal acts

Act of 8 December 2017 on the State Protection Service (i.e. Journal of Laws of 2023, item 66, as amended).

Act of 16 November 2016 on the National Revenue Administration (i.e. Journal of Laws of 2022, item 813, as amended).

Act of 5 August 2010 on the Protection of classified information (i.e. Journal of Laws of 2019, item 742, as amended).

Act of 9 June 2006 on the Central Anti-Corruption Bureau (i.e. Journal of Laws of 2022, item 1900, as amended).

Act of 24 August 2001 on Military Police and Military Order Authorities (i.e. Journal of Laws of 2021, item 1124, as amended).

Act of 6 June 1997 - Code of Criminal Procedure (i.e. Journal of Laws of 2022, item 1375, as amended).

Act of 12 October 1990 on the Border Guard (i.e. Journal of Laws of 2022, item 1061, as amended).

Ordinance of the Prime Minister of 31 January 2022 amending the Ordinance on the template of the personal questionnaire and the detailed principles and procedure for conducting the qualification procedure for candidates for service in the Internal Security Agency (Journal of Laws of 2022, item 263).

Ordinance of the Minister of Finance of 28 March 2018 on conducting a psychophysiological examination, physical fitness test and psychological examination of officers of the Customs and Fiscal Service (i.e. Journal of Laws of 2022, item 379).

Ordinance of the Prime Minister of 15 April 2003 on the assessment of physical and mental capacity for service in the Internal Security Agency (i.e. Journal of Laws of 2014, item 242).

Ordinance of the President of the Council of Ministers of 29 November 2002 on the template of the personal questionnaire and the detailed principles and procedure for conducting the qualification procedure for candidates for service in the Internal Security Agency (i.e. Journal of Laws of 2014, item 61).

Marcin Gołaszewski, PhD

Doctor of social sciences in the discipline of legal sciences, expert in polygraphic examinations at the Regional Court in Warsaw, President of the Board of the Polish Association of Polygraphic Examinations.

Formal and legal basis for the participation of the Maritime Border Guard Regional Unit in counteracting non-military emergency situations in Polish maritime areas

Abstract

Polish maritime areas - both those forming part of the territory of the Republic of Poland and those located outside it - are covered by appropriate state jurisdiction ensuring that Polish interests in these waters are taken care of. The subject-matter diversity of legally protected values requires systemic action by competent entities. The security of Polish maritime areas in military (defence) as well as non-military (protection) terms at the national level is guaranteed by the naval forces of the Republic of Poland. The aim of this article is to present the role of the Maritime Border Guard Regional Unit (MOSG) - against the background of systemic solutions and existing threats - in counteracting non-military emergency situations in Polish maritime areas. As a result of the conducted research it should be assumed that the scope of statutory tasks and powers in combination with the personnel and equipment potential of the MOSG makes this unit of the Border Guard the main non-military component of the maritime forces of the Republic of Poland.

Keywords

maritime safety, maritime forces of the Republic of Poland, national maritime border protection system.

The Maritime Border Guard Regional Unit (MOSG) seated in Gdańsk is a field organisational unit of the Border Guard (SG) established on 16 May 1991 under the *Act of 12 October 1990 on the Border Guard* (hereinafter: Border Guard Act). The Border Guard was established in place of the reformed Border Protection Forces (WOP) and took over, together with its human resources and logistic potential, the tasks related to the management of the state borders of Poland. It remains in official subordination to the minister in charge of internal affairs and performs the tasks imposed on it, mainly concerning the protection of the state border on land and sea, the organisation and control of border traffic and the prevention and counteraction of illegal migration. The Border Guard is based on a centralised structure consisting of: Headquarters, 9 regional units, 97 outposts (serving 69 border crossings) and 2 divisions of the Border Guard¹. The Commander-in-Chief of the Border Guard is the central body of government administration, the local bodies of the Border Guard are the commanders of regional units, outposts and divisions. The current functioning of the discussed formation is determined (in the last 30 years) by:

- political changes taking place in the Republic of Poland (police-migration character of Border Guard operations),
- political and administrative changes occurring in the surroundings of the Republic of Poland (number of neighbouring states and relations with them),
- concluded international agreements (treaty obligations, especially concerning the European Union (EU) and the Schengen area, and - with regard to the area of Border Guard operations discussed in this study - conventions concerning the maritime environment),
- type, scale and intensity of existing threats to state security (serious cross-border crime).

These factors successively influenced the competences granted to the Border Guard, its organisational structure (number of field units and the scope of their official responsibility) and equipment. They also necessitated the participation of the Border Guard in specialised foreign trainings and expert exchanges improving the qualifications of officers and ensuring the standardisation of procedures and integration of activities of international border services. The Polish Border Guard actively participates in various forms of cooperation with national and foreign partners, offering them its support or reinforcing its own operations with external assets. The cooperation almost entirely covering the scope of responsibilities statutorily attributed to the Border Guard is the participation in the European

¹ Data obtained from the study *Border Guard. Statistical information for Q1 2022*, Warsaw, April 2022.

Border and Coast Guard², which is formed by the European Border and Coast Guard Agency (Frontex) together with the national authorities of the Member States responsible for border management. However, Frontex does not have the competence to combat the smuggling of goods.

The Border Guard primarily performs the tasks set out in the Border Guard Act and the *Act of 12 October 1990 on the Protection of the State Border*, which does not exhaust the powers granted to it. The tasks and competences of this formation are also set out in a number of national and international legal regulations, for example in acts concerning foreigners, states of emergency, public communication and other areas of internal security, as well as in various forms of agreements and international customary norms.

The aim of the article is to present the role of the MOSG - against the background of constitutional arrangements and existing threats - in counteracting non-military emergency situations in Polish maritime areas. On the basis of the conducted research with the application of institutional-legal and comparative analysis and conclusions from participatory observation, the author assumed a hypothesis that the scope of statutory tasks and powers combined with the personnel and equipment potential of the MOSG makes this unit of the Border Guard the main non-military component of the maritime forces of the Republic of Poland.

The research problem is contained in the question: what role does the MOSG play in the system of maritime security of the state in the aspect of counteracting non-military threats? The specific questions boil down to: what is the statutory scope of tasks and powers of the MOSG and the degree of their consistency, as well as what are the professionalism and usefulness of the resources of this unit?

Origins, resources and area of service responsibility of the MOSG

The Maritime Border Guard Regional Unit (MOSG) was established on 1 August 1991 on the basis of the reformed Maritime Border Ship Brigade subordinated to the Navy (MW). The organisational structure of the MOSG corresponded to the entrusted area of service responsibility coinciding with the range of the Polish maritime areas and consisted of a branch headquarters and three divisions located in Świnoujście, Kołobrzeg and Gdańsk. The newly-established division had to cope with considerable staffing problems, especially in the division's headquarters,

² See: *Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard and repealing Regulations (EU) No 1052/2013 and (EU) 2016/1624.*

where the number of posts was a dozen or so percent complete, as well as those resulting from the professional qualifications of officers not fully corresponding to the statutory tasks of the Border Guard. The shortage also concerned the main divisions carrying out border, operational investigation and procedural activities. At that time, in accordance with the imposed scope of duties and a structure based on the activity of border control outposts and watchtowers, the Pomeranian Regional Unit of the Border Guard in Szczecin, the Baltic Regional Unit of the Border Guard in Koszalin and the Kashubian Regional Unit of the Border Guard in Gdańsk, renamed from the former WOP brigades, functioned. The adopted concept of consolidating the forces and resources of the Border Guard directed towards the protection of the state's maritime border resulted, in the first place, in the Kashubian Regional Unit of the Border Guard taking over the border tasks of the Baltic Regional Unit of the Border Guard. A dilemma then arose as to the appropriateness of the name of the branch, 'Kashubian', especially as the vision of handing over border activities along the entire coast to a branch based in Gdańsk³ emerged. The partial dysfunctionality of the MOSG and the intention to gradually integrate the potential of the Border Guard used on the maritime border decided on the reorganisation of the field structures of the Border Guard units and the development of a new model (system) for the protection of the state's maritime border⁴. The streamlining of operational effectiveness resulted in the incorporation of units and tasks of the Kashubian Regional Unit of the Border Guard and part of the Pomeranian Regional Unit of the Border Guard in June 1992 into the scope of service responsibility of the MOSG⁵.

Currently, the MOSG carries out its tasks in Polish maritime areas and in the territory of three voivodeships: Zachodniopomorskie, Pomorskie and part of Warmińsko-Mazurskie. It secures the country's 511-kilometre-long maritime border and a 170-kilometre-long section of the land border. To carry out its statutory tasks it uses nine Border Guard outposts based in: Szczecin, Świnoujście, Kołobrzeg, Ustka, Władysławowo, Gdynia, Gdańsk, Krynica Morska and Elbląg, as well as two Border Guard divisions deployed in Świnoujście (Pomeranian)

³ The headquarters of the Kashubian Border Guard Regional Unit and the Maritime Border Guard Regional Unit were located in the barracks complex of the Kashubian WOP Brigade in Gdańsk in Nowy Port.

⁴ The last stage in the unification of the system of securing the maritime border was the takeover by MOSG in 2013 from the Nadodrzański Border Guard Regional Unit with its seat in Krosno Odrzańskie of the Border Guard Outpost in Szczecin. Subsequent changes introduced had the character of internal restructuring of the already completed Gdańsk branch.

⁵ Cf. G. Goryński, *MOSG na drodze do Unii Europejskiej* (Eng. MOSG on its way to the European Union), "Przegląd Morski" 2003, no. 10, pp. 5–24.

and Gdańsk (Kashubian)⁶. The Polish coast has 32 ports and 49 marinas with 18 border crossings of varying status in terms of the border traffic handled there⁷. Approximately 1,600 officers and 350 civilian employees are on duty in the MOSG. For official activities there are used road, off-road and specialised vehicles (conducting surveillance, control of border traffic), seaworthy aircraft (a helicopter and two aeroplanes) and about 50 vessels of various marine prowess, intended for surveillance, patrol-intervention and search-and-rescue operations. The decision-making process and the management of operations at various organisational levels of the MOSG is significantly supported by the Automated Radar Surveillance System for Polish maritime areas. It is made up of, inter alia, radar, optoelectronic and data-processing installations, allowing for comprehensive imaging of the situation on the surface and in the air space (up to 500 m), which ensure optimisation of the response (location, identification and verification of the threat, tasking and intervention time). The system enables effective cooperation with the MW, two maritime offices (in Szczecin and Gdynia), the fisheries administration and the Maritime Search and Rescue Service (SAR). MOSG officers use modern, specialised detection and pyrotechnical equipment while on duty, and have at their disposal professional armament and incapacitating devices, as well as equipment for conducting interventions in the marine environment. Dogs trained to detect drugs and explosives are also used to carry out official tasks.

Environmental conditions for the implementation of statutory tasks and powers of the MOSG

In Article 1(1) of the Border Guard Act, the tasks confirming the strategic designation of this formation (which manages the Polish state borders) are indicated, including border protection, border traffic control and counteracting illegal migration. In the second point of the aforementioned article, categories of tasks have been defined, inter alia concerning the protection of the interests (rights) of the Republic of Poland in the maritime environment. These include:

- combating crime in connection with the crossing of the country's maritime border or the movement of legally regulated goods across the border (migration, customs and fiscal, sanitary, document reliability, protection of cultural and environmental goods, foreigners and other offences),

⁶ www.morski.strazgraniczna.pl/mor/ [accessed: 20 VI 2022].

⁷ *Ordinance of the Council of Ministers of 18 June 2001 on the determination of sea and fixed air border crossings and the type of traffic permitted through these crossings.*

- ensuring safety in international maritime traffic and public order within the territorial range of a maritime border crossing point⁸,
- supervision of the operation of Polish maritime areas and of the observance by ships of the regulations in force in these areas,
- preventing the movement of narcotic drugs and psychotropic substances, radioactive substances and weapons, ammunition, explosives and explosive precursors across state borders without the required authorisation,
- cooperating with other bodies and services in identifying and countering terrorist threats,
- carrying out security checks:
 - a) in means of international maritime transport,
 - b) within the territorial range of a maritime border crossing point.

The Border Guard is obliged to enforce compliance of users of Polish maritime areas with the law in force in the area, which it does mainly by monitoring the situation, detecting and identifying negative incidents and taking appropriate interventions.

In the area of internal sea waters and territorial sea, the actions of the Border Guard are taken to eliminate threats to state defence and the inviolability of the state border, as well as in cases where a vessel:

- embarks or disembarks persons in contravention of the applicable regulations,
- loads or unloads goods outside the places designated for that purpose,
- leaves the port without border control,
- establishes communication with the coast for criminal purposes,
- fishes or otherwise illegally exploits waters and the seabed,
- enters an area that is closed or unsafe for navigation or fishing,
- anchors outside a designated area,
- breaches navigational and transport safety regulations,
- violates sanitary or environmental protection regulations.

In the contiguous zone, the Border Guard performs tasks aimed at preventing violations of Polish customs, fiscal, illegal immigration and sanitary regulations on the territory of the Republic of Poland, as well as tasks related to the prosecution, detention and punishment of perpetrators of violations of these regulations, if they occurred on the territory of the Republic of Poland or this obligation results from international agreements.

⁸ The territorial coverage of a maritime border crossing point includes areas in ports and harbours where border control of persons, goods and means of transport is carried out, as well as places of loading and unloading of vessels or their movement or stopping. See in more detail: *Ordinance of the Minister for Internal Affairs and Administration of 13 August 2008 on the method of establishing the territorial range of border crossing points.*

In the Exclusive Economic Zone, Poland is competent to identify, manage, exploit and protect natural resources (living and mineral) on the seabed, in the interior of the land underneath and in the waters covering it. Poland also exercises authority over the following: the construction and use of artificial islands, structures and other devices (e.g. energy facilities), marine scientific research and the protection and preservation of the marine environment. These rights are guarded by the maritime administration supported by the implementation capacity of the MOSG⁹.

Supervision over the observance of regulations concerning non-military security of Polish maritime areas is exercised in the area of their activity by two directors of maritime offices (field organs of maritime administration subordinate to the minister in charge of maritime economy). Using, inter alia, the maritime inspection which is part of the maritime office, they perform, through appropriate inspections, tasks related to:

- maritime security,
- port and maritime security, particularly the prevention of incidents of a terrorist nature and the elimination of their consequences,
- the use of seaways and of ports and harbours,
- safety of exploration, identification and exploitation of mineral resources of the seabed,
- protection of the marine environment from pollution by ships,
- life saving,
- underwater operations and recovery of property from the sea.

These tasks, in relation to any vessel staying in Polish sea areas, may be performed by the marine inspection in co-operation with the Border Guard, using its forces and resources. In case of the absence of a marine inspection inspector on a Border Guard vessel, the commander of the vessel may carry out inspection activities on his own, on behalf of the local sea administration body¹⁰.

Ensuring the safety of Polish maritime areas consists, among other things, in eliminating, reducing or avoiding threats that destructively affect the possibility of using the bodies of water within them. Usage should be identified with: the practice of navigation, the use of living and mineral marine resources, the operation of hydrotechnical facilities, tourism and scientific and exploration activities.

⁹ The scope and forms of cooperation between maritime offices and the Border Guard are defined in the *Ordinance of the Minister of Transport and Maritime Economy of 20 August 1999 on cooperation between maritime offices and the Navy and the Border Guard*.

¹⁰ The powers of the maritime inspection are regulated by the *Act of 21 March 1991 on maritime areas of the Republic of Poland and maritime administration* (Articles 50-54).

The Polish maritime areas are subject to state legislative, executive and judicial jurisdiction, but its scope varies in terms of its competence over persons, events and things realised in the different zones of these areas. The internal maritime waters and the territorial sea included in the territory of the Republic of Poland are subject to full jurisdiction with the exception of international legal provisions obliging Poland concerning, for example, the right of innocent passage and diplomatic immunity or immunity of vessels of the armed forces and in the service of another state or related to the regulation of armaments. The sovereignty of the Republic of Poland in the contiguous zone and in the Exclusive Economic Zone is considerably limited, but nevertheless imposes an obligation on specialised state services to protect the rights of the Republic of Poland and to look after Polish interests there. The MOSG, due to the potential it has at its disposal, is involved in Polish maritime areas especially in search and rescue activities, supporting the Tax and Customs Service (SCS), the Navy and the Air Force (SP), as well as authorities of the maritime administration and the sea fisheries administration.

The Maritime Search and Rescue Service was established in 2002 to search for and rescue any person in distress at sea, as well as to ensure safety and combat threats and neutralise pollution at sea. In performing its tasks, SAR cooperates with the organisational units of the MW, the State Fire Service, the Border Guard, the Police and health care¹¹. The MOSG, together with the 1st Aviation Division (based in Gdańsk) of the Border Guard Aviation Office, participates in SAR support activities; moreover, representatives of the Border Guard take part in the work of the SAR Council, functioning at the minister in charge of maritime economy as an opinion-giving and advisory body.

The MOSG provides professional support to the SCS performing its statutory tasks in internal sea waters, territorial sea and the adjacent zone. It is mainly provided during the apprehension of sea vessels, when there is an increased execution risk (planned actions - assistance) or in the situation of ineffectiveness of the SCS vessel undertaking intervention actions (incidental situation - assistance)¹². SCS officers, in the case of actions justifying the detention of a person, use the support of the nearest Border Guard or Police unit, to which detained persons should be immediately led (disposal of rooms intended for detainees)¹³. The local Border

¹¹ See Article 118(1) and (2) of the *Act of 18 August 2011 on maritime safety*.

¹² See Article 136(6) and (7) of the *Act of 16 November 2016 on the National Revenue Administration*.

¹³ See Chapter 4 of the *Ordinance of the Council of Ministers of 22 February 2017 on the performance of certain activities by officers of the Customs and Fiscal Service and cooperation of the Customs and Fiscal Service with the Police and the Border Guard*.

Guard authorities are furthermore authorised to perform the tasks of the customs authorities concerning, inter alia:

- checks on the condition of goods,
- the acceptance of customs declarations for the placing of certain goods under the export or release procedure,
- the release of goods where the said declarations are accepted,
- control of the required documents and their authenticity.

These tasks are performed by the Border Guard authorities at the entry of goods into and exit of goods from the EU customs territory at maritime border crossings (Dziwnów, Gdańsk - Górkki Zachodnie, Hel, Jastarnia, Łeba, Mrzeżyno), in fishing ports (Dźwirzyno, Nowa Karczma, Rowy) and in 27 fishing harbours, in connection with sports swimming and sea fishing¹⁴.

The MOSG co-operates with the Border Guard with regard to the protection of the state border in the airspace of the Republic of Poland. Article 19 of the Border Guard Act obliges the Border Guard organisational units to provide the Air Force Command and Guidance Centre or the Mobile Air Operations Command Unit with information concerning:

- detection of aircraft - piloted and unmanned aerial vehicles (in particular aeroplanes, helicopters, gliders, hang-glidern, balloons, probes) flying across the state border at an altitude of up to 500 m,
- observed aircraft malfunctions and distress signals,
- planned low-altitude flights of aircraft in the border area.

By virtue of statutory provisions, the MOSG was also obliged to provide assistance to aircraft in emergency situations in the border area. The discussed cooperation is carried out by this branch within the area of its official responsibility, i.e. also within the Polish maritime areas¹⁵.

The cooperation of the MOSG with the MW, apart from mutual transmission of information of their official interest, assumes, inter alia, the performance by the Border Guard vessels of actions securing areas excluded from navigation due to maritime exercises and the neutralisation of unexploded devices.

The MOSG has also been incorporated into the national system for the protection of shipping and seaports, the legal basis of which is the Act of 4 September 2008 on

¹⁴ See: the *Notice of the Minister of Development and Finance of 4 October 2017 on the announcement of the consolidated text of the Ordinance of the Minister of Finance on the authorisation of other government administrative bodies to perform certain tasks of customs authorities.*

¹⁵ See: the *Notice of the Minister of Internal Affairs and Administration of 26 June 2020 on the announcement of the consolidated text of the Ordinance of the Minister of Internal Affairs and Administration on detailed principles of cooperation between the Border Guard and the Air Force and the Navy of the Armed Forces of the Republic of Poland in the field of state border protection.*

the protection of shipping and seaports. Based on its provisions, the Border Guard participates in:

- agreeing the security assessment and the security plan for ports and port facilities where border crossings have been established (Articles 18, 20 and 21),
- mitigating or removing the serious and imminent threat to ships, port and port facilities and associated infrastructure posed by the use of a ship or ship's facility as a means of a terrorist attack, as well as preventing such a threat (Article 27),
- verifying the legitimacy and harmlessness of the presence in port facilities of persons and of imported goods in international trade (Articles 38 and 39).

The authorities for sea fisheries are the Minister in charge of fisheries and the Chief Sea Fisheries Inspector (central government administration body, GIRM). They cover the territory of the Republic of Poland and the Exclusive Economic Zone with their activities. By virtue of Article 107(3) of the *Act of 19 December 2014 on Maritime Fisheries*, the GIRM, in the performance of the tasks entrusted to it, cooperates, inter alia, with the organisational units of the Border Guard. In practice, this cooperation concerns:

- monitoring of fishing activities of fishing vessels,
- carrying out control and inspection of vessels engaged in commercial as well as recreational fishing and research, in terms of compliance with applicable regulations, including international agreements and arrangements to which Poland is a party,
- detaining and bringing a fishing vessel to a port in case of a justified suspicion of an infringement of the sea fishing regulations in the Polish maritime areas,
- counteracting poaching.

The MOSG in Polish maritime areas also performs tasks resulting from agreements on international cooperation within the framework of the European Border and Coast Guard and the Baltic Sea Region Border Control Cooperation (BSRBCC). They focus on supporting the security of maritime borders, combating cross-border crime, as well as on prevention, improving cooperation and exchanging best practices, with particular emphasis on illegal migration and violations of regulations in force in maritime areas. Officers of the MOSG also perform the tasks of the Border Commissioner (PG) on the Baltic section of the Polish-Russian state border (Commander of the MOSG) and the Deputy Border Commissioner (Deputy Commander of the MOSG) appointed by the President of the Council of Ministers of the Republic of Poland, as well as auxiliaries appointed by the PG (selected heads of departments and commanders of posts and Commander of the Kashubian Division of the Border Guard). These functions, as well as the tasks and powers

assigned to them, result from the provisions contained in the agreement on legal relations on the Polish-Soviet state border and cooperation and mutual assistance in border matters¹⁶. They concern the effective security of the state border and procedures including the prevention and resolution of border violations.

The effective and efficient performance of the tasks imposed on the MOSG, in addition to the officers' service attitudes (qualifications and commitment), the equipment used, domestic and foreign cooperation, and social support, is also influenced by the scope of the powers entrusted to it. The adequacy of the powers, based on their consistency with the stated tasks relating to the maritime environment, can be systematised as follows:

- control-checking powers (e.g. performing border checks on persons, means of transport, baggage and cargo, including specific forms thereof, personal checks and use of analytical and detection equipment),
- administrative-regulatory powers (e.g. issuing visas and decisions on refusal of entry into the territory of the Republic of Poland, detention and withdrawal of harmful materials from the state border, imposing fines by way of a penalty ticket¹⁷),
- operational and investigative powers (e.g. operational control, controlled delivery, use of legalisation documents),
- procedural powers (e.g. conducting pre-trial proceedings in the form of an investigation or enquiry),
- preventive and protective powers (e.g. security checks, use of direct coercive measures and firearms)¹⁸.

When enforcing the lawful use of internal sea waters, the territorial sea, the adjacent zone and the Exclusive Economic Zone, commanders of Border Guard vessels have the right to summon a vessel to reduce its speed or to take the indicated course, to stop for inspection, to carry out inspection, as well as they have the right to force a vessel to call at the indicated port. If the vessel, despite the summons, does not stop, does not abandon the unlawful action and attempts to escape, the commander of the Border Guard vessel has the right to take effective measures in order to stop the vessel, including the use of firearms. On-board weapons

¹⁶ *Agreement between the Government of the People's Republic of Poland and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on legal relations on the Polish-Soviet state border and cooperation and mutual assistance in border issues, signed in Moscow on 15 February 1961.*

¹⁷ See: *Ordinance of the Minister of the Interior of 18 April 2014 on offences for which Border Guard officers are entitled to impose fines by way of a penalty ticket.*

¹⁸ On the powers of the Border Guard see in more detail: M. Ilnicki, *Służby graniczne w walce z terroryzmem. Polskie warunki ustrojowo-prawne* (Eng. Border services in the fight against terrorism. Polish political and legal conditions), Toruń 2011, pp. 124–132.

may only be used in exceptional situations and as a measure of last resort, when other measures are not sufficient to stop the vessel or compel obedience. The use of weapons should not be aimed at sinking the vessel. It should be preceded by firing a warning shot into the air, followed by a shot ahead of the bow and astern of the vessel. In the absence of the desired response, the commander of the SG vessel may order the vessel to open fire. These rules also apply during pursuit conducted on the high seas (in the conditions of the Baltic Sea - outside the territorial waters of the coastal states). In the situation of firing at a Border Guard vessel, weapons may be used without warning¹⁹. MOSG officers, in case of reasonable suspicion, are furthermore entitled to require the operator of a vessel in water traffic to submit to a test for the content of alcohol or an intoxicant in his/her body²⁰.

MOSG competence in countering non-military emergencies in Polish maritime areas

The key powers of the MOSG listed in this paper and the tasks it carries out represent the activities of this unit narrowed down to the maritime environment²¹. Their common aim is to counter undesirable phenomena, events, attitudes and their consequences. These have harmful, destructive effects on the functioning of the state and are therefore unacceptable and often prohibited under threat of punishment. The statutory obligations of the MOSG assign it a leading or supporting role in enforcing compliance with the law by users of Polish maritime areas, protecting life at sea, exploiting marine resources, combating cross-border crime, including terrorism, and ensuring the security of international maritime communications. Taking care of the undisturbed functioning of the state's maritime border, as well as navigation and ports, and the use of Polish maritime areas in accordance with the national interest, is primarily based on a well-functioning system of maritime safety. When discussing maritime security in non-military terms, reference should be made to threats occurring in reality, albeit with varying degrees of probability. In order to better illustrate them in generic terms, the author of this article proposes the following classification:

¹⁹ The use of firearms in the maritime environment against vessels is regulated under the provisions of the Border Guard Act. They define the cases and conditions for the use of on-board weapons on board Border Guard vessels when required for reasons of state defence or the inviolability of the state border.

²⁰ See Article 86a of the *Act of 18 August 2011 on maritime safety*.

²¹ The MOSG's official duties also include securing the coastal border area and operating the air border crossings at Szczecin-Goleniów and Gdańsk-Rębiechowo.

- operational threats (e.g. navigational errors leading to collision of vessels or damage to port facilities, running aground or entering areas closed to navigation, sinking of vessels or causing marine casualties, lack of qualification or psycho-physical disposition required of the crew, poor technical condition of vessels);
- environmental hazards (e.g. spills of harmful chemicals in transit, discharge of ship-generated pollutants into the sea, spoiled goods, unacceptable cargo, spread of epidemic plant, animal and human diseases, fires, unsealing of submarine pipelines or release of post-war toxic warfare agents and fuels deposited on the seabed);
- hazards of an economic nature (e.g. unauthorised exploitation of living and mineral marine resources, exceeding of allocated catch limits, non-compliance with protection periods for marine fauna, unlawful use of marine resources and energy facilities, destructive impact on critical marine infrastructure, offshore installations, maritime transport, pipelines and cables laid on the seabed);
- threats of a criminal nature (e.g. cross-border crime, including trafficking in persons and illegal migration, trafficking in arms and drugs, smuggling of goods with a high accumulation of profits, terrorism, sea piracy and armed robbery²² and other unlawful acts committed at sea and in ports against ships, goods, crew and passengers, ports and port facilities, as well as against maritime and energy critical infrastructure, proliferation of weapons of mass destruction)²³.

The aforementioned threats may contribute to the occurrence of emergency situations in the marine environment²⁴ – connected with the non-observance of legal norms and commonly recognised principles of using maritime areas, as well as with the disturbance of technological processes and functional requirements that violate the safety of this environment and harm the interests of the Republic

²² On the terms “terrorism”, “maritime piracy” and “armed robbery in a maritime environment”, see in more detail: M. Ilnicki, *Służby graniczne w walce z terroryzmem...*, pp. 43–45.

²³ M. Ilnicki, *Wykorzystanie potencjału ochronnego państwa na rzecz bezpieczeństwa polskich obszarów morskich* (Eng. Exploiting the protective potential of the state for the safety of Polish maritime areas), in: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Paradigmaty kultury bezpieczeństwa* (Eng. Education for security. Paradigms of safety culture), A. Lyman, M. Ilnicki (eds.), Poznań 2016, pp. 185–194.

²⁴ On the nature and conceptual scope of the term “emergency situation”, see in more detail: A. Makowski, M. Ilnicki, *Ausserordentliche Lage bei friedlichen Bedingungen für das Funktionieren der Meeresumwelt – ein Versuch, den Begriff zu definieren* (Eng. Exceptional situation in peaceful conditions for the functioning of the marine environment - an attempt to define the term), “Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” 2020, vol. 14, pp. 93–107.

of Poland. At this point, the author's definition of an emergency situation, which includes the marine environment, can be used. It is (...) *a situation adversely affecting the functioning of the state, endangering the safety of people, the natural environment or the public interest, requiring the taking of above-standard measures to secure, protect and restore the accepted level of social relations and the technical-functional suitability of the legally protected environment*²⁵. In the considerations presented herein, it should be interpreted broadly, also taking into account circumstances related to crisis management and justifying the introduction of states of emergency.

The assumption made will allow for the designation of further tasks and powers statutorily, although not explicitly, assigned to the MOSG. These include indications in:

- the *Act of 29 August 2002 on martial law and the powers of the Commander-in-Chief of the Armed Forces and the principles of his subordination to the constitutional bodies of the Republic of Poland* concerning the prohibition or restriction of the carriage of persons or goods in maritime transport and the rationing of the movement of Polish and foreign vessels in internal maritime waters and territorial sea (Article 26), as well as the operation of maritime border crossings and documents authorising the crossing of the state border (Article 28);
- the *Act of 21 June 2002 on the state of emergency* concerning participation in proceedings for the seclusion of persons (Article 17) and the conduct of warning interviews (Article 19), as well as restrictions on the movement of vessels in internal sea waters and territorial sea (Article 21);
- the *Act of 18 April 2002 on the state of natural disaster* concerning participation in preventing or removing the effects of a natural disaster (Article 17) and restrictions on the movement of vessels in internal waters and territorial sea (Article 24);
- the *Act of 26 April 2007 on crisis management* concerning participation in undertakings included in the National Crisis Management Plan and the National Programme for the Protection of Critical Infrastructure, relating to the security of Polish maritime areas (details are not public);
- the *Act of 10 June 2016 on anti-terrorist activities* concerning the special use of firearms as part of counter-terrorist activities (Article 23).

²⁵ Ibid, p. 104.

Summary

Coastal states exercise their sovereignty over the maritime areas under their jurisdiction in accordance with the international law of the sea and their own concept of safeguarding the state interests there based on relevant national formal legal regulations. The effectiveness of protective measures is largely due to the state's ability to enforce compliance in the maritime areas under its jurisdiction. This function is assigned to various institutions (formations) with precisely defined competences. In Poland, during peacetime, the MOSG plays an important role in maintaining legal order in the discussed sea areas. Its counterparts in European countries are services of a police or military nature with a varied range of tasks and powers entrusted to them. For example, in Spain it is the Guardia Civil, in the Netherlands the Royal Gendarmerie, in Germany the Federal Police, in Sweden the Coast Guard, in Russia the Federal Border Service and in Denmark the Navy.

Countering incidents generating emergencies in the maritime environment is closely related to the monitoring of bodies of water (by vessels and aircraft and shore-based observation stations), performing interventions at sea (e.g. boarding, stopping a ship, searching a ship and apprehending criminals, sea pursuit to the territorial waters of another state, enforcing orders with the use of on-board weapons), carrying out specialised inspections in ports or marinas (e.g. radiometric or pyrotechnical) and making decisions on the admissibility of the movement of people, goods and means of transport (verification at sea border crossings). In Polish legal and organisational conditions, only the Border Guard - the main non-military component of the maritime forces of the Republic of Poland - has such broad competences²⁶.

The potential resulting from the professionalism of the staff and the technical resources it possesses enables the MOSG to carry out cases assigned not only to the internal affairs department, but also to the ministries of economy and sea fisheries, public administration, national defence and public finance. This proves the role played by this unit in the state security system, focused mainly on Polish maritime areas.

²⁶ On the naval forces of the Republic of Poland, see in more detail: *Strategiczna Koncepcja Bezpieczeństwa Morskiego RP* (Eng. Strategic Concept for the Maritime Security of the Republic of Poland), Warszawa–Gdynia 2017, pp. 19–39.

Bibliography

Goryński G., *MOSG na drodze do Unii Europejskiej* (Eng. MOSG on its way to the European Union), "Przegląd Morski" 2003, no. 10, pp. 5–24.

Ilnicki M., *Służby graniczne w walce z terroryzmem. Polskie warunki ustrojowo-prawne* (Eng. Border services in the fight against terrorism. Polish political and legal conditions), Toruń 2011.

Ilnicki M., *Wykorzystanie potencjału ochronnego państwa na rzecz bezpieczeństwa polskich obszarów morskich* (Eng. Exploiting the protective potential of the state for the safety of Polish maritime areas), in: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Paradygmaty kultury bezpieczeństwa* (Eng. Education for security. Paradigms of safety culture), A. Lymar, M. Ilnicki (eds.), Poznań 2016, pp. 185–194.

Makowski A., Ilnicki M., *Ausserordentliche Lage bei friedlichen Bedingungen für das Funktionieren der Meeresumwelt – ein Versuch, den Begriff zu definieren* (Eng. Exceptional situation in peaceful conditions for the functioning of the marine environment - an attempt to define the term), "Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego" 2020, vol. 14, pp. 93–107.

Strategiczna Koncepcja Bezpieczeństwa Morskiego RP (Eng. Strategic Concept for the Maritime Security of the Republic of Poland), Warszawa–Gdynia 2017.

Straż Graniczna. Informacja statystyczna za I kwartał 2022 r. (Eng. Border Guard. Statistical information for Q1 2022.), Warszawa, April 2022.

Internet sources

www.morski.strazgraniczna.pl/mor/ [accessed: 20 VI 2022].

Legal acts

Agreement between the Government of the People's Republic of Poland and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on legal relations on the Polish-Soviet state border and cooperation and mutual assistance in border issues, signed in Moscow on 15 February 1961 (Journal of Laws of 1961, no. 47, item 253).

Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard and repealing Regulations (EU) No 1052/2013 and (EU) 2016/1624 (Official Journal of the EU L 295/1 of 14 November 2019).

Act of 16 November 2016 on the National Revenue Administration (i.e. Journal of Laws of 2022, item 813, as amended).

Act of 10 June 2016 on anti-terrorist activities (i.e. Journal of Laws of 2022, item 2632).

Act of 19 December 2014 on maritime fisheries (i.e. Journal of Laws of 2022, item 540, as amended).

Act of 18 August 2011 on maritime safety (i.e. Journal of Laws of 2022, item 515, as amended).

Act of 4 September 2008 on the protection of shipping and sea ports (i.e. Journal of Laws of 2022, item 2257).

Act of 26 April 2007 on crisis management (i.e. Journal of Laws of 2023, item 122).

Act of 29 August 2002 on martial law and on the competences of the Commander-in-Chief of the Armed Forces and the principles of his subordination to the constitutional bodies of the Republic of Poland (Journal of Laws of 2022, item 2091).

Act of 21 June 2002 on the state of emergency (i.e. Journal of Laws of 2017, item 1928).

Act of 18 April 2002 on the state of natural disaster (i.e. Journal of Laws of 2017, item 1897).

Act of 21 March 1991 on maritime areas of the Republic of Poland and maritime administration (Journal of Laws of 2022, item 457, as amended).

Act of 12 October 1990 on the protection of the state border (i.e. Journal of Laws of 2022, item 295).

Act of 12 October 1990 on the Border Guard (i.e. Journal of Laws of 2022, item 1061, as amended).

Ordinance of the Council of Ministers of 22 February 2017 on the performance of certain activities by officers of the Customs and Fiscal Service and cooperation of the Customs and Fiscal Service with the Police and the Border Guard (Journal of Laws of 2017, item 386).

Ordinance of the Minister of Internal Affairs of 18 April 2014 on offences for which Border Guard officers are entitled to impose fines by way of a penalty ticket (i.e. Journal of Laws of 2020, item 1437).

Ordinance of the Minister of Finance of 31 March 2010 on the authorisation of other government administration bodies to perform certain tasks of customs authorities (Journal of Laws of 2017, item 1963).

Ordinance of the Minister of Internal Affairs and Administration of 13 August 2008 on the manner of determining the territorial range of border crossings (Journal of Laws of 2018, item 952).

Ordinance of the Minister of Internal Affairs and Administration of 29 December 2004 on detailed principles of cooperation between the Border Guard and the Air Force and the Navy of the Armed Forces of the Republic of Poland in the field of state border protection (i.e. Journal of Laws of 2020, item 1212).

Ordinance of the Council of Ministers of 18 June 2001 on the determination of sea and fixed air border crossings and the type of traffic permitted through these crossings (i.e. Journal of Laws of 2015, item 1534).

Ordinance of the Minister of Transport and Maritime Economy of 20 August 1999 on cooperation of maritime offices with the Navy and the Border Guard (Journal of Laws 1999, no. 75, item 850).

Notice of the Minister of Internal Affairs and Administration of 26 June 2020 on the announcement of the consolidated text of the Ordinance of the Minister of Internal Affairs and Administration on detailed principles of cooperation between the Border Guard and the Air Force and the Navy of the Armed Forces of the Republic of Poland in the field of state border protection (Journals of Laws of 2020, item 1212).

Notice of the Minister of Development and Finance of 4 October 2017 on the announcement of the consolidated text of the Ordinance of the Minister of Finance on the authorisation of other government administrative bodies to perform certain tasks of customs authorities (Journal of Laws of 2017, item 1963).

Marek Ilnicki, PhD

Assistant professor at the Department of Security Studies of the Institute of Political Science of the University of Gdańsk, retired Border Guard officer.

Organisation and activities of the criminal police in the interwar period. Selected aspects

Abstract

The interwar period was a difficult one for the Polish state authorities. In parallel with the reconstruction of the Polish state and national identity, the foundations of Polish law were being laid. In a short interval, many significant organisational changes were taking place, which also included the State Police. During this period, the administrative apparatus in Poland was considerably streamlined, and efforts were also made to build its own model of internal organisation of the state. Between 1919 and 1939, the structures of the State Police were reorganised several times. Social, religious and nationality problems or cultural differences in the newly established statehood were among the indirect causes of crime. Accordingly, among other things, a criminal police force was established to combat it. The purpose of this article is to discuss its organisation and activities in the interwar period and to give the most important legal changes that took place for this formation. The author formulated the following research hypothesis: the reorganisation of the structures of the State Police was fundamental in terms of the organisation and activities of the criminal police. In the analysis, the dogmatic-legal method was used and, due to the time scope, also the historical-legal method.

Keywords

State Police, criminal police, crime, Second Polish Republic.

In connection with Poland's regaining of independence in 1918, the interwar period was specific and involved the reconstruction of the state and national identity. The foundations of Polish law were being laid at that time. In the social debate on it, the subject of crime was often raised. Throughout the interwar period, attempts were made to find answers to the questions: What is crime? What are its causes? Indirect causes included social, religious and nationality problems and cultural differences in the rebuilt country. After regaining independence, the Polish state sought to organise the study of crime and, in particular, to search for effective methods of combating it. The peculiarity of the formation that was the State Police (SP) in the interwar period allowed for the separation of several types of service. Due to the difficult situation prevailing in the country, the investigative division of the police, which was in charge of carrying out the statutory task of combating crime, deserved great recognition.

For the purpose of the considerations carried out, the author formulated the following research hypothesis: the reorganisation of SP structures was fundamental in terms of the organisation and activities of the criminal police, which was part of a specialised SP division. Therefore, in the author's opinion, the criminal police in the interwar period deserves wider characterisation. In this work, the author has provided a closer look at its organisation, its activities, its methods of operation and the most important organisational and legal changes that encompassed this formation in the interwar period.

Structure and foundations of the State Police

The internal security of the Second Polish Republic had an enormous impact on its position on the international arena and on national security. Its level was not constant, as many significant organisational changes took place in short intervals, which also included the SP. In interwar Poland, the administrative apparatus was considerably improved, and there was also a consistent effort to build its own model of internal organisation of the state¹.

The State Police was established by the Act of 24 July 1919 (hereinafter: SP Act)². It constituted the executive apparatus of the bodies of general administration,

¹ J. Mierzwa, *Unifikacja, modernizacja, opresja. Przemiany aparatu administracyjnego II Rzeczypospolitej* (Eng. Unification, Modernisation, Oppression. Transformations of the administrative apparatus of the Second Polish Republic), "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 2020, no. 4, pp. 719–723.

² *Act of 24 July 1919 on the State Police.*

the minister of internal affairs, voivodes and starostes. The aforementioned bodies issued orders, service directives in matters related primarily to the protection of public safety and order. On the other hand, with regard to the investigation or prosecution of crimes committed, the police was subordinated to the judicial authorities (investigating judges and prosecutors)³.

The organisational structures of the SP corresponded to the applicable judicial division of the country. At the level of provinces there were district commands and at the level of counties there were county commands. A district command could territorially serve more than one county. The smallest organisational units were police stations, which covered whole towns or districts, and police stations operating in the area of a commune or several communes⁴.

According to the provisions of the Act, the SP constituted a state security service organisation whose primary task was to protect security, order, peace and public order. The newly-established formation was to perform the function of the executive bodies of state and local authorities, in turn, as stipulated in Article 13 of the Act, the prosecutor's offices and judicial authorities were to issue direct orders to the police in accordance with the provisions on criminal proceedings. The Commander-in-Chief of the SP had authority over the organisation, administration, supply, arming and training of police officers. However, he could not influence the nature of the tasks performed by the officers subordinate to him, which significantly limited the activities of this formation and thus led to many competence problems and weakened the police corps⁵.

The SP Act introduced the operation of police units throughout the country. The police were subordinate, as stated in Article 4 of the SP Act, to the Minister of the Interior. Such an addition to the police apparatus has also occurred in other countries. A good example is France, where the National Police, subordinate to the Ministry of the Interior, was a complement to the National Gendarmerie.

During the partition period, crime in the Polish lands was fought by the police organs of the partitioning powers. By contrast, when the SP was established, the criminal police was a specialised division for combating crime⁶. In 1938 there

³ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego* (Eng. History of the Polish political system and law), Warszawa 2001, p. 515.

⁴ S. Franc, *Policja państwowa w II Rzeczypospolitej* (Eng. State police in the Second Polish Republic), "Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica" 2012, no. 8, pp. 191–192.

⁵ K. Żurek, *Organizacja i działalność Policji Politycznej w Polsce międzywojennej* (Eng. Organisation and activities of the Political Police in interwar Poland), "Acta Iuridica Resoviensia" 2022, no. 1, pp. 237–239.

⁶ Z. Siemak, *Policja kryminalna w II Rzeczypospolitej. Powstanie, organizacja, kadry i metody pracy* (Eng. Criminal police in the Second Polish Republic. Establishment, organisation, personnel and working methods), "Zagadnienia Społeczne" 2014, no. 1, pp. 186–187.

were 29,936 officers serving the country⁷, while at the outbreak of the World War II their number was 30,812⁸. The State Police was dissolved on 15 August 1944⁹. It was replaced by the Citizens' Militia, which began operating on 7 October 1944 as a legal-public formation of the Public Security service¹⁰.

The development of forensic science and its role in the work of police officers in interwar Poland – a brief overview

After the Polish state regained its independence and the law enforcement apparatus was organised, one of the most important tasks that the police had to face was the introduction of an appropriate system for identifying offenders. The State Police began to use, for example, dactyloscopy in detection work. As early as 24 December 1919, the Commander-in-Chief of the SP approved and then implemented the Polish dactyloscopic instruction¹¹. Among those subject to dactyloscopy were arrestees and suspects who belonged to the category of criminals subject to police surveillance, criminals from different countries and vagrants, expelled from the country by court judgements or administrative rulings. An important role in the development of dactyloscopy was played by the then Prime Minister Ignacy Jan Paderewski. He invited an English police mission to Poland, which worked in Poland until October 1920. Its duties included helping to organise Polish law enforcement agencies or providing training. The Polish police began its international activities as early as 1923. At that time, its representatives participated in the founding congress of the International Criminal Police Commission held in Vienna. At that time, the Polish police also joined Interpol (International Criminal Police Organisation). In order to increase the detectability of crimes committed, Division IV of the Polish Police Headquarters (SP HQ) set up a special single-finger registry, the so-called

⁷ M.K. Jeleniewski, *Model Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej (1919–1939)* (Eng. Model of the State Police in the Second Polish Republic (1919-1939), in: *Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, vol. 1, A. Szymaniak, W. Ciepela (eds.), Poznań 2007, p. 23.

⁸ R. Litwiński, *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne* (Eng. The police corps in the Second Polish Republic. Service and private life), Lublin 2007, p. 99.

⁹ *Decree of the Polish Committee for National Liberation of 15 August 1944 on the dissolution of the state police (so-called navy blue police)*.

¹⁰ *Decree of the Polish Committee for National Liberation of 7 October 1944 on Citizens' Militia*.

¹¹ D. Buras, *Wykorzystanie daktyloskopii przez Policję Państwową w Drugiej Rzeczypospolitej* (Eng. Use of dactyloscopy by the State Police in the Second Polish Republic), "Problemy Kryminalistyki" 2004, no. 246, p. 56.

monodactyloscopy, in 1926. Its primary purpose was to discover a person's identity by the traces he left at the scene of an incident¹².

The foundations for the development of forensic science in the inter-war period were largely laid by forensic medics, as they were the ones who dealt with forensic issues at that time¹³. The establishment of training facilities was also becoming important. As Grażyna Kędzierska rightly observed, the SP was the most important recipient of forensic knowledge, and therefore service establishments were created primarily by this institution. In parallel, they were created in the Ministry of Justice and the armed forces¹⁴.

The experience of forensic service providers has shown numerous deficiencies in the knowledge of police officers conducting the inspection of crime scenes and securing evidence. The outcome of many cases was determined by mistakes made already in the initial phase of the investigation¹⁵. For this reason, swift action was taken leading to the development of police education and raising the level of competence of officers. Police schools began to be established in the country¹⁶.

In 1929, the Institute of Forensic Research was established in Warsaw. The legal basis for its establishment was a decree of the Minister of Justice of 25 November 1929¹⁷. The institute had already started a few years earlier; the regulation merely sanctioned its existence. In 1927, the then Minister of Justice entrusted the appellate investigating judge Józef Skorzyński with the task of establishing an "institute for scientific and judicial research". Skorzyński was also appointed head of this institute by subsequent rescripts: of 25 May 1929 and of 10 January 1930. In May 1929, Department I of Physical and Chemical Research began operating at the institute, followed a few months later by Department II of Chemical and Toxicological Research and Department III of Biological Research¹⁸. An important period for

¹² W. Bryła, *Zarys historii nauk kryminalistycznych na ziemiach polskich* (Eng. An outline of the history of forensic science in Poland), in: *Acta Uroboroi – w kręgu alchemii*, M. Dąsal (ed.), Wrocław 2017, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13486>, pp. 66–76 [accessed: 30 VIII 2022].

¹³ G. Kędzierska, *Polska kryminalistyka w okresie dwudziestolecia międzywojennego* (Eng. Eng. Polish criminalistics in the interwar period), "Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy" 2018, vol. 18, pp. 243–263.

¹⁴ Ibid, p. 251.

¹⁵ J. Widacki, *Stulecie polskich detektywów* (Eng. A century of Polish detectives), Kraków 1992, p. 202.

¹⁶ G. Kędzierska, *Polska kryminalistyka...*, pp. 251–252.

¹⁷ *Ordinance of the Minister of Justice of 25 November 1929 amending the regulations on the establishment of official titles of prosecutors and deputy prosecutors of the Supreme Court.*

¹⁸ G. Kędzierska, *Polska kryminalistyka...*, p. 254–255.

the development of forensic science and police officers in the inter-war period was also the time of the preparation of the new Criminal Code introduced in 1932¹⁹.

The work of police officers began to make use of the latest scientific and technical achievements, which enabled more effective detection of crimes and had a significant impact on the development of Polish forensic science. A major contribution to this work was made, as already mentioned, by forensic scientists who had already done titanic work before the Polish state regained its independence. Among those who rendered meritorious service in this field were Leon Wachholz and Jan Olbrycht, who often carried out forensic examinations for the security organs and the judiciary²⁰.

Activities and organisational changes of the criminal police from 1919 to 1926

In the period 1919-1939, the structures of the SP were reorganised several times. From the very beginning of the functioning of this specialised security organ, the criminal police were active alongside the uniform police²¹. The Investigation Service (codename IV-D) started in 1922 within the organisational structures of the SP. The overriding task of this service was to detect and combat crimes of a political nature against the security of the state and disrupting its order. In the field of combating political crime, special cells were separated from the Investigation Service (since August 1920 bearing the names of investigation divisions IV-D), which carried out their tasks within the SP and were directly subordinated to Division IV-D. One of these was the Inspectorate of Political Defence, which was of great importance for combating crime of a political nature. It constituted an independent unit of the SP HQ and was subordinate to the Commander-in-Chief, while in matters of subject matter it was subordinate to the head of the Public Security and Press Section of the Ministry of the Interior. However, it did not have a network of field bodies subordinate to it. Therefore, there were many misunderstandings about the fact that the duties of carrying out political police's activities until the second half of 1920 rested on the shoulders of the staff of the Investigation Service in the investigating offices and expatriates. It was not until the establishment of the new Division IV-D

¹⁹ M. Rodak, *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania* (Eng. The interwar Polish criminological debate - the search for social causes of crime and ways to combat it), "Archiwum Kryminologii" 2009, vol. 31, pp. 102-103.

²⁰ K. Halicki, *Sprzęt specjalistyczny w służbie Policji Państwowej w Drugiej Rzeczypospolitej* (Eng. Specialised equipment in the service of the State Police in the Second Polish Republic), "Problemy Kryminalistyki" 2009, no. 263, p. 72.

²¹ A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919-1939: powstanie, organizacja, kierunki działania* (Eng. State Police 1919-1939: establishment, organization, lines of action), Warszawa 1996, pp. 58-59.

(replacing the former Inspectorate of Political Defence) that significant changes took place²².

In the SP Act, specifically in Article 7, the establishment of a criminal police force is mentioned. However, it should be borne in mind that during the period in question, the term “criminal investigation service” did not have a fixed meaning. Its role and scope of powers depended on the prevailing social situation in the country and the organisational conditions. Therefore, in the interwar period, one can see a great dynamic of change for this formation. As soon as these specialised police organs were formed as part of the state-wide security service, numerous controversies and disputes over competences arose around them²³.

The Minister of the Interior, by virtue of Articles 5, 7 and 9 of the SP Act, issued implementing regulations for the establishment of the criminal police. Paragraph 2 of these regulations provided that the *Tasks of the police-investigation offices were to prevent and uncover crime*. Crime fighting was primarily dealt with by the criminal police, operating at each district headquarters of the SP (in the form of a police-investigation office)²⁴.

The numerous tasks on the shoulders of officers meant that the working model could not be contained within an eight-hour system. The duties assigned to officers often forced police officers to be constantly observant of community life, regardless of whether the officer was on or off duty. In his work, Robert Litwiński gives examples of instances where police officers intervened during a family holiday. Their concern for ensuring security and public peace fostered the image of a police officer who is on duty for the state and society²⁵.

During the interwar period, factors such as the economic crisis and rising unemployment had a negative impact on public sentiment throughout the country. As a result, many riots and demonstrations were recorded. In 1925, for example, the Silesian Voivodeship Office reminded starostes and police directors to be prepared for possible public disorder and not to be taken by surprise. Police officers,

²² M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania* (Eng. The State Police in the Second Polish Republic: organizational and legal foundations of functioning), Kraków 1997, p. 53.

²³ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku do współczesności* (Eng. History of the police from the 10th century to the present day), Warszawa 2008, p. 136.

²⁴ S. Kozdrowski, *Metody i zakres gromadzenia danych do statystyki policyjnej w II Rzeczypospolitej (1919–1934)* (Eng. Methods and scope of data collection for police statistics in the Second Polish Republic (1919–1934)), “*Studia nad Bezpieczeństwem*” 2017, no. 2, pp. 77–78.

²⁵ R. Litwiński, *Zawód policjanta w Drugiej Rzeczypospolitej: służba czy praca?* (The police profession in the Second Polish Republic: service or work?), in: *Metamorfozy społeczne. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, W. Mędrzecki, C. Leszczyńska, (eds.), vol. 9, Warszawa 2014, p. 275.

using preventive measures, were first to combat agitation, which was usually the start of a collective demonstration²⁶.

During the first years of Polish independence, the number of homicides in the country increased. In 1921, 1943 cases were recorded, while in 1925 the number dropped to 995. In the mid-1930s there was an increase to 1672 cases in 1935 and to 1830 the following year. The number of robberies and burglaries also increased. In 1921, their number was 2946. A year later, 2585 cases were recorded, and in 1923, 992. The lowest number of robberies and burglaries in the interwar period was recorded in 1927, with 182 cases. By contrast, at the end of 1937, 2228 cases were recorded²⁷. The SP's own crime statistics began to be carried out as early as 1919 and were developed in subsequent approaches²⁸.

In October 1919, regulations were issued on the organisation of police-investigation offices. A Police-Investigation Office was established at the district level. In the districts, however, the first-, second-, third- and fourth-level expositories were subordinate to it. In the police districts, expositories of the appropriate category, depending on local crime conditions, were created. These were expositories²⁹:

- I level (not less than 50 officers),
- II level (25 to 50 officers),
- III level (10 to 25 officers),
- IV level (3 to 10 officers).

Significant changes for the criminal police came with a decree of 4 January 1922³⁰, by virtue of which an investigation office was created at each district police headquarters, while expository investigation offices were created in towns where district courts were located and, where necessary, in other towns. These were part of the local commands and were subordinate to the local police chiefs. At the same time, the chiefs of the district police headquarters acted as the heads of the investigative expositories operating in the area under their authority³¹.

²⁶ M. Siewier, *Z dziejów bezpieczeństwa wewnętrznego II RP. Policja Województwa Śląskiego wobec ruchu komunistycznego* (Eng. From the history of internal security of the Second Polish Republic. The Police of the Silesian Voivodeship against the communist movement), "Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne" 2017, no. 14, p. 275.

²⁷ D. Sowińska, *Przestępczość kryminalna w okresie międzywojennym na obszarze siedleckiego okręgu sądowego. Sprawca, motyw, kara* (Eng. Criminal crime in the interwar period in the area of the Siedlce judicial district. Perpetrator, motive, punishment), "Rozprawy Społeczne" 2015, vol. 9, no. 3, p. 39.

²⁸ S. Kozdrowski, *Metody i zakres gromadzenia danych...*, pp. 77–88.

²⁹ *Ibid.*, p. 78.

³⁰ *Ordinance of the Minister of Internal Affairs of 4 January 1922 on the organisation of investigative offices.*

³¹ Z. Siemak, *Policja kryminalna w II Rzeczypospolitej...*, p. 187.

Investigation offices were dependent on the judicial authorities for their activities. The task of the investigative offices and their expatriates was to prevent crimes, uncover and prosecute the perpetrators. On the other hand, at the central level, within the organisational structure of the SP HQ, there was still, for example, Division IV, which dealt with, among other things, the keeping of crime statistics, the state-wide registration of criminals or pursuits. It should be emphasised that this department supervised the activities of the criminal police throughout the state³².

On 20 May 1922, the Commander-in-Chief of the SP issued a service instruction, according to which the district investigation offices were intended to investigate complex and high-profile cases, instruct and control the criminal police and prepare monthly crime statistical lists and quarterly reports³³. Investigative expositories deployed in the field performed crime detection and suppression tasks. Observation, patrol service and cooperation with a network of informants were used. The instruction signalled the need for close cooperation between uniformed police and criminal police officers. The division of investigative powers was of a two-tier nature. Police offices of the first instance, i.e. police stations, police stations and district headquarters, directly carried out the tasks of protecting public security and order. On the other hand, authorities of the second instance, i.e. district commands and investigative offices, were to perform administrative and inspection functions³⁴. An important legal regulation was the invigilation instruction. It contained such important elements as, for example, an explanation of the concept of surveillance the method of its conduct, in addition, the instruction defined the rules of record keeping.

As mentioned, in 1923 the SP joined Interpol. The Commander-in-Chief of the SP issued Order No. 299 on the international information service. Through this act, among other things, a register of international criminals was implemented. Separate files were also kept (depending on the category of registered persons). The records were supervised by Division IV of the SP HQ. The role of the International Criminal Police Commission was to publish submitted reports in the police magazine "International Public Security"³⁵.

Further organisational changes in the operation of the criminal police took place in 1924. The district investigation offices were replaced by criminal investigation

³² S. Kozdrowski, *Organizacja i wyszkolenie Policji Śledczej w II Rzeczypospolitej* (Eng. Organisation and training of the Criminal Investigation Police in the Second Polish Republic), "Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska" 2006, no. 19, pp. 84–98.

³³ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku...*, p. 136–137.

³⁴ S. Kozdrowski, *Organizacja i wyszkolenie Policji Śledczej...*, p. 86.

³⁵ *Ibid.*, pp. 86–87.

offices at all district commands. However, a fundamental change in the functioning of the investigative organs did not occur until 1926 with the abolition of the Political Police and the assumption by the investigative offices of a considerable part of its competences³⁶.

Activities and organisational changes of the criminal police from 1926 to 1939

On 21 July 1926, an ordinance was issued by the Minister of the Interior reorganising the criminal police³⁷. The police reform covered the entire country. By virtue of this legal act, activities were consequently carried out with a view to dissolving the existing bodies and, at the same time, establishing the so-called unified investigative offices functioning at provincial, district and city police headquarters, at police stations and other executive units of the SP. As stipulated in § 3 of the ordinance issued, (...) *investigative offices are subordinate to the general police units under which they exist; the relationship of investigative offices to other general police units and the mutual relationship of investigative offices will be determined by an instruction issued by the Commander-in-Chief of the State Police.*

With the abolition of the Political Police, major changes took place whereby the most distinguished and experienced officers of this division took up important positions in the criminal police. The concern for staffing levels probably stemmed from the need to have experienced personnel for repressive actions of a political nature. For fear of weakening the effectiveness of operations in combating the subversive movement, the division was given the competences of the political police.

The creation and liquidation of investigative offices was the responsibility of the head of the Ministry of the Interior. Initially, the intention was to subordinate the investigation offices to the general police units under which they operated, while as far as investigative activities were concerned, they were subordinated directly to the judicial authorities. However, fundamental changes took place on 7 August 1926, when the Ministry of the Interior issued an order to abolish the previous district investigation offices. At the same time, such offices were ordered to be established in 23 cities. It is difficult not to agree with Andrzej Misiuk, who regarded the implemented changes as half-hearted and inconsistent. The criminal police needed comprehensive solutions. Major changes for this formation had already taken place in the new political conditions, after the takeover of power by

³⁶ W. Śleszyński, *Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939)* (Eng. The role and tasks of the organs of the State Police in the north-eastern lands of the Second Polish Republic (1920-1939), "Studia Podlaskie" 2005, vol. 15, pp. 20–21.

³⁷ *Ordinance of the Minister of Internal Affairs of 21 July 1926 on the organisation of investigative offices.*

the Sanation. One can speak of stability for the criminal police from 1927 onwards. It is worth emphasising that it functioned in exactly this form until the outbreak of war in 1939³⁸.

An important influence on the development of the criminal police was an ordinance issued by the Ministry of the Interior on 8 April 1927. It announced, depending on the needs, the creation of separate investigation departments at some district and town commands, and investigation offices at SP voivodeship commands. Investigation departments became part of the respective command and were subject to their management. Investigation offices, in turn, were subordinate to the voivodeship headquarters at which they were organised and covered the same region of operation. However, the biggest changes involved Division IV of the SP HQ, which changed its name to Central Investigation Service (CIS)³⁹.

The tasks of the CIS included supervising the activities of the police formation in the field of the investigation service, collaborating in the professional training of officers, maintaining the central fingerprint registration, collecting information on crime throughout the country, issuing opinions and conclusions on criminal police personnel matters and managing the pursuit. In certain circumstances, the CIS undertook investigative investigations directly. In addition, the internal structure of the central criminal police body changed. Previously, Division IV of the SP HQ consisted of a general department and a registration and pursuit department (which dealt with important issues such as dactyloscopy, photography, general and foreign surveillance, various expert opinions). When the Political Police was disbanded, it was the criminal headquarters that underwent the greatest reorganisation. Its tasks were carried out by three cells, i.e. general, political and dactyloscopic-intelligence.

In 1939, the CIS was formed by eight autonomous departments, i.e. criminal, reconnaissance, registration and pursuit, investigative technique, general, women's police, special affairs, breeding and training of service dogs⁴⁰. On the other hand, so-called 'unified investigation offices' were established at SP voivodeship headquarters, which carried out the tasks of the investigation authority of the second instance. They were headed by their chiefs (who also performed the duties of deputy chiefs of the voivodeship police in criminal matters). A specific novelty of the criminal police were investigation departments, which were organised at some district police headquarters and city headquarters (separated as their constituent parts). Investigation departments acted as the first instance of the executive power of the investigation division.

³⁸ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku...*, p. 137.

³⁹ *Ordinance of the Minister of Internal Affairs of 8 April 1927 on investigative departments and offices.*

⁴⁰ A. Misiuk, *Historia policji od X wieku...*, pp. 137–138.

Until 1927, as already mentioned, the criminal police were frequently reorganised⁴¹. On the other hand, from 1928 onwards, one notices a gradual process of integrating the uniformed police into the fulfilment of the tasks of investigative and political service, which ended in the same year. It should be noted that at almost all stages of the process of organisational transformation of the criminal police, problems concerning the effectiveness of the detection and evidential work of the formation in question emerged⁴².

In 1928, the police leadership, in line with Józef Piłsudski's recommendations, carried out a process of so-called 'tracking' of the police, the primary aim of which was to improve efficiency in combating crime, including illegal political activity⁴³. At the time, all divisions of the SP were treated equally. Criminal police cadres were more often posted as station commanders and heads of police stations, while uniformed officers were sent on investigative training courses⁴⁴. It is worth noting that after the May Coup of 1926 no fundamental changes were recorded for this formation. As Wojciech Śleszyński states, the Sanation authorities believed that it was not so much frequent structural reconstructions that would increase the effectiveness of police bodies, but rather the improvement of the already functioning model⁴⁵. Significant changes took place only in the period between 1926 and 1939. At that time, one can notice greater effectiveness of the activities of, among others, the political police, because, as Andrzej Peplowski rightly pointed out, the participation of the remaining services - the General Police and the Criminal (Investigation) Police - in the observation of illegal and legal political activity increased⁴⁶.

It is worth emphasising that the interaction of state institutions is key, while it affects the proper implementation of tasks within the functioning of the state

⁴¹ A. Misiuk, *Sluzba sledcza Policji Panstwowej. Geneza, organizacja i kierunki dzialania* (Eng. The investigative service of the State Police. Origins, organization and lines of action), in: *W cieniu sluzb. Ze studiow nad bezpieczenstwem panstwa*, P. Kolakowski et al. (eds.), Toruń 2016, p. 35.

⁴² *Ibid.*, p. 88.

⁴³ A. Peplowski, *Organizacja policji kryminalnej w II RP* (Eng. Organisation of the criminal police in the Second Polish Republic), "Problemy Kryminalistyki" 1984, no. 165, pp. 466-474.

⁴⁴ K. Halicki, *Geneza i rozwój organizacyjny Policji Panstwowej 1920-1939* (Eng. Origins and organisational development of the State Police 1920-1939), *Policja Kujawsko-Pomorska*, 15 IX 2015, <https://kujawsko-pomorska.policja.gov.pl/kb/informacje/historia-policji/historia-policji-1920/2992,Geneza-i-rozwoj-organizacyjny-Policji-Panstwowej-1920-1939.html> [accessed: 29 VIII 2022].

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ A. Peplowski, *Wspoldzialanie Policji Politycznej z Oddzialem II Sztabu Glownego WP* (Eng. Interaction of the Political Police with the Second Department of Polish General Staff), in: *Kontrwywiad II RP (1914) 1918-1945 (1948)*, vol. 2, Z. Nawrocki (ed.), Warszawa 2014, p. 69.

security system. Any permeation of assigned competences to a specific uniformed formation may positively influence the functioning of state structures⁴⁷.

As a result of the aforementioned process of tracking, a significant part of the tasks of the political police, numbering about 1,200 officers, were taken over by the entire police apparatus, which at that time numbered about 30,000 police officers. It should also be noted that the intensive training of general police and criminal police officers as well as the improvement of the system of exchanging information of political significance led to an improvement in the quality of the reconnaissance of the situation in the country after the May Coup of 1926. In addition, the effectiveness in combating espionage and diversion increased and cooperation with the military security organs became much closer⁴⁸.

The outbreak of World War II meant that the service of police officers was terminated.

Summary

Having analysed the activities and organisation of the criminal police in the interwar period, it should be emphasised that this formation underwent a major organisational evolution. Changes, especially political and legal ones, also extended to the SP. As shown in this article, its supreme authorities attached great importance to proper training and raising the competence of officers, especially in the field of forensic science, which was a new and developing science at the time of the reconstruction of the Polish state. Its development helped officers to fight crime effectively. The role of the criminal police, in the author's opinion, clearly became more important only after the liquidation of the political police.

Bibliography

Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego* (Eng. History of the Polish political system and law), Warszawa 2001.

⁴⁷ S. Bylina, *Współdziałanie policji i wojska w II i III Rzeczypospolitej w zakresie szkolenia wojskowego funkcjonariuszy* (Eng. Interaction between the police and the military in the Second and Third Polish Republics with regard to military training of officers), in: *Współdziałanie policji z innymi podmiotami w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, E. Ura (ed.), Rzeszów 2021, pp. 255.

⁴⁸ A. Pepłoński, *Współdziałanie Policji Politycznej...*, p. 70.

Buras D., *Wykorzystanie daktyloskopii przez Policję Państwową w Drugiej Rzeczypospolitej* (Eng. Use of dactyloscopy by the State Police in the Second Polish Republic), "Problemy Kryminalistyki" 2004, no. 246, pp. 56–61.

Bylina S., *Współdziałanie policji i wojska w II i III Rzeczypospolitej w zakresie szkolenia wojskowego funkcjonariuszy* (Eng. Interaction between the police and the military in the Second and Third Polish Republics with regard to military training of officers), in: *Współdziałanie policji z innymi podmiotami w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, E. Ura (ed.), Rzeszów 2021, pp. 255–270.

Franc S., *Policja państwowa w II Rzeczypospolitej* (Eng. State police in the Second Polish Republic), "Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica" 2012, no. 8, pp. 185–205.

Halicki K., *Sprzęt specjalistyczny w służbie Policji Państwowej w Drugiej Rzeczypospolitej* (Eng. Specialised equipment in the service of the State Police in the Second Polish Republic), "Problemy Kryminalistyki" 2009, no. 263, pp. 72–78.

Jeleniewski M.K., *Model Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej (1919–1939)* (Eng. Model of the State Police in the Second Polish Republic (1919–1939)), in: *Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, A. Szymaniak, W. Ciepiera (eds.), vol. 1, Poznań 2007.

Kędzierska G., *Polska kryminalistyka w okresie dwudziestolecia międzywojennego* (Eng. Polish criminalistics in the interwar period), "Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy" 2018, vol. 18, pp. 243–263.

Kozdrowski S., *Metody i zakres gromadzenia danych do statystyki policyjnej w II Rzeczypospolitej (1919–1934)* (Eng. Methods and scope of data collection for police statistics in the Second Polish Republic (1919–1934)), "Studia nad Bezpieczeństwem" 2017, no. 2, pp. 77–88.

Kozdrowski S., *Organizacja i wyszkolenie Policji Śledczej w II Rzeczypospolitej* (Eng. Organisation and training of the Criminal Investigation Police in the Second Polish Republic), "Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska" 2006, no. 19, pp. 84–98.

Litwiński R., *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne* (Eng. The police corps in the Second Polish Republic. Service and private life), Lublin 2007.

Litwiński R., *Zawód policjanta w Drugiej Rzeczypospolitej: służba czy praca?* (Eng. The police profession in the Second Polish Republic: service or work?), in: *Metamorfozy społeczne. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, W. Mędrzecki, C. Leszczyńska (eds.), Warszawa 2014, vol. 9, pp. 261–276.

Majer P., *Geneza i ewolucja policji jako pojęcia, instytucji i funkcji państwa* (Eng. Origins and evolution of the police as a concept, institution and function of the state), "Miscellanea Historico-Iuridica" 2012, vol. 11, pp. 129–155.

Mączyński M., *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania* (Eng. The State Police in the Second Polish Republic: organizational and legal foundations of functioning), Kraków 1997.

Mierzwa J., *Unifikacja, modernizacja, opresja. Przemiany aparatu aministracyjnego II Rzeczypospolitej* (Eng. Unification, modernisation, oppression. Transformations of the administrative apparatus of the Second Polish Republic), "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 2020, no. 4, pp. 719–731.

Misiuk A., *Historia policji od X wieku do współczesności* (Eng. History of the police from the 10th century to the present day), Warszawa 2008.

Misiuk A., *Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania* (Eng. State Police 1919–1939: establishment, organization, lines of action), Warszawa 1996.

Misiuk A., *Służba śledcza Policji Państwowej. Geneza, organizacja i kierunki działania* (Eng. The investigative service of the State Police. Origins, organization and lines of action), in: *W cieniu służb. Ze studiów nad bezpieczeństwem państwa*, P. Kołakowski et al. (eds.), Toruń 2016.

Peplowski A., *Organizacja policji kryminalnej w II RP* (Eng. Organisation of the criminal police in the Second Polish Republic), "Problemy Kryminalistyki" 1984, no. 165, pp. 466–474.

Peplowski A., *Współdziałanie Policji Politycznej z Oddziałem II Sztabu Głównego WP* (Eng. Interaction of the Political Police with the Second Department of Polish General Staff), in: *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, vol. 2, Z. Nawrocki (ed.), Warszawa 2014, pp. 58–73.

Rodak M., *Międzywojenna Polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania* (Eng. The interwar Polish criminological debate - the search for social causes of crime and ways to combat it), "Archiwum Kryminologii" 2009, vol. 31, pp. 101–145.

Siemak Z., *Policja kryminalna w II Rzeczypospolitej. Powstanie, organizacja, kadry i metody pracy* (Eng. Criminal police in the Second Polish Republic. Establishment, organisation, personnel and working methods), "Zagadnienia Społeczne" 2014, no. 1, pp. 184–205.

Siewier M., *Z dziejów bezpieczeństwa wewnętrznego II RP. Policja Województwa Śląskiego wobec ruchu komunistycznego* (Eng. From the history of internal security of the Second Polish Republic. The Police of the Silesian Voivodeship against the communist movement), "Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne" 2017, no. 14, pp. 225–248.

Sowińska D., *Przestępczość kryminalna w okresie międzywojennym na obszarze siedleckiego okręgu sądowego. Sprawca, motyw, kara* (Eng. Criminal crime in the interwar period in the area of the Siedlce judicial district. Perpetrator, motive, punishment), "Rozprawy Społeczne" 2015, vol. 9, no. 3, pp. 38–50.

Śleszyński W., *Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939)* (Eng. The role and tasks of the organs of the State Police in the north-eastern lands of the Second Polish Republic (1920-1939)), "Studia Podlaskie" 2005, vol. 15, pp. 7–33.

Widacki J., *Stulecie polskich detektywów* (Eng. A century of Polish detectives), Kraków 1992.

Żurek K., *Organizacja i działalność Policji Politycznej w Polsce międzywojennej* (Eng. Organisation and activities of the Political Police in interwar Poland), "Acta Iuridica Resoviensia" 2022, no. 1, pp. 236–247.

Internet sources

Bryła W., *Zarys historii nauk kryminalistycznych na ziemiach polskich* (Eng. An outline of the history of forensic science in Poland), in: *Acta Uroboroi – w kregu alchemii*, Wrocław 2017, pp. 66–76, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13486> [accessed: 30 VIII 2022].

Halicki K., *Geneza i rozwój organizacyjny Policji Państwowej 1920–1939* (Eng. Origins and organisational development of the State Police 1920-1939), *Policja Kujawsko-Pomorska*, 15 IX 2015, <https://kujawsko-pomorska.policja.gov.pl/kb/informacje/historia-policji/historia-policji-1920/2992,Geneza-i-rozwoj-organizacyjny-Policji-Panstwowej-1920-1939.html> [accessed: 29 VIII 2022].

Legal acts

Decree of the Polish Committee for National Liberation of 7 October 1944 on Citizens' Militia (Journal of Laws of 1944, no. 7, item 33).

Decree of the Polish Committee for National Liberation of 15 August 1944 on the dissolution of the state police (so-called navy blue police) - (Journal of Laws of 1944, no. 2, item 6).

Act of 24 July 1919 on the State Police (Journal of Laws of 1919, no. 61, item 363).

Ordinance of the Minister of Justice of 25 November 1929 amending the regulations on the establishment of official titles of prosecutors and deputy prosecutors of the Supreme Court (Journal of Laws of 1929, no. 81, item 609).

Ordinance of the Minister of Internal Affairs of 8 April 1927 on investigative departments and offices (Journal of Laws of 1927, no. 40, item 358).

Ordinance of the Minister of Internal Affairs of 21 July 1926 on the organisation of investigative offices (Journal of Laws of 1926, no. 82, item 455).

Ordinance of the Minister of Internal Affairs of 4 January 1922 on the organisation of investigative offices (Journal of Laws of 1922, no. 7, item 54).

Konrad Žurek

Graduate of a doctoral seminar in legal sciences. His research interests include: internal security, public law, legal history, relations between the state and the Catholic Church.

**REVIEW ARTICLES /
REVIEWS**

Notes on the margins of the Ukrainian methodological notebook on polygraph research conducted to identify Russian saboteurs and agents

Abstract This review article is devoted to a methodological notebook published by Ukrainian polygraphers. They presented ready-to-use solutions that can be applied when investigating sabotage and espionage suspects. Among other things, the reviewed publication discusses techniques for conducting polygraph examinations and provides examples of question sets used during testing.

Keywords polygraph examinations, polygraphers in Ukraine, detection of insincerity, special services.

The College of Polygraphers of Ukraine has published a methodological notebook¹ on conducting polygraph research to identify Russian saboteurs and spies in Ukrainian military structures and security bodies. The notebook was already published after the Russian invasion of Ukraine, and given the cover symbolically depicting the sinking of the cruiser Moskva, it can be concluded that it was published

¹ А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

after 14 April 2022. It was therefore written after several days of the ongoing war and the experience of this period was used when working on it.

There is no doubt that since the outbreak of war on 24 February 2022, the eyes of all the world's experts in the broad field of national security (specialists in weapons, communication systems, crisis management) are on Ukraine. After all, the most serious armed conflict in Europe since World War II is taking place in Ukraine. It is thus the largest testing ground, as it is in Ukraine that it is possible to observe and analyse the practical use of modern anti-tank and anti-aircraft weapons, missile weapons, armoured weapons, aviation and artillery in the hitherto unknown conditions of a modern conflict, in which cyber warfare, propaganda media warfare and the secret front, i.e. the struggle of intelligence and counterintelligence services, are also of great importance. This is taking place using methods that are new and not previously used on such a scale. One of the tools of counterintelligence is the polygraph. As can be seen from the content of the method booklet in question, in the conditions of the Ukrainian-Russian war it is also used to search for Russian saboteurs and spies entrenched in the ranks of the Ukrainian military and security bodies.

Reading this notebook provides a wealth of information, primarily on the methodology of polygraph examinations carried out by Ukrainian experts during the war, but there are also references to Russian intelligence methods.

Recommended polygraph test methodology

The notebook was developed by three authors: Andriy Lysenko, Diana Alexeeva-Protsyuk and Vitaly Shapovalov. They have many years of experience in the field of polygraph research, some of them having long-standing contacts with polygraphers from NATO countries, especially from the United States, as well as from Poland. They have attended conferences and training courses organised by the American Polygraph Association (APA). So it is understandable that they recommend the use of American polygraph examination techniques, authorised by the APA. The Americans are not only the pioneers of polygraph examinations, but also the forerunners of their extensive use in the country's security system, including intelligence or counterintelligence operations. Therefore, most institutions of various countries benefit from this heritage and implement American standards².

² Cf. *Współczesne standardy badań poligraficznych* (Eng. Contemporary standards in polygraph examinations), M. Gołaszewski (ed.), series: "Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego", no. 4, Warszawa 2013.

Included in the methodological recommendations, as the authors write in the introduction, are the features of polygraph examinations conducted to identify individuals involved in espionage and sabotage activities. Such acts would occur among the civilian population, employees of government agencies, officers of the special services, the State Border Service of Ukraine, soldiers of the Armed Forces of Ukraine, territorial defence troops, as well as employees of strategically important enterprises. The recommendations in the notebook concern the choice of research methodology, preparation of appropriate questions and thresholds for diagnostic and screening polygraph tests. The notebook is divided into three chapters: 1) Diagnostic polygraph screening conducted to identify individuals involved in espionage and sabotage, 2) Screening polygraph testing conducted to identify individuals involved in espionage and sabotage, and 3) Follow-up monitoring of previously selected individuals. The notebook also contains two appendices - sample roadmaps (diagrams that make it easier to discuss certain issues in detail) regarding the issues to be discussed during the pre-test interview and questionnaires. By using them, the risk of overlooking important issues is reduced) on issues to be discussed during the pre-test interview and questionnaires.

Chapter 1 discusses specific types of tests. According to the authors, the best for detecting spies and saboteurs is the single-subject test. This is a type of polygraph test that focuses on one specific event and the result confirms or not that person's connection to the event. It is recommended that polygraph tests be conducted in accordance with the latest APA-accredited polygraph techniques, such as the Zone Comparison Test (ZCT), the Utah Zone Comparison Test (UZCT) or the Bi-Zone.

The authors point out that the choice of this type of test is dictated by the wartime conditions in which the tests are performed. In such a situation, the examinee's nervous system is exposed to a multitude of external stimuli, which, if multi-subject tests were used, could introduce various artefacts that hinder the assessment of the records. It was therefore decided to use tests that focus all of the subject's attention on one specific question. In a single-question test, the respondent is asked questions such as: "Did you plant the GPS in the building?" or "Did you plant this transmitter in the building on _____?".

Multi-subject tests, on the other hand, contain questions on several different issues, which can lead to confusion in certain situations. In a frontline setting, one action in favour of the enemy is enough to consider a person a threat, so at a given point in time it will not be relevant whether they have performed more tasks, what means of communication they have used, who they have contacted and so on. A survey conducted in this way gives only a snippet of the information to be checked, so the authors suggest using a questionnaire beforehand with questions about the behaviour of potentially dangerous persons. The questions should refer only

to specific actions, and should not include goals, intentions, expectations, desires. It is also not recommended to ask questions about knowledge of other people's actions, about the truth or falsity of statements. Therefore, diagnostic tests are not designed to verify answers to questions about events or actions confirmed by the person.

Polygraph examinations cannot therefore verify allegations of task performance or check the validity of information known to the examinee from hearsay. Therefore, an appropriately chosen question should relate to an action clearly indicating the commission of an act of sabotage or espionage. Interestingly, the authors devote a lot of attention to critical (bound) questions, but do not refer to the selection of control questions (this is in line with the practice of American polygraphers). They limit themselves only to the information that they selected the questions according to the methodology and experience of the expert performing the study. It is known that they used control questions with both probable and directed lies for their research.

Chapter 1 also provides guidance on creating critical questions appropriate to the situation. This passage is interesting not only because of the polygraph research, but also to show the way the Russian services operate. It is important to note - and this is sometimes forgotten by Western secret service experts - that the Russian intelligence services, in addition to new methods (e.g. planting a GPS), continue to use tried and tested solutions that have been in use for more than a few decades³. For example, means of communication are not necessarily specialised equipment connecting via satellite, it can also be a hollowed-out piece of wood with a place for a hidden memory stick or a contact box in a park.

The following are examples of situations in which a polygraph examination could be conducted using various techniques (in addition to the previously mentioned Utah ZCT and Bi-Zone, there are the Federal ZCT and Utah 4Q techniques) and sample sets of test questions relevant to the case at hand. These are sacrificed relevant (SR) and relevant (R) questions.

The first example concerns a situation from March. Counterintelligence officers in a previously identified dead drop in the form of a hollowed-out piece of wood found a memory stick containing secret information. The dead drop was located near the third rubbish bin, counting from the park entrance. External observation did not record a specific person leaving the device, but it did identify ten people who were walking past the dead drop when it was left. All were referred for a polygraph examination. Table 1 shows sample questions to be used

³ Cf. J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP* (Eng. Espionage cases before Vilnius courts in the Second Republic of Poland), Kraków 2020, p. 141 et seq.

in this situation during a polygraph examination conducted using four different techniques. In the notebook in question, they are given in two language variants: Ukrainian and Russian.

Table 1. Example sets of questions to be used during a polygraph examination carried out using different techniques in the situation described in the first example.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a memory stick in a wooden box near the bin at the central entrance on 1 March?	SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a memory stick in a wooden box near the bin at the central entrance on 1 March?
1R. Did you leave your memory stick in the cache in Victory Park?	1R. Did you leave the memory stick in the cache in Victory Park?
2R. Did you put the memory stick in the wooden box?	2R. Did you leave the memory stick in hiding near the bin in Victory Park?
3R. Did you hide the memory stick in a hidden spot in the park?	3R. Are you involved in any way in hiding the memory stick in the wooden hiding place in Victory Park?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a memory stick in a wooden hiding place near the bin at the central entrance on 1 March?	SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a memory stick in a wooden hiding place near the bin at the central entrance on 1 March?
1R. Did you place the memory stick in the hiding place in Victory Park on 1 March?	1R. Did you hold in your hands the memory stick found in the hiding place in Victory Park?
2R. Did you place the memory stick in the wooden hiding place in Victory Park on 1 March?	2R. Did you bring a memory stick with secret information to Victory Park on 1 March?
	3R. Did you put a memory stick with secret information in a wooden hiding place on 1 March?
	4R. Did you leave a memory stick near the bin in Victory Park on 1 March?

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

In the second example, someone planted a GPS locator at a checkpoint organised the day before. It had been set up independently by the territorial defence

unit. No strangers approached it at the time, so there was a suspicion that the GPS was left by someone among the 12 members of the territorial defence - checkpoint crew. Table 2 shows sample questions to be used in this situation during a polygraph examination conducted using four different techniques. The questions are given in Ukrainian and Russian.

Table 2. Sample sets of questions to be used during a polygraph examination conducted using different techniques in the situation described in the second example.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a GPS transmitter at the checkpoint?	SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a GPS transmitter at the checkpoint?
1R. Did you place the GPS transmitter at the checkpoint?	1R. Did you place the GPS transmitter at the checkpoint?
2R. Did you place the GPS transmitter at the checkpoint the day before?	2R. Did you GPS-mark the checkpoint where you are serving?
3R. Did you place the GPS transmitter?	3R. Are you linked to the planting of a GPS transmitter?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a GPS transmitter at the checkpoint?	SR. Are you going to answer truthfully to questions about leaving a GPS transmitter at the checkpoint?
1R. Did you place the GPS transmitter at the checkpoint?	1R. Have you held this GPS transmitter in your hands?
2R. Did you place the GPS transmitter at the checkpoint where you are serving?	2R. Have you activated this GPS transmitter?
	3R. Have you placed this GPS transmitter at the checkpoint?
	4R. Did you perform the task of placing the GPS transmitter at the checkpoint?

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

The third example concerns a Russian service saboteur recruited by the Ukrainian services. He is suspected of running a double operational game and of being a continuing agent of the Russian secret services. Table 3 shows sample

questions to be used in this situation during a polygraph examination conducted using two different techniques.

Table 3. Sample sets of questions to be used during a polygraph examination carried out using different techniques in the situation described in the third example.

Utah ZCT	Bi-Zone ZCT
SR. Are you going to answer truthfully to questions about the information provided to the Russian services about your cooperation with the Ukrainian special services during the meeting with the Russian officer on 5 March?	SR. Are you going to answer truthfully to questions about the information provided to the Russian services about your cooperation with the Ukrainian special services during the meeting with the Russian officer on 5 March?
1R. Did you provide the Russian officer with information about your contact with the Ukrainian special services?	1R. Did you inform the Russian case officer of your contact with the Ukrainian special services?
2R. Have you informed the Russian case officer to whom you are handing over the data under control that you are cooperating with the Ukrainian services?	2R. Did you somehow inform the Russian officer about your contact with the Ukrainian special services?
3R. Have you informed the officer of your exposure?	

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

In the fourth example, Ukrainian services received an anonymous letter reporting the secret cooperation of a Kiev resident with Russian special services. As a result of the action taken, components for detonating an explosive device were found in this person's car. However, the person's fingerprints were not there. Other actions taken did not result in information about the person's sabotage or espionage activities. After his detention and explanation, the man claimed that he was not involved in any sabotage or espionage, knows nothing about the explosives in his car and does not cooperate with Russia's secret services. Table 4 shows sample questions to be used in this situation during a polygraph examination conducted using four different techniques.

Table 4. Sample sets of questions to be used during a polygraph examination conducted using different techniques in the situation described in the fourth example.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Are you going to answer truthfully to questions about the explosives found in your car?	SR. Are you going to answer truthfully to questions about the explosives found in your car?
1R. Did you leave explosives in the boot?	1R. Did you leave explosives in the boot?
2R. Did you put explosives in the boot of your car?	2R. Did you put explosives in the boot of your car?
3R. Did you keep explosives in the boot of your car?	3R. Are you somehow involved in hiding explosives in the boot of your car?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Are you going to answer truthfully to questions about the explosives found in your car?	SR. Are you going to answer truthfully to questions about the explosives found in your car?
1R. Did you place the explosives in the boot?	1R. Did you place the explosives in the boot?
2R. Did you place explosives in the boot of your car?	2R. Do you know who placed the explosives in the boot?
	3R. Did you place explosives in the boot of your car?
	4R. Are you somehow involved in hiding explosives in the boot of your car?

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

The authors are of the opinion that the conduct of diagnostic testing should be guided by the principle of screening all potential participants in an incident. If the commissioner of the tests decides to test only selected individuals, this may cause them unnecessary mental and emotional strain, which increases the likelihood of erroneous results (obtaining INC results, i.e. inconclusives, or NO results, i.e. no opinion). According to the authors, it is also important to make the commissioner of the study aware that polygraph results, although they have a high percentage of accurate indications (they have a high diagnostic value), are subject to the risk of errors. Therefore, it is advisable to use polygraph tests together with other methods of operational work.

Chapters 2 and 3 describe polygraph screening for the identification of persons involved in the crime of espionage and sabotage and their follow-up. Screening tests are performed preventively, i.e. in the absence of a report of a specific event (incident) to be targeted. The purpose of these tests is to verify the possible involvement of individuals in sabotage or espionage activities. Questions include:

- concealing of the fact of having undergone special training in a foreign language (Russian or Belarusian),
- receiving orders from foreign intelligence services,
- providing information to which respondents have natural access, supplying documents to representatives of foreign intelligence services,
- participating in espionage or sabotage operations,
- maintaining secret communication with foreign service representatives.

The mentioned list of polygraph examination issues is an open catalogue. As the authors state, these issues are so numerous that interviewers make use of the aforementioned roadmaps created for the tests. The following tests are recommended for this type of research: TES (Test for Espionage and Sabotage), DLST (Directed Lie Screening Test), BOST (British One-Issue Screening Test), AFMGQT (Air Force Modified General Question Test). The use of assessment systems is recommended to analyse the results: ESS (Empirical Scoring System) and the 7-step federal system. As screening generally addresses more than one question of interest to the research applicant, the use of multi-question tests is recommended in the first instance.

The TES test, developed as part of the US Department of Defense Polygraph Program, was specifically designed for screening, screening job applicants and special forces personnel. It later came to be used for a wider range of issues and was renamed DLST. It consists of two subtests, the first of which explains involvement in espionage and sabotage, and the second of which explains unauthorised disclosure of data and unauthorised communications. Each subtest contains three presentations of relevant questions. If the polygraphs contain artefacts, a fourth presentation of questions can be made. Table 5 shows sample questions to be used during an examination conducted using the TES test.

Table 5. Sample sets of questions to be used during a polygraph examination conducted using the TES test.

Subtest 1.	Subtest 2.
1R. Did you commit sabotage for the benefit of Russia while serving in territorial defence?	1R. Did you pass on any information to third parties during your service in territorial defence?
2R. Did you perform any espionage activities while serving in territorial defence?	2R. Did you use non-statutory means of communication while on duty?

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Another test recommended by the authors is the frequently used DLST test. According to the guidelines, two critical questions are tested in one DLST test, which should address different activities or topics. Table 6 shows an example of the questions to be used during a test conducted with the DLST.

Table 6. Sample sets of questions to be used during a polygraph examination conducted using the DLST test.

Subtest 1.	Subtest 2.
1R. Have you been involved in sabotage inside Ukraine?	1R. Did you receive instructions on spying?
2R. Did you collect information on Ukrainian military facilities?	2R. Do you maintain contacts with representatives of the Russian secret services?

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

It is important to bear in mind that these questions are assessed both individually and in aggregate, according to the guidelines of the adopted polygraph assessment system. In other words, there is diagnostic value in both the response to each individual question and the sum of the responses to all questions. The result of the survey allows a fundamental risk assessment of whether a person is involved in espionage and sabotage. The authors also remind us that the polygraph examination should complement, not replace, other methods of obtaining information used by the services. Therefore, if during screening it is confirmed that a person may be involved in the situations in question, it is necessary to deepen the knowledge of the subject through operational or investigative measures.

The authors also recommend using the latest polygraph testing technique, namely BOST. In their opinion, this is the most accurate test of those presented so far. It can only address one question (similar to the DLST tests). Table 7 shows examples of questions to be used during an examination conducted with the BOST test.

Table 7. Sample sets of questions to be used during a polygraph examination conducted using the BOST test.

Subtest 1.	Subtest 2.
1R. Have you ever had secret contacts with foreign service representatives?	1R. Have you given information on Ukrainian military facilities to representatives of the Russian services?
2R. Have you ever had contact with representatives of foreign services that you are hiding from me?	2R. Have you provided Russian service representatives with information about Ukrainian military facilities?

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

The authors emphasise the proper conduct of the pre-test interview, during which each test question must be explained so that the phrases used are clear to the testee and do not leave him/her open to interpretation. As the sample questions are given in two languages, it is advisable to use the one spoken by the subject in the study. According to the authors, there may also be a need for screening tests on a wider range of issues. Such tests may, for example, clarify a person's involvement in war crimes, show specialisation in a particular type of diversionary and reconnaissance activity. These tests are not a substitute for the previously described screening tests and should be considered as additional.

The authors point out the need to actively interview the respondent in order to involve them in the survey. In order to carry it out efficiently, questionnaires and the aforementioned roadmaps are used, as shown in diagram. Table 8 presents a questionnaire with questions on potentially dangerous persons.

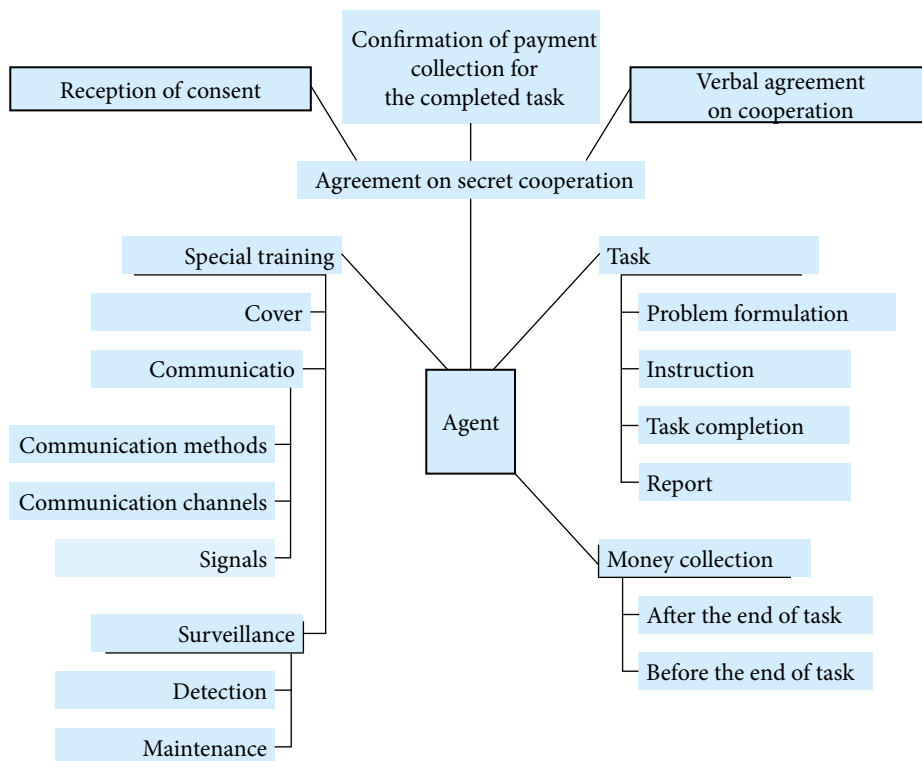

Diagram. Roadmap for use during the pre-test interview.

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до штигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Table 8. Sample questionnaire with questions on potentially dangerous persons for use during the pre-test interview.

No.	Question	Yes	No
1	Have you given inaccurate information about yourself today?		
2	Are you currently hiding any of your actions committed after 24 February?		
3	Have you ever misled someone to avoid trouble?		
4	Have you committed criminal or war crimes after 24 February?		
5	Have you violated any of the rules of war imposed after 24 February?		
6	Did you knowingly commit an offence for which you were not punished?		

7	Have you ever disclosed an official or state secret?		
8	Did you pass classified information to the Russians after 24 February?		
9	Have you ever disclosed something that was given to you in confidence?		
10	Have you ever been blackmailed?		
11	Did you harm the Ukrainian defence forces after 24 February?		
12	Have your actions caused trouble for third parties?		
13	Have you helped someone hide the fact that a crime has been committed?		
14	Are you now helping someone to commit a crime?		
15	Have you ever misled an official?		
16	Have you used alcohol or drugs illegally?		
17	Do you have gambling debts?		
18	Have you lied to loved ones to hide your problems?		
19	Do you have a concealed weapon now?		
20	Have you secretly helped someone from the Russian secret services inside Ukraine?		

Source: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

The examples presented show that conducting a polygraph examination in the form of an operational investigation, which addresses the conduct of a personal source of information in an active form (performing a task rather than being a natural access person), requires the expert to have not only polygraphic knowledge, but also knowledge in the field of operational and investigative activities.

Each of the points shown on the roadmaps requires an explanation of the words used on the roadmap so that their understanding is shared between the investigator and the expert, which for those with no experience of conducting sources and intelligence work methodology can be difficult, if at all possible. It must also be remembered that a personal source run by the services does not always know in what capacity he or she is working (whether he or she is a consultant, agent, etc.), what for (e.g. foreign flag recruitment), what his or her main tasks are, and so on.

The authors relied primarily on their own experience in developing the method booklet, but also drew on Ukrainian and American literature. A bibliography is included at the end of the work. It is certainly worth recommending. This is the first publication to reveal the polygraph research methodology used by Ukrainian counterintelligence during the war with Russia. By looking at the selection of critical

questions for testing, it is also possible to get a partial insight into the methods of Russia's intelligence services, which is also a great asset of the reviewed text.

Bibliography

Widacki J., Szuba-Boroń A., *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP* (Eng. Espionage cases before Vilnius courts in the Second Republic of Poland), Kraków 2020.

Współczesne standardy badań poligraficznych (Eng. Contemporary standards in polygraph examinations), M. Gołaszewski (ed.), series: "Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego", no. 4, Warszawa 2013.

Michał Widacki, PhD

Doctor of law, officer of the Internal Security Agency. Member of the American Polygraph Association and recipient of the Yankee Memorial Scholarship.